

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET İŞ ADAMI İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Fatma Eylem ÇOBAN

İzmir - 2022

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE HÜKÜMET İŞ ADAMI İLİŞKİLERİ

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı
Fatma Eylem ÇOBAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI

İzmir - 2022

Özet:

Günümüzde iş adamı olarak ifade ettiğimiz ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan sermayedar sınıf gerek monarşinin hâkim olduğu dönemde gerekse demokratik yönetimlerde, hükümetle dirsek temasını hiçbir zaman eksik etmemiştir. Her iki taraf birbirlerine destek oldukları sürece güçlerine güç katmışlardır. Dünya üzerinde, kapitalist sistemin gittikçe yaygınlaşması ile de iş adamları, ülkelerin hatta dünya tarihine bile yön verebilecek bir konuma erişmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde tüccar iş adamı sınıfını genellikle gayrimüslim tebaa oluşturmaktadır. Bu durum yüzlerce yıl herhangi bir sorun teşkil etmezken, 20.yy. da dünyada yaşanan ekonomik ve siyasal değişimin etkisiyle, devlet egemenliğini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Emperyalist devletler, Osmanlı Devleti içerisindeki işbirlikçileri aracılığıyla, ülkedeki işletmeleri teker teker ele geçirmişlerdir. Bu durumu değiştirmek için ilk adım, İttihat ve Terakki döneminde, Millî İktisat anlayışıyla atılmış olsa da asıl millîleşme Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşecektir.

Yeni Türk devleti kurulduğunda; ülkedeki bankalar, tren yolları, tüneller, madenler, su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay, tütün gibi pek çok işletme yabancı şirketlerin elindeyken, bu işletmeler devlet tarafından satın alınıp İş Bankası kredileriyle Türk ve Müslüman eşrafa verilerek, yerli ve millî bir iş adamı sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Tek parti döneminde devletten aldığı destekle var olmaya başlayan Türk iş adamları, DP'nin iktidara geçmesiyle birlikte, hükümet desteğini de arkalarına alarak kalkınmaya devam etmişlerdir. Kimi zaman bu destek, devlet kurumlarının zarar etme pahasına bile olsa esirgenmeyecektir. İş adamları, hükümetin desteğini karşılıksız bırakmayıp her yıl DP'ye yüklü miktarlarda bağışta bulunmuşlardır. Seçim zamanlarında bu miktar, parti ileri gelenlerinin istekleri doğrultusunda kayda değer oranda artış göstermiştir.

DP'nin iktidarda olduğu yıllarda yaşanan siyasî ve ekonomik olayların, alınan kararların iş adamları üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak birtakım etkileri olmuştur. Bu etkiler çalışmamızda dönemin iş adamlarının yaşamış olduğu örnek olaylar üzerinden detaylandırılarak aktarılmaya çalışılmıştır. DP'nin iktidara geçtiği dönemde var olan demokrasi, adalet ve ekonomik istikrarın ilerleyen yıllar içerisinde bozulmasıyla birlikte hükümet-iş adamı ilişkileri de çalkantılı bir sürece girmiştir. İstikrarsız bir ekonomik ortamda iş yapmaya çalışarak kısa vadede kâr elde etme

peşinde olan Türk iş adamları da şeffaf olamayan bir yasal ortamda mevcut konumlarını kaybetmek istemedikleri için, kendilerine uygulanan siyasî ve ekonomik baskılara karşı suskun kalmayı tercih etmişlerdir.

ABSTRACT:

Today, the capitalist class, which we call a businessman, has a key place in the country's economy, and has never missed close contact with the government, both in the period of monarchy and in democratic governments. As long as both sides supported each other, they added strength to their power. With the increasing prevalence of the capitalist system in the world, businessmen have reached a position that can direct the history of countries and even the world. In the Ottoman Empire, the class of merchants and businessmen generally consisted of non-Muslim subjects. While this situation did not pose a problem for hundreds of years, in the 20th century, it started to affect the state sovereignty negatively with the effect of the economic and political change experienced in the world. The imperialist states seized the enterprises in the country one by one through their collaborators in the Ottoman State. Although the first step to change this situation was taken with the understanding of National Economy during the Union and Progress period, the real nationalization will take place in the Republican period.

When the new Turkish state was established, many enterprises in the country such as banks, railways, tunnels, mines, water, gas, electricity, telephone, tram and tobacco were in the hands of foreign companies. These businesses were bought by the state and given to Turkish and Muslim notables with business bank loans, and a local and national businessman class was tried to be created. Turkish businessmen, who started to exist with the support they received from the state during the single-party period, continued to develop with the support of the government after the Democratic Party came to power. Sometimes this support would not be withheld, even at the expense of state institutions. Businessmen did not leave the government's support unrequited and donated large amounts to the Democratic Party every year. During the election times, this amount increased significantly in line with the wishes of the party leaders.

Political and economic events and decisions made in the years when the Democratic Party was in power have had some direct or indirect effects on businessmen. These effects were tried to be detailed in our study through the cases experienced by the businessmen of that period. With the deterioration of democracy, justice and economic stability that existed at the time when the Democratic Party came to power, the relations between government and businessmen entered a turbulent period. Turkish businessmen, who seek to make a profit in the short term by trying to do business in an unstable economic environment, preferred to remain silent against the political and economic pressures applied to them, as they did not want to lose their current position in an untransparent legal environment.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLOLAR LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
ÖN SÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1
İŞ ADAMININ NİTELİĞİ VE HÜKÜMETLER KARŞISINDAKİ KONUMU.....	1
1. İş Adamının Tanımı ve Niteliği.....	1
1.1. İş Adamının Tanımı.....	1
1.2. İş Adamının Niteliği.....	2
2. İş Adamının Artan Gücü.....	3
3. İş Adamının Hükümetler Karşısındaki Konumu.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

1.OSMANLI DEVLETİNDE İŞ ADAMLARININ YAPILANMA SÜRECİ, DEVLET VE SİYASÎ İKTİDARLAR İLE İLİŞKİLERİ

1.1.OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN KLASİK DÖNEMİNDE İŞ ADAMLARI VE HÜKÜMETLERİN İLİŞKİLERİ.....	9
1.1.1.Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Yapılanma ve İş Adamlarının Bu Yapılanmadaki Yeri.....	9
1.1.2. Osmanlı Devleti’nde İş Adamı Algısı ve İş Adamı–Hükümet İlişkisi.....	16
1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN SON DÖNEMİNDE İŞ ADAMLARI VE HÜKÜMETLERİN İLİŞKİLERİ.....	17
1.2.1.II. Meşrutiyet Dönemi Ekonomi Anlayışı, Sanayi ve Ticaret Alanındaki Çalışmaları.....	17
1.2.1.1.İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ekonomi Anlayışı.....	17
1.2.1.2.İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sanayi ve Ticaret Alanında Çalışmaları...19	
1.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Özel Teşebbüsle İlişkisi.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ DÖNEMİ İKTİSADÎ

HAMLELERİ VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLER.....	25
2.1. Cumhuriyetin Devraldıkları.....	25
2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları.....	29
2.2.1. İzmir İktisat Kongresi'yle Belirlenen İktisadî Politikalar ve İş Adamlarına Verilen Mesajlar.....	30
2.2.2. Bankalar ve İş Adamları.....	35
2.2.3. Demiryolları Politikası ve İş Adamlarına Etkisi.....	39
2.2.4. Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı İş Adamlarının ve Hükümetin Tavrı.....	45
2.2.5. Nüfus Mübadelesi'nin Türk İş Adamlarına Etkisi.....	47
2.3. Liberal Ekonomi Uygulamalarının Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi...	52
2.3.1. Devlet ve Özel Sektör Ortaklığındaki Girişimler, İnhisarlar, Sanayileşme Hamleleri ve İş Adamları.....	55
2.3.1.1. İstanbul ve İzmir Limanlarının İnhisarı.....	55
2.3.1.2. Reasürans İnhisarı.....	57
2.3.1.3. Barut ve Patlayıcı Maddeler İnhisarı.....	58
2.3.1.4. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikası Olayları.....	60
2.4. Yüce Divanla Neticelenen, Devlet, Hükümet ve İş Adamları İlişkileri.....	64
2.4.1. Havuz Yavuz Davası.....	65
2.4.2. Zahirî Suistimali Davası.....	67
2.4.3. Tekel Yolsuzluğu Davası.....	67
2.5. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve İş Adamları.....	70
2.6. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye Ekonomisine ve Türk İş Adamlarına Etkisi.....	72
2.7. Devletçi Ekonomi Uygulamalarının Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi...	75
2.7.1. Devletçi Politikalar ve İş Adamlarının Yaşadığı Örnek Olaylar	80
2.7.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Yaşanan Ekonomik Değişimin İş Adamlarına Etkisi.....	85
2.7.3. Varlık Vergisi ve İş Adamları.....	89

2.8. Tek Parti Döneminde Devlet-Parti Bütünleşmesi ve İş Adamlarının Siyasî Rolü.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI, HÜKÜMET VE İŞ ADAMI İLİŞKİLERİ

3.1. DEMOKRAT PARTİ’NİN MUHALEFET DÖNEMİNDEKİ EKONOMİ ANLAYIŞI VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ.....	103
<i>3.1.1. II. Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanılan Siyasî ve Ekonomik Gelişmelerin İş Adamlarına ve Demokrat Parti’nin Kuruluşuna Etkisi.....</i>	<i>103</i>
<i>3.1.1.1. Çok Partili Hayata Geçiş ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>105</i>
<i>3.1.1.2. Uygulanan Ekonomi Politikaları ve İş Adamları.....</i>	<i>114</i>
<i>3.1.2 Demokrat Parti’nin Kuruluş ve Yükselmesinde İş Adamlarının Etkisi.....</i>	<i>115</i>
<i>3.1.3 Demokrat Parti’nin Kuruluş ve Yükselmesinde Etkili Olan Ekonomi Politikaları</i>	<i>119</i>
3.2. DEMOKRAT PARTİ’NİN İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ EKONOMİ ANLAYIŞI VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ.....	120
<i>3.2.1. Demokrat Parti’nin İktidara Geçışı.....</i>	<i>120</i>
<i>3.2.2. Demokrat Parti Hükümetlerinin Ekonomiye Bakışı ve İş Adamları ile İlişkileri.....</i>	<i>125</i>
<i>3.2.2.1 Birinci Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1950-1954)</i>	<i>125</i>
<i>3.2.2.1.1 Marshall Yardımları’nın Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>127</i>
<i>3.2.2.1.2. (TSKB) Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası’nın Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>130</i>
<i>3.2.2.1.3. Demokrat Parti Döneminde KİT’ler, Özelleştirmeler, Anonim Şirketler ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>135</i>
<i>3.2.2.1.4. İmar Faaliyetleri ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>143</i>
<i>3.2.2.1.5. Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı Hükümetin Tavrı ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>147</i>
<i>3.2.2.1.6. Petrol Kanunu ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>155</i>

<i>3.2.2.2 İkinci Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1954-1957)</i>	<i>158</i>
<i>3.2.2.2.1. Kıbrıs Sorunu ve 6-7 Eylül Olayları'nın İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>161</i>
<i>3.2.2.2.2. Hürriyet Partisi'nin Kurulması</i>	<i>167</i>
<i>3.2.2.2.3. Dış Ticaret, Karaborsa, Döviz Sıkıntısı ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>171</i>
<i>3.2.2.3. Üçüncü Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1957-1960)</i>	<i>174</i>
<i>3.2.2.3.1. Dört Ağustos Kararları'nın Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi.....</i>	<i>175</i>
<i>3.2.2.3.2. 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne Giden Süreçte İş Adamlarının Durumu...</i>	<i>77</i>

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.DEMOKRAT PARTİ'NİN GELİR KAYNAKLARI, BANKALAR VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ.

<i>4.1.Demokrat Parti'ye Yapılan Bağış ve Teberrular (1950-1960).....</i>	<i>182</i>
<i>4.1.1. Demokrat Parti'ye Yapılan Bağışlarda İş Bankası'nın Rolü.....</i>	<i>194</i>
<i>4.1.2. İş Bankası İştirakleri Tarafından Demokrat Parti'ye Yapılan Yardımlar (Teberrular).....</i>	<i>209</i>
<i>4.1.3. İş Bankası Başvekaâet Hesabı.....</i>	<i>214</i>

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YÜKSELEN İŞ ADAMLARI VE İŞ ADAMI HÜKÜMET İLİŞKİLERİNDE ÖRNEK OLAYLAR

<i>5.1. Demokrat Parti Döneminde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri.....</i>	<i>215</i>
<i>5.1.1. İstanbul Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet İle İlişkileri....</i>	<i>216</i>
<i>5.1.2. Ankara Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri.....</i>	<i>223</i>
<i>5.1.3. İzmir Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri.</i>	<i>225</i>
<i>5.1.4. Adana Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri.....</i>	<i>231</i>
<i>5.2. Demokrat Parti Döneminde Hükümetlerin İş Adamları ile İlişkilerinde Yolsuzluğa Varan Örnek Olaylar, Kredi Suistimalleri.....</i>	<i>236</i>
<i>5.2.1. Çiftkur ve Hilal Şirketleri Örnek Olayı.....</i>	<i>237</i>

<i>5.2.2. Viynlex Şirketi Örnek Olayı.....</i>	<i>237</i>
<i>5.2.3. Haşim Mardin Örnek Olayı.....</i>	<i>242</i>
<i>5.2.4. İpar Transport Örnek Olayı.....</i>	<i>242</i>
<i>5.2.5. ALKA-KROMİT Şirketleri Örnek Olayı.....</i>	<i>243</i>
<i>5.2.6. Suni Elyaf Anonim Şirketi Örnek Olayı.....</i>	<i>245</i>
<i>5.2.7. SEKA Örnek Olayı.....</i>	<i>246</i>
<i>5.2.8. Banka, Kredi-İş Adamı Bağlantılı Örnek Olaylar.....</i>	<i>252</i>
SONUÇ	255
KAYNAKÇA.....	264
ÖZGEÇMİŞ.....	288
EKLER.....	289

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO ADI	SAYFA NO
Tablo 1: İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası'nda Hisse Senetlerini Kota Ettiren Yabancı Şirketler Listesi	14
Tablo 2: 1921 Yılı Anadolu'daki Sanayi Tesisleri.....	29
Tablo 3: 1923-1932 Yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan Faydalanan Fabrika Sayıları.....	72
Tablo 4: Gayrimenkulleri Satın Alan Gruplar.....	98
Tablo 5: Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının Müşterekleri ve Payları.....	133
Tablo 6: Yardım Komitesine Bağışta Bulunan İş Adamları.....	168
Tablo 7: 1954, 1955, 1956 ve 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar.....	188
Tablo 8: Demokrat Parti Alt Kademelerine Yapılan Bağışlar.....	194
Tablo 9: İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Halis Kaynar'a Verilen 1960 Senesinde, Demokrat Parti Adına Hangi İş Adamından Ne Kadar Para Topladığını Gösteren Liste.....	199
Tablo 10: İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Nihat Tunç'un 1960 Senesinde Demokrat Parti Adına Hangi İş Adamından Ne Kadar Para Topladığını Gösteren Liste.....	200
Tablo 11: 1960 Yılı İş Bankası'ndaki 5187 No.lu Hesaba Para Yatıran İş Adamı-Şirketler.....	204
Tablo 12: Türkiye İş Bankası'ndaki 4146 No.lu Demokrat Parti Genel Kurulu Hesabı'na Yapılan Bağışlar.....	207
Tablo 13: İş Bankası İştiraklerinin Demokrat Parti'ye Yaptığı Yardım ve Teberrürleri.....	211
Tablo 14: Çukurova Elektrik Şirketi'nin Ortakları.....	235
Tablo 15: DP Adana İl İdare Kurulu Gelir ve Gider Cetveli Kayıtlarına Göre Partiye, İş Adamı ve Müesseseler Tarafından Yapılan Yardımlar.....	236
Tablo 16: Adana Vilayetindeki Müessese ve İş Adamlarından Banka Vasıtasıyla Demokrat Parti Genel Merkezine ve Başka Vilayet İl Merkezine Gönderilen Paraların Miktarını Gösteren Tablo...	237

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı Geçen Eser
A.g.a.:	Adı Geçen Arşiv
A.g.m.:	Adı Geçen Makale
A.g.t :	Adı Geçen Tez
AŞ.:	Anonim Şirket
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Blz.:	Bakınız
b.:	Basım
b.y.y.:	Basım Yeri Yok
b.t.y.:	Basım Tarihi Yok
C.:	Cilt
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.:	Çeviren
DP:	Demokrat Parti
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
HP:	Hürriyet Partisi
MP:	Millet Partisi
S:	Sayı
KİT:	Kamu İktisadi Teşekkülü
TBMM ZC:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM TD:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TKB:	Türkiye Kalkınma Bankası
TSKB:	Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası
AÜSBF:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
YKY:	Yapı Kredi Yayınları
Ltd.:	Limited Şirketi
SBF:	Sosyal Bilimler Fakültesi
T.A.Ş:	Türk Anonim Şirketi
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AŞ:	Anonim Şirketi
GSMH:	Gayri Safi Millî Hasıla
BCA:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
İTO:	İstanbul Ticaret Odası
AİİTE:	Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK:	Türk Tarih Kurumu
DEÜ:	Dokuz Eylül Üniversitesi

SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
THK:	Türk Hava Kurumu
IMF:	International Money Foundation (Dünya Bankası)
İİBF:	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
MP:	Millet Partisi
Ysp:	Yabancı Sermaye Payı

Önsöz:

İş adamı diye tabir ettiğimiz kişiler farklı isimler altında tarih boyunca ait olduğu topluma hizmet etmiş, belli bir saygınlığa sahip, topluluğun önde gelen kişileridir. Sanayi Devrimi'ne kadar olan süreçte sınırlı bir alanda, belli kişiler ile basit ilişkiler kurmuş olmalarına rağmen, Sanayi Devrimi sonrasında, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte daha geniş bir ilişki ağına sahip olmuşlardır. Bu ağ içerisinde bilim adamları, yöneticiler, politika, devlet ve hükümetler dâhil olmuştur. Devlet ve onu yöneten hükümetler ile işletmeler ve onların sahibi olan iş adamları arasındaki ilişki Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar karşılıklı ilişki şeklinde süregelmiştir. Devletler yönettikleri toplumun ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçların karşılanması için en az maliyetle çözüm üretmeye çalışırken iş adamları da sahip oldukları işletmeler ile toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti üreterek bir anlamda devletin yükünü hafifletmişlerdir. İş adamları ile hükümetler arasındaki bu ortak menfaatlerin korunmasına yönelik kurulan ilişkide öncelikli olarak korunması gereken şey halkın menfaati olmalıdır. Ne zamanki halkın menfaatleri bir kenara bırakılarak şahsî menfaatler ön plana çıkarılırsa orada usulsüzlük, yolsuzluk, hukuksuzluk ve halkın hakkını gasp etme vuku bulur.

Tarihe yön veren ana aktörün siyaset olduğu düşünülerek olsa gerek, genellikle tarih kitapları yazılırken siyasî olaylar yörüngesinde bir anlatım dikkati çekmektedir. Oysaki siyasete, siyasî olaylara yön veren, genellikle perde arkasında duran ama aslında başrol oyuncusu olan para ve o paraya sahip olan iş adamlarıdır ki tam da bu nokta hazırlamış olduğum çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ülkemizde iş adamlarının var oluş ve kendini bulma sürecine baktığımızda, siyaseti gerçek anlamda etkiledikleri ve bir o kadar da etkilendikleri dönemin başlangıcı, DP hükümetlerinin iktidarda olduğu yıllardır. Bu nedenle çalışmamızın esas konusunu DP döneminde iş adamları ve hükümetlerin birbirleri ile kurdukları ilişkiler oluşturmaktadır. Fakat ana konumuza geçmeden önce, iş adamının tanımı, dünyada yaşanan değişimlere paralel olarak iş adamının değişen ve gelişen statüsü, Osmanlı Devleti'nde iş adamı anlayışının nasıl olduğuna kısaca değinilmiştir. Yerli sermayedar sınıfın oluşmaya başladığı, iş adamlarının ilk birikimlerini yaptığı tek

parti dönemi ise devamında gelen DP döneminin daha iyi anlaşılabilmesi adına daha kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir.

İş adamı hükümet ilişkilerinin nasıl olduğunu araştırmak için özellikle DP dönemini seçmemin nedeni, bu dönemin pek çok yönüyle ele alınıp incelenmiş fakat iş adamları ile DP hükümetleri arasında ilişkiler bağlamında herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasını fark etmemdir. Konu ile ilgili bilgiler bazı iş adamlarının yazmış olduğu hatıratlarda geçen birkaç cümle ya da dönemin olaylarını anlatan kitaplardaki birkaç satırdan ibaret kalmıştır. Bu durum çalışmamızı orijinal kılsa da hazırlanış aşamasında oldukça kapsamlı bir araştırma ve okuma safhasını da beraberinde getirmiştir.

Çalışmam esnasında kullandığım kaynaklar; devlet arşivlerinden edindiğim belgeler, meclis tutanakları, dönemin iş adamlarının, siyasetçi ya da gazetecilerin yazdığı hatıratlar, ulusal gazeteler, tarih ve iktisat ile ilgili dergiler ve kitaplardır. Daha tez konunun belirleme aşamasından başlayarak fikirleriyle, bilimsel bakış açısıyla, yapıcı ve öğretici eleştirileri ile bana rehberlik eden çok değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Emin Elmacı'ya şükranlarımı sunarım. Yine değerli görüş ve önerilerini benimle paylaşan Doç. Dr. Doğan Duman ve Doç. Dr. Fevzi Çakmak Hocalarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım esnasında yardımlarını ve güzel dostluklarını benden esirgemeyen Beyazıt Kütüphanesi çalışanlarına, çayımı kahvemi masamdan eksik etmeyen canım Anneme, moral ve motivasyonumu yükselterek her zaman yanımda olan değerli kardeşlerim Ezgi ve Gizem'e sonsuz teşekkür ederim.

Fatma Eylem ÇOBAN

İzmir, 2022

GİRİŞ

İŞ ADAMININ NİTELİĞİ VE HÜKÜMET KARŞISINDAKİ KONUMU

1. İş Adamının Tanımı ve Niteliği

1.1. İş Adamının Tanımı

“İş Adamı” diye adlandırdığımız kişi, müteşebbis yani girişimcidir. Müteşebbis; iş kurma, mal ve hizmet üretme konularında, atılgan, cesur, kararlı, tuttuğu işi koparan kişi demektir.¹ Daha bilimsel bir tanım yapmak istersek girişimci, mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmek için risk üstlenerek, doğal kaynak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerini bir araya getirip faaliyete geçiren kişidir.²

Muhittin Birgen, iş adamının tanımını: “Kendisini hayatın mücadelesinin içine atıverip gözünün gördüğü elinin yakıştığı, içinin sevdiği bir iktisadî faaliyet şubesinde, azimle, takip fikri ve sebat aşkı ile çalışan, gözünde isabet, kafasında selâmet, içinde kuvvet olan insandır.”³ şeklinde yapmıştır.

“İş Adamı” tabiri ilk defa Atatürk döneminde dilimizde kullanılmaya başlanmıştır. Daha önceleri ticaret ve sanat erbabı kişilere: “Herif, bezirgân, esnaf, eşraf ve nadiren de tüccar” olarak hitap edilmiştir. 1935 sonrasında, dilimizde Türkçe kelimelere yer vermek çabasıyla, “tüccar” yerine “tecimer” kelimesinin de yaygın bir şekilde kullanıldığı olmuştur; fakat ticaret erbabını en iyi ve doğru şekilde ifade eden tabir “iş adamı”dır. Mustafa Kemal bu tabiri, her fırsatta dillendirerek halk arasında kabul görmesini sağlamaya çalışmıştır.⁴ Anadolu’da en çok kullanılan kelime ise “Eşraf” olmuştur. “Eşraf” kelimesinin iş adamlığının yanı sıra halkın önemli gördüğü tüm değerleri kendinde toplamış, şeref ve itibarları yükselmiş kişilerde olması gerekirdi. Bir nevi halkın kendi içerisinde yaratmış olduğu soyluluktur.⁵ Günümüzde ise iş adamı yerine cinsiyetçi ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla “iş insanı” tabiri genellikle tercih edilmektedir.

¹ Selma Akpınar, Girişimciliğin Temel Bilgileri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009, s.13.

² A.g.e., s.13.

³ Muhittin Birgen, “İş Adamı, Hayat Adamı”, İktisadi Yürüyüş, Sayı: 32, 1941, s.3.

⁴ Tekin Alp, “İş Adamı Ne Demektir?”, Türkiye İktisat Mecmuası, Cilt: 3, Sayı: 29, 1950, (İş Adamı) s.8.

⁵ Sadun Tanju, Hacı Ömer, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1983, ss. 34,35.

1.2. İş Adamının Niteliği

İş adamı için belirlenen literatürde geçen bir nitelik yoktur. Sadece konuyla ilgilenen bazı kişiler, iş adamlarının hangi niteliklere sahip olması gerektiği hakkında fikir beyan etmişlerdir. Örneğin; Tekin Alp iş adamları için: “İş adamı yalnız kendi menfaatini gözetten bir kimse olmayıp memleketin ve halkın hukuk ve menfaatini de daima göz önünde bulunduran bir kimse olmalıdır.” demiştir. Fakat uygulamada ise, iş adamının bu niteliğinin tam olarak gelişemediğinden yakınlıkla böyle olmasındaki en önemli etkenin devletçilik anlayışı olduğunu, devlet ile özel sektör arasındaki çıkar mücadelesinin bu sonucu doğurduğu tezini savunmuştur.⁶

Nusret Köymen ise iş adamı için: “Benci, şahsi ve teşebbüsçüdür. Öyle olduğu için iş adamıdır. Ancak kendi lider olduğu takdirde iş birliğine girer. Bu davranış bir ölçü dâhilinde normaldir ve kuvvettir. Ölçüyü aşarsa zaaf olur ve yalnız bu zaafın sahibi için değil, memleket için de zararlı olur.” diyerek iş adamının niteliğini belirtmiştir.⁷ Köymen, ayrıca: “İş adamı kendini ideoloji ve politika istismarcılığı tehlikeli oyununa kaptırmayıp, bütün zekâ ve enerjisini ilim ve eğitimin yardımı, devlet ve toplumun desteği, teknisyen ve işçinin işbirliği ile iktisadi kalkınma, teknolojik ilerleme ve sosyal adaleti sağlama işine vermelidir.” diyerek, iş adamlarının nasıl olması gerektiğini de belirtmiştir.⁸

Muhittin Birgen de iş adamı ile ilgili yazmış olduğu bir makalesinde iş adamları için: “Cesur, gözü keskin, isabetli, kafası, sınırları ve iradesi sağlam, kolay kolay yorulmayan, yürüdüğü yolda dikkatli hareket eden, işinden başka bir şeyden zevk almayan, tuttuğu işi ileri götürmekten başka bir şey düşünmeyen, çalışkan ve karakteri yüksek insanlardır.” demiştir.⁹

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, ülkemizdeki belli başlı iş adamlarının hayat hikâyelerine göz attığımızda, onların da belirtilen nitelikleri kısmen taşıdığını görüyoruz. Örneğin; ülkenin kalkınması, halkın refahı için yaptıkları ile pek çok kişinin takdirini ve sevgisini kazanmış, iş adamı Nuri Demirağ için, Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesinde yayınlanan bir makalesinde “Nuri Demirağ, bir Türk zengininin (iş adamının) nasıl olması lazım geldiğine en güzel örnektir.”¹⁰ demiştir.

⁶ Alp, *İş Adamı...*, ss. 8,9.

⁷ Nusret Köymen, *İş Adamı Uyan*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1962, s.20.

⁸ Köymen, *a.g.e.*, s. 46.

⁹ Birgen, *a.g.m.*, s.3

¹⁰ *Vatan*, 14 Ekim 1940, s. 1.

Buna rağmen onun da kendini politikaya kaptırdığı bir dönem yok değildir. Bilindiği gibi 1945 yılında “Artık Yeter” sloganıyla Millî Kalkınma Partisi’ni kurarak politikaya da atılan Nuri Demirağ, Türkiye’de çok partili hayatı başlatan bir iş adamıdır.¹¹

İş adamlarında bulunması gereken nitelikler her ne kadar evrensel gibi görünse de farklı kültürlerde bu niteliklerin, beklentiler doğrultusunda farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Meselâ geleneksel Japon kültüründe iş adamlarının Nusret Köymen’in tasvir ettiği gibi: “*Benci, şahsi ve teşebbüsçü*” olması meşru görülmemektedir.¹² Hatta Japon iş adamları devlet ile iş birliği içerisinde ve iki eşit ortak gibi hareket etmektedirler. Japonya’da, 1877’deki Satsuma Başkaldırısı’nın Mitsubishi şirketinin gemileri tarafından taşınan ve paraları da Mitsubishi Bankası tarafından ödenen paralı askerler tarafından bastırılması bunun bir örneğidir.¹³

Her ülkenin kendi kültürel değerlerine, devlet yapılanmasına, belirlemiş olduğu yönetim biçimine ve daha pek çok değişkene göre iş adamları ile kurduğu ilişki ve onlarda aradığı nitelikler farklılık göstermektedir. Hatta farklı kültürlere gitmeksizin, aynı ülkedeki tarihsel süreç içerisindeki kültürel ve siyasî değişim bile, iş adamından beklenen niteliklerin zaman içerisinde değişmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, en genel tabirle, bir iş adamı evrensel insani niteliklere sahip olmalıdır ve tüm insanların faydasına hareket etmelidir.

2. İş Adamının Artan Gücü

İş adamlarının tarihsel süreç içerisinde, zaman geçtikçe devletler karşısında güçlerinin arttığı görülmektedir. Bu süreç, üretim araçlarının mülkiyet hakkının kralların ve bürokrasinin elinden çıkıp halkın ve burjuvazinin eline geçmesiyle başlayıp, tüccarlardan ziyade, kurmuş oldukları fabrikaları aracılığıyla büyük çapta üretim yapmaya başlamaları, istihdama katkı sağlamaları ile devam etmiştir. Öyleyse, iş adamlarının asıl küresel anlamda güçlenmeleri, Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir diyebiliriz. Zamanla fabrika sayılarını arttıran iş adamları, kendileriyle birlikte ülkelerini de kalkındırmışlardır. Örneğin; Almanya’da, Ratenau’lar, Volf’lar ve Ford’lar 300’ün üzerinde sanayi kuruluşunun sahibi olan iş

¹¹ Necmettin Deliorman, **Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Mücadeleleri**, Nu. D. Matbaası, İstanbul, 1957, s. 69.

¹² Ayşe Buğra, **Devlet ve İş Adamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, (Devlet...), s.19.

¹³ Buğra, **Devlet...**, s. 41

adamlarıdır ve onlar, savaştan önce Almanya'nın ekonomik kalkınmasında başı çekmişlerdir.¹⁴

Bilindiği gibi iş adamı, parası olan kişidir. Para ise daima satın alma ve yaptırım gücünü beraberinde getirmiştir. Bu gücün kimi zaman kilit noktadaki insanları satın alabildiği ve tarihin nasıl yazılacağını belirleyebildiği de olmuştur. Meselâ, Yunan asıllı, Muğla doğumlu İş Adamı Sir Basil Zaharoff bunlardan birisidir. Vickers silah şirketinin sahibi ve dünyanın en zengin adamı olan Zaharof, dünya devletlerinin hepsine silah ve cephane satmış, finansörlük yapmış, yeri geldiğinde ajanlık rolü üstlenmiş ve en önemlisi siyasetlerine yön vermiştir. I. Dünya Savaşı esnasında Paris'teki evinde Woodrow Wilson, Lloyd George ve George Clemenceau ile birkaç kez buluşup müzakerelerde bulunmuştur.¹⁵ Yunanistan'a İzmir'i işgal etme iznini Sir Basil Zaharof ve Venizelos'un isteği ve ısrarı üzerine, Wilson, Lloyd George ve Clemenceau vermiştir.¹⁶ İş Adamı Zaharof, Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesi için bir taraftan sahibi olduğu basın organları ile propaganda ederken, diğer taraftan İngilizlerin desteğini de arkasına alarak Yunan ordusuna cephane ve para desteği sağlamış, kendisi ise Musul petrollerine gözü dikmiştir.¹⁷ Zaharoff için: *“Doğu ve Batı milletlerinin kaderine yön veren, birçok tarihi olayın şekillenmesinde baş aktörlük eden, dünyanın en güçlü ve gizemli insanı...”* tanımlaması yapılmıştır.¹⁸ Zaharoff haricinde, Lever Brothers, Ralli Brothers gibi şirketler, Ionian Bank Limited ve II. Abdülhamit'in sarrafı ve meşhur Banker Zarifi'ler de Yunan savaşını mali ve politik yönden destek veren diğer iş adamlarıdır.¹⁹ Basil Zaharoff gibi, kilit bir İş Adamı da Calouste Sarkis Gulbenkian'dır. Günümüzün dev petrol şirketleri olan Shell, BP, Total'in kuruluş aşamasında danışmanlık, yaptıkları uluslararası anlaşmalarda da arabuluculuk yapmış, böylece bu şirketlerin %5 hissedarı olmuştur. Bunun için de kendisine “Bay

¹⁴ Tekin Alp, “Garp Âleminde ve Memleketimizde İş Adamının Rolü ve Mevkii”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Cilt: 4, Sayı: 31, 1951, (Garp...) s.14

¹⁵ İsmail Çolak, **Yunan İşgalinin Gizli Patronu Zaharoff**, Okul Yayınları, İstanbul, 2004, ss.54,55.

¹⁶ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988, s.78; Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul, 1964, s. 107; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1978, s.73.

¹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, C. 2, İstanbul, 1988, s.601; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1983, ss.25-26.; George Blanco Villata, **Atatürk**, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s.s.173-175.

¹⁸ Çolak, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, 13.b, C.1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s.338.

Yüzde Beş” unvanı verilmiştir.²⁰ Kökeni, 1800’de Kayseri Talas’a gelip yerleşen, köklü bir Ermeni ailesine dayanmaktadır. 1850’de babası ve amcası, İstanbul’un Üsküdar semtine yerleşmişler ve yurt dışı ve yurt içi ticaret ile uğraşarak güzel bir servete sahip olmuş, hatta sarayla da iyi ilişkiler kurmuşlardır. 1869’da Calouste Sarkis Gulbenkian dünyaya gelmiş, on dört yaşına kadar İstanbul’da eğitim aldıktan sonra, Fransızca için Marsilya’ya gitmiş; üniversiteyi de Londra’da Jeofizik alanında bitirmiştir. Fakat hayatının dönüm noktası, petrol ticareti hakkında daha detaylı bilgi edinmek için 1888’de Bakü’ye gitmesidir, diyebiliriz. Dünya petrol yatakları hakkında yazmış olduğu makaleler hem petrol şirketlerinin hem de Ortadoğu’ya hâkim olan Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit’in dikkatini çekmiştir.²¹ Yakın Doğu hükümdarları ile arasını daima iyi tutmuş, bu konuda uzman olan Sir Henry Deterding’in yerini almıştır. Standard Oil, Royal Dutch gibi şirketlerin, önemli hissedarlarından biri olan Gulbenkian, Orta Doğu’da kurulmuş bütün petrol şirketlerinin kazançlarının ortağıdır.²² Öte yandan iş adamları, tarih boyunca doğru yatırımlar yapabilmek, daha çok para kazanabilmek için yeni topraklar, yeni icatlar, yeni üretim teknikleri, yeni hammadde kaynakları araştırmışlardır. Bu tutumları sayesinde hem zenginliklerine zenginlik katmış hem de ülke ekonomisine büyük katkı sağlamışlardır.²³ Geçmişe baktığımızda, İngiltere, Fransa, Hollanda ve Portekizlerin, topraklarının kat be kat fazlasını sömürge haline getirebilmeleri, iş adamları sayesinde olmuştur. Şöyle ki İngiltere, Hindistan İmparatorluğu’nu, 1559-1560 yılları arasında, İngiliz iş adamları tarafından kurulan “Compagnie des Marchants Trafiguants de Indes” isimindeki şirket sayesinde sömürge haline getirmiştir. Bunu gören Fransız iş adamları da İngilizlere rakip olarak “Compagnie Des Indes Orientales” isiminde bir şirket kurmuşlardır. Arkasından Danimarka, İspanya, Almanya, İsviçre’deki iş adamları da benzer oluşumlara girişmişlerdir.²⁴ Amerika’nın da bugünkü gücüne gelmesinde, iş adamlarının etkisi büyüktür. 1853 yılında dünyada ilk petrolden gazyağı elde eden Polonyalı Kimyager ve İş Adamı Ignacy Lukasiewicz ve onun yapmış olduğu keşif ve buluşları yakından takip ederek Amerika’da petrolden gazyağı elde eden hatta sondaj sistemiyle üretimi hızlandıran

²⁰ <https://www.gzt.com/mecra/bay-yuzde-besin-olaganustu-oykusu-3488768> Erişim Tarihi: 31.01.2021

²¹ Şenay Sayın Aslan, “Calouste Sarkis Gulbenkian ve Koleksiyonu”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 45, C:45, Y: 2018, s.107.

²² A.H.R., Dünyanın En Zengin Adamı Sarkis Gülbenkian Nasıl Yetiştirdi, Nasıl Yaşıyor?”, **Cumhuriyet**, 11.11.1950, s.5.

²³ Murat Çokgezen, **Türkiye’de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012, s.17.

²⁴ Alp, Garp..., ss. 13.

Edvin L. Drakebuna bir örnektir.²⁵ Bu iş adamlarının amacı, daha ucuza mal olacağını düşündükleri petrolden gazyağı elde edip onu aydınlatmada kullanarak zengin olmaktır. Hedeflediklerinin çok daha fazlasına ulaşmışlardır. Amerikan çelik sanayisinin gelişmesini sağlayan İş Adamı Andrew Carnegie, Andrew William Mellon, Alman İş Adamları Robert Bosch, Friederich Bayer, Henri Nestle, İngiliz İş Adamı Richard Arkwright, Richard Branson ve Avrupa'nın her bir tarafına yayılan Rothschild ailesi gibi pek çok iş adamının hayatlarını incelediğimizde, sahip oldukları servet sayesinde elde ettikleri gücün, ülke ve dünya tarihine nasıl etki ettiğini açık ve net bir şekilde görebiliriz.

Günümüzün globalleşen dünyasında, ülkelerin gelişmiş bir ekonomiye sahip olması için, üretken işletmelere ve o işletmeleri başarılı bir şekilde yöneten iş adamlarına sahip olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle ekonomik büyüme, ülkelerin refah artışının temel göstergelerinden birisidir ve ekonomik büyümenin temelinde ise iş adamları ve sahip oldukları dev şirketler yatmaktadır.²⁶ Bugün, az sayıda dev şirket, dünya üretimini ve tüketimini, tabii bununla birlikte insanlığın kaderini belirlemektedir. Hemen hemen tüm üretim alanlarında faaliyet gösteren ve sayıları oldukça az olan bu çok uluslu şirketler (transnasyonal firma) dünya üretim ve ticaretine egemen olmuşlardır ve bu durum artarak devam etmektedir. Örneğin; ABD'de otomobil üreten firmaların sayısı 1909'da 265 iken, 1921'de 88'e, 1926'da 44'e, 1937'de 11'e ve 1955'te 6'ya düşmüştür. İngiltere'de de durum aynıdır. 1922'de otomobil üreten firma sayısı 88, 1929'da 31, 1956'da 20 tanedir. Bu firmalardan sadece 5'i toplam üretimin %95'ini sağlamaktadır.²⁷

Başka bir yönüyle, çok uluslu şirketler, dünyanın ekonomik ve siyasî kültürünü de etkiler hale gelmişlerdir. Bu şirketler, şirket merkezinin bulunduğu ülkenin üretiminin artmasında, diğer ülkelerdeki şubelerin kârlarının ana ülkeye aktarılması sonucunda, o ülkenin rekabet gücünün, halkının yaşam kalitesi ve refahının artmasında kritik bir role sahip olmuşlardır.²⁸ Çünkü günümüzde, dünyadaki en büyük 100 ekonomiden sadece 45'i devletler, geriye kalanı çok uluslu (transnasyonal) şirketler oluşturmaktadır. Pek çok devletin sahip olduğu mali güçten çok daha fazlasına sahiplerdir. Örneğin; Mitsui ve General Motors'un satışları

²⁵ Neriman Özcan, "Kuyudan İlk Petrolü Kim Çıkardı", **Cumhuriyet Enerji**.

²⁶ Selma Akpınar, **Girişimcilik'in Temel Bilgileri**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009, s. 16.

²⁷ Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı II**, Suda Yay, Çev. Orhan Suda, 1974, s. 250.

²⁸ Coşkun Can Aktan, **İstiklal Yaşar Vuran, Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi?**, Zaman Kitap, İstanbul, 2004, ss. 103-116.

toplamı, Danimarka, Portekiz ve Türkiye'nin GSMH'sinin toplamından daha büyüktür. Netice itibariyle, günümüz dünyasında güç, birkaç şirkette ve bu şirketleri yöneten birkaç iş adamında toplanmıştır.

“Güç kimde ise sistem ona hizmet eder” anlayışının hâkim olduğu dünyamızda, basın ve politikacıların bile iş dünyasına ve iş adamlarının isteklerine hizmet etmesi de haliyle yadırganacak bir durum değildir. Çünkü gazeteler asıl kazançlarını yapmış oldukları gazete satışlarından değil, iş dünyasının gazeteye vermiş olduğu reklamlardan sağlamaktadırlar. İş adamları ise çıkarlarını destekleyen yazıların yazıldığı gazeteye reklam vermeyi tercih etmektedirler. Örneğin; Amerika'nın önemli gazetelerinden biri olan New York Times, iş dünyasının kabul etmediği, New York Vergi Yasa Tasarısı'nı destekleyen yazılar yayınladığı için, reklam gelirleri ve hisse senetlerinin değeri düşüşe geçmiştir. Bunun üzerine gazete, çözümü tüm editör kadrosunu değiştirmekte bulmuştur.²⁹ Benzer olaylar ülkemizde de fazlasıyla mevcuttur.

Politikacıları iktidara taşıyan da iş adamlarıdır. Yani asıl iktidar, ekonomiyi şekillendiren iş adamındadır. Neyin üretileceğine, ne kadar üretileceğine, neyin tüketileceğine, nereye yatırım yapılacağına, kimin iş sahibi olacağına ve kaynakları kimin kontrol edeceğine, milletlerin akıbetlerinin ne olacağına ve bunun gibi daha birçok şeye dair kararları, iş adamları vermektedir artık.³⁰

3. İş Adamının Hükümetler Karşısındaki Konumu

İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesi ve yıllarca bunu muhafaza edebilmesindeki sır, iş adamlarının bilinçli ve gayretli tutumlarının yanı sıra, hükümetin onlarla samimi bir iş birliği ve dayanışma halinde olmasında gizlidir. İngiliz hükümeti, daima iş adamlarını desteklemiş, hatta sömürgeleştirdikleri yerlere vali olarak iş adamlarını atamıştır.³¹

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletlerinde, iş adamları, daima devlet ile iş dünyası arasında güçlü bir dayanışmanın olmasından yana tutum sergilemektedirler. Çünkü iş dünyası içerisinde başarılı olabilmeleri, her şeyden önce devletle olan iyi ilişkileri oranında belirlenmektedir.³² Kimi zaman devleti

²⁹ Noam Chomsky, **İktidarı Anlamak**, Bgst Yayınları, İstanbul, 2012, s. 45.

³⁰ **A.g.e.**, s. 89.

³¹ Alp, **Garp...**, s. 13.

³² Buğra, **Devlet...**, s.16.

karşılaştıkları güçlüklerin en önemli kaynağı olarak görseler de yalnız servetlerini değil, toplumsal konumlarını da devlete borçlu olduklarının farkındadırlar.³³ Hükümetler de iş adamlarını daima hoş tutmaya gayret göstermişlerdir. Bu gelenek Osmanlı döneminden günümüze kadar sürüp gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslim tüccarların hükümetler nezdinde sahip oldukları ayrıcalıklar, onlara gösterilen hoşgörünün eseridir. Bu hoşgörünün temelde ekonomik kaynaklı olduğu aşikârdır. Osmanlı ekonomisinde, yarım asır boyunca önemli bir role sahip Banker İş Adamı Manolaki Baltazzi, sahip olduğu büyük serveti, Osmanlı padişahları ve hükümetlerinin kendisine gösterdiği hoşgörü ve ayrıcalıklar sayesinde elde etmiştir. Devletin ilk bankası olan "İstanbul Bankası" bile, hükümetin teşviki ve 25 milyon kuruluş fon desteği sağlaması sonucunda, Banker İş Adamı Baltazzi ve J. Alleon'a sıfır sermaye ile kurdurulmuştur.³⁴ Bu, verilebilecek pek çok örnekten sadece bir tanesidir. Dolayısıyla iş adamları tarihinde, birçok girişimcinin geçmişinde, az veya çok, belirli bir dönem, iktidardaki politikacılarla ve bürokratlarla yakın ilişkiler kurduklarını, ayrıca bu ilişkiler sayesinde, yapmış oldukları işlerde çeşitli kolaylıklar sağlandıklarını görmek olağan bir durumdur.³⁵ Hükümetlerin de daima iş adamları ile olumlu ilişkiler içerisinde olmayı istemeleri de gayet tabiidir. Çünkü onlar da iktisadî sınıflara sırtlarını dayadıkları oranda başarılı olabileceklerinin farkındadırlar.³⁶ Bir dönem Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, örgütlenme aşamasında ve sonrasında sırtını hep iş adamlarına yasladığı görülmüştür. Önce Selânik'teki tüccarlar, sonra İstanbul'daki esnaflardan güç almış ve bu sayede, gizli, küçük bir örgüt olmaktan çıkarak devlet yönetiminde söz sahibi olan bir siyasî partiye dönüşmüşlerdir. 1908'de idareyi ele aldıktan sonra da, tüccar ve esnaflara ellerinden geldiğince yardım etmişlerdir.³⁷ Tüm bu devlet desteğine rağmen, maalesef bazı iş adamlarının, belli bir servete ulaştıktan sonra pasifleştikleri, edindikleri tecrübeleri, yapıcı ve yaratıcı güçlerini ülkenin ihtiyaçlarını gidermek, iş dünyasının sorunlarını çözmek için harcamadıklarını da görmek mümkündür.³⁸

³³ Buğra, **Devlet...**, s.17.

³⁴ Haydar Kazgan, **Galata Bankerleri**, C. 1, Orion Yayınevi, 2.b, Ankara, 2005, ss.16-17

³⁵ Ayşe Buğra, **Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 144.

³⁶ Zafer Toprak, **Türkiye 'de Milli İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, 1.b, İstanbul, 2012, (M. İktisat...)s. 99.

³⁷ Ahmet Hamdi Başar, "Tüccarın Memleket İdaresindeki Vazife ve Mesuliyetleri", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S. 1, 1948, s. 6.

³⁸ Köymen, **a.g.e**, ss. 15-16

BİRİNCİ BÖLÜM

1.OSMANLI DEVLETİ'NDE İŞ ADAMLARININ YAPILANMA SÜRECİ, DEVLET VE SİYASÎ İKTİDARLAR İLE İLİŞKİLERİ

1.1.OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KLASİK DÖNEMİNDE İŞ ADAMLARI VE HÜKÜMETLERİN İLİŞKİLERİ

1.1.1.Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Yapılanma ve İş Adamlarının Bu Yapılanmadaki Yeri

Osmanlı Devleti'nde, uzun yıllar boyunca devletin en önemli gelir kaynağı, fetihler ile kazanılan yeni ülkeler olmuştur. Bu ülkelerden elde edilen gelirler ile askerin maaşı ödenmiş ve şehirlerin iâşesi karşılanmıştır.³⁹ Hâl böyle olunca, sistemin düzenli bir şekilde işlemesi, İmparatorluğun devamı için düzenli bir ordu ve iyi bir idarî yapı yeterli olmuştur. Fakat 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında, kapitalist üretimin İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde ortaya çıkmaya başlamasıyla, dünya yeniden yapılanmaya ve güç noktaları değişmeye başlamıştır.

19. yüzyılda, tüm dünyada, emperyalist rüzgârlar esmeye başlamış, Osmanlı da, bu rüzgârlardan payına düşeni almıştır. Bu yüzyıla kadar İmparatorluk, düşük dış ticaret hacmi, narh türü denetim yöntemleri, iç borçlanmalar ile bütçede açık vermeden kendini idare edebilmekte iken, 19. yüzyılda yapılan ticaret anlaşmalarıyla bir tür “*Serbest ticaret emperyalizmi*” olarak adlandırılan denetim mekanizmasının içerisinde ve Avrupalı ülkelerin yörüngesinde hareket eden bir ülke konumuna gelmiştir.⁴⁰ Tanzimat ile birlikte, ekonomik yapılanmada Batı tarzı düzenlemelere gidilmeye çalışılsa da, sanayileşmenin olmaması, sermaye yetersizliği, toprağa dayalı ekonomi anlayışı ve şer'i esaslara dayalı bir vergi düzenine sahip olunması, arzu edilen değişim ve olumlu yönde bir dönüşümün sağlanmasına engel olmuştur. Önce iç borç, sonra dış borç, verilen kapitülasyonlar ve sonuçta iç borçlarının faizlerini bile ödeyemeyecek hale gelen bir İmparatorluk tablosu ortaya çıkmıştır.

Coğrafi Keşifler sonucunda, durağanlaşan Osmanlı ticaretini canlandırmak amacıyla, Padişah I. Mehmet zamanında, ilk olarak Cenevizlilere (1410) ve Venediklilere (1419) Adalar denizinde ticaret yapabilmeleri için verilen

³⁹ Sait Yılmaz, *Küresel Sermaye ve Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.29.

⁴⁰ Toprak, M. *İktisat...*, s. 391

kapitülasyonlar ⁴¹ Osmanlı ticarî hayatına yavaş yavaş yerleşmiştir. Yabancı tüccarların kendi ülkelerindeki haklardan Osmanlı içinde de aynen yararlanması şeklinde başlayıp Avrupa’da sanayinin doğması ve gelişmesiyle de farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. ⁴² Zamanla güçlenen Avrupa, elde ettiği kapitülasyonları giderek Osmanlı’dan koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüştürmüş, bunlar da Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik teslimi için atılan ilk adımlar olmuştur. ⁴³ Farklı dine mensup yabancı tüccarların, şer’i hukuka tâbi olamamalarından dolayı, kendi ülkelerindeki hukuk kuralları ile ticaret yapma isteklerinin uygun görülmesi de kapitülasyonların çıkışını ve uygulanışını kolaylaştırmıştır.

Ticarî kapitülasyonlara sahip gayrimüslim tüccarlar denildiğinde, Osmanlı’da ilk akla gelen kesim “Beratlı tüccarlar” olmaktadır. Beratlı tüccarlar, 18. yüzyılda, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim tüccarların herhangi bir Avrupa devletinin himayesine girmek suretiyle, ticarete birtakım ayrıcalıklar kazanması ile ortaya çıkmış bir zümredir. ⁴⁴ Beratlı tüccarların kökeni ise aslında beratlı tercümanlığa dayanmaktadır. Osmanlı topraklarındaki elçiler, ihtiyacı olan tercümanları Bab-ı Âli’ye bildirip, onlara “berat” vermişlerdir. Bu sayede hem özel ve imtiyazlı bir statüye kavuşmuşlar hem de elçilik mensupları gibi kapitülasyon hükümlerinden de yararlanmaya başlamışlardır. Ayrıca sahip oldukları bu beratlar, hal ve hareketlerine dikkat ettikleri ve görev yerinde ikamet ettikleri sürece ömür boyu geçerli olmuştur. ⁴⁵ Zaman içerisinde, Osmanlı vatandaşı olan Hristiyan ve Yahudi tüccarlar, bazı dostlarını ya da akrabalarını cizye, damga ve gümrük vergisinden kurtarmak için, bağlı bulundukları konsolosluklardan, yüklü bir para karşılığında beratlı tercümanlık belgesi almaya başlamışlardır. ⁴⁶ Hâl böyle olunca, ilk zamanlarda elçinin beratlı tercümanı sayısı 3-5 kişi kadar iken, 18.yy.ın sonlarına doğru, sadece bir elçinin beratlı tercümanı ve yardımcılarının sayısının 120 kişiye kadar çıktığı olmuştur. Bu kişilerin beratlıların, Bab-ı Âli’nin onayından geçmesi gerektiği için resmî sayıları bilinmemektedir. Bir de Bab-ı Âli’nin onayının gerekmediği, elçinin kendi himayesine aldığı, “Patente” ismi verilen bir kâğıt vererek kendi vatandaşı gibi

⁴¹ Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitapevi, İstanbul, 2005, s.16.

⁴² A.g.e., s. 13.

⁴³ Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, (Türkiye Ekon...), s. 55.

⁴⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 6.b, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.449.

⁴⁵ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar-Avrupalı Tüccarlar-Beratlı Tüccarlar-Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, 2 b, Turan Kitabevi, Ankara, 1998, s.s.29-30.

⁴⁶ Elmacı, a.g.e., s.29.

gösterdiği kişiler de vardır. Bu tüccarlar da o devlete verilen tüm ayrıcalıklardan yararlanmaktadırlar ve sayıları bilinmemektedir.⁴⁷

Beratlı tercümanlar, sahip oldukları ayrıcalıkları çok iyi değerlendirmişler ve zamanla ihracat ve ithalat işlerine girerek, Beratlı tüccar haline gelmişlerdir. Padişah III. Selim, Beratlı tüccarların devlete verdiği zararları önlemek, kapitülasyonların doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için on yıl mücadele etmiş, bu sebeple Avrupa'ya daimî elçilikler açmıştır. Padişahın tüm çabalarına rağmen, artık çok güçlenen beratlı tüccarlara karşı kesin bir başarı elde edilemeyince, Beratlı tüccarlara “Avrupa Tüccarı” unvanıyla birlikte, gayrimüslim tüccarların sahip olduğu bütün haklar da verilerek Beratlı Tüccarlığa son verilmiştir.⁴⁸ Günümüzde, Fransa ve Sicilya beratlısı Burla ve Karaca aileleri ve İngiliz beratlısı Ghabban ailesi halâ iş hayatındadırlar.⁴⁹

Beratlı tüccarlığa son verilmesi ile devletin cizye gelirlerinde kayda değer miktarda artış olmuştur fakat Avrupa tüccarı statüsü ile hala ayrıcalıklara sahip bir zümre olarak ticarî hayatlarına devam etmektedirler. Sayıları zaten çok az olan Müslüman tüccarlar, karşı karşıya kaldığı bu haksız rekabet karşısında yıllarca mağdur olmuş, ticaretlerini Avrupalı tüccarların himayesinde yapmak zorunda kalmışlardır. Padişah II. Mahmut, Müslüman tüccarların bu mağduriyetine çözüm bulmak adına, onlara da Avrupa tüccarlarının sahip olduğu hakları tanıyarak kendilerine “Hayriye tüccarları” adını vermiştir.⁵⁰ Fakat Müslüman tüccarın sahip olduğu bu eşit haklar, İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile tekrar bozulacaktır.⁵¹

O döneme kadar verilmiş en geniş ayrıcalıkları barındıran ve Osmanlı ekonomisinin kırılma noktalarından biri olan 1838 Ticaret Anlaşması⁵² ile İngilizler, Osmanlı ülkesi ile yapmış olduğu ticarete, o güne kadar tahmin edilemeyen bir kolaylıkla, ürünlerini Osmanlı pazarına sokabilmeye başlamışlardır.⁵³ İngiltere'nin

⁴⁷ Bağış, a.g.e., s.33.

⁴⁸ A.g.e., s.68.

⁴⁹ A.g.e., s. 117.

⁵⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 71, 73., Elmacı, a.g.e., s.30; Bağış, a.g.e., s. 107.

⁵¹ Kütükoğlu, a.g.e., s.92-108.

⁵² Toprak, M. **İktisat...**, s. 222.

⁵³ Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, BDDE Yayınları, No: 683, Ankara, 1973, s.13.

arzusu doğrultusunda ithalata %5, ihracata %12 gümrük vergisi getirilmiştir.⁵⁴ Bu anlaşma, ülkenin, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için bekleyen Batı sermayesinin kucağına terk edilmesidir. O güne kadar görülmemiş bir talanın başlatılması⁵⁵ Osmanlı tarımının giderek kötüleşmesi, sanayisinin ise doğmadan ölmesi anlamına gelmektedir.⁵⁶ Yabancı tüccara, Osmanlı tüccarı karşısında avantaj sağlayarak toplumsal çözülme ve işsizlik yaratmıştır.⁵⁷ İngiltere ile yapılan bu imtiyazlı ticaret antlaşmasının benzerlerini, Rusya 1846, Fransa 1861 (Kanlıca Ticaret Muahedesi), Almanya 1890 yılında elde etmiştir.⁵⁸

Yapılan bu ticaret anlaşmalarıyla -ya da verilen bu kapitülasyonlarla da denilebilir- yabancı tüccarların, Osmanlı'ya ihraç ettiği ve Osmanlı'dan satın aldığı mallar üzerindeki vergilerde indirim yapıp yabancı tüccarlara yerleşme özgürlüğü tanınmış, kişisel vergilerden muaf tutulmuşlar, kendi yasalarına tabi olup Osmanlı yasalarının dışında kalarak, ticarî, adlî, malî, idarî alanlarda tek taraflı ayrıcalıklara sahip olmuşlardır.⁵⁹ Yabancı tüccarların faydalandığı bu ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen bazı kişiler, Avrupalı devletlerin tebaasına geçip, "Lövanten" denilen sahte Avrupalı bir zümre bile oluşturmuşlardır.⁶⁰ Böylece gayrimüslim Osmanlı tüccarları, Avrupalılara sağlanan imtiyazlardan yararlanmak için, Avrupa devletlerinin himayesine girip, topluma yabancılaşarak sırtını Avrupa'ya dayamış güçlü bir ticaret oligarşisi oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda, artan tavizli ithalata karşı rekabet edemez hale gelen yerli üretim ve tüccar, büyük bir darbe almıştır.⁶¹ Yabancı tüccarların ayrıcalıklarından yararlanamayan yerli tüccarların sıkıntılarına çözüm bulmak amacıyla 1889 yılında, İstanbul Ticaret Odası iç gümrüklerin kaldırılması için Ticaret ve Nafia Vekâletine başvurmuş ve bu uğurda uzun yıllar mücadele etmiş olmasına rağmen bir sonuç alamamıştır. Sonuç olarak iç pazar tümüyle yabancı

⁵⁴ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. 2, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1992, ss. 34-35.

⁵⁵ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, 10. b, İstanbul, 1989, s.232.

⁵⁶ S. Rıdvan Korluk, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Basım Yayın Dağıtım. A.Ş, İstanbul, 1997, s.s. 158-159.

⁵⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, çev., Sabri Tekay, 2. b, İletişim Yayınları, 2010, (Devlet ve Sınıflar), s.43.

⁵⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", **150. Yılında Tanzimat**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 94; (Konuyla ilgili farklı tarihler belirten İsmail Cem, Fransa ile 1838, Prusya'nın Hamburg, Lubeck ve Bremen şehirleriyle 1839, Sardunya ile 1839, İsveç, Norveç, Prusya, İspanya, Flemenk, Belçika ile 1840, Danimarka ve Toskana ile 1941 yılında benzer serbest ticaret antlaşmaları yapıldığını belirtmektedir.) Cem, **a.g.e.**, (9. b), ss. 232-233.

⁵⁹ Köymen, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁰ Avcioğlu, **a.g.e.**, C.1, s. 196

⁶¹ Köymen, **a.g.e.**, s. 20.

mallara açılmış, dış ticaret dengesi altüst olmuş ve dış ticaret açığı sürekli olarak büyümüştür.⁶²

Kaybedilen savaşlar, dış ticaret açıkları, ekonomik olarak zayıflama Osmanlı'yı, 1854 Kırım Savaşı'nın getirdiği mali külfetle birlikte dış borç almaya zorlamıştır. Osmanlı, ilk dış borcunu, Yahudi Banker İş Adamı Rothschild ailesinden almıştır.⁶³ İmparatorluğun, yıllar geçtikçe katlanarak artan dış ve iç borçlarını ödeyemeyeceğini ilân etmesi üzerine, alacaklıların talepleri doğrultusunda, 20 Aralık 1881'de (28 Muharrem 1299) Muharrem Kararnamesi hazırlanmıştır. Alacaklı ülkeler, alacaklarını temin edebilmek için aynı yıl "Duyun-u Umumiye"yi (Devlet Borçları İdaresi) kurarak devlet gelirlerinin %31,5'ini tahsil etmeye başlamışlardır.⁶⁴ Bu durum, Osmanlı'yı güvenli ve bol kazançlı bir yatırım alanı olarak gören yabancı iş adamlarına, daha cazip gelmeye başlamıştır.⁶⁵

İyice bozulmuş olan Osmanlı ekonomik hayatının, yerli üretime geçilmesi, fabrikalar açılması, ticaret borsaları oluşturulması, anonim şirketlerin kurulması, esnaf kethüdalarının görevlerini kötüye kullanmalarının engellenmesi ile bir nebze olsun düzeleceğine inanan tüccarlar, Abdülmecit döneminde, defalarca Bab-ı Âli'ye başvuruda bulunmuşlardır. Maalesef, emperyalist devletlerin çıkarları için hareket eden aracı tüccarların, ülke içinde kurdukları ağlar yüzünden, bir sonuç alınamamıştır.⁶⁶ Çünkü bu ağın içinde şahsi menfaatlerini düşünerek emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda kararlar veren pek çok bürokrat da yer almaktadır.⁶⁷ Avrupa emperyalizmine bağlı, yarı sömürge haline gelmiş bir düzen içerisinde, yerli üretimi harekete geçirmek, emperyalist devletlerin çıkarlarına ters düştüğü için çok zor olmuştur. Fakat denizcilik alanında faaliyet gösteren "Şirketi Hayriyye" bu durumun istisnası olarak görülebilir. Padişah Abdülmecit döneminde, 1850 (Hicri 1267) yılında, Paşalar ve Galata Sarrafları tarafından kurulan "Şirket-i Hayriye" 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu tek anonim şirkettir. Fuat ve Cevdet Efendiler tarafından ortaya atılan, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa

⁶² İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceği Bakış**, İTO Yayınları, İstanbul 1989, s. 2.

⁶³ Yılmaz, **a.g.e.**, ss. 49-50. Dünyayı yöneten aile olarak bilinen Rothschild Ailesi, Avrupa'nın ilk Merkez Bankası olan Amsterdam Bankasını, 1694'te İngiltere Bankasını, 1760 da Farankfurt'da Rothschild Bankasını, Londra, Paris ve Viyana da bazı özel bankaları kurmuşlar ve dünya para piyasasının hâkimi olmuşlardır.

⁶⁴ İstanbul Ticaret Odası, **a.g.e.**, ss.2-3.

⁶⁵ Toprak, **M. İktisat**, s. 398.

⁶⁶ Toprak, **M. İktisat...**, s.149.

⁶⁷ Avcioğlu, **a.g.e.**, C. 1, s. 211.

tarafından desteklenen ve 6.000.000 lira kuruluş sermesine sahip, büyük bir şirkettir.⁶⁸ İstanbul Boğazı'nda toplu taşımacılık yapmak için kurulan, yerli ve yabancı bandıralı gemilere sahip olan şirket, Osmanlı'da Batı kapitalizminin kabul edildiğinin bir göstergesi olarak da görülebilir.⁶⁹ Bu istisna haricinde, yerli sermaye ile kurulan ticaret ve sanayi şirketi yoktur. Müslüman halk, esnaf ve sanatkârdır ve Osmanlı esnaf geleneğini, hâlâ devam ettirmektedir. İşte bu sebepten ticaret odasına kayıtlı tüccarın tamamına yakını gayrimüslimdir.⁷⁰ Aşağıda verilen tabloda, dönemin yabancı şirketleri örnek verilmektedir.

Tablo 1: İstanbul Menkul Kıymetler ve Kambyo Borsası'nda Hisse Senetlerini Kota Ettiren Yabancı Şirketler Listesi

İş Konusu	Yıl	Sermaye
Osmanlı Tramvay Şirketi (Fransız)	1892	500.000 Frank
Beyrut Havagazı Osmanlı Şirketi	1887	800.000 Frank
Selanik Su şirketi Osmaniyesi	1890	50.000 TL.
Dersaadet Su Şirketi	1887	20.000.000 Frank
İstanbul Tramvay Şirketi	1869	27.000.000 İsviçre Fr.
Ereğli Şirket-i Osmaniyesi	1896	440.000 TL.
Balya Karaaydın Maden Şirketi (Fransız)	1892	1.760.000 Frank
Yafa, Kudus Demiryolu Şirketi	1892	40.000 TL.
Osmanlı Bankası (İngiliz-Fransız)	1863	250.000.000 TL.
Kredi Lyone	1863	250.000.000 TL.
Doyçe Bank	1870	150.000.000 Mark
Selanik Bankası	1888	250.000.000 Frank
Türk Elektrik Şirketi	1911	33.135.407 İsviçre Fr.
Tünel Şirketi	1911	165.000 TL.
Haliç Vapurları Şirketi	1911	100.000 TL.

Kaynak: Hüseyin Avni Şanda, “Türkiye’de İlk Sermaye Şirketleri 1860 – 1918”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967, s.8

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 19. yy. Osmanlı İmparatorluğu’nda, ticaret yabancıların ve azınlık gayrimüslimlerin işi haline gelmiştir. Rumlar genellikle mal

⁶⁸ Hüseyin Avni Şanda, “Türkiye’de İlk Sermaye Şirketleri 1860 – 1918”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967, s. 4.

⁶⁹ Çavdar, **Türkiye Ekon...**, s.42.

⁷⁰ Toprak, **M. İktisat...**, s.42.

ticareti, Ermeniler ise para ticareti yapan tüccarlar olmuşlardır.⁷¹ Özellikle Rum, Ermeni ve Musevi tüccar ve girişimciler, Osmanlı toplum yapısı içerisinde, önemli bir yere sahiplerdir.⁷² Müslüman ve Musevi tüccarlar, yıllarca emperyalist devletlerin desteğiyle, Osmanlı ticaret hayatına egemen olmuş Rumlar ve Ermenilere göre ikinci planda kalmışlardır. Bu durum Rumlar ve Ermenileri malî ve ticarî alanda avantajlı bir konuma geçirmiştir.⁷³ Bunun temel sebeplerinden biri, Müslüman Türklerin sadece idarecilik, savaş, din ve tarımla ilgilenmeleri, sanayi ve ticaret işini gayrimüslimlere bırakmalarıdır.⁷⁴ Osmanlı'da mülkiyet hakkının olmayışı,⁷⁵ Müslüman Türk halkında girişimci ruha sahip bir sermayedar sınıfın oluşmasını engellemiştir. Çünkü ticaret yaparak çok zengin olunmasına sistem izin vermemektedir. Kim bu yolla servet biriktirmeye başlarsa saray tarafından o kişiye bir rütbe verilerek serveti de yaşama hakkı da sultana bağlanırdı. Nitekim bu sistem Osmanlı'da, Batı devletlerinde olduğu gibi sınıflı bir yapının, burjuvazinin oluşmasına engel olmuştur.⁷⁶

Küçük sanayi ve ticaret erbabı, esnaf, biraz büyüğü de bezirgân mertebesinden daha yukarı çıkamamışlardır. Esnaf ve bezirgânların pek çoğu gayrimüslim kalamı da reayadır. Öyle Avrupa'da olduğu gibi yüksek bir sınıfa mensup değillerdir.⁷⁷ Gayrimüslimler ise, 1839 Tanzimat Fermanı ile mülkiyet hakkına kavuşmuş oldukları için, sermaye birikimlerini yapabilmişlerdir. Bu sebepten dolayı, çok basit girişimcilik faaliyetleri bile, yeterli sermayeye sahip olmayan yerli tüccarlar tarafından yapılamadığı için, yabancı tüccarlara bırakılmıştır.⁷⁸ Müslümanların, ticarete tüm enerjilerini aktarmasına engel olan uzun süreli askerlik hizmetini, gayrimüslimlerin yapmıyor olması da, onlara ticarî alanda önemli bir avantaj sağlamıştır.⁷⁹ Tabii bir de, Akdeniz ticaretini elinde tutan Avrupalı tüccarların Osmanlı ile yaptıkları ticarete aracı olarak, Rumları ve Ermenileri özellikle tercih etmeleri, gayrimüslim tüccarların ticarete güçlenmelerine zemin

⁷¹ Keyder, **Devlet ve Sınıflar...**, s. 31.

⁷² Buğra, **Devlet...**, s. 66.

⁷³ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 193.

⁷⁴ Lewis, **a.g.e.**, (1988), s. 35.

⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde bazı devlet adamları ya da zenginlerin mallarına, eceliyle öldüklerinde, idam edildiklerinde veya kimi zaman da hala hayatta iken devlet tarafından el konulabilirdi. Buna müsâdere usulü denilirdi. Cavit Baysun, "Müsâdere", **İslam Ansiklopedisi**, IX, MEB, İstanbul, 1993, s.671

⁷⁶ Celal Bayar, **Atatürk Gibi Düşünmek**, (Der.) İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, 2 b, İstanbul, 1998, s. 46.

⁷⁷ Alp, **Garp..**, ss. 13-14.

⁷⁸ Murat Çokgezen, Hamdi Genç, Murat Koraltürk, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İş Dünyasının Profili", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, S: 216, 2004, ss.65-66.

⁷⁹ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 193

hazırlamıştır.⁸⁰ Öte yandan, azınlık tüccarlar da yabancı devletlerin sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanabilmek adına, meşru olmayan yollarla, yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı daha güçlü ve avantajlı bir konuma geldikleri görülmüştür.⁸¹ Hâl böyle olunca, Osmanlı Türk'ü pek çok tüccar da gayrimüslim tüccarların sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanabilmek için, aynı anda birçok yabancı devletin pasaportuna sahip oldukları ve yerine göre bunları kullandıkları olmuştur.⁸²

1.1.2. Osmanlı Devleti'nde İş Adamı Algısı ve İş Adamı- Hükümet İlişkisi

Osmanlı Devleti'nde iş adamı denildiğinde ilk akla gelen kişiler Rum, Ermeni ve Musevi tüccarlar olmaktadır. Çünkü Osmanlı'da tüccar iş adamı olmak, uzun yıllar hiçbir saygın Türk vatandaşının giremeyeceği bir iş alanı olarak görülmüş, horlanmış ve aşağılanmış. Sanayi ve ticaret, gayrimüslimlerin mesleği olduğu için, bu işle uğraşan Müslümanlar “Kâfir” damgası yemişlerdir.⁸³ Eğitim gören Müslüman Türkler ise, ticaret ve sanayi ile uğraşmayı küçültücü bir iş olarak gördükleri için, genellikle halk arasında saygınlığı yüksek olan orduya, ya da kamu görevine girmeyi yeğlemişlerdir.⁸⁴ Anneler çocuklarını severken: “*Oğlum paşa olasin, kâtip olasin, kızım paşa karısı, bey hanımı, kâtip haremi olasin.*” diye seviyor; kızlarını istemeye gelen ticaretle uğraşan damat adaylarını “*Adi esnaf kalfası, adi bir tüccar parçası*” diyerek geri çeviriyorlardı.⁸⁵ Halk arasındaki bu algının, kültürel ya da dinsel nedenlerden olduğunu söylemek aslında pek de doğru değildir. Çünkü İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed de ticaretle uğraşmıştır.⁸⁶ İlk fıkıh eserlerinde ticaret övülmüş, Kur'an'da ve hadislerde ticaret ve tüccarlıkla ilgili pek çok kaide yer almıştır. Fakat bu kaidelere uymayan tüccarlar nedeniyle, zamanla bazı dinî kitaplarda tüccarlar kötülenmeye, tüccarlık kumarbazlıkla eşdeğer tutulmaya başlanmıştır.⁸⁷ Daha çok 19. yy. Osmanlı'sında görülen ve ticareti küçümseyen bu düşünce tarzının yerleşmesinde, kapitülasyonlar olarak adlandırdığımız, yabancı

⁸⁰ M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, 2. b, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 197; İlhan Tekeli, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, b.t.y.,(Eğitim) s.458

⁸¹ Elmacı, **a.g.e.**, s. 31

⁸² **A.g.e.**, s. 28.

⁸³ Buğra, **Devlet...**, s.19.

⁸⁴ Hale William, **The Political and Economic Development of Modern Turkey**, Groom Helm, London, 1981, s.36.

⁸⁵ Toprak, **M. İktisat...**, s.154.

⁸⁶ Metin Kunt ve diğ., **Türkiye Tarihi**, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, ss. 181-185.

⁸⁷ Niyazi Berkes, **Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, ss. 62,63.

tüccarlara verilen ticari ayrıcalıkların etkisi büyüktür. Bu sayede gayrimüslim tebaa, ticarete teşvik edilmiş olup Müslüman tebaa ticaret hayatından soyutlanmıştır.⁸⁸ Öte yandan, Osmanlı Müslümanının yüzyıllardır “kapıkulu” olma “devlete kapılanma” hevesi de halk arasındaki bu algının oluşmasında önemli bir etkindir.⁸⁹

Tüccarların devlet ile olan ilişkilerine baktığımızda ise, İttihat ve Terakki dönemine kadar sadece Ermeni, Rum ve Musevi tüccarların devlet ile ilişki kurduğunu görmekteyiz. Padişah III. Selim ve II. Mahmut’un tahtta olduğu dönemlerde, Müslümanların da ticaret hayatına atılmaları, gayrimüslimlerle eşit konuma gelmeleri için bazı düzenlemeler yapmış olsalar da 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması’nın imzalanması, var olmaya çalışan Müslüman tüccarların doğmadan ölmesine sebep olmuştur.⁹⁰ Bunun üzerine İttihat ve Terakki döneminde, sermaye birikimi olmayan Müslüman tüccarlara destek verilerek, yeni ve yerli bir burjuva sınıfı oluşturmaya çalışılmıştır. Bu iş için devlet, I. Dünya Savaşı’nın yarattığı kargaşa ortamını fırsat olarak görmüş ve bazı iş kollarının, Müslüman tüccarların denetimine geçmesine yardımcı olmuştur. “Men-i İhtikar Heyeti” kurarak Gayrimüslim tüccarların, spekülatif kazançlarını engellemeye çalışmıştır.⁹¹

1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN SON DÖNEMİNDE İŞ ADAMLARI VE HÜKÜMETLERİN İLİŞKİLERİ

1.2.1. II. Meşrutiyet Dönemi Ekonomi Anlayışı, Sanayi ve Ticaret Alanındaki Çalışmaları

1.2.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Ekonomi Anlayışı

1908 Devrimi öncesinde, Abdülhamit’in baskı rejimine karşı, liberalizmin gerekliliğini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, örgüt merkezi olan Selânik’teki tüccar kesimden ciddi destek bulmuştur. Ekonominin liberalleşmesi adına, meşrutiyetin ilânıyla birlikte, lonca sistemi kaldırılarak serbest ticaret ve girişim özgürlüğüne ortam hazırlanmıştır. Fakat bu durum yatırım yapmak için parası olan

⁸⁸ Buğra, **a.g.e.**, s. 66.

⁸⁹ Zafer Toprak, **M. İktisat...**, s. 154.

⁹⁰ Okutan, **a.g.e.**, s. 200.; Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğdu Yayınları, Ankara, 1993, ss. 142-143.

⁹¹ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, (Burjuvazi...) s. 113.

gayrimüslim tebaanın etkinliğini arttırırken, küçük üretici olan Müslüman esnafa büyük bir darbe indirmiştir.⁹²

Meşrutiyetle birlikte devletin ekonomiye bakışı değişmiş, o zamana kadar mali devlet anlayışı (devlet gelirlerini arttırma amacı) varken iktisadî devlet anlayışı geliştirilmeye başlanmıştır.⁹³ Yani bu şu demektir; devletin ihtiyacı olan parayı, vergi oranlarını yükselterek değil de bireylere girişim yapabilecek ekonomik ortamı sağlayarak temin etmesidir. Girişimci sayısı artacak, önce birey zenginleşecek, ekonomik gelişme sağlanacak ve sonra devlet zenginleşmiş olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı sorunlar, gün geçtikçe liberal anlayıştan uzaklaşılmasını gerekli kılmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914 yılında, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan finansman sorunu ve ticarete zorunlu dışa kapanma, ekonomide "Millî İktisat" adı verilen bir dönemi başlatmıştır.⁹⁴ Millî İktisat, bireyden ziyade ulus bilincini ön planda tutan, uygulandığı ülkenin somut gerçeklerine göre uyarlanabilen, ülkenin içinde bulunduğu duruma en iyi hitap edebilecek, Alman İktisatçı Friderich List⁹⁵ tarafından ortaya atılan bir iktisadî anlayıştır. Osmanlı aydınları arasında artık, Smith, Ricardo, Bastiat gibi klasik iktisatçıların görüşleri yerine, List, Rae, Cauwes, Carey gibi millî iktisatçıların görüşleri kabul görmeye başlamıştır. Bu yeni iktisadî anlayış ile İttihatçılar Anadolu'yu ve Müslüman Türk unsurunu merkeze alan, aynı zamanda ekonomide egemen kılmaya çalışan bir siyaset izlemeye başlamışlardır.⁹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, millî iktisat anlayışını uygularken, hem bir taraftan müttelik ve tarafsız ülkeleri ürkütmemek için ılımlı bir duruş sergilemeye çalışmış⁹⁷ hem de öte yandan bu ılımlı duruşu nedeniyle, meclisteki millî iktisat yanlısı vekillerden gelen tepkileri bertaraf etmeye çabalamıştır. Çünkü yabancı iş

⁹² Toprak, **M. İktisat...**, s. 81.

⁹³ Tekin Alp, "Yeni Gümrük Tarifesi", **İktisadiyat Mecmuası**, S. 28, 1332, s. 1

⁹⁴ Toprak, **M. İktisat...**, s. 82.

⁹⁵ "Friderich List Almanlara özgü "Millî İktisat" ilkelerini bulmuş ve saptamıştır. Bunun için Kendisi "İktisadi Bismarck" diye anılıyordu. Bismarck Almanya'nın siyasi gücünü ve büyüklüğünü sağlamış, List ise Almanlara iktisadi yüceliğin yolunu göstermiştir" ifadeleriyle Tekin Alp, Friderich List'in Almanlar için önemini anlatmaya çalışmıştır. Zafer Toprak, **M. İktisat...**, s. 110.; Tekin Alp, "Millî İktisat", **İslam Mecmuası**, S. 22, 12 Şubat 1330, s. 562.

⁹⁶ Murat Koraltürk, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, (Erken...), s. 30.

⁹⁷ Zeki Arkan, Tarihimiz ve Cumhuriyet-Muhittin Birgen (1885-1951), **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 1997, s. 19.

adamlarının ülkeye akıtacağı sermayeye fazlasıyla ihtiyaç vardır. Demiryolu, liman, kanal, fabrika gibi büyük çaplı ve donanım isteyen yatırımların, millî sermaye ile gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Nitekim meşrutiyetin ilânından itibaren, yabancı sermayeyi özendirmek için büyük çabalar harcandığı görülmektedir.⁹⁸ İttihat ve Terakki'nin Millî İktisat Politikası'nı kabul edip yabancı sermayenin ülkede yatırım yapmasını teşvik etmesi; kapitülasyonları kaldırıp, ülke olarak kesinlikle yabancı yatırımcıya düşman değiliz diye basında açıklamalar yapılması,⁹⁹ ilk etapta birbiriyle çelişkili bir izlenim yaratsa da uygulanış detaylarına bakıldığında durumun böyle olmadığı görülebilmektedir. İttihat ve Terakki Hükümeti, izlemiş olduğu bu politikaya “Geniş Nazarlı Siyaset-i İktisadiye” adını vermiştir.”¹⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapılanmasında da değinmiş olduğumuz ve imparatorluğun ekonomik olarak çöküşünde fevkalade etkisi olan kapitülasyonlar, II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Bu dönemde hükümet, ülke ekonomisi için kangren haline gelen kapitülasyonların kaldırılması doğrultusunda, Avrupalı devletlerle görüşmeler yaparak, uygun zaman kollamaya başlamıştır. Oysaki ayrıcalık ya da imtiyaz olarak da adlandırabileceğimiz kapitülasyonlar, karşılıklı birer ticaret antlaşması olmayıp, Bab-ı Âli tarafından, yabancı ülke insanlarına bağışlanan, karşılığında o ülkelerden de kendi halkı için bir ayrıcalık elde etmeyi beklemeyen ahitnamelerdir.¹⁰¹ Dolayısıyla bu ayrıcalıklar tek taraflı verildiği gibi tek taraflı da hükümsüz kılınabilmelidir.¹⁰²

Nihayet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beklediği uygun zaman, Cihan Harbi'nin başlamasıyla gelmiştir. Adliye Nezaretinin, Prens Sait Halim Paşa kabinesine vermiş olduğu tezkere, 9 Eylül 1914 günü kabul edilmiş, 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların, kapitülasyon olarak adlandırılan tüm ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yabancılarla

⁹⁸ Toprak, **M. İktisat...**, s. 207-210.

⁹⁹ Tekin Alp, “Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-i İktisadiyemiz”, **İktisadiyyat Mecmuası**, Y. 2, S. 53, 26 Nisan 1333, ss.1-3.

¹⁰⁰ Toprak, **M. İktisat...**, s. 210.

¹⁰¹ Keyder, **Devlet ve Sınıflar...**, s. 32. “ bu ikili anlaşmalar Batılılara İmparatorluk'ta tanınan haklar karşılığında Osmanlı tebaasının Avrupa'da aynı haklarla ticaret yapabileceği şeklinde bir mütekelibiyetin kabul edilmesi demektir.” T. Naff, “Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends”, T. Naff ve R. Owen (Der.), *Studies*. (Alıntılanan yer)

¹⁰² Elmacı, **a.g.e**, s.13,14.

ilişkilerin devletler hukuku ilkeleri doğrultusunda düzenleneceği ilân edilmiştir.¹⁰³ Kapitülasyonların kaldırılmasıyla, ticaret hukukunda birtakım boşluklar ortaya çıkmış, yabancı şirketler ve tüccarların ayrıcalıklı durumları, daha sonradan çıkartılan nizamnâmeler ile düzenlenmiş, tüm ayrıcalıklarına son verilmiştir.¹⁰⁴

1.2.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sanayi ve Ticaret Alanında Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu, son yüzyılında ileri ülkelere oranla çok geri bir sanayiye sahiptir. Selânik, Adana ve Tarsus'ta birkaç iplik fabrikası, İstanbul'da bir iki bira ve şişe fabrikası, halı tezgâhları ve iki üç buharlı değirmenden başka sanayi alanında hiçbir faaliyet yoktur.¹⁰⁵ Gelişme ve ilerleme için sanayileşmenin gerekliliğinin farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 II. Meşrutiyet'le birlikte, sanayileşme için gerekli ortamın oluştuğu kanaatiyle halkı bilgilendirmiş ve yatırıma teşvik için çeşitli hamleler yapmıştır.¹⁰⁶ Bireysel teşebbüsü öne çıkarıp, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik işletmelerin sahibi olan azınlıklara karşı, Türk ve Müslüman halkın ticarete ve özel teşebbüse eğilmesine çalışmışlardır. Sanayicileri imtiyazlarla ve muafiyetlerle donatmışlardır. Devlet memuru olmayı isteyen Türk halkını, memurluktan soğutmak amacıyla, yenilenen ders kitaplarında memurluk aşağılanmış, esirlik olarak nitelendirilmiştir. Ticaret yüceltilip serbest rekabetin ve sermaye birikiminin yararları, faizin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Örneğin; Yeni Malumat-ı Medeniyye adlı okul ders kitabında, Hristiyan ahalinin, ticaretle uğraştığı için Müslüman ahaliye göre daha zengin olduğu, memuriyeti seçen Müslümanların ise tembelleşip fakirleştiği, zenginliğin kaynağının ticaret, ziraat ve zanaatta olduğundan bahsedilmiştir.¹⁰⁷ Bir taraftan da gazetelerin köşe yazılarında da memurluğu eleştiren, teşebbüsü öven yazılar ile halk ticarete teşvik edilmeye çalışılmıştır. Eğitim sisteminde ticaret derslerine ağırlık verilmiş hem kadınlar hem de erkekler için gece dershaneleri açılmış, ticaret ve bankacılığa yönelik dersler verilmeye başlanmıştır.¹⁰⁸ Halk, yabancılara ait mağaza ve dükkânlardan alışveriş yapmaması, Türklerin sahibi olduğu Kahyaoğulları, Uşakizadeler, Hacımuhiddin,

¹⁰³ Toprak, **M. İktisat...**, s. 187.

¹⁰⁴ **A.g.e.**, s. 190-198.

¹⁰⁵ **A.g.e.**, s. 291.

¹⁰⁶ Çavdar, **Türkiye Ekon...**, ss. 116-118.

¹⁰⁷ Alev Sınar, "İlkokul Okuma Kitapları". **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1990, ss. 92-94.

¹⁰⁸ Toprak, **M. İktisat...**, s. 199

Mehmed Şakir vb. gibi ticarethanelerden alışverişlerini yapması şeklinde uyarılmıştır.¹⁰⁹

Ülkedeki sanayiye geliştirmek için, sadece halkı ticaret ve sanayiye teşvik etmek yeterli değildir. Sanayi kuruluşlarının açılabilmesi için sermayeye ve bu sermaye ihtiyacını kredi yolu ile giderebilecek bankalara, bilgi ve beceri sahibi girişimci sınıfa, yerli girişimciyi destekleyecek dış ticaret politikasına da ihtiyaç vardır.¹¹⁰ Bunun için, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Anadolu'nun birçok yerinde millî bankalar kurmuş, yerli sanayii korumak ve sanayileşmeyi teşvik etmek amacı ile gümrük sistemini yeniden düzenlenmiştir.¹¹¹ Gümrük vergilerini %15'e çıkartarak tüm devletlerden aynı oranda vergi alınmasını kanunlaştırmıştır. Ayrıca yabancıların sahip olduğu işletmelerden alınmayan temettü vergisi,¹¹² artık Osmanlı şirketleriyle aynı oranda onlardan da alınmaya başlanmıştır.¹¹³ Yabancı işletmelerin ayrıcalıklarına son vermek amacıyla, 30 Aralık 1914'te yabancı anonim şirketlerin ticaret bakanlığına kayıt yaptırmaları ve Osmanlı yasalarına bağlı kalacaklarını bildirmeleri doğrultusunda kanun çıkarılmıştır.¹¹⁴ Yine peşi sıra çıkartılan kanunlarla, yabancı işletmelerin, yaptıkları yazışmaları Türkçe yapmaları, isimlerini Türkçeleştirmeleri, işletmelerinde, Türk personel çalıştırmaları gibi zorunluluklar getirilmiştir. Böylece yabancı şirketler karşılaştıkları zorluklar karşısında ya işletmelerini devredip gidecekler ya da yerli kalifiye elemanların yetişmesine katkı sağlayacaklardır.¹¹⁵ Bunun yanı sıra bu dönemde, yerli iş adamı yetiştirmek için sanayi mektepleri de ıslah edilmiştir. Devlet millî sanayi teşvik için fabrika kuracaklara, 5000 m² parasız arsa, ücretsiz inşaat ruhsatı verip, sanayiciden 15 yıl vergi almayarak yerli yatırımcının yükünü hafifletmeye çalışmıştır.¹¹⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sanayileşmeyi özendirme amacıyla 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati adında bir kanun çıkartarak, sanayi alanında ilk yasal düzenlemeyi yapmıştır. Bu yasal düzenleme ile kanunda ayrıntılı olarak belirtilen şartları sağlayan fabrikalara, arazi yardımı, vergi muafiyeti, belli ürünlerde

¹⁰⁹ A.g.e., s. 171.

¹¹⁰ A.g.e., ss.302-305.

¹¹¹ Avcıoğlu, a.g.e., ss.264-265.

¹¹² Temettü vergisi: Gelir vergisi. Ticaret ve sanayi kazançlarıyla serbest meslek kazançlarından ve ücretlerden alınan vergidir. Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü- Ekonomi Terimleri ve Ekonomi ile İlgili Ticaret ve Hukuk Terimleri**, Remzi Kitap Evi, 5.b, İstanbul, 1993, s.128.

¹¹³ Elmacı, a.g.e., ss. 120,127.

¹¹⁴ A.g.e., s. 128.

¹¹⁵ A.g.e., ss.129-132

¹¹⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 266

ve şartlarda gümrük vergisi muafiyeti, enerji desteği devlet tarafından sağlanmıştır.¹¹⁷ 1917 sanayi istatistiklerinde, 63'ü İstanbul, 15'i İzmir'de olmak üzere, ülke genelinde toplam 117 sanayi şirketinin bu kanundan yararlandığı görülmüştür.¹¹⁸ Buna rağmen kapitülasyonların varlığı, I. Dünya Savaşı'nın başlaması, bilgisizlik ve sermayesizlik sebebiyle, ne yazık ki sanayi alanında istenilen gelişme sağlanamamıştır.¹¹⁹ Dönemin koşullarına göre, oldukça liberal hükümler taşıyan bu kanun, 15 yıl sonra, 1927 yılında, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılmasıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaş yıllarında tek başına şirket kurabilecek ekonomik güce sahip yerli iş adamları olmadığı için, millî sermaye birikimini sağlamak amacıyla, *“Birleşmeden kuvvet doğar.”* sloganlarıyla, halkı anonim şirketler ve kooperatifler (imece şirketler) kurmaya yönlendirmiştir.¹²⁰ Muhittin Birgen *“yegâne selamet çaresi”* olarak gördüğü kooperatifler için şöyle der: *“Bu şirketlerin her tarafa kurulması sayesinde, iş ehli adamlar yetişecek, ticaret ve sanat işlerine hepimiz alışıcağız ve muhtaç olduğumuz şeyleri yapmak için fabrikalar açacağız. Ahali bankaları teşkil edeceğiz.”*¹²¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, her ne kadar bu hareketi yasalaştıramamış olsa da¹²² halkı özendirmeye çalışmış ve önemli adımlar atmıştır. Anonim Şirketler şeklinde kurulmuş millî bankalar ve kooperatifler aracılığıyla, ticaret gayrimüslimlerin elinden dolaylı bir şekilde alınarak Müslüman Türklere devredilmiştir. Liberalizmden uzaklaşarak, piyasalara devlet denetimi hâkim olmaya başlamıştır.¹²³ Kara Kemal¹²⁴ önderliğinde *“Heyet-i Mahsusa-yı Ticariyye”* aracılığıyla, İstanbul ve ülkenin çoğu yerinde ticaret denetim altına alınmıştır. Müslüman Türk esnafa, hisse senedi devredilmek suretiyle, anonim

¹¹⁷ İstanbul Ticaret Odası, a.g.e., s. 7.

¹¹⁸ Toprak, M. İktisat..., s. 298-302.

¹¹⁹ BCA. 30. 10.0.0.166. 154.4

¹²⁰ Şanda, a.g.e., s. 10.

¹²¹ Arkan, a.g.m., s. 14., Muhittin Birgen, “İktisadi Hasbihal 2, Milli Himaye”, **Halka Doğru**, 7 (23 Mayıs 1329), s.3, 59.

¹²² Arkan, a.g.e., s.14.

¹²³ Toprak, M. İktisat..., ss. 45,46.; Şada, a.g.m., s.10.

¹²⁴ **Kara Kemal**: “Zülüflü Kemal” ya da parti içindeki adı “Küçük Efendi” olarak tanınan Kemal Bey 2. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında, İstanbul, Edirne, Serez, Kastamonu ve İzmir postanelerinde memur olarak çalışmıştır. İzmir’de iken kendisi gibi posta memuru olan İttihat Terakki liderlerinden Talat Paşa ile tanışıp, örgütün birçok görevini sadık bir şekilde yerine getirerek onun sağ kolu ve partinin İstanbul İl başkanı olmuştur. Savaşın sonlarına doğru İaşe Nazırlığına yükselmiştir. İzmir süikasti davasında gıyabında idama mahkûm edildiği için de intihar etmiştir. Ercan Tatar, **Millî İktisat ve Kara Kemal**, Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi, İzmir, 2007, s. 53,54.

şirketler kurmaları yönünde teşvik edilmişlerdir.¹²⁵ Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi, Millî İthalat-ı Kantariye Şirketi, Millî Emekçi Anonim Şirketi sözünü ettiğimiz bu şirketlerden bazılarıdır. Cemiyetin İstanbul delegesi Kara Kemal'in önderliğinde, yarı paraları Heyet-i Mahsusa-yı Ticariye kasasından ödenerek kurulan bu şirketler, savaş yıllarında siyasi gücüne arkasına alarak büyük kazançlar elde etmişlerdir.¹²⁶

1908–1918 yılları arasında, ülkede tamamı yerli sermaye ile ya da yerli yabancı sermaye ortaklığıyla 191 tane anonim şirket kurulmuş,¹²⁷ idare meclislerine de Osmanlı yönetiminden eski nazır veya paşalar getirilmiştir.¹²⁸ Kurulmuş olan bu Millî Şirketler, I. Dünya Savaşı sonrasında, savaş suçlusu olarak görülen İttihat ve Terakki Partisi tasfiye edilince, ona muhalefet eden Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından, yolsuzluk yaptıkları iddia edilerek kapatılmışlardır.¹²⁹ Savaş ekonomisine uygun olarak şekillenen bu şirketlerin sahipleri, ittihatçı bakanlara yakınlıkları sayesinde iyi paralar kazanmışlardır. Bazıları da zengin olabilmek için politikaya yakın durmuşlardır. Örneğin; gizli gizli ticaret yapan bir vali, dönemin iç işleri bakanı Talat Paşa tarafından görevine son verilmesine rağmen, Ordu Komutanı Enver Paşa ile eski dostluğunu kullanarak, ticaret yapabilmesi için kendisine bir iki vagon verilmesi hususunda izin almış ve bu sayede kısa sürede 5000 lira gelir elde etmiştir. Bu tür yolsuzluk ve haksız kazançlara engel olmak için kimseye vagon verilmemesi; tüm yetkinin askerin kontrolündeki Askerî Demiryolları İdaresine bırakılması sağlanarak bu soruna çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Fakat idarenin başındaki İsmail Hakkı Paşa'nın, kendisine ve etrafındaki kişilere çıkar sağlamak amacıyla vagonları kullanmasından dolayı, demir yolları idaresi kısa zamanda zarar ve iflas etmiştir.¹³⁰

¹²⁵ Toprak, **M. İktisat...**, s. 46.

¹²⁶ **A.g.e.**, ss. 176-177.

¹²⁷ **A.g.e.**, ss. 696-707

¹²⁸ **A.g.e.**, s.205. “Gabriel Noradugyan Efendi Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi başkanı, Sait Halim Paşa İhtiyat-ı Milli Hayat Sigorta Osmanlı Anonim Şirketi fahri başkanı, Dr. Cemil Paşa başkan yardımcısı, Prens Lütfullah Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası Osmanlı Anonim Şirketi başkanı, İsmail Hakkı Paşa aynı şirketin yönetim kurulu üyesi, Mareşal Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul Emlak Şirket-i Osmaniyyesi başkanı, Damat Mehmet Paşa Dersaadet Mülhakatı Emval-i Gayri Menkule ve Aerolith İnşaat Malzemesi Şirketi fahri başkanı, Said Paşa İstinye Dok ve Atölyeleri Osmanlı Anonim Şirketi yönetim kurulu üyesi, Feridun Paşa Uhuvvet-i Osmaniyye’de Ticaret ve Sanayi ve Ziraat Şirket-i Milliyesi başkanı, Ferid Paşa ve eski nazırlardan İsmail Cenani Bey ve Mahmud Hamdi Bey ve Aynı şirketin yönetim kurulu üyeleri, Şükrü Paşa Aux Galeries de Pera Şirket-i Osmaniyyesi başkanı olmuştur.”

¹²⁹ Şada, **a.g.m.**, s. 13.

¹³⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Talat Paşanın Hatıraları**, Cumhuriyet-Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, ss.34-35

İttihat ve Terakki Hükümeti, her ne kadar vagon kapma yarışı ve karaborsa ile mücadele etmeye çalışmışsa da öbür taraftan, bilinçli olarak “*kendilerine yakın grupların nemalandığı bir ilkel birikimin*”¹³¹ gelişmesi için gayret sarf etmişlerdir. Cihan Harbi döneminde uygulanan, bu bilinçli zenginleştirme politikalarından yararlananlar, siyasî iktidara yakın olan kişiler olmuştur.¹³² Zengin Müslüman Türk çiftçiler, tüccarlar, anonim şirket sahipleri yaratılarak yerli bir ticaret burjuvazisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Talat Paşa anılarında, o dönemde planlarının ne olduğunu fakat uygulamada neye dönüştüğünü şöyle anlatmaktadır: “*Her harpte Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, vatandaşlar ise insanca zayıf verdikten başka fakr ve zarurete de düşüyorlardı. Bu itibarla vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek lüzumlu görüldü(...)Usulü dairesinde cereyan etmeyen ve normal bir şekilde tatbik edilemeyen teşebbüsler birçok itirazlara ve tenkitlere meydan vermiştir(...)Bazı şahsiyetlerin yakın akrabaları ve dostları ticaretle hiçbir münasebetle alakaları olmadığı halde büyük servet elde ettiler ve bu da halkın bütün itimadını sarstı.*”¹³³

Her ne kadar bazı sapmalar olmuşsa da Namık Kemal’in: “*Müslüman şirketi, Müslüman bankası, Müslüman fabrikası ve Müslüman tüccar*”¹³⁴ sloganında, yıllarca özlemi çekilen millî iş adamı, bu dönemde güçlenmeye başlamıştır. Fakat bu hamleler, millî sanayici yaratma konusunda yetersiz kalmıştır. Çünkü bizdeki savaş zengini iş adamları, Batı’da olduğu gibi sermaye birikimlerini başka ülkelerindeki halkı soyarak değil, kendi ülke halkını soyarak elde etmişler ve bu birikimlerini sanayileşme yolunda değerlendirmek yerine, zevküsefa sürmek yoluyla harcamayı tercih etmişlerdir.¹³⁵

1.2.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Özel Teşebbüsle İlişkisi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha önce de bahsettiğimiz gibi, özel teşebbüsü daima desteklemiştir. Önceleri benimsediği liberal politikalar, sonrasında uyguladığı millî iktisat anlayışı, cemiyetin özel teşebbüsle yakın bir ilişki kurmasını gerekli kılmıştır. Nitekim cemiyetin ileri gelenleri bunun bilincinde oldukları için tabanlarını

¹³¹ Korkut Boratav, **Türkiye’de İktisat Tarihi, 1908-2002**, 8.b, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, (İktisat) s.29.

¹³² Boratav, **İktisat...**, (2004), s. 37

¹³³ Enver Bolayır (Der.), **Talat Paşa’nın Hatıraları**, 1. b, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s.34.

¹³⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.235.

¹³⁵ Ahmet Hamdi Başar, “Çöküş ve Kuruluş Dönemimiz- Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e, **Barış Dünyası**, S. 50, 1966, ss.62-446.

İstanbul ve Anadolu esnaflarından oluşturmuşlardır. Ayrıca her biri birer özel teşebbüs olan, millî bankaların kuruluşunda önemli rol oynadıkları görülmektedir. Çünkü banka kurucularının neredeyse tamamına yakını, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kayıtlı üyesidirler.¹³⁶ 1917 yılında kurulan Manisa Bağcılar Bankası'nın, 60 kurucu üyesinden 35'i İttihat ve Terakki'ye kayıtlıdır.¹³⁷ Bankayı kuran iş adamları ile hükümet arasındaki ilişkiyi, Manisa Milletvekili Akhisarlı (ittihatçı) Fevzi Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Manisa Reisi, aynı zamanda Enver ve Talat Paşaların yakın arkadaşı olan Karaosmanoğlu Halit Paşa sağlamıştır. Yine Eskişehir Çiftçi Bankası'nın da Eskişehir Valisi (İttihatçı) Zekai Bey, Dr. Besim Zühtü Bey ve Abdullah Sabri Bey tarafından kurulduğu bilinmektedir.¹³⁸

Öte yandan, İttihat ve Terakki vekillerine baktığımızda, Tokat Mebusu Hüseyin Rıza Bey'in Millî Şayak Fabrikası'nın sahibi, Divaniyye Mebusu Halit Süleyman Bey'in halat fabrikası sahibi, Lazistan Mebusu Sudi Bey'in Sufizade İmalathanesi sahibi, İzmit Mebusu Ziya Bey'in şişe ve konserve fabrikaları sahiplerinden olduğu, Karesi mebusu Ferhat Bey'in yağ ve alçı fabrikası sahibi, Niğde Mebusu Kalinoğlu Ananyas Efendi'nin deri fabrikası sahiplerinden olduğu, Dava vekili Selahaddin Refik Bey'in kereste fabrikası sahibi, yine vekil olan Benun Değirmenciyan Efendi ve Reşadpaşazâde Ali Bey'in kereste ve suni taş fabrikaları sahibi oldukları görülmektedir.¹³⁹ Bu da İttihat ve Terakki'nin özel teşebbüs ile ne kadar yakın ilişki içerisinde olduğunun diğer bir göstergesidir.

¹³⁶ Toprak, **M. İktisat...**, 268-284

¹³⁷ Nejdî Bilgi, Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu Ve Örgütlenme Süreci (1917-1927), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 28, S.1, 2013, s.113. "idare meclisi üyeleri arasında İttihatçı, hoca ve hukukçu Manisa mebusu Akhisarlı Mustafa Fevzi Bey, kurucular arasında Manisa İT reisi Karaosmanoğlu Halit Paşa, Akhisar İT reisi Sındırgılıoğlu Mehmet Bey, Salihli İT reisi Hasan Vasfi Bey, Manisa Belediye Meclisi ve İT İdare Meclisi üyesi Çiftliklerin Mehmet Çavuş, İT Manisa Meclis-i Umumi üyesi Kardicalı Mustafa Efendi, Manisa Musevî cemaatinin cismanî reisi ve İT idare meclisi üyesi üzüm tüccarı Bohor Gomel Bey vardır".

¹³⁸ A. Gündüz Ökçün, **İktisat Tarihi Yazıları, Bütün Eserleri:3**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 58, Ankara, 1997, (Bütün Eserleri: 3...), s.267.

¹³⁹ Toprak, **a.g.e.**, s. 346. Aynı zamanda bu milletvekilleri, 1917 yılı başlarında kurulan Milli Fabrikacılar Cemiyeti'nin kurucu üyesidirler. Cemiyet Cihan Harbi yenilgisi sonrasında iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından kapatılmıştır

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET HALK FIRKASI DÖNEMİ İKTİSADÎ HAMLELERİ VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLER

2.1. Cumhuriyetin Devraldıkları

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1-5 Ekim 1918’de, olağanüstü bir kongre düzenleyerek kendini feshetmiş ve yine aynı kongrede, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devamı niteliğinde, Teceddüt Fırkası adı ile yeni bir fırkanın kurulması kararı alınmıştır.¹⁴⁰ Bu fırka, 9 Kasım 1918’de, tanınmış İttihatçılar tarafından ve parlamento içinde kurulmuş ve İttihat ve Terakki’nin tüm mal varlığı da bu partiye geçmiştir. Muhittin Birgen, yeni kurulan fırkanın kurulmasını destekleyen düşüncesini: “*On senelik Meşrutiyet döneminde elde edilen kazanımların yitirilmemesi ancak bu sayede mümkün olabilirdi.*”¹⁴¹ diyerek ifade etmiştir. Fakat ne yazık ki beklenildiği gibi olmamış, Teceddüt Fırkası da 7 ay kadar faaliyet gösterdikten sonra, 6 Mayıs 1919’da hükümet tarafından kapatılmıştır. Parti üyelerinden bir kısmı yargılanmış, bir kısmı da sürgüne gönderilmiş ya da Son Osmanlı Meclisi’ne ve TBMM’ye katılmışlardır.¹⁴²

Osmanlı Devleti’nden, Cumhuriyet Türkiye’sine maalesef ki büyük bir miras kalmamıştır. Hatta miras olarak bıraktığı, işsiz ve yoksul milyonlarca insan, tüm ihtiyaçlarını ithal eden dışa bağımlı bir ülke, neredeyse tamamı gayrimüslimlerin eline geçmiş bir ekonomi ve ödenmesi hayal bile edilemeyecek kadar çok borç olmuştur.¹⁴³ Ermeniler tehcir edilirken, Doğu Anadolu’nun tüm oturulabilir yerlerini yıkmış; Yunanlılar da Batı Anadolu’dan geri çekilirken Anadolu’nun en güzel en gelişmiş bölgelerini yakmış, kül etmişlerdir. Dolayısıyla ülkenin tamamının yeniden

¹⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, C. 2 (Mütareke Dönemi), 2. b, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 51-52.

¹⁴¹ *Son Posta*, 5 Nisan 1937

¹⁴² Tunaya, *a.g.e.*, (1986), ss. 71-94.

¹⁴³ Yılmaz, *a.g.e.*, s.260.

inşa edilmesi gerekmektedir. Fakat devletin kasasında ancak 12 milyon İngiliz lirası kadar para vardır.¹⁴⁴

1924 yılı itibariyle, ülke nüfusunun %10'u Balkanlardan, Güney Kafkasya'dan ve Yunanistan'dan gelen göçmenlerdir.¹⁴⁵ Göçmenler; tifüs, çiçek, kolera gibi hastalıkları da beraberlerinde getirdikleri için, yerli halk ve askerler hastalıktan kırılmaktadır.¹⁴⁶ 13 milyona yakın ülke nüfusuna karşılık, 1000 doktorumuz ve 10.000 kadar da hasta yatağımızın olması hastalıklarla mücadeleyi olanaksız kılmaktadır. İlk, orta ve yükseköğretim olmak üzere toplam 5.000 okul, 12.400 öğretmen ve 359.000 öğrenci vardır ve nüfusun ancak %10'u okuyup yazma bilmektedir.¹⁴⁷

Ülkenin ekonomik hayatıyla ilgili bilgiyi ise, Ahmet Hamdi Başar'ın 1921-1922¹⁴⁸ yıllarında, ekonominin kalbi olan İstanbul'da yaptırdığı bir araştırma ortaya koymaktadır. İthalat ve ihracat ile uğraşanların ancak %4'ü, komisyonculuk ile uğraşanların %3'ü, esham ve kambiyo borsasında mubayaacı ve simsarların %5'i, iç piyasaya çalışan toptancıların %15'i yarı toptancı ve perakendecilerin de %25'inin Türk ve Müslüman iş adamlarının elinde olduğu görünmektedir. Liman işletmesi, sigorta şirketleri, Beyoğlu'ndaki bütün mağazalar, dükkânlar, lokantalar ve eğlence yerleri ise tamamen yabancıların elindedir. "İtibâr-ı Millî" ve "Adapazarı İslâm Ticaret Bankası" haricindeki tüm bankalar yabancılara aittir. Bunlar dışında su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay ve tünel, demiryolları, madenler ve tütün tekeli gibi imtiyazlı işler de yabancı şirketlerin elindedir. Bu şirketler de ise Müslüman-Türkler ancak en düşük mevkideki yabancı çalışanın da altında çalışabilirlerdi.¹⁴⁹ Ahmet Hamdi'nin, İstanbul içinde yaptırmış olduğu bu araştırmanın sonuçları, tüm

¹⁴⁴ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Sena Matbası, İstanbul, 1980, s.450-451.

¹⁴⁵ Justin Mccarthy, "Population Change And the Creation of the Turkish Republic", **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye Ankara 22-23 Ekim 1998**, AÜSBF, Ankara, 1999, s. 510.

¹⁴⁶ Stanford J Shaw, **From Empire to Republic**, C. I, TTK, Ankara, 2000, p.215

¹⁴⁷ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi- (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.102.

¹⁴⁸ Ahmet Hamdi Başar, **Gazi Bana Çok Kızmış / Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları 1**, (Der.) Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.24.; (Gazi Bana...) Ahmet Hamdi Başar bu araştırmayı Haziran 1922 tarihinde, Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmasından hemen önce yapmış ve araştırmayı 2-3 ay sürmüştür. Dolayısıyla araştırmanın 1921 veya 1922 yılları içerisine rasgeldiği düşünülmektedir.

¹⁴⁹ Başar, **Gazi Bana...**, s.25.; Ahmet Hamdi Başar, "Zaferden Sonra İstanbul'da Başlayan İktisadi Savaş", **Barış Dünyası**, S: 54 (1966), ss.53-54.; Orhan Conker, **Büyük Türkiye**, Akba Kitabevi, Ankara, 1939, s.98.

Türkiye'nin aynası niteliğindedir; çünkü önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'de de durum aynıdır. Türk çiftçisi, inciri, üzümü yetiştirip, Yahudi simsarlar aracılığıyla Türk iş adamlarına satmakta, yerli banka olmadığı ve bu bankalarda da Türk çalıştırılmadığı için, yerli iş adamları kredi ve sermaye bulma konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadır. İstanbul'da olduğu gibi, İzmir'de de deniz ve demir yolları işletmeleri, liman ve rıhtımlar, hava gazı, su gibi işletmeler Osmanlı döneminde verilen imtiyazlar nedeniyle yabancı sermayenin denetimindedir.¹⁵⁰ İzmir liman işletmesinin tüm işletme hakkı, rıhtımın ve tramvay hattının inşası karşılığında, 1969 yılında Fransız şirketi Dussaud Freresle'ye bırakılmış; onlarda 1891 yılında sahip oldukları hakkı Guiffrey ailesine bırakmışlardır.¹⁵¹ Ankara'da da durum pek farklı değildir. Ankara topraklarının tamamına yakını, birkaç Ermeni bankerin denetimindedir. (O yıllarda Bolu, Zonguldak, Yozgat ve Kayseri de Ankara'ya bağlı sancaklardır.) Ekonomisi de aynı şekilde Hristiyanların inhisarındadır.¹⁵² Bu durumu değiştirmek, kurumları millileştirmek içinse ne ülkede yeterli sermaye birikimi ne de parası olan, donanımlı ve cesaretli girişimciler vardı. Bankalardaki toplam mevduat bir milyon, İstanbul'daki vatandaşa düşen kişi başı vergi bile 32 lira idi.¹⁵³

Madencilik alanına baktığımızda da manzara pek farklı değildir. Kömür ve diğer maden yataklarının tamamına yakını yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin elindedir. Fransızların "Societe d'Heraclee" şirketi kömürde, "Societe de Balia Karaaydın" şirketi de çinkoda; İngilizlerin "Borax Consolidated Ltd." Şirketi boraksda, "Karaburun Mercury Company" şirketi civada, "Paretson and Co" şirketi kromda; Almanların "Metallegesellschaft" şirketi bakırda, "Gebrüder Reochling" şirketi de kromda söz sahibi olan şirketler idi.¹⁵⁴

Ülkede sanayi ise yok gibidir. Osmanlı'dan kalan "Hereke İpek Dokuma", "Feshane Yün İplik", "Bakırköy Bez", "Beykoz Deri Kundura", "İzmir Mensucat İplik" fabrikaları gibi, bazı büyük işletmeler haricindeki yerler, aşağıdaki tablodan da

¹⁵⁰ Erkan Serçe, Sabri Yetkin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millileştirme Çabaları II", **Toplumsal Tarih**, C.12, S. 69, (1999), ss. 40-45.

¹⁵¹ Mehmet Emin Elmacı, "Ekonomik Bir Kurum Olarak Devletleştirme Sürecinde İzmir Limanı ve Yolsuzluk Mahkemeleri", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, ATAM Yayınları, Ankara, 2017, s.787.

¹⁵² Atay, **a.g.e.**, s.451. İnhisar: Bir malın yapımının tek firmanın elinde bulunduğu durum. Herhangi bir üretim alanını tek elde tutmak, onun satışını tek elden yönetmek ve fiyatına egemen olmak demektir. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s. 413

¹⁵³ Nejat Ferit Eczacıbaşı, **Yeni Bir Türkiye**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (Yeni bir..)s.71.

¹⁵⁴ Tezel, **a.g.e.**, (1982), s.105.

anlaşılacağı üzere, küçük zanaat işyerleridir.¹⁵⁵ Bu işyerleri de çoğu zaman, kış aylarında Anadolu'ya açılan yollar kapandığı için imalatı durdurup, kapanmak zorunda kalırlardı. Dolayısıyla da işletmeciler, kışın elindeki yetişmiş işçiyi işten çıkartmak, sezon açıldığında da yeniden işçi toplamak için uğraşırlardı.¹⁵⁶ Yollar hava şartlarından ötürü kapanmasa bile, tüm ülkedeki kara yolu toplamı, 13.885 km bozuk satırlı dar şose ve 4.450 km toprak yol olmak üzere toplam, 18.335 km'lik yol ile 94 adet köprüden oluşmaktaydı.¹⁵⁷

Tablo 2: 1921 Yılı Anadolu'daki Sanayi Tesisleri

Sektör	İşyeri	İşçi Sayısı	İşçi Sayısı
Dokuma	20.057	35.316	1.76
Dericilik	5.345	17.964	3.35
Madeni Eşya	5.273	8.021	2.45
Gıda	1.273	4.493	3.52
Ağaç İşleri	704	3.612	1.93
Kimya	337	802	2.37
TOPLAM	33.058	76.058	2.31

Kaynak: Çavdar, *Türkiye Ekon...*, s.178.¹⁵⁸ (İşyeri Başına Ortalama)

Neticede İstiklal Harbi'nden sonra, okuryazar oranı yok denecek kadar az olan nüfusu, kendinin olmayan bankaları, ekonomi ve ticaretten anlamayan, şehir yaşantısını bilmeyen halkı, yok denecek kadar az olan yolları, fabrikaları, okulları ve hastaneleri ile bir üçüncü dünya ülkesi olarak doğan Türkiye, en gelişmemiş ülkeler içerisinde yerini almıştır.¹⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, Cumhuriyet Türkiye'sinin ne devraldığını ve ne yaptığını şu cümlelerle çok güzel anlatmıştır: *“1923 idaresinin ve kafasının eline geçmişten yalnız tarihi anıtlar miras kalmıştı. Tarihiî anıtlar dışında ne varsa, iktisat, teknik, ticaret, ziraat teşebbüslerinden doğma ne görünürse hemen*

¹⁵⁵ Boratav, *İktisat...*, (2015), s.62.; Çavdar, *Türkiye Ekon...*, s.178.

¹⁵⁶ Fuad Bezmen, *Bir Duayenin Hatıraları*, (Der.) Nermin Bezmen, 3. b, PMR Co. Ltd, İstanbul, 2002, s.64.

¹⁵⁷ <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267> Erişim Tarihi: 13. 12.2015

¹⁵⁸ Çavdar, *Türkiye Ekon...*, s.178; 1880-1913 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik alanda yaptığı tüm yatırımlar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.

¹⁵⁹ Eczacıbaşı, *Yeni Bir...*, s.75.

hiçbiri Türk değildi. Şimdi tarihi anıtlar dışında olan ve görünen şeyler misillerce artmıştır ve hepsi ‘millî’dir.”

2.2. Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Uygulanan İktisat Politikaları

Yeni Türkiye Devleti’nin kurulması sonrasında, ülkenin yeniden yapılanması için öncelikli hedef, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek olmuştur. Mustafa Kemal: “*Siyasî ve askerî muzafferiyetler (zaferler) ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle tetvic (desteklemek) edilemezse semere, netice paydar (kalıcı, daimî) olamaz.*”¹⁶⁰ diyerek Kurtuluş Savaşı ile askeri, Lozan Anlaşması ile siyasi başarıların elde edildiğini, yeni Türkiye Devleti’nin devamlılığı için, sıradakinin iktisadi başarıyı elde etmek olduğunu belirtmiştir. Lozan Konferansı sırasında, İzmir’de toplanılan İktisat Kongresi’nde alınan kararlar ve bu kararların pek çoğunun kongrenin akabinde tek tek uygulamaya geçirilmesi, ekonomik bağımsızlığın sağlanması konusundaki kararlılığımızın göstergesi olmuştur. Tabii bu kararlar, Cumhuriyet Dönemi iktisat politikalarının da yönünü belirlemiştir. Cumhuriyet Dönemi iktisat politikalarının karakteristik özelliği, kalkınmayı sağlamak için korumacı ve sanayileşmeyi esas alan bir duruş sergileyip, yerli millî burjuvazinin yetişmesine destek vermektir.¹⁶¹ Bu amaçla, yabancı sermayenin yerine yerli sermayedarlar geçirilecek ve onlar devlet tarafından desteklenerek yeni bir iş adamı sınıfı yaratılacak ve onların yaptığı yatırımlar ile de ülkenin kalkınmasına ikinci bir koldan destek sağlanmış olacaktır. Anlaşılabacağı üzere Türkiye, görünüşte “devletçilik” gibi duran fakat özünde “liberal” olan bir ekonomi politikası uygulamaya koymuş, adına da “Millî İktisat” demiştir.¹⁶²

Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi’nden kısa bir süre önce, 7 Şubat 1923 günü Balıkesir’de yaptığı bir konuşmasında bunun sinyallerini vermiştir: “*Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis, memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız...*”¹⁶³ Aslında burada amaçlanan, ülkenin ihtiyacı olan ürünlerin yurt içinde üretilmesini sağlamak amacıyla, sanayiye yatırım yapabilecek sermayedarların

¹⁶⁰ A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları XVI. Dizi-Sa.46, 2. b, Ankara, 1989, s.64. (İzmir...)

¹⁶¹ Boratav, **İktisat...**, s.40.

¹⁶² Cem, **a.g.e.**, (10. b), s.279.

¹⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, **M.K. Atatürk Söylev ve Demeçler**, C. 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s. 97.

yetiştirilmesidir. Fakat ticaret ile kolay ve hızlı para kazanmaya alışmış iş adamları, uzun ve meşakkatli bir süreç olan sanayi alanlarına yönelmekte bir süre çekimser kalacaklardır.

Dünyadaki iktisadî duruma baktığımızda ise, I. Dünya Savaşı sonrasında, savaş öncesindeki dengelerin değiştiğini ve ülkelerin dünya ekonomik dengelerinden bağımsız olarak, “ulusal denge” arayışına girdiklerini görürüz. Ayrıca, yenen yenilen tüm devletler, çok hasar aldıkları için bir süre ekonomik olarak kendi kendilerine yetmeye çalışmışlar ve daha çok devletçi ekonomi anlayışına doğru kaymışlardır.¹⁶⁴

2.2.1. İzmir İktisat Kongresi'yle Belirlenen İktisat Politikaları ve İş Adamlarına Verilen Mesajlar

Tek Parti Döneminde uygulanan iktisadî hamlelerin ana hatları ile belirlendiği yer, İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Kongrede, millîyetçi ama liberal politikalar kabul edilmiştir. Her ne kadar dünyadaki iktisat kongreleri ile karşılaştırıldığında, gerçek anlamda bir iktisat kongresi niteliği taşımadığı söylene de günün koşulları göz önüne alındığında, olabildiğince demokratik ve ülke iktisadı ile ilgili önemli kararların alındığı bir kongre olmuştur. Kongre, halkın yararına ve halka dönük iktisadî kaygılar ile hazırlanmış ve kararlar almış olması bakımından, yeni Türk Devleti'nin Osmanlı anlayışından, Tanzimat ve Jön Türk hareketinden farklı olduğunu göstermiştir.¹⁶⁵

İzmir İktisat Kongresi, Lozan'da yapılan barış görüşmelerinin, iktisadî konulardaki görüş ayrılıklarından dolayı kesintiye uğradığı dönemde, 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında, “Büyük Türkiye Kongresi” adıyla toplanılmıştır.¹⁶⁶ Aslında bu kongre, İstanbul'daki Millî Türk Ticaret Birliği tarafından, “Ticareti Hariciye Kongresi” adıyla 1922 yılının aralık ayında toplanacaktır fakat Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması üzerine, dönemin Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in de önerisi ile İzmir'de ve yurt genelini kapsayacak şekilde olması

¹⁶⁴ Toprak, M. *İktisat...*, s. 322.

¹⁶⁵ Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. b, İstanbul, 2010, s.52.

¹⁶⁶ İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, İzmir Yayıncılık, İzmir, 2001, s.1.

planlanmıştır.¹⁶⁷ Mahmut Esat Bey, ülke iktisadı ile uzun zamandır ilgilenilmediğini, memleketin vicdanını, kalbini dinleyerek yani konuyla doğrudan ilgili iş adamlarını bir araya getirip, görüşlerini alarak, bir iktisat programının oluşturulmasının memleket için faydalı olacağı görüşünü, 21 Kasım günü Mustafa Kemal'e iletmiştir. Onun da bu fikri onaylamasıyla¹⁶⁸ İzmir'de kongre hazırlıklarına başlanmıştır. 1922 yılının aralık ayında, tüm illere telgraf çekilerek kongreye her ilçeden üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici veya sanatkâr, biri amele, biri şirket ve biri banka temsilcisi olacak şekilde toplam 8 kişinin gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁶⁹ İzmir'i temsilen kongreye katılan iş adamları ise Uşakizâde Muammer Bey, ameleler adına İplikçizâde Fikri Bey, çiftçiler adına Çiftçi Necati Bey, ziraatçiler adına Palamut Şirketi Müdürü Kamil Bey, tacirler adına Aşçızâde Mustafa Nuri Bey, sanayiciler adına Sanayi Mektebi eski Müdürü Sezai Bey ve Doktor Menekşelizâde Hüsnü Bey olmuşlardır.¹⁷⁰ Bunlar haricinde 11 İzmirli iş adamının da kongreye katıldığı bilinmektedir. Bunlar: “Binbaşızâde Ahmet Halis Bey (Salihli-palamut, üzüm, kereste tüccarı), Çeşmeli Hacı Bekirzâde Halil Bey (Çeşme, tüccar); Bodurzâde Cemal İbrahim Bey (Çeşme-tarım mamulleri tüccarı); Hacıbekirzâde Hasan Bey (Karaburun; üzüm, zeytinyağı tüccarı); Hafız Mehmet Efendi (Manisa-kereste tüccarı); Halit Bey (Manisa-üzüm tüccarı); Pornaklızâde Reşat Bey (Manisa-üzüm, tarım aletleri tüccarı); Rusçukluzâde Şükrü Bey (Salihli-un, palamut tüccarı); Tokatlızâde Faik Bey (Sarayköy; tüccar); Karaburunlu Murat Naci Bey, (İzmir-Türk Makarna Fabrikası); Nazım Fikret Bey (Hopa-İzmir vergi memuru)” dir.¹⁷¹ İktisat Kongresi ikinci kordondaki eski Osmanlı Bankası'nın deposu olan Aram Hamparsonyan'ın mağazasında,¹⁷² 1135 temsilcinin ve aralarında mülkiye amirleri, komutanlar, Azerbaycan ve Rus elçileri, yabancı devlet temsilcilerinin de bulunduğu 3000'den çok dinleyicinin katılımıyla saat 10.30'da başlamıştır.¹⁷³

¹⁶⁷ Mustafa Hergüner, **İzmir İktisat Kongresi İçin İstanbul'da Yapılan Çalışmalar**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 2006, s.45.

¹⁶⁸ **TBMM ZC**, Devre:1, Cilt:27, İçtima:3, İnikat:187, Tarih:05.02.1339 (1923), TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.171.

¹⁶⁹ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, (Devletçilik), s.15; Çavdar, **Türkiye Ekon...**, s.151.; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, Türki İş Bankası Kültür Yayınları, 1. b, İstanbul, 2011, s.98.

¹⁷⁰ İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁷¹ Melih Gürsoy, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmir'imiz**, Yaylacık Matbaası, 1.b, İstanbul, 1993, s. 157

¹⁷² Ökçün, **Bütün Eserleri...**, s.176

¹⁷³ Goloğlu, **a.g.e.**, s.98

Kongrede sırasıyla, Belediye Başkanı Haydar Rüştü Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Beyler açılış konuşması yapmışlardır. Gazi Mustafa Kemal ve Mahmut Esat Bey'in konuşmaları, iş dünyasının geleceği ile ilgili iş adamlarına önemli mesajlar vermektedir. Mustafa Kemal konuşmasında özetle, Osmanlı'nın çökme nedenlerinin temelinde uygulanan yanlış ekonomi politikalarının yatmakta olduğunu, dolayısıyla Yeni Türk Devleti'nin yükselmesi için, doğru ekonomi politikalarının uygulanmasının ne derecede hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir. Öte yandan, ülke olarak yabancı sermayeye karşı düşmanca bir tutum sergilemeyeceğimizi, tüm medeni dünya devletlerinde olduğu gibi, kanunlarımıza uyulduğu sürece, yabancı yatırımcıya kapımızın açık olduğunu fakat bunun asla ülkenin bağımsızlığını etkileyecek bir ayrıcalık haline gelmeyeceğini, devletin kurallarına uymaları gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴ Konuşmanın bütününe baktığımızda, daha çok özel teşebbüse dayalı bir ekonomi politikası uygulanacağı izlenimi uyandırmaktadır ve devletçilikten hiç bahsetmemiştir. Yarım kalan Lozan görüşmelerinin, kongrede bulunan yabancı gözlemcilerin ve devletin maddi imkânsızlıklarının bunda etkisi olduğu düşünülebilir.¹⁷⁵ Mahmut Esat Bey de, ülke ekonomisinin var olan ekonomi sistemlerinden hiçbirine dâhil olmayıp, aynı zamanda da ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda hepsinden bir parça alarak “karma ekonomi sistemi” uygulanacağını bildirmiştir. Ekonomik yatırımların birazının devlet eliyle, birazının da özel teşebbüs tarafından yapılmasının, içinde bulunan ekonomik koşullara göre daha doğru olacağına değinip, gümrük kapılarının da açık ya da kapalı oluşunun ürüne göre belirleneceğini iş adamlarına duyurmuştur.¹⁷⁶

Osmanlı'dan farklı olarak ilk defa, Türk iş adamları, ülke iktisadı belirlenirken görüş ve isteklerini belirtmiş, kararların alınması sürecinde belirleyici olmuşlardır. Mahmut Esat Bey bu durumla ilgili mecliste yaptığı konuşmada: “...Memleketin ekonomi politikasını çizme hakkı yalnız ve yalnız meclisindir, ama memleket çocuklarının ekonomi politikasıyla ilgili olarak söyleyeceklerini dinlemek de görevidir...” demiştir.¹⁷⁷ Aslında Mahmut Esat Bey'in sözlerine ve iktisat kongresinin içeriğine baktığımızda, yeni kurulan Türk Devleti'nin, iş adamı ve hükümet ilişkilerinde daha demokratik ve halkçı bir anlayış güdeceği çıkarılabilir.

¹⁷⁴ İnan, **İzmir...**, ss. 57,58, 64,65.

¹⁷⁵ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1965, s. 710

¹⁷⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, s.103

¹⁷⁷ **A.g.e.**, s.97-98;

Kongre'ye katılan tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının devletten birtakım talepleri olmuş ve zaman içerisinde bu taleplerin tamamına yakınının yerine getirildiği görülmüştür.¹⁷⁸ İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun 15 yıl daha uzatılması, 1927 de kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu esaslarının, kongrede alınan kararlara paralel olarak belirlenmesi, aşarın kaldırılması, vergilerin düzenlenmesi tamamıyla Kongre'de alınan kararların sonucudur. Kongre sonrasında, alınan kararlara uyularak, özel girişim desteklenmiş ve iş adamlarının ülkenin dışa bağımlılığını azaltacak şekilde yatırımlar yapmaları beklenmiştir. Fakat tecrübesiz ve sermayesiz olan yerli iş adamlarının, sanayiye yeteri kadar yatırım yapmadığı görülmüştür.¹⁷⁹

İktisat kongresinin dikkati çeken bir diğer noktası, İstanbullu iş adamları ile Ankara hükümeti arasında hissedilen gerginliktir. İstanbul'dan katılan Millî Türk Ticaret Birliğine üye iş adamları, Umum Amele Birliği ve Türkiye Umum Esnaf Birliği üyeleri olmak üzere toplam 50 kişi kongreyi adeta başından sonuna kontrolleri altında tutmuşlardır. Bu durum Ankara'dan gelen iş adamları ve vekillerin, İstanbul'un, herhangi bir davada öncülük etmelerini istemedikleri için hoş karşılanmamıştır.¹⁸⁰ Ankara, İstanbul'u, ittihatçıları destekleyen iş adamlarının yuvası olarak görmüştür. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, İzmir İktisat Kongresi'nde, İstanbul'dan gelen iş adamlarına "Millî hükümete ve davaya ihanet edenlerin İstanbul'da yuva kurduklarını" söylemesi, aslında bunun ifadesidir.¹⁸¹ İttihatçıların en büyük desteği, İstanbullu iş adamlarından (esnaftan) aldığı ve onlara destek vererek kendine yakın bir burjuva sınıfı oluşturduğunu hatırlarsak, Ankara bu düşüncesinde pek de haksız sayılmamaktadır. Ankara'nın başkent olması ile İstanbul'un değerinin azalması, Ticaret Odalarına üyeliğin zorunlu olması ve böylece odalar üzerinde devlet nüfuzunun kurulması, Ankara'da yerli anonim şirketlerin kurulması ve bunların kurulurken hükümet çevreleri ile kurdukları yakın ilişkiler sayesinde hemen hemen hiç sermaye koymadan girişimci haline gelmeleri¹⁸² Ankara ve İstanbullu iş adamları arasındaki gerginliğin nedenlerinden nesnel olarak ortaya

¹⁷⁸ Çavdar, **Türkiye Ekono...**, s.164

¹⁷⁹ Nejat Ferit, Eczacıbaşı, **İzlenimler, Umutlar**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.37

¹⁸⁰ Başar, **Gazi Bana...**, ss.17-18.

¹⁸¹ Başar, **Gazi Bana...**, s.18.

¹⁸² Murat Koraltürk, "1920'lerde Ankara'nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul'un Tepkisi", **İstanbul Dergisi**, S:36, Ocak 2001, ss. 97-101; Boratav, **Devletçilik...**, s.23.

koyabildiklerimizdir. İzmirli Müslüman iş adamları için ise bu Kongre, İstanbul'un tecrübeli iş adamları ile daha yakından tanışma fırsatı yaratması bakımından önemlidir. Çünkü Lozan sonrasında İzmir'deki Rum, Ermeni ve Avrupalı tüccarların pek çoğu, İzmir'den ayrılacak, İzmir'in yerli iş adamları yeni Türkiye ekonomisine entegre olmaya çalışacaktır.¹⁸³

İzmir İktisat Kongresi, ülkenin üreten kesimi olan iş adamlarının istek ve düşüncelerinin öğrenilmesi ve ekonomik kalkınma adına yapılacakların belirlenmesi yönüyle çok önemlidir.¹⁸⁴ Amaç daha çok içerdeki dengeleri kurmaya ve içerdeki iktisadi yapıyı oluşturmaya yönelik olmuştur.¹⁸⁵ Atatürk dönemi hükümetlerinin hazırladıkları, ekonomik kalkınma planlarında, kongrede kabul edilen kararların uygulanmış olması da kongrenin amacına ulaştığını göstermektedir. Kongre Başkanı ve aynı zamanda Tutanak Komisyonu Başkanı Kazım Karabekir Paşa tarafından hazırlan 12 maddelik “Misak-ı İktisadî” nin, kongre ve iktisat ile ilgili olmayışı, İstanbul basınında eleştiriler alsa da¹⁸⁶ İzmir İktisat Kongresi, henüz siyâsî bağımsızlığımızı tam olarak elde edememişken iktisadî bağımsızlığın en az siyâsî bağımsızlık kadar önemli olduğunu belirten tarihi bir aşamadır. Millî Mücadeleyi kazanmış olduğumuzu hala kabul etmek istemeyen Batılı ülkelere ve onların Lozan'daki temsilcilerine, işgal altında bulunan İstanbul'daki padişah ve halifeye, Sovyet Rusya'nın sınıfçı beklentilerine, Türk iş adamlarına ve Türk halkına anlamlı bir yanıt niteliği taşımaktadır.¹⁸⁷

2.2.2. Bankalar ve İş Adamları

Tek Parti Döneminde ekonomik bağımsızlığı sağlamak, bir çeşit sömürü aracı olarak kullanılan yabancı bankalardan kurtulmak amacıyla, Ulusal Banka Projesi üzerinde durulmuştur. Her ne kadar İttihat ve Terakki döneminde “millî iktisat” oluşturma çabaları çerçevesinde, millî bankalar oluşturma girişiminde bulunulmuşsa da, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda çok da büyük değişikliklerin olmadığı

¹⁸³ Gürsoy, **a.g.e.**, s.159.

¹⁸⁴ Çavdar, **Türkiye Ekono...**, s.163.

¹⁸⁵ Sadi Özdemir, **Anadolu'dan Zoru Başaran Cesur Girişimciler**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 16

¹⁸⁶ Ökçün, **Bütün Eserleri 3...**, ss.305-310

¹⁸⁷ Yaşar Aksoy, **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi**, Maya Matbaacılık, İzmir, 1991, s. 42.

görülmektedir.¹⁸⁸ Örneğin; İzmir’de iş yapan bankalar içerisinde hiçbir Türk bankasının bulunmadığı, eski devlet bankası olan Osmanlı Bankası’nın İngiliz-Fransız ortaklı bir banka olduğu, öte yandan Selanik Bankası’nın Siyonizm yaptığı ve Doyçe Bank’ın da Musevilere yakın durduğu gözlemlenmiştir.¹⁸⁹ Cihan Harbi’nin getirdiği sıkıntılar, sonrasında iktidarı devralan İttihat ve Terakki’ye muhalif, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bankalara yaptığı baskılar, bu sonucun nedeni olarak gösterilebilir. Netice itibariyle, 1923 yılında, ülkede özel yasayla kurulmuş olan Ziraat Bankası ile birlikte, 16 ulusal özel banka ve 13 yabancı bankanın var olduğu görülmektedir.¹⁹⁰ Yabancı bankaların tamamı 1923’ten önce kurulmuş, 1923-1930 yılları arasında hiç yabancı banka kurulmamıştır.¹⁹¹

1 Ocak 1917 tarihinde, İttihat ve Terakki’nin üst düzey yöneticilerinin de aralarında bulunduğu kişiler öncülüğünde kurulan “İtibar-ı Millî Bankası” ilk büyük yerli ulusal bankamızdır. Kurtuluş Savaşı’ndan sonra, ulusal devletin kurulmasıyla “ulusal bankacılık” hareketi hız kazanmıştır.¹⁹² Bu bağlamda, 26 Ağustos 1924 tarihinde, İtibar-ı Millî Bankası’nı da bünyesine katacak olan, ortakları başta Atatürk olmak üzere, siyaset adamları, üst düzey bürokratlar, önde gelen sanayici ve tüccarların oluşturduğu¹⁹³ “Türkiye İş Bankası” kurulmuştur. İş Bankası, Cumhuriyet döneminin özel sermaye ile kurulan ilk büyük mali müessesesidir. Banka, özel bir banka olmaktan çok daha ileriye giderek, gerek ana sözleşmesiyle üzerine aldığı işlevler, gerekse faaliyet alanları ve konuları bakımından, yarı resmi bir görünüm kazanmış, ayrıca sanayi ve yatırım bankası gibi bir rol de üstlenmiştir.¹⁹⁴ İlk Genel Müdürü Celal Bey (Bayar) ve ilk Yönetim Kurulu Başkanı, Siirt Mebusu Mahmut Soydan Bey’dir. Bankanın Yönetim Kurulu Üyeleri ise, Bozüyük Mebusu Salih, Rize Mebusu Fuat, Gazi Antep Mebusu Kılıç Ali, Cebeli Bereket Mebusu İhsan, Ertuğrul Mebusu Doktor Fikret, Sivas Mebusu Rasim, Ankara Mebusu Kınacı Zade

¹⁸⁸ Yılmaz, **a.g.e.**, s.255.

¹⁸⁹ Serçe, Yetkin, **a.g.m.**, ss. 40-45.

¹⁹⁰ Öztin Akgüç, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Ankara, TBB Yayını, 1975, ss.11-19.

¹⁹¹ Ökçün, **Bütün Eserleri 3...**, s.238

¹⁹² **A.g.e.**, s. 270.; İtibar-ı Milli Bankası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Irmak Karabulut, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, “Yayınlanmamış Doktora Tezi”**, İzmir, 2019.

¹⁹³ Tevfik Çavdar, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, 1992, (Liberalizm...), s.207.

¹⁹⁴ Uygur Kocabaşoğlu ve diğerleri, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.31.

Şakir ve İzmir Mebusu Rahmi Beylerden oluşmaktadır.¹⁹⁵ Yönetim kurulu başkanı olarak Mahmut Soydan'ın seçilmesinde, Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin başyazarı olması ve gazetede yazdığı yazılarla halkın desteğini sağlayabileceği gerçeği göz önünde tutulmuştur ki nitekim öyle de olmuştur. Fakat 1926'da kendi gazetesi olan Millîyet'i çıkarmaya başlayınca, bu kez de o, İş Bankası'nın imkânlarını kullanma yoluna gitmiştir.¹⁹⁶

Falih Rıfkı Atay, "Çankaya" isimli eserinde, İş Bankası ve dönemin iş adamları ilişkisini değerlendirirken: "*İş Bankasının bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur.*"¹⁹⁷ şeklinde söylemiştir. Peki, neydi aferizm ve İş Bankası ile ilişkisi neydi? İş Bankası'nı yürütebilmek, ayakta tutabilmek ve işletebilmek için uzun süre devlet otoritesine bağlı kalması gerekmiştir. Hâl böyle olunca, kolay kazanç elde etmek isteyen yerli ve yabancı girişimciler, bankadan kredi desteği alabilmek için, Ankara'da kendilerine yardım edebilecek politikacılara ulaşarak onlar aracılığıyla amaçlarına ulaşmışlardır.¹⁹⁸ Bunun yanı sıra, bazı kişilere İş Bankası'ndan krediler verilerek, ülkede yeni zengin bir sınıf yaratılmıştır. Bankanın kurucularından birçoğu da banka imkânları sayesinde iş hayatına atılmışlardır.¹⁹⁹ Anlaşılabacağı üzere, iş adamlarının, sırtını devlete dayayarak, devlet nüfuzu ve imkânlarından yararlanarak kendi çıkarlarını korumasına, İsmet Paşa "aferizm" adını vermiştir.²⁰⁰ Aslında bu kelimenin kökü Fransızca "Affaires" dir ve kazanç sağlayıcı ve gelir getirici çalışma anlamına gelmektedir.²⁰¹

Bankanın kredi desteği verdiği iş, yolunda gittiğinde büyük bir sorun gözlenmezken, tam tersi durumlarında yaşandığı görülmüştür. Öyle ki, bankayı çok büyük zararlardan kurtarabilmek için, borçlu kişiye devlet eliyle kazanç elde edebileceği ihaleler kazandırılıp, bankaya olan borcunun ödenmesi sağlanmıştır. Devlet, bankadaki işler eğer böyle devam ederse, milyonlarca lira zarara

¹⁹⁵ Halis Özer, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 69, Sayı: 2, ss.351-376

¹⁹⁶ Nejdett Bilgi, *Millî Mücadele Tarihine Dair Notlar, Ankaralı'nın Defteri-Mahmut Soydan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. XVI

¹⁹⁷ Atay, *a.g.e.*, s.455

¹⁹⁸ *A.g.e.*, s.456.

¹⁹⁹ Tezel, *a.g.e.*, (1982) s.203.

²⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C:1, Remzi Kitabevi, 14.b, 2011, İstanbul, s.454; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 109.

²⁰¹ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.183.

girebileceğini görmüş ve tedbir alıp, aferizm salgınını önlemeye çalışmıştır. İsmet İnönü: *“Bir iş ki, kimse yapamaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususi bir teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam!”*²⁰² diyerek aferizmin bir dolapçılık olduğunu söylemiş ve kendisi ile aynı fikirde olanlarla birlikte, aferizme karşı mücadele başlatmıştır. İsmet Paşa ve arkadaşları 15 yıl mücadele etmiş, nihayet aferizmi, diğer bir deyişle nüfuz ticaretini büyük oranda önlemiştir. Artık milletvekillerinin, en basit serbest meslek haklarını bile kullanamayacakları şekilde “kazanç” ve “politika” birbirinden ayrılmış, İş Bankası tam bir ticarî mahiyet almıştır.

İsmet Paşa’nın bu mücadelesi, çıkarlarına ters düşen tarafı kızdırmış, hatta bu kişiler, liberal politikaları benimseyen Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulur kurulmaz, tepkilerini göstermek için onun altında toplanmışlardır. Fakat asıl patlama 1950’den sonra yaşanmış, aferizm salgını daha büyük bir hırs ile baskılandığı yerden çıkmıştır. 1950 ye gelene kadar, kurulan milyarlık sermayelere sahip bankalar ve iktisadi işletmelerde partizan bir kontrol kurulmuştur. Artık rakamlar da büyümüş, binler milyona yükselmiştir.²⁰³

Serbest teşebbüs için kurulan İş Bankası’nın yanı sıra, köylü için kurulan ve belli ölçüde faaliyet gösteren Ziraat Bankası, iflasın eşiğindeyken Cumhuriyet yönetimi tarafından devralınıp, 942/444 sayılı bütçe kanunu ile özel anonim şirket olarak yeniden örgütlendirilmiştir.²⁰⁴ Serbest teşebbüse öncü, örnek ve yardımcı olmak, devlet işletmeleri ve devlet-serbest sektör arasındaki iş birliğini sağlamak için de “Sümerbank” ve “Etibank” meydana getirilmiştir. Sanayileşme ve madencilik alanında yatırım yapacak iş adamlarına teşvik sağlamak amacıyla, “Devlet Sanayi ve Maadin Bankası” (1925) ile emlak ve arazi işleri ile ilgilenecek “Emlak ve Eytam Bankası” (1926) kurulmuştur.²⁰⁵ Ulusal bankacılık ve ekonomik egemenliği sağlamak konusundaki en büyük adım ise, 11 Haziran 1930’da, T.C. Merkez

²⁰² Atay, **a.g.e.**, ss.455-457.

²⁰³ **A.g.e.**, ss. 459,460

²⁰⁴ Köymen, **a.g.e.**, s.6; Emine Kaya, Esra Kadanlı, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S:19, 2020, s. 143.

²⁰⁵ Toprak, **M. İktisat...**, s.283.

Bankası'nın kurulması ile atılmıştır.²⁰⁶ Bu suretle, Devlet-Serbest Sektör ülkü birliğinin ve ulusal finans sisteminin kurulması savaşına girilmiştir.

Devlet eliyle kurulan büyük bankalar haricinde, tıpkı İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi bölgesel ölçekli iş adamlarının bir araya gelmesi ile zaman zaman milletvekillerinin de desteğini almak suretiyle çok sayıda yerel bankada kurulmuştur. Aksaray Halk İktisat Bankası (1924), Çiftçi Tüccar Bankası (1926), Eskişehir Bankası (1927), Nevşehir Bankası (1927), Denizli İktisat Bankası, Şarki Karaağaç Bankası (1927), Bor Esnaf Bankası (1928), Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası (1924), Kastamonu Bankası (1930), Kocaeli Halk Bankası (1927), Elazığ İktisat Bankası (1928), Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Mersin Ticaret Bankası (1929) bunlardan bazılarıdır.²⁰⁷ Bu bankalar, esnafa, çiftçiye, tüccara ve belli meslek gruplarındaki iş adamlarına kredi vermek, azınlıkların ekonomik hâkimiyet kurtulmak, ulusal ticareti güçlendirmek amacıyla kurulmuşlardır.²⁰⁸ Fakat yerel ölçekte kalan bu bankalar, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Ticaret Bankası gibi bankaların şubelerini ülke çapında yaygınlaştırmaları ve 1936'da, Bankalar Kanunu'nun kabulü ile yavaş yavaş kapanmışlardır.²⁰⁹

Ülkedeki yabancı bankaların sistem içindeki yerleri ise, İş Bankası'nın büyümesi ile orantılı olarak daralmıştır. Toplam mevduat içindeki payları, 1924 yılında %78 iken, 1950 yılında %14'e düşmüştür.²¹⁰ Bankaların ülke ekonomisini yönlendirme gücünü dikkate aldığımızda, sağlanan gelişme, Cumhuriyet yönetimi için büyük bir başarıdır. Her ne kadar bankalar nedeniyle aferizm salgını baş göstermiş olsa da iki yüz yıllık yarı sömürge durumdan yeni kurtulmuş, ekonomisini yabancıların elinden almış fakat bundan sonrası için ne yapacağını, hangi işe gireceğini bilemeyen iş adamlarının liberal ekonomi politikaları nedeniyle başıboş bırakılması, bozuk bir ekonomi ortamıyla da birleşince aferistlerin belirmesini kaçınılmaz kılmıştır.²¹¹

²⁰⁶ Çavdar, **Liberalizm...**, s.207

²⁰⁷ Ökçün, **Bütün Eserleri 3.**, s. 271.

²⁰⁸ Ökçün, **Bütün Eserleri 3.**, s.275.; Bankalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Nazmi Özçelik, Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950., **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilimdalı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1995, Ankara.

²⁰⁹ Ökçün, **Bütün Eserleri 3.**, s.277

²¹⁰ Tezel, **a.g.e.**, ss.124-125.

²¹¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.** s. 110.

Tek Parti Döneminde girişilen ekonomi seferberliğinde, iş adamlarına da büyük sorumluluk yüklenmiştir. Fakat sayılarının çok az olması, bilgi ve donanım bakımından çok eksik olmaları nedeniyle, kendilerinden beklenen hamleyi gösterememişlerdir. Çünkü Batılı iş adamlarında olduğu gibi, girişimci, atılgan, yaratıcı iş adamları, yaptıkları hamlelerle teknoloji devrimini ülkelere getirmiş fakat böyle bir durum ülkemizde hiçbir zaman söz konusu olmamıştır.²¹² İşte bu sebepten Atatürk, İş Bankası aracılığıyla Türkiye’de iş adamlarının yetişmesine yardım edecek çevreyi ve koşulları hazırlamak istemiştir. Şunun da bilinmesi gerekir ki bu, devlet ile iş adamlarının iş birliği halinde çalışması ve sürekli yeni girişimler yapılması halinde mümkündür.²¹³

2.2.3. Demiryolları Politikası ve İş Adamlarına Etkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal’in de İsmet Paşa’nın da ekonomik anlamda yaptığı önemli hamlelerden biri, yabancı iş adamlarının elinde bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Yap-İşlet mantığıyla yabancı sermayeye bırakılmış olan demiryollarını millileştirmek, devletleştirmek olmuştur. “*Bir Karış Fazla Şimendifer*” sloganı ile hareket eden Cumhuriyet yönetimi demir yollarını yalnız millileştirmekle kalmamış, en kısa sürede sınırlara kadar ulaştırmayı kendine öncelikli hedef olarak görmüştür. Çünkü I. Dünya Savaşı’nda, demiryolu olmayışının yarattığı sıkıntıları en iyi bilen, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa olmuştur.²¹⁴ Önce, 1923 yılında yayımlanan bir yasa ile hatların devlet tarafından inşası ve işletilmesi kararlaştırılmış, sonra demiryolu yapımı işi ihaleye çıkartılmıştır. 1927’de yapılan ilk ihalede, demiryolu yapımını alan firma yabancı iken, 1933’te yapılan ikinci ihalede, ilk kez bir Türk firması demiryolu yapımını üstelenmiştir. 1923 yılında tamamı yabancı şirketlerin elinde bulunan demiryolu ağıımız, 1937 yılına gelindiğinde yabancı şirketlerden satın alınmak suretiyle tamamı millileştirilmiş²¹⁵ ve karayolları ile de desteklenerek Anadolu’nun pek çok yerleşim yerine ulaşım sağlanabilmiştir.

²¹² Köymen, **a.g.e.**, s. 7.

²¹³ **A.g.e.**, s.8.

²¹⁴ Atay, **a.g.e.**, ss. 451-452.

²¹⁵ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, (Ekonomi) s. 27.

Cumhuriyete geçiş döneminde, ekonomik anlamda önemli yatırım alanlarından biri olan demiryolları söz konusu olduğunda, ilk dikkatimizi çeken, Amerikalı İş Adamı Amiral Colby M. Chester'ın 1909'da Amerika'da, birçok ünlü bankacı ve iş adamını toplayarak kurduğu “The Ottoman–American Developement Company (Osmanlı– Amerikan Kalkınma Ortaklığı)” adlı şirket olur.²¹⁶ Amiral Chester, 1870 Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan mallarına karşı, tazminat için 1900 senesinde İstanbul'a gelen Amerikan gemisinin kaptanıdır ve hükümetle kurduğu ilişkileri kullanarak, 1909 yılında yapılan Doğu Demiryolları yapımı ihalesinde rakiplerini geride bırakmıştır.²¹⁷ Sonrasında Alman ve İngilizlerin karşı koymasından²¹⁸ dolayı kanunlaşamayan tasarı, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminde, 1923 yılında, şirketin projeyi TBMM'ye sunmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. Meclis görüşmeleri ve sözleşmede yapılan bazı değişikliklerden sonra, 9 Nisan 1923'te, Chester Projesi olarak bilinen demiryolu yapımı ve yeraltı kaynaklarının işletilmesi anlaşması kabul edilmiştir.²¹⁹ Projenin özünde, Amerikan şirketi Türk Hükümeti'nden ne kilometre garantisi ne de başka bir yardım istemeksizin, Anadolu, Kerkük, Musul ve Süleymaniye bölgesinde 4400 km'ye yakın demiryolları ve ikisi Karadeniz biri Akdeniz kıyısında olmak üzere üç liman yapacaktır. Karşılığında bu yolları, limanları ve yolların çevresindeki 40 km'lik şerit içine rastlayan, bilinen veya sonradan bulunacak petrol dâhil bütün madenleri işletme ayrıcalığı, 99 yıl için Chester (Ottoman- American Development Company) şirketine bırakılacaktır.²²⁰ Fakat hükümet isterse, ana hatları 30 yıl sonra karşılığını ödeyerek devletleştirebilecektir. Ayrıca Chester Şirketi, yolun geçtiği yerlerdeki şehirleri, önceliklerde Ankara'yı, tüm alt ve üst yapısıyla yeniden inşa edecektir. Bu imtiyaz anlaşmasının mecliste onaylanmasından sonra, anlaşmada geçen birçok demiryolunun yapım imtiyazı daha önceden İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya gibi Avrupalı devletlere verildiği için tepki ve tartışmalara neden olmuştur. Bu tepkilere paralel olarak, İstanbul basını da yapılan anlaşmanın arkasında misyoner ve Ermeni desteğinin olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Fakat ilk defa, İstanbul değil

²¹⁶ Selim İlkin, **1922 – 1923 Yılları Türkiye 'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi**, Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken, C. 3, İ.B.Ü Yayınları, İstanbul, 2004., s. 235.

²¹⁷ Yavuz Haykır, “Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923-1938)”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Elâzığ, 2011. s. 133.

²¹⁸ İlkin, a.g.e, s.236.

²¹⁹ İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923 – 1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.28.

²²⁰ Bilmez Bülent, **Can, Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 267-268.

Anadolu'yu kollayan bir proje olmasından dolayı, Ankara hükümeti ve basını bu anlaşmayı çok elverişli görmüşlerdir. Ankara demiryolu ağı ile doğuya bağlanacak, pek çok Türk işçi projede çalışacak, böylece istihdam da sağlanmış olacaktır. Bunun yanı sıra, anlaşmanın ikinci Lozan görüşmeleri döneminde imzalanmış olması, ABD'yi müttefiklerden ayırarak, müttefik dayanışmasının bozulmasında, Avrupa emperyalizmine karşı güçlü bir yol arkadaşının edinilmesinde, ayrıca yabancı düşmanı bir devlet olmadığımızın gösterilmesinde etkili olacaktır.²²¹ Anlaşmada pek çok ekonomik maddenin yanı sıra, Osmanlı–Amerikan şirketinin birkaç ay içerisinde Türk anonim şirketi olması ve şirketin tüm yazışmalarının Türkçe yapılması gibi, millîyetçi maddelerde yer almıştır.²²²

Chester Projesi ile ilgili sözleşme, 18 Aralık 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti tarafından feshedilmiştir.²²³ Projenin feshedilmesi ile ilgili, Lozan Anlaşması sonrasında Musul'un ülke sınırları dışında kalması nedeniyle, şirketin projeye ilgisini yitirdiğini söylemek²²⁴ biraz eksik bir açıklama olacaktır. Çünkü Chester Projesi, her ne kadar Irak petrollerinden pay alma projesi olarak görülse de Anadolu topraklarında yapılacak kilometrelerce demiryolu, işlenecek yeraltı madenleri, inşa edilecek limanları ve şehirleri kapsamassından dolayı, bunun çok daha ötesinde değerlendirilmelidir. Öncelikli olarak, Amerika'nın diğer devletlerin haklarını gasp etmeye yönelik bir anlaşmaya destek vermeyeceğini söylemesi, şirket yetkililerini ve Amerikalı sermayedarları tedirgin etmiştir.²²⁵ Bununla birlikte, Chester Şirketi içindeki Amerikalı-Kanadalı gruplaşmaları ve anlaşmazlıklarının bir türlü sona ermemesi, ekonomik sıkıntılar, projenin sarkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Türk hükümeti, verilen taahhütlerin zamanında yerine getirilmemesinden dolayı sözleşmeyi feshetmiştir. Hâl böyle olmasa da sermayesiz ve deneyimsiz ulusal nitelikli bir şirketin tüm dünya devletlerini ilgilendiren petrollere tek başına hâkim olmasına da pek izin verilmezdi.

Yabancı şirketler ile yaşanan bu ve benzeri sıkıntılardan dolayı, Cumhuriyet yönetimi, 1923 yılında yayımladığı bir yasa ile hatların devlet tarafından inşasına ve işletilmesine karar vermiştir. Bu karar neticesinde, bir taraftan yabancı sermayenin

²²¹ Can, **a.g.e.**, ss. 268-278

²²² Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 151

²²³ Haykır, **a.g.e.**, s. 135.

²²⁴ Can, **a.g.e.**, ss. 303-329

²²⁵ **A.g.e.**, s. 327.

elinde bulunan demiryolları devlet tarafından satın alınarak millî bir nitelik kazandırılmak için uğraşılmış; diğer yandan yeni demiryolları inşa edilerek, ülkenin ulaşım sorunu çözülmeye çalışılmıştır.²²⁶ Bu doğrultuda 37 km uzunluğundaki Samsun-Çarşamba Demiryolu Hattı, bir Türk şirketi olan “Nemlizâde Mahdumları (oğulları) Şirketi” tarafından yapılmıştır.²²⁷ Nemlizâde Mahdumları Şirketi sırf bu iş için 1 milyon sermayeye sahip, “Samsun Sahil Demiryolları Türk Anonim Şirketi”ni kurarak, 6 Aralık 1923’te Türkiye Cumhuriyeti Nafia Vekâleti ile yapmış olduğu anlaşmadan elde ettiği, Samsun Terme-Bafra ve Alaçam’a kadar olan demiryolu hattının yapımı ve karşılığında bu hattın 75 yıl işletme imtiyazını bu şirkete devretmişlerdir.²²⁸ Hattın inşaatının başlama töreni, Mustafa Kemal’in Samsun’a yaptığı ziyarete rast getirilmiş ve 21 Eylül 1924’te yapılan törende, Mustafa Kemal ilk millî teşebbüsün inşa ettiği demiryolunun açılışını görmekten duyduğu memnuniyetini dile getirmiştir.²²⁹

Yeni demiryollarının yapımı aşamasında, devletin açmış olduğu ihaleleri kazanan iş adamları, bu sayede Türkiye’nin sayılı zenginleri haline gelmişlerdir. Tüm ülkenin yeniden imar edildiği o yıllarda, sadece demiryolu inşaatı değil, kara yolları, fabrikalar, kamu binalarının yapımı gibi işler sayesinde birçok müteahhit ve iş adamı zengin olmuş, büyük miktarda sermaye biriktirmiştir.²³⁰ Bu bağlamda ilk akla gelen kişi, Mehmet Nuri Demirağ’dır. Demirağ, 1886 yılında Sivas Divriği’de doğmuş, Ziraat Bankası’nda ve Maliye’de memurluk yaptıktan sonra, mütareke döneminde memurluktan istifa ederek, 250 lira ile iş hayatına atılmıştır.²³¹ Mühürdârzâde Kantariye İthalat İhracat Tütün Gümrüğü Şirketi” ni kurarak, “Türk Zaferi” adını verdiği sigara kâğıdının üretmiş ve bu alanda üretim yapan ilk Türk iş

²²⁶ İsmail Yıldırım, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: 12, S: 35, 1996., ss.387-396.

²²⁷ Nuri Yavuz, Abdullah Kara, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Samsun Sahil Demiryolunun Kuruluşu (1923-24) ve Türk Anonim Şirketi”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Bahattin Ögel Sayısı, Y:4, S:1, 2019, s. 71 (ss.68-83)

²²⁸ Coşkun Topal, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun’un Ekonomisi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Samsun, 2001, ss. 58,59.; Bkz. Ziya Lütfi, **Samsun Mıntıkası Ticaret ve İktidiyatı**, s.171; Bkz. **Samsun Sahil Demiryolu Türk Anonim Şirketi Nizamname-i Dahilisi**, İstanbul, 1340, s.3.

²²⁹ Dursun Ali Akbulut, “Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Samsun’u İkinci Ziyaretleri (20-24 Eylül 1924)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C:12, S:1, 1999, s. 20.; Açılış konuşması için bkz. **Atatürk’ün Söylev Demeçleri**, II, ss. 193-194.

²³⁰ Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, Otokoç 80. Yıl, İstanbul, 1983, ss.42-44.

²³¹ Ziya Şakir, **Nuri Demirağ Kimdir**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 6-64.

adamı olmayı başarmıştır.²³² Üç buçuk sene yaptığı bu işten, dönemin şartlarına göre gayet iyi kabul edilebilecek bir rakam olan 84.000 lira para kazanmıştır.²³³ 1924 yılında, tapu dairesinde mühendis olan kardeşi Abdurrahman Naci'yi işinden istifa ettirerek, birlikte müteahhitlik işine atılmışlardır. İlk olarak 210.000 lira taahhülle, Samsun-Sivas Demiryolu Hattının ilk 7 km'sinin inşaatıyla başlayıp, sonrasında Fevzipaşa-Diyarbakır, Afyon-Antalya, Sivas-Erzurum, Ismak-Filyos hatlarında 1012,50 km'lik demiryolu hattının inşaatını tamamlayarak, Cumhuriyetin en ünlü müteahhiti olmuş ve Atatürk tarafından kardeşi ve kendisine "Demirağ" soyadı verilmiştir. Demiryolu haricinde, Bursa'da Merinos, Karabük'te Demir-Çelik, İzmit'te Selüloz, Sivas'ta Çimento fabrikalarını, Eceabat-Havza yolunu ve İstanbul sebze, meyve hali inşaatlarının müteahhitliğini yapmıştır.²³⁴ Katıldığı tüm ihalelerde en düşük teklif kendisinden gelmiş, en ufak bir hile veya şişirme yapmamıştır.²³⁵ Mesela, 1933 yılında yapılan Sivas-Erzurum, Malatya-Divrik hatlarının demiryolu ihalesine, Amerikan Fox Brothers International Corporation, Abdurrahman Naci (Demirağ) Bey ve grubu Simeryol ve Mühürdarzâde Nuri (Demirağ) Bey ve grubu katılmıştır. Amerikan şirketinin verdiği fiyatın yarısını veren yerli müteahhitler verdikleri fiyat teklifiyle önce onu saf dışı bırakmışlar, sonra da Abdurrahman Naci (Demirağ) Bey'in istemiş olduğu %8,80 müteahhitlik kâr payına karşılık, %1,60 kâr payı isteyen Nuri Demirağ ve grubu ihaleyi kazanmıştır. İki teklif arasındaki fark 3.456.000 liradır.²³⁶ Daha sonradan Malatya-Çetinkaya Hattı da sözleşmeye ilave edilerek toplam 690 km'lik dağlık alana demiryolu yapılmıştır ve bundan sonra, Türk iş adamları, piyasanın hâkimiyetini tamamen ele geçirmişlerdir.²³⁷ Ayrıca "*Bir karış Fazla Şimendifer*" sloganı değişmiş onun yerine "*Türk Sermayesi, Türk Bilgisi, Türk Müteahhidi ve Türk İşçisi ile Demiryolu*" sloganı tercih edilmeye başlanmıştır.²³⁸ Türk iş adamlarının, demiryolu ihalelerinde yabancı şirketlere üstünlük sağlayabilmeleri ise, hükümetin 1934 yılında yaptığı bazı yasal düzenlemeler sayesinde olmuştur. Küçük ihaleleri yabancılara kapatmak için, 2490 sayılı Arttırma

²³² Fatih M. Dervişoğlu, **Nuri Demirağ-Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Yayınları, 4. b, Ankara, 2011, ss. 71-75.

²³³ M.Bahattin Adıgüzel, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, 2. b, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s. 125

²³⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Türkiye'de Büyük İnşaat Müteahhitlerinin Doğuşunda Cumhuriyetin Bayındırlık ve Demiryolu Programlarının Etkisi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, C:20, S: (1-2), 1993, (Demiryolu) s. 216.

²³⁵ Deliorman, **a.g.e.**, s.18.

²³⁶ Dervişoğlu, **a.g.e.**, ss.82,83.

²³⁷ **A.g.e.**, s. 84.

²³⁸ Tekeli, İlkin, **Demiryolu...**, s.215.

ve Eksiltme Kanunu çıkarılmıştır. İş adamlarından teminat garantisi istenilmeyip, işin finansmanı iç borçlanma yoluyla halledilmiştir. Bu suretle, 14 Kasım 1933 tarihinde, Ergani hattı için, 12 milyon liralık iç borçlanmaya gidilmiştir. Bu Cumhuriyet tarihinin ilk iç borçlanması (istikraz) dır. İkincisi ise 28 Mayıs 1934 tarihinde, 30 milyon ile Nuri Demirağ'ın yaptırdığı, Sivas-Erzurum Hattı için alınmıştır.²³⁹

Demiryolu inşaatında bir diğer iş adamı, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'tır. 1925 yılında, bazı mühendisleri yanına alarak, 500.000 lira sermaye ile "Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketi"ni kurmuş²⁴⁰ ve Ankara-Kayseri Hattında, 240 km demiryolunu yapmıştır. Ayrıca Ankara'da birçok binanın inşaat işlerini de o almış ve müteahhitlik işinden güzel paralar kazanmıştır. Eskişehir'de büyük çiftlik sahibi Hacı Abdullah Ağa'nın oğlu olan Emin Sazak, Samsun'daki Bafra ormanlarını işletmek üzere, Bafra ve Beylikahır'da kereste fabrikaları kurmasından sonra iflasın eşiğine gelmiştir. Dönemin Başbakanı Refik Saydam ise görüşmesi neticesinde, en fazla borçlandığı İş Bankası'ndaki borcunun faizi silinmiş ve bazı gayrimenkullerini Vehbi Koç'a satarak iflastan kurtulmuştur.²⁴¹

Dönemin iş adamlarına ayak uyduran Vehbi Koç da 1939 yılında demiryolu yapımında yer almıştır. Elâzığ-Van demiryolu hattının, Elazığ'dan Palu'ya kadar olan 70 km'lik ihalesini alan Haymil Şirketi'nin ortaklarındandır. Şirketin diğer ortakları Ankaralı müteahhitler Haydar Emre²⁴², Ziya Arıdurur ve Cemil Arıdurur'dur. Vehbi Bey, 6 milyon liralık işe, müteahhitlik konusunda tecrübesiz olduğu için sadece 350.000 liralık kâr/zarar ortaklı anlaşması ile girmiştir. Nitekim iş de umulduğu gibi olmamış, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte malzeme ve işçi fiyatları artmış ve demiryolunun yapım maliyeti 15-18 milyon liraya mâl olmuştur. Vehbi Koç, dönemin Başbakanı Refik Saydam ile yaptığı görüşme sonrasında, Devlet Şurası, kanundaki "*dayanılmayacak bir zarar ve fevkalade bir zaman olduğu*

²³⁹ Tekeli, İlkin, **Demiryolu...**, s.215

²⁴⁰ Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, (Yabancı Sermaye...) s.97; Tekeli, İlkin, **Demiryolu...**, s.218.,

²⁴¹ Koç, **a.g.e.**, s.49.

²⁴² Haydar Emre Bey, Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ziraat Enstitüsü, Orduvi, Genel Kurmay Binası ve daha birçok binanın inşaatını yapmış büyük bir müteahhit-iş adamıdır. Koç, **a.g.e.**, s. 47.

*görülecek olursa” maddesine dayanarak, yapılmış olan anlaşmayı o günün fiyatları ile yeniden hesaplatmıştır. Böylece şirket zarar etmekten kurtulmuştur.*²⁴³

Sonuç olarak, Atatürk döneminde, ulaştırma sorununa demiryolları ile çare bulunmaya çalışılmıştır. Demiryolları inşaatı, ülkedeki müteahhitliğe soyunan pek çok iş adamını zengin ettiği gibi, hem devletin cebinden daha az para çıkmış hem de paramız ülke içinde kalmıştır. Yeni Türkiye Devleti, 1923-1938 yılları arasında, yabancı şirketlerden satın aldığı 3387 kilometre demiryolu için, 42.515.486 TL ödemiştir. Yine aynı dönemde 341.599.424 TL harcayarak 2815 kilometre demiryolu inşa ettirmiştir. Böylece, 1923’te 4112 kilometre olan demiryolu uzunluğu, 1938’de 6927 kilometreye ulaşmıştır.²⁴⁴

2.2.4. Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı İş Adamlarının ve Hükümetin Tavrı

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlardaki yabancı şirketlerin değerleri devlet tarafından ödenerek, 16 yıl süren bir çalışma sonucunda millîleştirilmiştir.²⁴⁵ Bu çalışma Anadolu’nun tüm kentlerinde istisnasız uygulanmıştır. Örneğin; İzmir kentinde Rıhtım Şirketi hakkında birçok yolsuzlukların yapıldığı, devletin kasasına girmesi gereken paraların başta olmak üzere, kamu hizmet gören bütün imtiyazlı şirketler, 1932-1938 yılları arasında ya millîleştirilmiş ya da millî şirketlere devredilmiştir.²⁴⁶ Fakat bu millîleştirme faaliyetlerine rağmen, yabancı sermayeye karşı bir duruş sergilenmediği de görülmektedir. Çünkü yeni Türkiye’nin yatırım yapacak sermayedarlara gereksinimi vardır. Yabancı sermaye ile ilgili, ülke olarak duruşumuzu en güzel şekilde Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi’nde yaptığı açılış konuşması ile tüm iş adamlarına duyurmuştur.

“Efendiler iktisadiyat sahasında düşünür konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vavidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kamunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen

²⁴³ Koç, a.g.e., ss. 47-48.; Tekeli, İlkin, **Demiryolu..**, s. 218-222

²⁴⁴ İsmail Yıldırım, “Cumhuriyet Döneminde Demiryollarımızdaki Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1993, ss. 192- 218.

²⁴⁵ Cem Alpar, “Yabancı Sermaye”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt II, iletişim Yayınları, İstanbul, 1983, (Yabancı...), s.509.

²⁴⁶ Serçe, Yetkin, a.g.m., s. 44.; Alıntılanma yeri “Türkiyede Amme Hizmetleri Gören Ecnebi ve Milli Sermayeli İmtiyazlı ve İmtiyazsız Şirketlerin Faaliyetleri., **Bayındırlık İşleri Dergisi**, S.5, 1938, ss.401-404.

teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebî sermayesi bizim sayımıza inzımam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin."²⁴⁷

Mustafa Kemal bu sözüyle, Yeni Türk Devleti'nin siyasal bağımsızlığına aykırı düşecek arayışlar içerisinde olmamak kaydıyla yabancı yatırımcıya karşı olunmadığını ifade etmiştir. Bu olumlu tabloyu gören yabancı iş adamları, Cumhuriyet'in kurulduğu, 1923 yılından sonra ülkemizde yeniden yatırım yapmaya başlamışlardır. Bunlardan biri, Ankara-İstanbul arasında çalışacak yataklı vagonların yapım işini alan "Wagons Lits Cook" şirkettir. Halkın, "Avrupa Sürat Katarları Beynelmilel Yataklı Vagon Şirketi" olarak bildiği bu yabancı şirket, 1924 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle, Türkiye'de uzun yıllar sürecek olan faaliyetlerine başlamıştır. Diğer bir yabancı sermaye şirketi ise Ford Motor Company'dir. Bu şirket, iş adamımız Vehbi Koç aracılığı ile 1928'de hükümetle ayrıcalıklı bir sözleşme imzalayarak, İstanbul'da otomobil, kamyon ve traktörün montaj tesis kurmuştur.²⁴⁸ Şirketin Ankara temsilcisi de Vehbi Koç olmuştur.²⁴⁹ Bunların yanı sıra bankacılık, ticaret, ormancılık, madencilik, inşaat ve taşımacılık alanlarında yabancı sermayeli şirketlerinde kurulduğu görülmektedir.²⁵⁰

1927-1928 yıllarında Türkiye de bulunan yabancı sermayeli şirketlerin kuruluş tarihlerine bakıldığında, %84'ünün 1923'ten sonra kurulmuş olduğu görülmektedir.²⁵¹ 1923-1930 yılları arasında kurulan toplam, 201 anonim şirketten 66 adetinde, kurucuları, hissedarları ve idare meclisi üyeleri arasında yabancılar yer almaktadır.²⁵² Devlet, yabancı sermayenin yerini dolduracak yerli sermayedar sınıf oluşmadığı için temkinli davranmış, sanayi işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancılara %49 oranında katılma hakkı, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanma hakkı tanıyarak yabancı sermayeye karşı ılımlı bir politika izlemiştir.²⁵³ Süreyya İlmen de bunu destekler şekilde, 1940 senesine mahsus İstanbul telefon rehberinde

²⁴⁷ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, (Haberler, Belgeler, Yorumlar)**, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, (İzmir...), s.211.

²⁴⁸ Kurulan bu Ford kumpanyası hiç otomobil üretmeden projeden vazgeçmiştir. İstanbul'daki Ford otomobillerinden daha önce, İzmir'de Şarl Baladur, ilk ciddi anlamda otomobil montaj üretim atölyesini kurmuştur. Günde bir otomobil ürettiği işletmesini dünya ekonomik bunalımında kapatmak zorunda kalmıştır. Gürsoy, **a.g.e.**, s. 222.

²⁴⁹ Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti'nin Yatırımları**, Lazer Yayınevi, Ankara, 2006, s.25; Koç, **a.g.e.**, ss.41-51.

²⁵⁰ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt Yayınları, 1982, s. 89.

²⁵¹ Çokgezen, Genç, Koraltürk, **a.g.m.**, s. 73.

²⁵² Ökçün, **Yabancı Sermaye...**, s. 106.

²⁵³ Yenal, **a.g.e.**, s.67.

yer alan fabrikaların 371 adet olduğunu ve bunların 124 adetinin Müslümanlar; 247 adetinin gayrimüslimlerin elinde olduğunu söylemektedir.²⁵⁴

Tüm bunların yanı sıra, devlet ve iş adamlarının ekonomik olarak biraz olsun toparlanmaya başladığı yıllarda, dünya ekonomik buhranı patlak vermiş ve yabancı yatırımcılar, yatırım yapmakta daha çekimser hareket etmeye başlamışlardır. Aynı yıllarda ülkemizde ise devletçi ekonomi anlayışı uygulanmaya başlanmış ve yabancı sermaye karşıtı bir tutum baş göstermiştir. Yani diğer bir deyişle, 1932-1939 yılları arasında, ülkede devletçi ekonomi uygulamalarının görüldüğü yıllarda, yabancı sermayeye karşı kapalı bir politika izlendiği görülmektedir. 1933 yılının sonlarına doğru Celal Bayar: *“Bu memleketin çocukları olarak memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz Memleketin bir koloni gibi şunun bunun tarafından değil kendi evimiz olarak imarı, kalkınması, Kemalist davanın temelidir.”*²⁵⁵ Sözleri ile yabancı sermaye ye karşı tavrını belirtmiştir. Fakat Celal Bayar’ın başbakanlığı döneminde (1950) 5583 sayılı yasa ile yabancı sermayeye bazı kolaylıklar tanınırken Cumhurbaşkanlığı dönemine rastgelen 18 Ocak 1954’te, 6224 sayılı “Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası” ile Türkiye’de yabancı sermayenin önü açılmıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası, Amerikan Dış Ekonomik Politika Komisyonu Başkanı Randall yönetiminde hazırlanmış ve 1954 seçimlerinden önce meclisten geçmiştir.²⁵⁶ 6224 Sayılı Yasaya Göre Türkiye’ye çeşitli dönemlerde gelen yabancı sermaye yeni Türkiye’de, toplumun hiç de alışık olmadığı yeni bir iktidar yapısını ve toplumsal hiyerarşiyi meydana getirmiştir. Tek Parti Dönemindeki bu yeni yapılanmada en önemli yer tutanlarda, iş adamları, teknisyenler ve yöneticiler olmuştur.

2.2.5. Nüfus Mübadelesinin Türk İş Adamlarına Etkisi

Avrupalı ülkelerle yapılan ilk nüfus mübadelesi, 1913 yılında, Balkan Savaşı sırasındaki, Türk-Bulgar Nüfus Mübadelesi’dir. Daha sonra 1 Temmuz 1914’te, Yunanistan’la da bir mübadele anlaşması imzalanmış fakat savaş nedeni ile

²⁵⁴ Süreyya İlmen, **Sanayi Odası İçin Vaktile ne Kadar Çalışmışım**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1952, (Sanayi Odası...), s.40

²⁵⁵ Alpar, **Yabancı...**, s.509

²⁵⁶ TC. **Resmî Gazete**, 23 Ocak 1954, S: 8615.; Murat Çetinkaya, “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi”, **Selçuk Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2004, ss. 79-83.

görüşmeler yarıda kesildiği için sonuca ulaşılammıştır.²⁵⁷ 1915'te Ermeni Tehciri ve 1923'te Türk-Yunan Mübadelesi ile ülkedeki Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa oranı, kayda değer derecede artmıştır. 1912'de, gayrimüslimlerin bugünkü Türkiye sınırları içerisindeki nüfusa oranı %20 iken;²⁵⁸ 1927 nüfus sayımı sonucunda gayrimüslimlerin ülke nüfusuna oranı, %2,64'e düşmüştür.²⁵⁹ Yine bu sayıma göre Ermenilerin, 1906'da 1 milyon olan nüfusları 400.000'e düşmüştür.²⁶⁰

İstanbul'daki duruma baktığımızda, I. Dünya Savaşı sonunda 1,2 milyon kadar olan İstanbul nüfusunun yarısı Türk, kalan yarısı da 385 bin Rum, 118 bin Ermeni, 44 bin Yahudi ve bir miktar da "tatlı su Frenkleri" denilen Avrupalılardan oluşmaktadır.²⁶¹ 1927 sayımına göre İstanbul'da (1923-1927 arasındaki mübadelede İstanbul Rumları hariç tutulmuştur) 110.000 Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştır. Savaş sonrasında Türkiye nüfusu ise 13.6 milyondur ve bunun %99'u Müslümandır.²⁶²

Osmanlı dönemindeki mübadele hareketlerinde, İttihat ve Terakki liderleri, mübadelenin ekonomide yaratacağı olumsuz etkileri düşünüp, gidecek olan gayrimüslimlerin ekonomideki etkilerini ve gelecek olan göçmenlerin ekonomik yeteneklerini hesaplamaya çalıştıkları görülmektedir.²⁶³ Bu düşüncenin önemi, Tek Parti Döneminde hissedilmiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaretini, sanayisini, finansını ve meslek alanlarının çoğunu elinde tutan gayrimüslimlerin, mübadele sonrasında ülkelerine gitmesi, Cumhuriyet döneminin başlarında ülke ekonomisini çok olumsuz etkilemiştir. Yunanistan'a giden Anadolu Rumları, orada halı fabrikaları kurarak yapağısını bizden almışlar ve ülkedeki halı üretimini olumsuz etkilemişlerdir.²⁶⁴ Türkiye'ye göç eden Müslümanlar ise, ülke ekonomisine bir katkısı olmayan tarımla uğraşan yoksul köylüler topluluğudur. Hatta Rumeli'den

²⁵⁷ Koraltürk, **Erken...**, s. 44-45.; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'te Balkanların Makus Tarihi Göç**, 2. b., Kum saati Yayınları, İstanbul, 2003, ss.120-123.; Fuat Dündar, **İttihat Terakki Dönemini Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 68.

²⁵⁸ Murat Koraltürk, **Mete Tuncay'a Armağan- Ekonominin Türkleştirilmesi ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İktisadi Sonuçları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, (Ekonominin Türk...) s. 604.

²⁵⁹ Koraltürk, **Ekonominin Türk...**, s. 604., Soner Çağatpay, "Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma", **Toplum ve Bilim**, S: 93, 2002, s. 218.

²⁶⁰ Çağlar Keyder, **"Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", Geçiş Sürecinde Türkiye**, çev. Nail Satılğan, (Der.) İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, İçin, 3. b, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, (Ekonomi Politikası) s. 43.

²⁶¹ Yenil, **a.g.e.**, (2003), s.25.

²⁶² Tezel, **a.g.e.**, (1994), s.99; Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Yıllığı 1929, ss.41-2.

²⁶³ Koraltürk, **Ekonominin Türk...**, s. 605.; Ağanoğlu, **a.g.e.**, s.132.

²⁶⁴ İlmen, **Sanayi Odası...**, s.16

gelen ve Ege'ye yerleştirilen bazı göçmenler ise zeytin ağaçları ve zeytinyağı fabrikasının yağ fiçilerini, ısınmak için yakmaları suretiyle ciddi ekonomik zarara bile sebep olmuşlardır.²⁶⁵ Falih Rıfkı Atay o günleri şu sözlerle ifade etmiştir: *“Biz Trakya ve Anadolu'dan Hristiyan halkı tasfiye etmekle, memleket ekonomisini köklerinden sökmüştük. Her yerde bağlar bozulmakta, zeytinlikler yabancılaşmakta veya kesilmekte, balık avcılığı ölmekte, çarşılar kapalı durmakta idi.”*²⁶⁶

Giden gayrimüslimlerin sahip oldukları mal, mülk, fabrikalar da önemli bir sorun teşkil etmiştir. Hükümet, gayrimüslim unsurlardan kalan malları, muhacir ve mültecilerin kullanımına bırakmıştır.²⁶⁷ Ermenilerin geride bıraktığı mallar da iç işlerine bağlı olarak oluşturulan üç kişilik komisyonların denetiminde, satılacak veya buralara muhacirler iskân edilecektir. Açık arttırma ile satılan Ermenilere ait arazilerin, fabrikaların ve zeytinliklerin bedelleri, mal sahibi adına mal sandıklarına yatırılacak ve sonra geri döndüklerinde kendilerine iade edilecektir.²⁶⁸ Ermeniler tarafından alınmayan, 1915'ten beri mal sandıklarında biriken paralar ise 24 Mayıs 1928 tarihinde çıkartılan 1349 no.lu kanunla bütçeye aktarılmıştır.²⁶⁹ Mübadele ile giden Yunanlıların geride bıraktığı bazı gayrimenkuller ise, 1929 yılı başlarında, Ziraat Bankası'na devredilerek açık arttırma ile satılmaya başlanmıştır.²⁷⁰ Bu süreçte, zaman zaman suistimallerin yaşandığı görülmüştür. Değerinin çok altında satılan mallar, pek çok kişiyi ya zengin etmiş ya da zenginliklerine zenginlik katmıştır.²⁷¹ Göç eden Rum ve Ermenilerden kalan bazı işyerleri ve topraklara da yerel Türk Eşraf tarafından el konulmuştur.²⁷² Meselâ, Ermeni İş Adamı Mardirus Sarıyan'ın Manisa ve Sarayköy'deki dokuma fabrikaları, İzmirli tüccarlar Ali Fikri Bey, Zeki Bey ve Ahmet Bey'ler tarafından el konulmuştur.²⁷³ Doğu illerinde Ermenilerden kalan araziler Kinyas Ağa (Kartal), Agit Ağa, Hüsamettin Ağa (Fatih Altaylı'nın dedesi) gibi bölgenin önde gelen kişileri tarafından el konulmuştur.²⁷⁴ Ermeni Kasapyan

²⁶⁵ Ahmet Emin Yalman, “Mübadele Hazırlıkları”, **Tarih ve Toplum**, S:124, 1994, s.55

²⁶⁶ Atay, **a.g.e.**, s. 450.

²⁶⁷ Koraltürk, **Ekonominin Türk...**, s. 609.

²⁶⁸ Nevzat Onaran, **Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919), Emval-i Emval-i Metrukenin Tasviyesi II**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, ss. 459-462.

²⁶⁹ **TBMM ZC**, Devre:3, Cilt:5, İçtima:1, İnikat:82, Tarih: 24.05.1928, ss.353,386.

²⁷⁰ **Cumhuriyet**, 07.03.1929, s.1

²⁷¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.293.

²⁷² Keyder, **Ekonomi Politikası...**,(1992), s. 43.

²⁷³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.294

²⁷⁴ Onaran, **a.g.e.**, ss. 459,462

ailesinin, Ankara Keçiören'deki bağ evine Vehbi Koç ailesi sahip olmuştur.²⁷⁵ Ayrıca Vehbi Koç, Divan Otel'in arsasında, Surp Agop isimli Ermeni mezarlığı olan alanın, İstanbul Belediyesi tarafından istimlak edilerek satışa çıkartılması neticesinde, 130.000 liraya açık arttırmadan satın alan Tatarı'lerden, 250.000 lira vererek sahip olmuştur.²⁷⁶ Adana'daki 1906 yılında Aristidi Kosma Simyanoğlu tarafından kurulan Millî Mensucat Fabrikası,²⁷⁷ 1931 yılında, eski Milletvekili ve İş Adamı Nuh Naci Yazgan'a, (Mustafa ve Seyit Ağalar da ortaklarıdır) dönemin İş Bankası müdürü Celal Bayar ve Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda'nın uygun görmesi sonucu, işletmesi için verilmiştir. Maliye Bakanlığının her konuda kolaylık göstereceği hatta uzun vadede fabrikanın mülkiyetinin de devredilebileceği taahhüdünde bile bulunulmuştur.²⁷⁸ Yine Adana'da Havace Tırpani Fabrikası, önce 1919 yılında, Türk girişimcilerinden Rasim Dokur tarafından daha sonra 1927 yılında Ziraat Bankası tarafından satın alınmıştır. Bu fabrika, 1937 yılında Malatya Mensucat Şirketine ve daha sonra da Sümerbank'a devredilmiştir. Öte yandan, Adana'nın ilk çırçır fabrikası da 1864'te Fransız makine mühendisi olan Jutin Daudet tarafından kurulmuş ve 1948'de Ceyhanlı Hasan Yeşil tarafından satın alınmıştır.²⁷⁹

Zaferden sonra adeta kaçarak giden ve mallarına el konulan bazı İstanbullu zengin Ermeni ve Rum iş adamları, bazı milletvekillerinden destek sağlayarak geri dönüp mallarını kurtarmanın peşine düşmüşlerdir. Karnik Sebuhyan, Artin Börekçiyen, Tahtaburunyan, Fesciyan, Yenon Değirmenciyan, Gümüş Gerdanyan Kozmeto bu iş adamlarından bazılarıdır. Kozmeto ve eşi bir şekilde ülkeye geri dönmüşler ve mallarını "terk edilmiş mal" olmaktan kurtarmışlardır.²⁸⁰ Ermeni iş adamı Sebuhyan, ülkeye geri dönmek için biraz para ve çaba harcadıktan sonra amacına ulaşınca, ilk işi "Tasfiye Komisyonu" aleyhine dava açmak olmuştur. Osmanlı döneminde savcılık ve adalet bakanlığı yapmış olan Kastamonu Milletvekili Necmettin Molla (Kocataş), iş adamı Sebuhyan'ın avukatlığını üstlenmiş ve davayı

²⁷⁵ Onaran, *a.g.e.*, s. 440.

²⁷⁶ Koç, *a.g.e.*, ss. 91,92

²⁷⁷ <https://www.dunya.com/kose-vazisi/50-yildir-hic-durmavan-uretimin-hikavesi-adana-sanayi-odasi/357942> Erişim Tarihi: 18.02.2018

²⁷⁸ Tanju, *a.g.e.*, s. 26-30.

²⁷⁹ Adana Sanayi Odası, *Cumhuriyetin 60. Yılında Adana Sanayii, Kemal Matbaası*, Adana, 1983, ss. 22, 23.

²⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C.2, 2.b, Pera, İstanbul, 1977, (Gördüklerim...) ss.932-933

kazanmıştır.²⁸¹ Aynı zamanda Değirmenciyan'dan 45.000 liralık bir çek alınması hadisesi de akılları kurcalamıştır. 14 Nisan 1924 yılında Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa ile Zonguldak Milletvekili Halid Bey'in, birlikte hazırlayarak meclise verdiği önerge ile konu meclise taşınmıştır.²⁸² Meclis soruşturması sonucu Kılıç Ali, Necmettin Molla, Rize Milletvekili Rauf (Orbay) Bey olayla ilgili ve suçlu bulunmuş, Ermenilerin yurda girmelerine onay veren İçişleri Bakanı Ahmet Ferit (Tek) Bey de istifa etmiştir.²⁸³

Daha önce de değindiğim gibi, ticaret ve bankacılık sektörünü tamamen elinde tutan azınlıkların, alınan siyasi bir kararla göç ettirilmesi sonucu, Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarında ani bir iktisadi boşluk meydana gelmiştir. Ticaret alanında ortaya çıkan bu boşluk, Müslüman-Türk iş adamları tarafından, şirketler halinde örgütlenmek suretiyle doldurulmaya çalışılmış²⁸⁴ fakat boşalan yeri doldurup ekonomik hayata hâkim olmaları, planlandığı gibi hemen gerçekleşmemiştir. 1937 yılına gelindiğinde bile, yapılan istatistik araştırma sonucunda, ülkedeki ihracat ruhsatnamesine sahip olan 1052 şirketten sadece 141'inin Türklere ait olup geriye kalan 911 şirketin Yahudi, Ermeni ve Rumlara ait olduğu sonucuna ulaşılmış, durumu açıklar niteliktedir.²⁸⁵

Mübadeleden sonra, Türkiye'de kalan azınlıkların büyük bir bölümü de Varlık Vergisi uygulaması ile etkinliklerini yitirmişlerdir. Koç, Sabancı, Çukurova gibi sermaye grupları, gayrimüslimlerin elinde olan ekonomik olanaklardan yararlanmışlardır.²⁸⁶ Son kalan azınlıklar da 6-7 Eylül 1954'te ki olaylar ile ülkeden gitmişlerdir. 1914 Rum ve 1915 Ermeni tehcirleri, 1923 Mübadelesi, 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu, 6-7 Eylül Olayları'nın tümünde, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1965 yılına kadar geçen sürede, yaklaşık olarak 2 milyonun üzerinde yabancı Türkiye'den göç etmiş ve sahip oldukları gayrimenkuller başkalarına geçmiştir.²⁸⁷ Manisa Mebusu Hikmet Bayur, 1939'da: *"Devletin sermayesinin bulunduğu müesseseler; fabrika, maden vs. işleten veya*

²⁸¹ Avcıoğlu, a.g.e, s 419.

²⁸² Cemal Kutay, **Hükümetler İçinde Ahlak İçin Mücadele- Cumhuriyet Devrinde Suistimaller, Divan-ı Aliler Meclis Tahkikatı**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1956, (Meclis Tahkikatı...), s. 13.; **TBMM.ZC.**, Devre: 2, Cilt: 8, İçtima: 37, Tarih:14.4.1340, ss. 647-650.

²⁸³ Kutay, **Meclis Tahkikatı...**, ss.39-40.

²⁸⁴ Ökçün, **Bütün Eserleri 3...**, s.268.

²⁸⁵ Okutan, a.g.e., s.225-226.

²⁸⁶ Yılmaz, a.g.e., s.260.

²⁸⁷ Okutan, a.g.e, s.239

sadece bankacılık yapan müesseselerimizin bugünkü çalışma sahaları doğrudan doğruya gayri Türklerin elinden alınmış olan mühim sahalardır. Bu Cumhuriyetin çok esaslı fütühatıdır.” demiştir.²⁸⁸

2.3.Liberal Ekonomi Uygulamaları ve Bu Uygulamaların İş Adamlarına Etkisi

1923-1929 döneminde, ekonominin yeniden inşasına yönelik olarak belirlenen iktisat politikaları çerçevesinde, sermaye kazançlarının millî unsurlara aktarılması ve bu kazançların süreklilik kazanması için, ekonominin özel girişim odaklı örgütlenmesi düşünülmüştür. Böylece, devlet ve iş adamları arasında bağlantı kurulmuş ve bütünleşme sağlanmış olacaktır. Bu nedenle özel girişimciliğe teşvikler ve imtiyazlar tanınarak ekonominin canlanması için gerekli olan sermaye birikiminin, özel kesim tarafından sağlanmasına çalışılmıştır. ²⁸⁹ Lozan Anlaşması'nın ekindeki ticaret sözleşmesinde yer alan, Osmanlı dönemi gümrük tarifelerinin 5 yıl daha yürürlükte kalacak olması, ülkeyi adeta zorunlu olarak, liberal ekonomik sistemi benimsemeye sevk etmiştir.²⁹⁰ Anlaşmaya göre, 11 Eylül 1916 yılında kabul edilen ve eşyanın ağırlığını göz önünde bulunduran Osmanlı nesnel tarifesi, 6 Ağustos 1929 tarihine kadar geçerli olacaktır. Bu tarifeyle göre, hükümet ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulayamayacaktır. Sadece istisnai olarak, devlet kendi tekelindeki mallara daha yüksek fiyatlandırma yapabilecektir.²⁹¹ Gümrüklerimiz üzerindeki hareket alanımızı kısıtlayan bu anlaşma maddesi, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine engel olmuş, “serbest ticaret-açık kapı” ortamı yaratmıştır. Bu durum, ticaretle uğraşan iş adamlarının büyük kazançlar elde ederek zenginleşmesini sağlarken, sanayicilerin istediği gümrük sınırlamalarının yapılamamasından dolayı, sanayi yatırımları için devletin vermiş olduğu muazzam desteğe rağmen, yatırım yapmakta çekimser kalmalarına neden olmuştur. Fabrika kurmanın büyük sermaye birikimi gerektirmesi

²⁸⁸ TBMM ZC. Devre: 6, Cilt: 3, İçtima: 31, Tarih: 26.06.1939, s. 361.; Kuruç, **Ekonomi...**, s.19.

²⁸⁹ Kocabaşoğlu ve diğerleri, **a.g.e.**, s.18.

²⁹⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s. 16-17.

²⁹¹ Tezel, **a.g.e.** (1994), ss.158-166

ve yatırılan paranın geri dönüşünün uzun zaman alması, bununla birlikte yerli bankaların sanayiciye verdikleri kredi koşullarının tüccarlara verdiğiyle aynı vade süresini kapsamaması ve bunun sanayi yatırımları için yetersiz olması, sanayinin özel sektör eliyle gelişmesinde engel teşkil etmiştir.²⁹² Hâl böyle olunca, günümüzdeki holdinglerin sahibi olan iş adamları da o yıllarda, ticaret, müteahhitlik, yabancı firmaların temsilciliği gibi, risk taşımayan işler yaparak belli bir birikim sağlama yolunu seçmişlerdir.²⁹³

Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayici iş adamları ile ticaret (ihracat ve ithalat) ile uğraşan iş adamları arasındaki çıkar çatışmaları da sanayileşmenin önünde bir engel oluşturmuştur. Yurt dışından işlenmiş ürünler alıp, iç piyasada yüksek karlarla satan ithalatçılar ile ham madde ticaretiyle uğraşan ihracatçılar, ülkede sanayileşmeye karşı çıkmışlardır. Çünkü ithal ettikleri ürünlerin ülke içinde üretilmesi ve ham maddelerin yerli fabrikalarda kullanılacak olması, tüccarların kurmuş oldukları ticaret ağının bozulması ve gelirlerinin düşmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle, Sanayi ve Ticaret Odası'nda bile, ticaret kanadındaki iş adamları tarafından, sanayici iş adamları ikinci planda tutulmaya çalışılmıştır.²⁹⁴

Liberal ekonomi uygulamalarının görüldüğü bu dönemde, Müslüman-Türk iş adamları ile siyasî kadroların ve yüksek bürokrasinin işbirliği sayesinde, gayrimüslim iş adamlarından oluşan ticaret burjuvazisinin işlevleri kısmen de olsa devralınarak, kimi zaman da yabancı sermayeyle iş birliği içinde, imtiyazlı şirketler kurulmasına göz yumularak yeni bir zenginler tabakası oluşturulmuştur.²⁹⁵ Günümüzde holding haline gelen Koç, Tatko, Sabancı, Çukurova, Yaşar, Akkök Grubu bunlardan sadece birkaçıdır. Vehbi Koç bu yıllarda kendi adına ilk şirketini kurmuş, İstanbul'dan Ankara'ya mal getirip satmaya başlamıştır.²⁹⁶ Bir taraftan, İstanbul'un önde gelen Rum tüccarlarıyla (Geseryanlar) iş ilişkileri ve ortaklıklar kurarken, diğer yandan da Ankara'daki bürokrasi ile bağlarını güçlendirmiştir. Zaten

²⁹² Mustafa Sönmez, **75 Yıllık Sanayileşme Politikaları, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı "Bilanço 98"- 75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 2-3.

²⁹³ Mustafa Sönmez, **Türkiy'de Holdingler Kırk Haramiler**, 4. b, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1990, (Holdingler...), s.113.

²⁹⁴ İlmen, **Sanayi Odası...**, s.6.

²⁹⁵ Boratav, **İktisat...**, (2015), s.61

²⁹⁶ "O vakit Ankara'nın tanınmış kişileri İstiklal Mahkemesi Başkanı ve üyeleri idi. Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Necip Ali, Dr. Reşit Galip Beyler düğüne (Vehbi Koç'un düğününe) geldiler." Koç, **a.g.e.**, ss.30-34.

bu yıllarda, iş adamlarının yabancı sermaye ile kurdukları ortaklıklardaki görev paylaşımı da genelde bu şekilde olmuştur. Yabancı ortak sermayeyi sağlarken yerli ortak ise siyasîler ile yakınlık derecesine göre nüfuzunu kullanarak bazı kolaylıklar elde etmiştir.²⁹⁷

Vehbi Koç, 1928 yılında önemli bir hamle yaparak Standart Oil (Mobil Oil) Şirketi ile Ford'un Ankara acentalığını alıp gaz, benzin ve otomobil ticareti işine de girişmiştir.²⁹⁸ Bu girişim kendisine baya kazanç sağlayacaktır çünkü Amerika'dan Türkiye'ye ihraç edilen otomobil sayıları, 1925'te 31 adet, 1926'da 383 adet, 1927'de 1203 adet olmak üzere kerelerce katlanarak artmıştır. Doğal olarak petrol sarfiyatı da otomobil sayısına paralel olarak artış göstermiştir.²⁹⁹ Gazeteci Ahmet Emin Yalman da Vehbi Koç ile aynı yılda otomobil ticareti işine atılıp zengin olanlardandır.

Ahmet Emin Yalman, gazetesi "Vatan" kapatıldığında işsiz, güçsüz ve parasız dolanırken kendisine bir Amerikan şirketi olan Good-Year'ın temsilciliğinin teklif edilmesiyle hayatı değişir. Amerika'nın, ticaret ataşesi Julian E. Gillespie aracılığıyla Yalman'a yapılan bu tekliften sonra, ilk olarak kardeşleri Mehmet Rıfat (Yalman) Bey ile Mustafa Vacit (Yalman) Bey ve Necmettin Molla (Kocataş)³⁰⁰ Bey'in bacanağı Kemal Halil (Tanır) Bey ortaklığında, 50.000 lira sermayeli "Kemal Tanır, Mehmet Rıfat Yalman ve Şürekası Türkiye Otomobil, Lastik ve Traktör Ticareti Komandit Şirketi" ni kurarlar ve Good-Year'ın Türkiye temsilciliğini alırlar. Arkasından Amerikan şirketleri olan Dodge Brothers otomobilleri, Caterpillar traktörleri, Sullivan kompresörleri, Hanischfeger ekskavatörlerinin temsilciliklerini de ekleyerek, kısa zamana da yurt çapında acentalar açan bir şirket haline gelirler.³⁰¹ Dönemin kaidelerine uygun olarak, Şirketin Ankara işleriyle ilgilenen bürokratlar, Malatya Milletvekili Mahmut Nedim Zapçı ve eski yollar Genel Müdürü Yüksek Mühendis Akil Bey'dir.³⁰² Şirketin kuruluşundan itibaren, telgraf yazışmalarında

²⁹⁷ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, 7.b, İstanbul, 2002, s.312.

²⁹⁸ Koç, **a.g.e.**, ss.41-51.

²⁹⁹ Mehmet Zeki, **Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul 1929, s. XCIX.

³⁰⁰ Necmettin Molla Kocataş (Kastamonu Milletvekili)1924 yılında Ermeni Sebuhyan'ın avukatlığını yapmış ve davayı kazanarak mallarını kurtarıp devleti baya zarara soktuğu için meclis soruşturmasında suçlu bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için "Nüfus Mübadelesi ve İş Adamlarına Etkisi" başlıklı konuya gidiniz.

³⁰¹ Yalman, **Gördüklerimiz...**, ss. 1032-1033

³⁰² Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss. 425-428.

kısa isim olarak kullandıkları TATKO, 1944 yılında şirketin resmi ismi haline gelir ve “TATKO, Otomobil Lastik ve Makina Ticareti AŞ” olarak şirket ismi değiştirilir.³⁰³ TATKO günümüzde, Yalman ailesi tarafından yönetilen büyük bir holding haline gelmiştir.

TATKO şirketi, 1930 yılında Amerikan Curtis Wright şirketi ile anlaşma yaparak, Türkiye’nin uçak ihtiyacının karşılanması işine de girmek istemiştir. Havacılıkta tecrübesi olmayan TATKO Şirketi yöneticileri, ülkenin havacılık sahasında tek söz sahibi olan ve Fransız Breguet uçaklarının temsilciliğini yapan Yılmaz Şirketi’nin ortakları, Emekli Subay Muhlis Erdener ve Hilmi Bey ile kar ortaklığı kurarak bu sorunu da çözmüş olurlar. Hükümet ile anlaşmalar yapılmış ve Kayseri’de uçakların imalatı başlamış olmasına rağmen, Nuri Demirağ’ın Türk uçakları üretme projesinin araya girmesi, Curtis Wright şirketi ile yapılan anlaşmanın sona ermesine neden olmuştur.³⁰⁴

2.3.1. Devlet ve Özel Sektör Ortaklığındaki Girişimler, İnhisarlar, Sanayileşme Hamleleri ve İş Adamları

Bu dönemde Devlet, yerli iş adamlarının iş piyasasına hâkim olabilmesi ve sermayelerini arttırarak sanayi alanında da yatırım yapabilmesi için destek olmuştur. Bu destek, genellikle sahip olduğu tekelleri bazı özel imtiyazlı iş adamları ve şirketlere devretmek şeklinde vücuda gelmiştir. Devlet, pek çok ürünün, üretim ve ithalatını kendi yetkisine alarak oluşturduğu bu tekellerle, yukarıda da değinmiş olduğum, Lozan Antlaşması’nın, gümrük resimleri ve vergilerini istediği gibi uygulama hakkını kısıtlayan maddenin etkisini azaltmak istemiştir. Fakat sonrasında bu tekeller, milletvekilleri ve bakanlar gibi üst düzey devlet ve siyaset adamlarının ortağı olduğu şirketlere devredilerek, bazı kişilerin zenginleşmesinin önü açılmıştır.³⁰⁵ İstanbul ve İzmir Limanlarının işletilmesi, şeker ithali ve üretimi gibi konularda, özel sermayeli şirketlere tekel hakkı verilerek iş adamlarının büyük servetler biriktirmesine imkân sağlanmıştır.³⁰⁶

³⁰³ Tatko, **The First 60 Years**, s. 4.

³⁰⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 428.

³⁰⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 21.b, İmge Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 40,41

³⁰⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.204.

2.3.1.1. İstanbul ve İzmir Limanlarının İnhisarı

İstanbul ve İzmir Limanlarının inhisarları devlet eliyle burjuva oluşturma en güzel örneklerindendir. Millî Türk Ticaret Birliği Başkanı, maliye müfettişi, iki yabancı vapur kumpanyasının da danışmanı olan “Kazım Ziya Bey” in teklifi ve öncülüğünde, “Ahmet Hamdi Başar”, Milletvekili “Cemal Hüsnü Taray”, “Chester Emin Bey” ve Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey’in yakın akrabası “Cevdet Bey” ortaklığında, 10 bin lira sermayeli “Bahri Muamelat T.A.Ş.”yi kurmuşlardır. Amaçları, İstanbul Limanı’nın millîleştirilmesi gayesiyle, liman işletmesinin inhisar altına alınıp, işletme inhisarının da kurmuş oldukları bu şirkete verilmesini sağlamaktır.³⁰⁷ Hakikaten, o yıllarda İstanbul Limanı’nın işleri çoğunlukla gayrimüslim şirketlerin elinde olup bu şirketler liman üzerinde kendilerince fiyat belirleyerek kendi tekellerini oluşturmuşlardır.³⁰⁸ Bununla birlikte Ahmet Hamdi Bey’in yıllar sonra, Barış Dünyası dergisinde yazmış olduğu hatıralardan alıntıladığım şu sözler de düşündürücüdür. “(...)Hakkımız değil miydi para kazanmak? Kişiliklerimizle, bize inhisarı verecek olanlarla kurduğumuz çok iyi ilişkilerle koskoca bir inhisarı elde ettik mi, değil kendimize, sülalelerimize yetecek kadar servet sahibi olabilirdik(...)”³⁰⁹

Limanın denetimsiz oluşunu, millîleşmesi gerektiğini belirterek, inhisar hakkını almak isteyen beş ortağın, Bakan Ali Cenani Bey’e ısrarlı ziyaretleri neticesinde, Ticaret Bakanlığı tarafından 14 Nisan 1925 tarihinde, “Limanlar Kanunu” adı verilen bir kanun çıkarılır ve bu kanuna konulan 8. madde ile de inhisarın yolu açılmış olur.³¹⁰ Fakat inhisar hakkı sadece Bahri Muamelat Şirketine verilmeyip, Mavnacılar Şirketi, Seyr-i Sefain Şirketi, İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası’nın da aralarında olduğu, 500 bin lira sermaye taahhüt edilerek (her

³⁰⁷ Avcıoğlu, a.g.e., ss.400-403.; Ahmet Hamdi Başar, “Hatıralar”, **Barış Dünyası**, S: 59, Nisan 1967, s. 55 (Hatıralar...)

³⁰⁸ İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, **12 Ağustos 1934 Pazar Günü Fevkalade Toplanan Hissedarlar Umumi Heyetine Verilen Meclisi İdare Raporu**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1934, s.7-8.

³⁰⁹ Başar, **Hatıralar...**, (S:59) s. 57.

³¹⁰ Kanun No: 618, **Kanunlar Dergisi**, C: 3, ss. 184-185

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300618.pdf.

“Madde 8: Sermayesinden bir kısmını bütçesinden vererek limanlarda yükleme ve boşaltma ve su, kömür dağıtma işlerini tanzim için hisse senetleri nama muharrer her limanda birer anonim Türk şirketi meydana getirmeğe Hükümet mezdur. İstanbul liman için 1341 senesi nihayetine kadar böyle bir şirketin teşkili mecburidir.....”

şirket 100 bin lira koyarak) kurulan, “Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş” ye verilir. Şirketin 15 kişilik yönetim kurulunda, Bahri Muamelat Şirketinin ortakları, Seyri Sefain Şirketi Genel Müdürü Sadullah Bey, Şükrü Saraçoğlu, Salih Bozok ve Dr. Fikret gibi milletvekilleri de yer almaktadır. Genel Müdür ise Ahmet Hamdi Başar’dır.³¹¹ Şirket var olan düzeni hiç değiştirmeyip kömür yükleme boşaltma, gemilere su verme, gemilerden malları boşaltma gibi işleri yapmakta olan şirketlerden, %15, %20 gibi oranlarda komisyon keserek, neredeyse hiç sermaye koymadan para kazanmaya başlamıştır. Çünkü kuruluş esnasında taahhüt edilen yüzer bin lirayı kimse vermemiştir. Şirket, bir süre sonra limanın en karlı işi olan, gemi yükleme ve boşaltma işini de kendi başına yapabileceğini düşünmüştür. Fakat bunun için öncelikle mavnaları³¹² satın alması gerekmektedir. Oysaki şirketin mavna satın alacak parası olmasını bırak, neredeyse parasızlıktan batacak durumdadır. Neyse ki sorun çözülür ve Genel Müdür Ahmet Hamdi Bey, para bulmak için maliyeyi bir oldubittiye getirip 100 bin lira karşılığında şirkete ortak eder. Kredi bulmak için ise Sanayi ve Maadin Bankası’nı kullanır ve nakit sorununu çözerek mavnaların denetimini de ele geçmeyi başarır.³¹³

Guiffrey ailesi tarafından uzun yıllardır işletilen ve son on yıldır yolsuzluk haberleri nedeniyle gazetelerden düşmeyen İzmir Rıhtımı, 7.827.690 Fransız Frangı karşılığında, 12 Haziran 1933 tarihinde devletleştirilmiştir.³¹⁴ Bölgede yapılan resmî inceleme sonrasında ise, rıhtım idaresi ile liman ve körfez şirketlerinin birleşmesine karar verilmiştir.³¹⁵ İzmir Limanı devletleştirildikten sonra idaresinin nasıl yapılacağı, bir süre daha gündem konusu olmuş, sonunda Liman’ın işletme inhisarı İzmir Tahmil ve Tahliye Şirketi’ne verilmiştir. Maliye, şirkete 1 milyon lira yardımda bulunmuş ve böylece birkaç iş adamının elinde bulunan şatlar³¹⁶ yüksek fiyatlarla alınarak millîleşme işlemi fiili olarak da tamamlanmıştır. Şirketin kurucusu

³¹¹ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 405.

³¹² Mavna, Mauna ve Galeasse isimleri ile de bilinen, sığ sularda yük taşıma için kullanılan iki direkli, ayna kışlı bir gemi türüdür. 80 Ton’a kadar yük taşıyabilen, ticari taşımacılıkta en çok kullanılan gemi türlerinden biridir. İdris Tuna, Ahmet Emre Pirim, Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme, **VII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu**, Ordu Üniversitesi-Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi, C:5, S:12, 2015, s.127.

³¹³ Avcioğlu, **a.g.e.**, ss. 406-409; Başar, **Hatıralar...**, S: 60, ss. 57-62

³¹⁴ Elmacı, **a.g.m.**, s.825; **TC. Resmî Gazete**, 7 Teşrinievvel 1336 (25 Haziran 1933), Kanun No: 2309.; Gürsoy, **a.g.e.**, s. 174.

³¹⁵ Elmacı, **a.g.m.**, s.825; "Rıhtımla Limanın Birleşmesi Uygun Görüldü", **Anadolu**, 25 Temmuz 1933.

³¹⁶ Şat: Sığ sularda ağır yükleri taşımak için kullanılan, altı düz, bir çeşit tekne. Tdk sözlük: <https://sozluk.gov.tr/>

olan Dr. Ahmet Hulusi Alataş, Askeri Tıp Fakültesi mezunu ve İsmet Paşa'nın ve bazı milletvekillerinin güvendikleri yakın bir arkadaşlarıdır.³¹⁷

2.3.1.2. Reasürans İnhisarı

Reasürans³¹⁸ inhisarı da iş adamları ile devlet arasındaki ilişki için ilgi çekici bir örnektir. Pios isimli bir Levanten'in yönettiği ve Hasan Hüsnü Saka'nın da alakası olduğu "İttihad-ı Millî Şirketi" ile, İş Bankası'nın ortaklaşa girişimi neticesinde, 1925 yılında "Anadolu Sigorta Şirketi" kurulmuş ve şirketin genel müdürlük koltuğuna, Celal Bayar'ın oğlu Refi Bayar oturtulmuştur. Şirket'e, devlete ait sigorta işlerinin verilmesi konusunda öncelik hakkı verilmiştir. Liman inhisarında olduğu gibi, önce 1160 sayılı "Mükerrer Sigorta İnhisarı Kanunu" çıkartılmış, sonra da kanunda istenilen şartlara uygun olarak, İş Bankası tarafından "Millî Reasürans T.A.Ş" kurulmuştur. (1929) Sigorta şirketleri, Türkiye'de yaptıkları her sigorta tutarının %50 sini bu şirkete vermek zorundadırlar. Şirket ise yıllık 200 bin lira devlete, 100 bin lira da İş Bankası'na ödeme yapacaktır. Sigorta şirketlerinin, yurt dışında bulunan reasürans şirketlerine para göndermesini engellemek niyetiyle yapılan bu düzenleme, amacına ulaşmamıştır. Çünkü bu kez de Millî Reasürans Şirketi, yüklendiği risklerin çoğu için, dışarıdaki sigorta şirketlerine para aktarmıştır. Öte yandan Pios amacına ulaşmış ve kendisine yardımcı olan Siirt Milletvekili Mahmut Nedim Soydan'a teşekkür için, biri ona ait olmak üzere, içi hisse senedi dolu olan üç zarf bırakmış ve elde ettiği serveti alarak Fransa'ya yerleşmiştir.³¹⁹

2.3.1.3. Barut ve Patlayıcı Maddeler İnhisarı

Bu inhisar, tek parti döneminde, iş adamı-hükümet arasındaki ilişki karmaşasını göstermesi bakımından ilginç bir örnek sayılabilir. Kapalı zarf usulü yapılan bu inhisar ihalesini, Liknoza Şirketi sahibi iş adamı Babanzâde Fuat Bey kazanmış olmasına rağmen, İbrahim Beyzâde Lütfi Bey'in, ihaleden bir gün önce, Maliye Bakanı Hasan Bey'e (Hasan Hüsnü Saka-Trabzon) verilen tekliflerden daha uygun teklif verebileceğini bildirmesinden ötürü, maliye bakanının isteğiyle açık

³¹⁷ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.403.; Başar, **Hatıralar...**, (S: 59), s. 55.

³¹⁸ "Reasürans, sigorta edilmiş riskin belli bir kısmının veya tamamının yeniden sigorta edilmesidir. Reasürans sigortacının üstlendiği sorumluluğun bir kısmını veya tamamını diğer bir sigortacıya devretmesi olarak da tanımlanabilir." Beyhan Yashıdağ, **Sigortacılık**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012, s.117

³¹⁹ Avcioğlu, **a.g.e.**, ss.410-414; Atay, **a.g.e.**, ss. 456-457.

eksiltmeye gidilmiştir.³²⁰ Bunun üzerine Fuat Bey ihaleden çekilmiş ve ihale “İbrahim Beyzâde Lütfi ve Şürekası Kollektif Şirketi” ne kalmıştır. 23 Ocak 1927 tarihinde de hükümet adına Maliye Vekili Abdülhalik Bey (Renda) (750.000 lira), “İbrahim Beyzâde Lütfü ve Şürekası” (10.000 lira), merkezleri Paris olan “The Oriental Industrial Monopolies Holding” (730.000 lira), “Explosif Minelit Fransız Şirketi” (5.000 lira) ve “T’Azotte François Şirketi” (5.000 lira) ortaklığında toplam 1.500.000 lira sermaye ile “Barut ve Mevadd-ı İnfilakiye İnhisarı Türk Anonim Şirketi” kurulmuştur. Yönetim kurulunu ise şirketlerin temsilcileri ve bürokratlar oluşturmuştur.³²¹ Şirket 1929 yılına kadar bu şekilde çalıştıktan sonra, İbrahim Bey ve ortakları sahip oldukları inhisar haklarını “Fransız Oriental Industrial Monopolist Limitet Şirketi”ne satarak, aldıkları parayı her bir ortağın yaptığı harcamanın düşülmesi suretiyle paylaşmak istemişlerdir.³²² Ne olduysa o sırada olmuş ve ortaklara yaptıkları harcamanın, verdikleri rüşvetlerin başında anlaşılamamış ve olay önce hakem heyetine sonra da yargıya taşınmıştır. Çünkü ortaklardan biri kayıp 300 bin liranın “hediye ve ziyafet” adı altında Ankara’da ki yüksek makamdaki kişilere verildiğini beyan etmiştir.³²³ Şirket ortakları tutuklanmış, basın ise olayın ortaya çıkışı ve kayıp paranın kimlere verildiği ile ilgili farklı farklı teoriler ortaya atmıştır.³²⁴ Maliye Bakanı Hasan Bey’e, rüşvet olarak, Amerikan garajlarından birinden büyük bir otomobil alınıp hediye edildiği, bazı maliye memurlarının da işin içinde olduğu gibi haberler aylarca gündemde kalmıştır.³²⁵ Akşam gazetesinden Necmettin Sadık ise, bu tür olayların her zaman her yerde görülebileceğini fakat bu olayda rakamların çok yüksek olması, dikkatleri olayın üzerine çektiğini belirtmiştir. Hükümetin olayla ilgili hassasiyetini ise: “*Meydanı boş zanneden ve karışık yollardan servet yapmak isteyerek, Cumhuriyet Hükümetinin şeref ve haysiyet ile oynamak cüretinde bulunan birkaç iş adamı adaletin pençesine düşmüştür. Cumhuriyet idaresi bu gibi meselelerde o kadar hassastır ki, irtikab, irtişa işlerinde birkaç tüccar bozuntusunu değil, devlet eşgalinden, fırka erkânından en yakın arkadaşlarını bile affetmemiştir.*” sözleriyle ifade etmiştir.³²⁶

³²⁰ Ökçün, **Yabancı Sermaye...**, s. 53

³²¹ **A.g.e.**, s. 54.; **TBMM.ZC**, Devre: 4, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 1, Tarih: 28. 05.1932, s. 293.

³²² **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1929, s. 3.

³²³ **Akşam**, 8 Temmuz 1929, s. 1

³²⁴ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, s. 1-3

³²⁵ Gazetede Hasan Bey’in adı geçmemekte onun yerine, “bu vekil halen memleketimizde değildir” şeklinde bir ipucu verilmektedir. Hasan Bey’de o tarihte Viyana’dadır. **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1929, s.1.

³²⁶ **Akşam**, 10 Temmuz 1929, s. 1

Önce maliye müfettişlerinin incelemeleri, sonra da Ankara sorgu hakimliğinin incelemeleri neticesinde, maliye memurlarından Cemil Süleyman Bey'in delilleri yok etmek fiilinden, eski Gelirler Genel Müdürü Kamil, Gelirler Genel Müdür Vekili ve eski Ankara Defterdarı İhsan, Kanunlar Şubesi Müdürü İsmail Edip ve İstanbul Defterdarlığı Tetkik Memurlarından Tevfik Nedim Beyler hakkında ise rüşvet fiilinden uygulama başlatılması gerektiği ifade edilmiştir.³²⁷ Ayrıca o dönemde Maliye Bakanı olan Hasan (Saka) Bey, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey, Ardahan milletvekili olan Hasan Tahsin (Uzer) Bey ve Kütahya milletvekili olan Mehmet Nuri (Conker) Bey'i de "para ve menfaat temini" fiili ile ilişkili bulmuştur.³²⁸ Olaya karışan tüm sanıklar ve Hasan Bey hakkında dava açılabilmesi için gerekli olan TBMM kararı da alındıktan sonra incelemeler başlamıştır.³²⁹ Netice olarak, meclis iç tüzüğü değişikliği, tahkikat encümeni oluşturulup incelemelerin yapılması vs. gibi, uzun süren işlemler sonucunda Hasan Bey suçsuz, maliye çalışanları suçlu bulunmuştur.³³⁰ Fakat hiçbirini hakkında dava aşamasına geçilmemiştir.

Kibrit ve çakmak, ispiro ve alkollü içecekler, petrol, benzin ithali, şeker ticareti, diğer inhisarlardan birkaçıdır. Bunlar önce devlet tekeline alınmış, sonra imtiyazlı şirketlere devredilmiştir. Petrol ve benzin ithali, Amerikan şirketi Standart Oil Kumpanyasına, ispiro ve alkollü içecek imalatı Polonyalı bir şirkete, kibrit ve çakmak imal ve ithalatı önce Belçikalı "Ozin-Allumetier de Flander SA"ya (1924-1929)³³¹ sonra da The Amerikan-Turkish İnvetment Corporation Şirketine verilmiştir (1930-1943). İmtiyazı alan şirketlerden, ürünlerin fabrikalarını ülkemizde kurmaları şart koşulmuş olmasına rağmen hiçbir şirket buna yanaşmadığı için inhisarları çok uzun süreli olmamıştır.³³²

³²⁷ **TBMM.ZC.**, Devre: 4, Cilt: 11, İS: 3, İnikat: 2, Tarih: 15.12.1932, (Sıra No: 26) s.27 (Adliye Vekâletinden Başvekâlete Yazı)

³²⁸ **TBMM.ZC.**, Devre:4, Cilt: 11, İçtima 2, İnikat:13, Tarih: 15.12.1932, s.28.

³²⁹ **TBMM.ZC.**, Devre: 4, Cilt: 9, İçtima:1, İnikat: 72 Tarih:18.5.1932, ss.370-372.

³³⁰ **TBMM.ZC.**, Devre:4, Cilt:11, İçtima: 2, İnikat:13, Tarih:15.12.1932, ss.28-32 (Adliye ve Teşkilatı Esasiye encümenlerinden mürekkep Muhtelit encümen mazbatası)

³³¹ Önder Deniz, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "Sinop Kibrit Fabrikası", **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Özel Sayı 2, 2016.; Ökçün, **Yabancı Sermaye...**, s.51-52.

³³² Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss. 414-415.; Boratav, **İktisat...**, s. 40-41.

2.3.1.4. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikası Olayı

İthal edilen ürünler içerisinde önemli bir kalem olan şekerin, ülkemizde üretilmesi uzun süre mecliste tartışıldıktan sonra devlet 5 Nisan 1925 tarihinde, 601 sayılı bir kanunla,³³³ kurulacak olan şeker fabrikalarına imtiyaz ve muafiyetler vererek kendi himayesine almıştır. 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu desteklerine ek olarak gelen bu ayrıcalıklar özetle şöyledir.

- a) Üretilecek şeker 18 yıl süreyle tüketim vergisinden muaf tutulacaktır.
- b) Fabrikaya kömür, linyit, kiremit sağlayan ocaklar vergi ve resimlerden muaf olacaktır.
- c) Fabrika için pancar üretecekler çiftçiler 10 yıl arazi vergisi ödemeyeceklerdir.
- d) Fabrika arazisinin 5 hektarı devlet tarafından bedelsiz verilecektir.
- e) Fabrika personeli 10 yıl kazanç vergisi ödemeyecektir.
- f) 25 yıl süreyle Trakya’da yeni şeker fabrikası kurulmayacaktır.³³⁴

Bunun üzerine iş adamları, ülkede şeker fabrikaları kurma girişimine başlamışlardır. Uşak Şeker Fabrikası, 6 Kasım 1925’tarihinde temeli atılmış ve 16 Aralık 1926’da üretime başlamıştır. Uşak Şeker Fabrikası ülkede ilk temeli atılan şeker fabrikası iken, üretime ondan 20 gün önce başlayan (26 Kasım 1926) Alpullu Şeker fabrikası olmuş ve Türkiye’nin “ilk şeker fabrikası” olarak tanınmıştır.³³⁵ Fabrikanın işletmecileri olan, Tütün Tüccarı Salim Nuri Bey, Tüccar Mehmet Hayri İpar, bacanağı Kazım Taşkent, Kereste Tüccarı Ali Bey, Fabrikatör Burhaneddin Bey ve Çatalca Milletvekili Mehmet Şakir Kesebir, sanayiciliğe soyunarak 14 Haziran 1925 tarihinde “İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları AŞ” yi kurmuş, 26 Kasım 1926 tarihinde de “Alpullu Şeker Fabrikası’nı işletmeye açmışlardır.³³⁶ Öte yandan, Edirne Milletvekilleri Faik Kaltakkıran ile Hüseyin Rıfkı Ardaman, Tekirdağ Milletvekili Faik Öztırak, Bilecik (Ertuğrul) Milletvekili İbrahim Çoluk, Çatalca Milletvekili

³³³ **TBMM.ZC**, Devre:2, Cilt:17, İçtima: 2, İnikat:94, Tarih: 5.04.1341, s.98

³³⁴ Aydın Engin, “Bir Şeker Hikayesi Alpullu Şeker Fabrikası”. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı “Bilanço 98”, **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (Şeker...) s. 39.

³³⁵ Oya Baydar (Der.) “1920’lerin Bir Müteşebbisi Mollazade Nuri Şeker”, **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, (Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 104.

³³⁶ Yenal, **a.g.e.**, s.68; İhsan Abidin, **Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar Türkiye-Dış Memleketler**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934, s.61.

Şakir Kesebir de fabrikaya ortak edilmişlerdir.³³⁷ Yüzde 22 Paya sahip olan bu özel ortaklara kuruluş sözleşmesi ile tam yönetim yetkisi tanınmış, yani bankalara söz hakkı tanınmamıştır. Geriye kalan %68 paya tekabül eden sermaye, İş Bankası tarafından, %10'u da Ziraat Bankası ve Trakya İlleri Özel İdaresi tarafından karşılanarak ortak edilmişlerdir.³³⁸ Fabrika kurulduktan 4 yıl sonra, yani 1929 dünya ekonomik bunalımının başladığı yıllarda Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Kazım Taşkent, hisselerini devlete devretmek için Ankara ile iletişime geçmişler ve Alpullu'nun özel sektör hisseleri devlet tarafından satın alınmıştır.³³⁹

Fabrika kurucularından Mehmet Hayri İpar “Şeker Kralı” olarak ün yapmıştır. Hayri İpar başkanlığında kurulmuş olan İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları AŞ ülkeye şeker ithali işi ve şekerle ilgili birtakım işlerde de yetkili kılınmıştır. Bu durum pek çok suistimali de beraberinde getirmiştir.³⁴⁰ Hayri İpar bir süre sonra, şeker ticaretiyle uğraşmanın fabrika işletmekten daha kârlı bir iş olduğunu öne sürerek Alpullu hisselerini devretmiştir.³⁴¹

Kazım Taşkent, kimya yüksek mühendisi olarak eğitimini bitirip, 1925'te Almanya'dan geldikten sonra, ilk olarak Alpullu Şeker Fabrikası'nın kuruluşu ve işletmesi işine girmiştir. Alpullu hisselerini devlete devrettikten sonra, İstanbul Sanayi Müdürlüğü ve İş Bankası'nın sahibi olduğu Zonguldak Kömür Madenleri Genel Müdürlüğünü yapmıştır. 1933 Eskişehir ve 1934 Turhal Şeker Fabrikaları'nın kuruluşlarında görev aldıktan sonra, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Genel Müdürlüğü görevine getirilmiş, 1944'te bu görevinden ayrılarak, aynı yıl Doğan Sigorta Şirketi'ni ve Yapı Kredi Bankası'nı kurmuştur.³⁴² Banka, Bahçekapı'daki birinci Vakıf Han'da, 9 Eylül günü açılmıştır.³⁴³

Uşak Şeker Fabrikasının kurucusu ise Uşaklı helvacı, sıradan bir halk adamı Mollazade Nuri Şeker'dir. Nuri Bey yıllardır hayalini kurduğu şeker fabrikasını, İzmir Karpas Mensucat Fabrikası'nda memur olarak çalışan birinin, Uşağa

³³⁷ Nazım Taygun, **Türk Şekeri'nin Öyküsü**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Yayın No: 217, Ankara, 1993, s. 96.

³³⁸ Engin, **Şeker...**, ss.39,40.

³³⁹ Abidin, **a.g.e.**, s.41.

³⁴⁰ Aydemir, **a.g.e.**, C.1, s.460.

³⁴¹ Baydar, **a.g.m.**, s.107.

³⁴² Sadi Abaç, Kazım Taşkent ve Yapı Kredi Bankası, Y.K.Y., 4. b, İstanbul, 2009, s.16-26; Ayrıca Bknz: Kazım Taşkent, **Yaşadığım Günler**, Y.K.Y., 3. b, İstanbul, 2008

³⁴³ **İktisadi Yürüyüş**, C: 5, S: 114, 16 Eylül 1944, s.7

geldiğinde Nuri Bey’e: “*Burada güzel pancar yetişir, bir şeker fabrikası kurulması muvafık olur.*” demesiyle, fabrikayı kurma girişimlerine başlamıştır.³⁴⁴ Nuri Şeker, türlü çabalar sonucu kuruluş için meclisin onayını ve maddi desteğini almış olmasına rağmen, Trakya Milletvekili aynı zamanda Alpullu Şeker Fabrikası’nın ortaklarından olan Şakir Kesebir’in yaptığı bir dalavere ile bütçeden ayrılan bu para Alpullu Şeker Fabrikası’nın kurulmasına aktarılmıştır.³⁴⁵ Nuri Bey’in bireysel çabası, yoğun uğraşları sonucu, pek çok aksiliğe rağmen fabrika 17 Aralık 1926’da faaliyete başlamıştır.³⁴⁶

Hisse senedi satışları ile Uşak halkı ve çiftçilerinin ortaklığı ve Sanayi ve Maadin Bankası’ndan sağlanan kredi ile Anonim Şirket olarak kurulan Uşak Şeker Fabrikası, 1931 yılına kadar 3.760.000 lira zarar etmiş olmasından dolayı, zararına karşılık olarak Sanayi ve Maadin Bankası tarafından el konulmuştur.³⁴⁷ Fabrikanın zarar etmesinde, kuruluş aşamasında sermayenin yarısının (350.000 lira) su bulmak için kullanılması, şeker pancarı dikilen arazinin çok dağınık olması, tohum ve toprağın ziraat mühendisleri tarafından tahlil ve denemelerin yapılmamış olması, teknoloji ve üretim yetersizliği gibi nedenler ileri sürülmüştür.³⁴⁸

Şeker fiyatlarının yüksekliği nedeniyle halkın şikâyetleri, şeker ithalatından özel tekel ortaklarının elde ettikleri kazançlar ve bu sanayinin %400’e varan gümrüklerle korunmasına rağmen zarar ve iflas edip bunun devlete doğal olarak ta halkın sırtına yüklenmesi, 1930’ların yarattığı muhalefet ortamında, mecliste hararetli tartışmalara neden olmuştur.³⁴⁹ Milletvekillerinden Ahmet Ağaoğlu konu ile ilgili mecliste şu eleştirilerde bulunmuştur:

“Türk köylüsünün verdiği paranın nereye gittiğini titizlikle incelemek görevimizdir. Böyle herkesin, her önümüze gelen adamın devlet bütçesine el atmak emelini kökünden kesmeliyiz, bu cesareti kırmalıyız ve ona meydan vermemeliyiz... Böyle bir durum karşısında, Aman efendim halkçı bir hükümetiz, öyleyse halka doğru gitmeliyiz, diyerek sellemehüsselam halledip işin içinden çıkmamız doğru olmaz. Acaba hükümet verdiği parayı gökten mi alıp veriyor? Yine halktan alıp veriyor; önce halkı düşünmelidir. Hükümet nereden alıyor? Nereye veriyor? Halka mı veriyor? Yoksa oradaki birtakım adamların cebine mi giriyor? Sorun budur. Eğer ben inansaydım ki Uşak Fabrikası iki-üç sene

³⁴⁴ Abidin, **a.g.e.**, s.42.

³⁴⁵ Baydar, **a.g.m.**, s.104

³⁴⁶ **A.g.m.**, s.107.

³⁴⁷ Abidin, **a.g.e.**, s.43.

³⁴⁸ Abidin, **a.g.e.**, ss. 41-43.; Baydar, **a.g.m.**, s. 108

³⁴⁹ Yenal, **a.g.e.**, s.68.

*daha gerçekten ve kendisinin ilerideki yararı için zarar edecektir ve ondan sonra bu ülkenin ekonomisinin gelişmesine yardım edecektir, hiç tereddüt etmeden razı olurdum. Fakat bilgisizlik, suistimal, görevini yerine getirmeme, israf görmekteyim. Şimdi nasıl olurda paramı verebilirim? Devlet hazinesine uzanan elleri kırınız ve onlara meydan vermeyiniz, onları özendirmeyiniz. Bir milyon, bu kadar lira ile yapılmış olan bir kurum iflas durumuna gelir ve bunun nedenleri bizce bilinmezse biz, yalnız belirsiz kelimelerden bazı şeyler sezerek hangi güven ve vicdanla bu gibi kuruma para verebiliriz? Bize Uşak Fabrikası hakkında başarısızlığın nedenlerini açık olarak söylemelidirler. Burada doğanın kusuru ile insanların kusuru arasındaki oran ortaya çıkmalıdır”.*³⁵⁰

Tüm bu olaylardan sonra devlet, 1939 yılında, şeker fabrikalarını kendi bünyesine almış ve üretimleri bir yılda 42.000 tondan 90.000 tona ve sonrasında 120.000 tona yükselmiştir.³⁵¹ Şeker Fabrikası olayında yaşananları, aslında Kazım Taşkent’in şu cümlesi tam olarak özetlemiştir: “Bir iş yapılırken fikir sağlam da uygulama sakat olursa çok kimse hemen fikrin sakat olduğu sonucunu çıkarabilir. Kötü uygulamaların nice parlak fikirleri berbat ettiğini yaşayarak öğrendim.”³⁵²

Maalesef ki, devletin büyük destekler vererek oluşturmak istediği özel sanayici yaratma politikası, zenginler ve şeker kralları yaratmış fakat büyük sanayiciler yaratamamıştır.³⁵³ İş adamları, daha kolay ve garantili kazanç yollarını tercih etmişlerdir. İş adamlarının tercih ettiği bu yolda görünen o ki, en büyük destekçileri de zengin olma hevesine kapılan siyaset adamları olmuştur. Falih Rıfkı Atay, bu siyasîleri şöyle tanımlar: “İşleri yalnız idealist taraftan görenler, yeni bir Batı Türkiye’sinin ve bu Türkiye içinde yeni bir topluluğun kuruluşu savaşına katılmanın şevki yanında her şeyi umutuyorlardı. Bu heyecanı duymayanların hatırladıkları tek şey nüfuzlarını satmaktan ibaretti. Para kazanmak için tek sermayeleri de nüfuzları idi.”³⁵⁴ Bakış açısı bu şekilde olan bazı milletvekili ve bakanlar, yerli ve yabancı firmaların işlerini çözümleyerek, imtiyazlı şirketlerin yönetim kurullarında yer alarak, ya da komisyonculuk yaparak kazanç elde ettikleri görülmektedir. Şevket Süreyya Aydemir’e göre bunlar: “Hemen hiçbiri iş âleminde gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadî işlerini ve

³⁵⁰ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, C.1, (1929-1932)**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1988, (İktisat), s.86.

³⁵¹ Cem, **a.g.e.**, s.292.

³⁵² Taşkent, **a.g.e.**, s.52.

³⁵³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.399.

³⁵⁴ Atay, **a.g.e.**, ss.424-425.

imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerine kullanma çabaları..”dır.³⁵⁵

2.4. Yüce Divanla Neticelenen, Hükümet ve İş Adamları İlişkileri

İş adamı- hükümet ilişkisinin, nüfuz ticareti haline dönüşmesinin önüne geçebilmek için, Tek Parti Döneminde, İsmet İnönü’nün başı çektiği mukavemetçiler³⁵⁶ cephesine rağmen, geçmişten gelen alışkanlıkları terk edemeyen bazı devlet adamlarının, bulundukları konumları menfaatleri için kullandıkları görülmüştür.³⁵⁷ Bunlardan üç kişi, Cumhuriyet devrinde Divan-ı Âli’ye (Yüce Divan) çıkarılmışlardır. Bu kişiler Bahriye Vekili İhsan Eryavuz, Ticaret Vekili Ali Cenani, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Suad Hayri Ürgüplü’dür. Bu davalardan ilk ikisinde sanıklar suçlu bulunup ceza almışlar, üçüncü yargılamada ise sanıklar beraat etmiştir.

2.4.1. Havuz Yavuz Davası (Bahriye Vekili İhsan Eryavuz)

Cumhuriyet tarihinin ilk siyasî yolsuzluk davası sayılan olay, I. Dünya Savaşı’ndan hasarlı çıkan Yavuz zırhlısının, tamir edilip yeniden işler hale getirilmesine karar verilmesi ile gündeme gelmiştir.³⁵⁸ Zırhlının tamiri için bir havuz yapılması gerekmektedir ve ülkede böyle bir işi yapabilecek sanayi altyapısının olmamasından dolayı, iş yabancı bir şirkete ihale edilecektir. 1924 yılının başlarında, Enver Paşa’nın eski eniştesi Ömer Nazım Bey, temsilciliğini yaptığı şirketin işi alması için, Ankara’daki arkadaşı Ertuğrul (Bilecik), Milletvekili Dr. Fikret (Onuralp) Bey ile irtibata geçmiş ve işi bağlamıştır. Fakat şirket ne yapmayı taahhüt ettiği havuzu yapmış ne de aldığı ilk taksiti iade etmiştir.³⁵⁹

Birkaç ay sonra, Dr. Fikret Bey, Ömer Nazım Bey ve İş Bankası İdare Meclisi Üyesi, Osmaniye Milletvekili (Topçu) İhsan (Eryavuz) Bey, demiryolu işine girişmek için kendi aralarında bir adi şirket kurmuşlardır.³⁶⁰ Fakat Yavuz’un tamiri

³⁵⁵ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınevi, Ankara, 1993, (Türk Dev...), s.87.

³⁵⁶ Mukavemet, dayanma, karşı durma, karşı koyma. **Tdk sözlük:** <https://sozluk.gov.tr/>

³⁵⁷ Cem, **a.g.e.**, s.289.

³⁵⁸ Kemal Zeki Gençosman, **Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları**, Şdl Yayınları, İstanbul, 1976, ss. 131, 132.

³⁵⁹ Gençosman, **a.g.e.**, ss. 133-192.

³⁶⁰ Topçu İhsan Bey (Eryavuz) Denizcilik işlerinin Millî Savunma Bakanlığından ayrılarak ayrı bir Bakanlığa bağlanması hakkındaki önergeye imza atan beş kişiden biridir. Gençosman, **a.g.e.**, s.133.

için Millî Savunma ve Denizcilik Dairesi'nin bazı şirketlerden teklifler almaya başlaması, İhsan Bey'in önerdiği gibi Bahriye Vekâletinin Millî Savunma Bakanlığından ayrılması 29 Aralık 1924'te kurulan Bahriye Vekâlet'inin (Denizcilik Bakanlığı) başına da kendisinin geçirilmesi, olayları bambaşka bir yöne doğru sürüklemiştir.³⁶¹

Denizcilik Bakanı İhsan Bey, ilk iş olarak havuz dosyasıyla ilgilenmiş ve havuz yapımı için açılan ihaleye katılan Dokbav (Türkiye temsilcisi Babanzâde Fuat Bey'dir) ve Fillander Şirketlerinden, kurmuş oldukları adi şirket vasıtasıyla vekilliğini yaptığı Fillander Şirketinin ihaleyi kazanması için türlü çabalar sarf etmiştir.³⁶² Ayrıca, Yavuzun tamiri ile ilgili ödemelerin devleti zarara uğratacak şekilde yapılması, İhsan Bey'in arkadaşları Koniçeli Nurettin Bey ve ortağı Sapançalı Hakkı Bey'e menfaat sağlamaya çalışması gibi daha birçok soru işaretleri taşıyan olaylar, İsmet Paşa'nın kulağına gitmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, konuyu meclise taşımıştır.³⁶³ Meclis Tahkikat Komisyonunun araştırması neticesinde İhsan, Nurettin, Hakkı ve Nazım Beyler tutuklu olarak Yüce Divana sevk edilmişlerdir.³⁶⁴ 11 Şubat 1928'de başlayan yargılamalar esnasında, Ömer Nazım Bey vekili oldukları Fillander Şirketinden 105.000 lira komisyon aldıklarını, bunun 55.000'inin Fikret Bey'e 50.000'ininde kendisine ait olduğunu belirtmiştir.³⁶⁵ Fikret Bey'de mahkeme reisi ile yaptığı konuşmada, *"Evet 55.000 lira aldım. Komisyon 210.000 lira tutuyordu. Bu işi sonuna kadar takip ettik."*³⁶⁶ demiştir. Ayrıca Nazım Bey'e bir mektup verdiğini ve mektupta *"komisyonun yarısı bana ait, yarısı Nazım Bey'e aittir, hissem olan 55.000 lirayı aldım"* ifadelerinin kendisi tarafından yazılmış olduğunu da kabul etmiştir. Yargılama esnasında, Koniçeli Nurettin Bey'in yanında çalışan Ekrem Hamdi (König) Bey, Sapançalı Hakkı Bey'in Paris'te Saint Lazer şirketinden, İhsan Bey'e verilmek üzere 100.000 lira aldığını ve bu açığın faturalara zam yapılarak telafi edildiği beyanında bulunmuştur. Yavuz'un onarılması işini alan bu şirket, Sapançalı Hakkı Bey'e 459.000 Frank ödediğini kabul ederek söylenenleri doğrulamıştır.³⁶⁷ İhsan Bey'e verilen bu rüşvet, sözleşmede yazan ödeme şeklinin,

³⁶¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.419.

³⁶² Ahmet Mehmetefendioğlu, Cemal Necip Gürel, "Yavuz-Havuz Davası", **Tarih Okulu Dergisi**, Y: 7, S: XIX, Eylül 2014, s.249.

³⁶³ **TBMM.ZC.** Devre: 3, Cilt: 1, İçtima: 22, İnikat: Tarih: 24.12.1927, s.157.

³⁶⁴ Mehmetefendioğlu, Gürel, **a.g.m.**, s.247.

³⁶⁵ **A.g.m.**, s.251.

³⁶⁶ Kutay, **Meclis Tahkikatı...**, s.85.

³⁶⁷ Mehmetefendioğlu, Gürel, **a.g.m.**, s. 254.; Kutay, **Meclis Tahkikatı...**, s.87.

hükümetin kararlaştırdığı gibi iki yılda taksitle değil de, iş yapıldıkça fatura karşılığında ödeme yapılması şeklinde değiştirdiği için verilmiştir.³⁶⁸

Yargılamalar esnasında, İhsan Bey, Fillander Şirketi'nin onayı için Müsteşar Hüsamettin Bey ile Başbakan İsmet İnönü'den onay almaya gittik ve onayı aldık demiştir.³⁶⁹ Fakat başbakan ve müsteşar böyle bir olay olmadı deyince, İhsan Bey: *“Evet, ben bu konuda yalan söylemişim, meşru bir yalan idi.”* şeklinde cevap vermiştir. Bunun gibi birkaç olayda da yalan ve saptırmalara başvurduğu görülmüştür. Sonuçta Yüce Divan, 16 Nisan 1928'de, İhsan Bey'in, iki sene ağır hapsine, rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine; Sapançalı Hakkı Bey'in bir sene ağır hapsine, rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine; Fikret Bey ve Ömer Nazım Bey'in dörder ay hapislerine ve yüzer lira ağır para cezasına; mahkeme masraflarının da İhsan, Hakkı, Ömer Nazım ve Fikret Beylerden alınmasına karar vermiştir.³⁷⁰

Davanın açılması için mücadele eden Başbakan İsmet Paşa, aferistlerin nüfuzlarını kullanarak devletin sırtından para kazanmalarını önlemeye çalışmıştır. Hükümete de bulaştırılmak istenen aferizim salgını bu dava ile yok edilmiş, aferistlere büyük bir darbe vurulmuştur.³⁷¹ Kemal Zeki Gençosman, yukarıda bahsettiğimiz iş adamı ve hükümet ilişkilerinde ortaya çıkan menfaat kavgası ile ilgili olarak *“(…)söz konusu olan yolsuzluklar, 1950'den bu yana (1976), duyduğlarımız, gördüklerimiz ve bizzat içinde yaşadıklarımız yanında ana sütü gibi temiz, çelik-çomak oyunu gibi basit ve masum kalırlar.”* Yorumunda bulunmuştur.³⁷² Bu demek oluyor ki, menfaat kavgası yıl geçtikçe katlanarak artmıştır.

2.4.2. Zahir Suistimali Davası

Bu kez yüce divanda yargılanacak olan kişi, çok kısa bir süre önce Havuz Yavuz davasında şahitlik yapan Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey'dir.³⁷³ Ali Fethi

³⁶⁸ Gençosman, **a.g.e.**, s. 202.

³⁶⁹ **A.g.e.**, s.162.

³⁷⁰ Mehmetefendioğlu, Gürel, **a.g.m.**, s. 256; Ayrıca Bkz: Vehbi Emre, “Basında Yavuz-Havuz Davası, **Dokuz Eylül Üniversitesi AİİTE**”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2005.

³⁷¹ Atay, **a.g.e.**, ss.459.

³⁷² Kemal Zeki Gençosman, **Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları, Şdl Yayınları**, İstanbul, 1976, s.11.

³⁷³ Ali Cenani Bey: 1872 İstanbul doğumludur. Osmanlı döneminden itibaren Milletvekilliği yapmaktadır. İttihatçılar iktidardayken onlara yaklaşmış, mütareke döneminde Anadolu'ya geçmeyip, İstanbul'da işgalcilere hoş görünmeye çalışmıştır. İşgalden 4 ay sonra İngilizler tarafından tutuklanıp Maltaya gönderildiğinde, ilk tutuklananlardanmış gibi görünmüş, sürgün sonrasında yurda

(Okyar) Bey'in başbakan olduğu dönemde, ülkede tahıl sıkıntısı yaşanmaktadır ve bu sıkıntının yaşanmaması adına, Ticaret Bakanlığına, buğday ve mısır ithal etmesi için, 1924 yılı bütçesinden 500.000 lira para ayrılmıştır. Bakanlık bu para ile satın aldığı tahılı İzmir, İstanbul Belediyesine ve Karadeniz bölgesindeki illere satacak ve yıl sonunda parayı hazineye iade edecektir.³⁷⁴ Bakanlık bu paranın bir kısmıyla Adapazarı'ndaki fabrikada vagon yapılması işine girişmiş; bir kısmıyla da Dr. Fikret (Onuralp) Bey ve arkadaşının, Ankara'da kurmak istedikleri un fabrikasında kullanılmak üzere, yurt dışından getirecekleri makineler için, Sanayi ve Maadin Bankasından aldıkları 11.500 liraya kefil olmak suretiyle harcamıştır. Ali Cenani Bey, 14 Nisan 1928'de, Meclis Komisyonu kararıyla yüce divana sevk edilmiştir. Yüce divan bir ay sonra Ali Cenani Bey'in görevini suistimal etmekten suçlu bulmuş ve 1 ay hapis, 4 ay rütbe ve memurluktan uzaklaştırma, 177.755 lira 22 kuruş para ödemesine karar vermiştir.³⁷⁵

2.4.3. Tekel Yolsuzluğu Davası

Gümrük ve Tekel Bakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün, kahve alımı ihalesinde yolsuzluk yaptığı ve menfaat temin ettiği iddiasıyla başlayan, toplam yedi konudan Yüce Divanda yargılaması ve beraat etmesi olayıdır. Gazetelerde çıkan yolsuzluk iddiaları, Başbakanlık incelemesi ve Meclis soruşturmaları, 1946 yılında başlamış ve 6 ay sonra Bakan Ürgüplü, kahve alımı, tomruk işi, tutkal meselesi, kibrit işi, kereste fabrikası alımı konularıyla birlikte toplam yedi dava konusu ile alakalı görülerek, Yüce Divan'a sevk edilmiştir.³⁷⁶

Kahve alımı konusuyla ilgili yolsuzluk suçlaması, temelde Tekel'in daha önceden tüm kahve alımını kendisinden yaptığı, Vivako Şirketinin (Şirketin Türkiye temsilcisi Andriyadis'tir.) verdiği 17,5 dolarlık teklifi kabul edip, 16 dolar teklif eden Kurukahveci Mustafa Lütfü Firmasının teklifini reddetmesi ile başlamış ve bir dizi olaylar zinciri ile devam etmiştir. Mustafa Bey Başbakanlığa şikâyet etmiş ve ihale geçersiz sayılmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Ürgüplü'nün 13 Şubat günü yaptığı görüşmeden sonra, Bakan Ürgüplü istifa etmiş, aynı gün yerine husumetli

döndüğünde Kemalist kahramanmış gibi hareket ederek Meclise girmiştir. Ermeni mallarından baya istifade etmiş, Antep bölgesinde 6-7 köyün sahibidir. Gençosman, a.g.e., s.221-222.

³⁷⁴ Gençosman, a.g.e., s.223.

³⁷⁵ A.g.e., s.227-238.

³⁷⁶ Vatan, 28 Mayıs 1947, s. 1.

olduğu Raif Karadenizli vekâleten atanmıştır. Raif Karadeniz olayla ilgili araştırmaları başlatmış fakat 20 Şubat günü Bütçe Komisyonu Başkanı Tahsin Coşkan asaleten göreve getirilince, soruşturma evraklarını ona teslim ederek çekilmiştir.³⁷⁷ Yüce Divan'ın yargılamaları esnasında sanık olarak dinlenen Andriyadis, Bakan Suat Hayri Ürgüplü'nün kahve işi ve ihale süreci ile hiçbir ilgisinin olmadığını, Tekel ile işi bağlayanın Ürgüplü'nün arkadaşı Vakıf Çakmur olduğunu ve kendisinden 25 bin dolar komisyon istediğini söylemiştir. Yeni Tekel Bakanı Tahsin Coşkan'ın kendisinden değil de rakibi firmadan kahve alıp kahvenin geç gelmesi sonucunda, Tekeli 600 bin lira zarara uğrattığını söylemiş, ayrıca millî korunma savcısının yaptığı sorgulamada da: “*Benim zorla Bakanla ortak olduğumu itiraf ettirmek istiyorlardı.*” şeklinde ifade vermiştir.³⁷⁸ Maliye Kurulu Başkanı Faik Ökte ise, her şeyin bakanın bilgisi ve direktifi dâhilinde olduğunu bildirmiştir.³⁷⁹

Bakan Ürgüplü, Meclis Tahkikat Komisyonunun raporuna göre, bu kez de tomruk ihtiyacı olmadığı halde varmış gibi gösterip ihaleye gidilmeden ve fiyat araştırması yapmadan işi Hüsnü Ulus'a vermiş ve şirket anlaşmaya aykırı hareket etmesine rağmen anlaşmayı bozmamıştır. Ayrıca Hüsnü Ulus'un yatırması gereken 354.333 liralık teminat, idarenin bankadaki faizli parasından ödenmesi sağlanmıştır. İki milyonluk işten devlet bir milyon zarara uğramıştır. Konu ile ilgili memurlar, Nazım Batur, Fikri Fescioğlu, Ragıp Karaca, Kemal Hakgüder ve Murat Akyüz, olanlara göz yumup desteklemişlerdir.³⁸⁰ Ayrıca, Bakan Suat Hayri Ürgüplü'nün yakın arkadaşı Vakıf Çakmur'a ait olan Tomkal Şirketinin, Tekel İdaresinin Büyükdere Kibrit Fabrikasına yüksek fiyatlarla, ihale bile olmaksızın tomruk sattığı da iddia edilmiştir. Yüce Divan'ın yargılaması sırasında, Ürgüplü tarafından nedensiz yere işinden çıkartılan Şinasi Erbaşar, Nurettin Bey ve sürgün edildiği için istifa eden Reşat Ak'ın da ifadelerine başvurulmuş, fakat elle tutulur bir delile ulaşılamamıştır.³⁸¹ Kereste tüccarlarından Şevket Mocan, ormandan ağaçların Hüsnü Ulus tarafından kaçak olarak kesilip getirildiğini ve ona göz yuman Orman Genel Müdürü Nazım Batur ve Batur'u sonuna kadar destekleyen eski Tarım Bakanı Şevket

³⁷⁷ Gençosman, a.g.e., s.240

³⁷⁸ **Vatan**, 6 Mart 1948, s. 3.

³⁷⁹ **Vatan**, 9 Mart 1948, s.4.

³⁸⁰ **Vatan**, 2. Mart 1948, s. 4; **Vatan**, 13 Mart 1948, s.4.

³⁸¹ **Vatan**, 16 Mart 1948, s.4

Raşit Hatipoğlu'nun asıl sorumlular olduğunu söyleyerek, davadan birkaç bakanlığın sorumlu tutulması gerektiğini söylemiştir.³⁸²

Meclis Tahkikat Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre, Bakan Ürgüplü, Tekel'e başka yerden daha uygun fiyata tutkal alınabilecekken, Ateş Tutkal Ltd. Şti hissedarı olan, arkadaşı Fehmi Ateş'ten, ihtiyacın üzerinde olarak, 20 ton tutkal alınmasını onaylamış, ilgili memurlar Tefik Taşçı ve Fikri Fescioğlu'da Fehmi Ateş'i himaye etmişlerdir.³⁸³ Yine Sayın Bakan Suat Hayri Ürgüplü, Yunanistan'ın daha yüksek fiyattan almak istediği kibritleri, Bakanlık Baş Müfettişi (tetkik ve murakabe heyeti) Kemal Süleyman Vaner ve müfettiş Fikri Fesçioğlu, işbirliği ile daha düşük fiyattan Fehmi Ateş'e satılmasını sağlamıştır.³⁸⁴ Kereste Fabrikası Olayı ise, özetle, armatör Akif Sadıkzadelerin atıl durumdaki, Rize İyidere Kereste Fabrikası'nın, değerinin sekiz kat üzerinde bir fiyatla, Tekel tarafından satın alınmasıdır. Tarım Bakanlığı'nın 70.000 lira değer biçtiği, tek el uzmanının da aynı fiyatları verdiği Fabrika, Tekel Genel Müdürlüğü tarafından 325.000 liraya satın almıştır.³⁸⁵

Soruşturmalar esnasında, kibrit ve bira ihracatları, Tekel hastanesi ve dinamit ihalelerinde yapılan yolsuzluklar, Tekel'e ait binalara fabrika müdürleri, genel müdürler tarafından usulsüz yerleşmeler ve bu esnada harcanılan paralar, gümrüklerde kalan malların müdürlük içerisinde çalışan memur ve hizmetliler tarafından paylaşılması gibi daha pek çok usulsüzlük gündeme gelmiştir. 2 Mart 1948'de, Cumhuriyet hükümetinin üçüncü bakanı Suat Hayri Ürgüplü ve Tekel Genel Müdürü Hürrem Şener, yardımcısı Ulvi Yenal, Hukuk Müşaviri Münür Karacık, Kahve Şubesi Müdürü Muzaffer Şakıcı, Tuz İşleri Müdürü Ekrem Necmi İnel ve diğer sanıklarla birlikte toplam 23 kişi, Yüce Divan'da yargılanmaya başlanmışlardır.³⁸⁶ Yedi dava konusu da ayrı ayrı incelenmiş ve çoğunun gazetelerin şişirmesi olduğu ortaya çıkmıştır. Yargılama sonucunda (5 Ekim 1948) kahve davası ile ilgili olarak Vakıf Çakmur suçlu bulunarak 2 sene 4 ay hapis cezası almış diğer sanıklar ise beraat etmiştir.

³⁸² **Vatan**, 17 Mart 1948, s.5

³⁸³ **Vatan**, 2. Mart 1948, s. 4

³⁸⁴ **Vatan**, 2. Mart 1948, s. 4

³⁸⁵ Gençosman, **a.g.e.**, s.247

³⁸⁶ **Vatan**, 2 Mart 1948, s.1-4.

Tüm bu sanıkların, Başbakanlık tarafından incelenip Yüce Divan’da yargılanmaları, parti içerisinde kurulan mukavemetçiler cephesinin mücadelesi ile olmuştur. Falih Rıfkı Atay: *“1923’ten sonraki mukavemetçiler cephesi kurulmasaydı, inkılap rejimi 10 yılı bulmaz batardı. Bugün belirdiğini gördüğümüz gidiş daha da kötüdür. Büyük nimetler paylaşması, partizan bir iktidar inhisarcılığının bütün şiddetlerine doğru sürüklemektedir.”* cümleleriyle durumu özetlemiştir.

2.5. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve İş Adamları

1913 tarihinde kabul edilen Teşviki Sanayi Kanunu’nun sağladığı teşvikler, Cumhuriyetin ilk yıllarında, sanayi alanında yatırım yapacak iş adamları için yeterli olmadığı ve kanunda bazı düzenlemeler ve ilavelerin yapılmasının gerekliliği, İzmir İktisat Kongresine katılan sanayiciler tarafından dile getirilmiştir.³⁸⁷ Bu gereklilik, ülkede şeker fabrikalarının kurulması esnasında kendini göstermiş, devlet var olan Teşvik-i Sanayi hükümlerine ilaveten, 601 sayılı bir kanun çıkartarak ek teşvikler sağlamıştır.³⁸⁸ Öte yandan 1926 senesinde, CHP İstanbul milletvekilliğinden, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında Meclis üyeliğine atanan ve dönemin önemli fabrikatörlerinden olan Süreyya İlmen, hazırlamış olduğu bir risale sonucunda, ihracat ve ithalat arasında 34.743.091 liralık açık olduğu görülmüştür. Süreyya Bey bu açığın ancak fabrikalar kurmak suretiyle kapatılabileceğini ve bunun içinde sanayinin teşvik edilmesi gerektiğini, 1913 yılındaki Teşviki Sanayi Kanunu’nun bu konuda yetersiz kaldığını ifade etmiştir.³⁸⁹ Bunun üzerine, ilgili iş adamlarının görüşleri alınarak ve Romanya, Bulgaristan ve Macaristan gibi ülkelerdeki uygulamalar da gözden geçirilerek, yeni bir Teşviki Sanayi Kanunu hazırlanmış ve Haziran 1927 tarihinde meclis tarafından kabul edilmiştir.³⁹⁰ Tüm motorlu motorsuz işletmeler, maden ocakları kanuna dâhil edilerek kapsam genişletilmiş ve iş adamlarının sanayiye yatırım yapmaları için cazip koşullar yaratılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3: 1923- 1932 Yılları Arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan Faydalanan Fabrika Sayıları.

1923 Senesinde n Önce	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932

³⁸⁷ İnan, *İzmir...*, s.49.

³⁸⁸ TBMM ZC, Devre: 2, Cilt: 17, İçtima: 94, Tarih: 05.04.1341, ss.98-100.

³⁸⁹ İlmen, *Sanayi Odası...*, s.8-13.

³⁹⁰ **TBMM ZC**, Devre: 2, Cilt: 32, İçtima Senesi 4, İçtima: 73, Tarih: 28.05.1927, s.6.(Teşviki Sanayi Hakkında (1/1095) Numaralı Kanun Layihası ve Ticaret ve Bütçe Encümenleri Mazbataları)

385	34	63	101	141	140	157	118	106	140	88

Kaynak: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, “**Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan İstifade Eden Müesseselerin 1932 Senesi Faaliyetleri**”, No:27, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.98-111.

İlk bir yılda 189 mensucat fabrikası, 256 gıda fabrikası, 41 kimyevi madde fabrikası, 97 marangozhane, 39 tabakhane, 59 demir atölyesi, 24 matbaa ve kâğıtçılık işletmesi, 63 muhtelif işlerle uğraşan işyerleri olmak üzere, toplam 768 işletme Teşviki Sanayi Kanunu’ndan yararlanmıştır.³⁹¹ Teşviki Sanayi Kanunu’nun çıkarılmasından hemen sonra, Halil Ali (Bezmen) ilk adımı atarak, 1929’da İstanbul Kazlıçeşme’de Taranto ve Behar aileleriyle ortak “Mensucat Santral” Tekstil Fabrikası’nın temellerini atmıştır. Baharların yaptığı dalaverelerden dolayı bir süre sonra onlarla ortaklıklarını bitirmişler, Tarantolar ile yarı yarıya ortak olarak devam etmişlerdir. Tarantolar ile ortaklıkları da 1942 yılında, Varlık Vergisi alındığı yıllar da sona ermiştir. Yıl 1934’e geldiğinde ise, yepyeni teknolojiler ile üretim yapan yeni büyük bir pavyon kurarak, fabrikayı büyütmüşlerdir. Ayrıca Bezmenler, 1930’da Yedikule’deki Withallların “Akmeşe Pamuklu Mensucat” adlı fabrikasını almışlar, İzmir, Edirne, Manisa’da da fabrikalar kurmuşlardır.³⁹² Oğulları Refik ve Fuat Bezmen, torun Pamir Bezmen fabrikalarla ilgilenmişlerdir. Mensucat Santral fabrikası, çalışanlarına para kazandırmanın yanı sıra, sağlık, barınma, kültürel gelişme gibi pek çok imkân sağlayan, çalışanlarıyla birlikte yükselmeyi amaç edinen bir işletme olmuştur.³⁹³ Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanarak kurulan bir başka Mensucat fabrikası da iş adamı Sait Çolak tarafından, Kula’da kurulmuştur. Aslında halı ticareti yapan Sait Çolak, 1929 Ekonomik Buhranı nedeniyle, halı işi sıkıntıya girince, teşvikten de yararlanarak, Kula’da 20 tezgâhlı bir dokuma fabrikası kurmuştur. Kula Mensucat Santral, 1933 yılında çalışmaya başlamış ve ilk yünlü kumaşlarını üretmiştir. Ulaşım sıkıntıları nedeniyle fabrika, 1950 de İzmir’e nakledilecek ve Mensucat Sanayi’nin devleri arasına girecektir.³⁹⁴

Devletin sağladığı teşviki, amacına uygun kullanan işletmelerin yanı sıra, kolay yoldan kısa vadede para kazanmak isteyen bazı iş adamlarının, han

³⁹¹ Zeki, **a.g.e.**, s. CXII.

³⁹² Bezmen, **a.g.e.**, s. 65; Bkz. handanyalvac.wordpress.com/2011/07/29/pamir-bezmen-biyografi/ (Erişim Tarihi: 03.03.2016)

³⁹³ **İktisadi Yürüyüş**, C:5, S:120, 1944, ss.19-21.

³⁹⁴ Gürsoy, **a.g.e.**, ss.154-255.

bodrumlarında, mahalle aralarındaki eski binalarda, fabrika adı altında pek çok uyduruk tesisler kurdukları da görülmüştür. Amaçları kolay ve hızlı para kazanmak için kapkaç sanayi kurmaktır. Yerli iş adamları, bunları yapabilecek kadar gözü açık olmadığı için, bunları yapanlar genelde yabancı, ecnebi iş adamlarıdır ve hepsinin paravana olarak kullandıkları, iktidara yakın adamları vardır.³⁹⁵

Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ülkedeki iş adamlarının, sanayi alanında yatırım yapmaları için cazip koşullar oluşturulmaya çalışılmış fakat iş adamlarının kredi sorunlarına çözüm bulunamaması, Lozan hükümlerinden dolayı sanayiye koruyan bir gümrük politikası izlenememesi, 1929'daki krizin olumsuz etkileri, sanayileşme için yeterli ekonomik ve sosyal altyapının olmaması, bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve teşviklerin amacının dışında kullanılması gibi sebeplerden dolayı, sanayi alanında umulan yatırımlar gerçekleşmemiştir.

2.6. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye Ekonomisine ve Türk İş Adamlarına Etkisi

1929 yılında, New York borsasının çökmesiyle başlayan bunalım, kapitalizm tarihinde o güne kadar yaşanan en büyük krizdir. Savaşın ekonomik olarak çökerttiği Avrupa ülkeleri ve ekonomisi tarım ürünleri ihracatına dayalı ülkeler, Amerika'da başlayan bu kriz rüzgârına hemen kapılmışlardır.³⁹⁶ Türkiye'de de diğer tarım ülkelerinde olduğu gibi ihracat gelirleri azalmış, ithalat hacmi daralmıştır.³⁹⁷ Oysaki 1929 yılına çok güzel ümitlerle girilmiştir. Lozan'da kabul edilen sınırlandırmalar bu yıl kalkacak, devlet kendi dış ticaret ve gümrük politikasını kendisi belirleyebilecek böylece yeni kazanç kapıları açılmış olacaktır. Tarımda da aynı pozitif düşünce hakimdir. Bir önceki yıl görülen kuraklığın tam tersine, çok verimli bir yıl olması ümit edilmiştir.³⁹⁸ Fakat umulanın aksine 1928'de ki kuraklık 1929 yılında da devam etmiş, tarım ürünlerinden elde edilen gelir düşmüştür. Tüm bu olumsuz koşullar ödemeler dengesinde olumsuz etki yaratarak, dünya genelinde olduğu gibi, krizin Türkiye ekonomisini de kısa zamanda etkilemesine neden

³⁹⁵ Ahmet Hamdi Başar, "Hatıralar- İktisadi Devletçilik ve Buğday Davası", **Barış Dünyası**, S: 73, C:9, 1968, s.53. (ss. 49-369, 61-381.)

³⁹⁶ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) "Ekonomi Politik" Açısından Bir İrdeleme**, 3. b. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 41.

³⁹⁷ Boratav, **İktisat...**, (1911), ss. 63,64.

³⁹⁸ Doğan Duman, **Ulusal Ekonomi'nin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2001, ss. 32, 33.

olmuştur.³⁹⁹ Hammadde fiyatları düşmüş, ihraç edilen ürünlerin satış fiyatı tohum fiyatından daha düşük hale gelmiştir. İçinde bulunulan iktisadi buhrandan kurtulabilmek içinse ekonomide köklü değişiklikler yapılmış, Türk parasının kıymetini koruma, dış ödemeler dengesini sağlama, denk bütçeye ulaşabilme için çaba sarf edilmiştir.⁴⁰⁰ Halk, yerli malı kullanımına yöneltilmiş, ithalata sınırlama koyulmuştur. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurularak, geniş halk kitlelerine ulaşıp halk bilinçlendirilmiştir.⁴⁰¹

Kriz, 1929 senesinde başlamış ve ülkemizde etkileri sonraki üç yıl boyunca devam etmiştir. İhraç edilen tarım ürünlerinin, 1932 yılındaki fiyatları, 5 yıl önceki ihracat fiyatlarının yarısına düşmüştür. Örneğin; 1927 senesinden 1932 senesine kadar ihracat fiyatları fındık ve afyonda %73, incir ve tütünde %50, pamukta %48, zeytinyağı ve üzümde %43 oranında düşmüştür.⁴⁰² Bu durum önce çiftçinin belini bükmüş, sonra da pek çok şirket ve iş adamının zararına ve akabinde iflasına neden olmuştur. Örneğin; emekli asker, eski CHP ve SCF milletvekili, Sanayici İş Adamı Süreyya İlmen'in sahibi olduğu Mensucat Fabrikası da bunlardan biridir. Süreyya Paşa ve Ermeni asıllı Kantar Bey, 14 Şubat 1914 yılında, Beykoz'da bir iplik fabrikası kurmak için toplam 7000 lira sermaye ile önce bir şirket kurmuşlardır. Birkaç ay sonra başlayan I. Dünya Savaşı'na rağmen, fabrikanın inşaatını kısa sürede bitirip, makineleri de yurt dışından bin bir türlü zorluklarla getirerek, 1915 yılında faaliyete başlamışlardır. Fabrika, savaş esnasında, ittihatçılardan Kara Kemal Bey'in kurduğu Millî Mensucat Şirketi'nden, yünleri onlardan olmak üzere 10 kuruşa yüz bin kıyye iplik üretimi siparişi bile almıştır. Çok büyük bir iş olmasına rağmen, savaş döneminde artan maliyetten dolayı, bu iş, kardan çok zarar etmelerine neden olmuştur. Bu sebeple Kantar Bey, hissesini 7000 liraya Süreyya Bey'e devrederek ortaklıktan ayrılmıştır. Oğullarıyla birlikte dört elle sarıldıkları iplik fabrikası, artık kumaş üretimi de yapmaya başlamış ve "Süreyya Paşa Mensucat Fabrikası" ismini almıştır.⁴⁰³ Fakat fabrika, bir anda maliye memurlarının kendisine çıkarttığı 1 milyon liralık vergi borcu ile iflasın eşiğine gelmiştir. Süreyya Paşaya göre, sadece 170.000

³⁹⁹ Başar, **Hatıraları...**, s. 29

⁴⁰⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı**, 2.b, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Harcı) s.245.

⁴⁰¹ Duman, **a.g.e.**, ss. 34,35.

⁴⁰² Remzi Saka, **Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketi**, Tecelli Matbaası, Ankara, 1933, s.31

⁴⁰³ Süreyya İlmen, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitabevi (Kenan Matbaası), İstanbul, 1949, (Reisliklerim...), ss.219-229.

lira tutan vergi borcunun bir milyon olarak hemen tahsil edilmek istenmesi, SCF vekilliği yaptığı için kendisine kesilen bir cezadır. Süreyya Paşa, bu parayı bulamayacak ve fabrika haraç mezat satılacakken, İş Bankası Müdürü Celal Bayar, maliyeye karşı bir kefalet senedi vererek fabrikanın kapanmasını önlemiş ve borcun 8 senede maliyeye taksitle ödenmesini sağlamıştır.⁴⁰⁴ Böylece fabrika iflas etmekten kurtulmuştur. Süreyya İlmen, yapılan hatayla ilgili olarak, Ferid Seymen, Ali Alaybeyi ve Alman Müller gibi maliye memur ve müfettişlerini de sorumlu tutmuştur. Özellikle Müller'in Almanya adına çalışan ve ülkedeki sanayileşmeyi baltalamak isteyen biri olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁵ Süreyya İlmen, Mensucat Fabrikası'nın devlete sağladığı fayda ve fabrikasını kurtaranlara teşekkür maiyetinde şu sözleri söylemiştir:

*“Şahsi teşebbüsle bu memlekette fabrika yapmış olan yalnız benim, başka kimsenin ismini işitmedim...Fabrikamızda elyevm 700 kişi çalışmaktadır. Senede hükümete bir buçuk-iki milyon kadar vergi veriyoruz. Hamdolsun geçiniyoruz ama elimizde hiçbir şey kalmıyor...” “Velhasıl büyüklerimizden Refik Saydam “Bir Türk müessesesi zamanında yıkılamaz” dedi. Celal Bayar kefalet senedi verdirerek fabrikamızı işletti. Fuat Ağralı da teshilatı lazime göstererek bu işi (yanlış vergi hesabını) sekiz senede düzelttik. Allah hepsinden razı olsun”*⁴⁰⁶

Ülke sanayisinin ilklerinden sayılabilecek ve savaş döneminde askere metrelerce kumaş üretmiş bir mensucat fabrikası, batmaktan böylece kurtarılmıştır. Fakat bu yıllarda Süreyya İlmen'in aksine işletmesini kapatmak zorunda kalan iş adamlarının sayısı da az değildir. Bunlardan Şamlı İbrahim (Şamlı İbrahim Mahdumları Müessesatı Türk Anonim Şirketi), Mustafa Şamlı, Mehmet Balcı, Pazar Dölevan gibi iş adamları ve sahip oldukları şirketler, krizin etkisiyle iflas etmişlerdir. Bu ve bunun gibi daha birçok şirket, Avrupa'ya, sanayi malları satışı yaptıkları için, krizden fazlasıyla etkilenmişlerdir.⁴⁰⁷ 1929-1930 yıllarında, yabancı ve yerli sermayeli Türk anonim şirketlerinin sayılarında ve sermayelerinde önemli bir düşüş olduğu görülmüştür.⁴⁰⁸

Bankaların bu dönemdeki durumuna baktığımızda, yerel ve özel bankaların krizden etkilenerek kapandığını, kimilerinin ise şube sayılarını azalttığını fakat

⁴⁰⁴ A.g.e., ss.230-232.

⁴⁰⁵ Süreyya İlmen, **Maliyemize Armağan**, FG Yayınevi, İstanbul, 1951, s. 13.

⁴⁰⁶ İlmen, **Reisliklerim...**, ss.232,233.

⁴⁰⁷ Saka, **a.g.e.**, s.32.

⁴⁰⁸ Ökçün, **Yabancı Sermaye...**, s. 122-125.

önemli kamu bankalarının ise bu dönemde kurulduğunu, görürüz. Örneğin; Merkez Bankası (11 Haziran 1930), Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası (7 Temmuz 1932), Sümerbank (11 Temmuz 1933), İller Bankası (11 Haziran 1933), Halk Bankası (1933), Etibank (1935) gibi kamu bankaları bu dönemde kurulmuşlardır.⁴⁰⁹ İş Bankası ise bu krizden neredeyse hiç etkilenmemiştir. Bankanın özel şirketler üzerinde sahip olduğu himayenin büyüklüğü ve elinde yabancı para varlığının olmaması, onu krizden korumuştur.⁴¹⁰ 1929 yılındaki krizin, ülke ekonomisini etkilemesindeki nedenlerden bir diğeri de Şükrü Saraçoğlu'nun tabiriyle, halkın cebindeki dört kuruşu İngiliz lirasına çevirmek için şehirlere akın etmesi, beş ay sonra lazım olan İngiliz lirasını çok öncesinden almaya çabalaması olmuştur.⁴¹¹ Devlet öncelikli önlem olarak Türk parasının değerinin korunmasını gerekli görmüş ve 20 Şubat 1930 tarihinde, 1567 sayılı kanun maddesiyle Türk Parasının Kıymeti Hakkında Koruma Kanunu çıkartmıştır. Böylece tüm dövizlerin devlet yönetiminin elinde toplanması sağlanmıştır.

Neticede, 1929 Dünya Ekonomik Krizi öncesinde sürdürülen, liberal ekonomi politikalarından hedeflenen sonucun elde edilememesi, özel sektöre dayalı sanayileşme girişimlerinde başarılı olunamaması, 1929 Bunalımı'nın dünyadaki pek çok ülke ile birlikte Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemesi, liberal ekonomi politikaları ile içinde bulunulan bunalımın çözülememesi öte yandan Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi uygulaması nedeniyle krizden etkilenmemesi gibi sebepler nedeniyle, Türkiye, ekonomi politikasını devletin müdahalesi ile değiştirmiştir.⁴¹²

2.7. Devletçi Ekonomi Uygulamalarının Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi

CHP, 1929 ekonomik krizin etkileri ile sarsıldıktan ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile sınıandıktan sonra, ülkeyi içinde bulunduğu iktisadi buhrandan kurtarmak için yeni bir politika arayışına girişmiştir. Liberal politikalarla, özel sektöre bırakılan kalkınma atılımlarının, ülkenin gelişmesi için yeterli ölçüde olmayışına tepki olarak devletçilik doğmuştur. Devletçilik uygulamalarının belirgin bir şekilde başladığı

⁴⁰⁹ Toprak, **M. İktisat...**, s.283.

⁴¹⁰ Kocabaşoğlu ve diğerleri, **a.g.e.**, s.167.

⁴¹¹ Kuruç, **Ekonomi...**, s.36.

⁴¹² İstiklal Yaşar Vural, "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye," **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:20, Kütahya, 2008, s.95-96.(77-114)

1932 yılından itibaren,⁴¹³ öncelikle sanayi alanında olmak üzere, demiryolu, deniz yolları, bankacılık, tarım, dış ticaret gibi pek çok alanda devlet müdahaleciliği dönemi başlamıştır.⁴¹⁴ Görüldüğü üzere bu hamleler, yeni kurulmuş olan bir ülkenin bir an önce kendi kendine yetebilme çabasından ileri gelmektedir. Ahmet Hamdi Başar, bizdeki devletçiliği şöyle özetler: “*Devletçilik, bütün dünyada üzerine iki vazife almıştır: biri annelik, biri de doktorluk. Birtakım cemiyetlerde iktisadi hayatın genişlemesi, canlanması yani devletçilik denebilir... Bizim gibi henüz her şeyi yeniden yapmağa muhtaç olan memleketlerdeki devletçilik, bir annenin çocuğunu, yetiştirmesi büyütmesi gibi; kurucu, yetiştirici bir devletçilik olmalıdır.*”⁴¹⁵ Ziya Gökalp’te Ahmet Hamdi ile aynı görüştedir. “Türklerle, hükümet rehberlik etmezse, iktisadi hayatta bir tek adım atmalarına bile imkân yoktur. Büyük sanayi teşekkülleri asla bireylerin ve şirketlerin teşebbüsüyle olamaz. Türkiye, büyük sanayiye kurmak için bireylerin teşebbüs gücünün kuvvetlenmesini bekleyemez.”⁴¹⁶

Devletçilik fikri, 1930 yılında, hükümet başkanı İsmet İnönü’nün Rusya seyahati esnasında filizlenmiştir. Rusya’daki ilerlemeyi ve devlet eliyle yapılan sanayileşmeyi görüp hayran kalmış, Türkiye’de biraz zengin olanların bile birbiriyle çıkar mücadelesine düştüğü bir ortamda, iş adamları (burjuva) eliyle kalkınmayı hayal olarak görmüştür.⁴¹⁷ İsmet Paşa’nın emriyle, iktisadi yapılanmada devletin elini kuvvetlendirecek bazı değişiklikler yapılmaya başlanılsa da, İktisat Vekili Mustafa Şeref’in, Mustafa Kemal tarafından görevinden alınarak, yerine, liberal ekonomiyi benimseyen Celal Bayar’ın getirilmesi neticesinde;⁴¹⁸ farklı ekonomi anlayışına sahip iki kişinin, ülke ekonomisini kalkındırmak için zorunlu olarak birlikte çalışmasını gerektiren bir durum ortaya çıkmıştır.

İsmet Paşa, 1932-1937 arasındaki birlikte çalıştıkları dönemde Sümerbank ve Eti Bank’ın kurulması, Devlet Zirai Donatım Kurumu ve Devlet Toprak Ofisi’nin kurulması kömür madenlerinin ve limanların devletleştirilmesi, 1. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanması gibi, ileri düzeydeki devletçi hamleleri de bir anlamda Celal

⁴¹³ Boratav, **Devletçilik...**, s.25.

⁴¹⁴ Tekeli- İlkin, **Harcı...**, s.240.

⁴¹⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, **1948 Türkiye İktisat Kongresi- İstanbul 22-27 Kasım 1948**, Ankara, 1997, s.5

⁴¹⁶ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.325.

⁴¹⁷ İsmet Bozdağ, **Bir Çağın Perde Arkası- Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, 1972, (Perde arkası), s.62

⁴¹⁸ Yenal, **a.g.e.**, ss.84-85.

Bayar'a uygulatmış görünmektedir.⁴¹⁹ Fakat devletçi anlayışla yapılan bu uygulamaları, Celal Bayar'ın iş adamları lehine yumuşatarak uyguladığı da dikkati çekmektedir. 1933'te İktisat Bakanlığına getirilen Celal Bayar, 1932 yılında Kurulan Devlet Sanayi Ofislerini kaldırarak, özel sektöre sanayi kredisi açabilen Sümerbank'ın kurulmasını sağlamıştır. 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki devlet teşebbüslerinin yapılmasında finansman desteği vermesi için kurulan Sümerbank, kurulmasından sonraki altı ay içerisinde iş adamlarına, 1.365.000 lira sınai, 384.000 lira ticari kredi vermiştir. Bunun yanı sıra, kaldırılan gümrük muafiyeti yeniden getirilmiş, 1933 yılında çıkartılan Denizyolları İşletme Kanunu ile özel armatörlere, yeniden posta seferleri yapma yolu açılmıştır.⁴²⁰ Bunun yanı sıra bu dönemde müteahhitlik işi yapan iş adamlarına, özel girişimci olmalarına rağmen büyük destek verilmiştir. 1934 yılında çıkarılan kanunlarla, iş adamlarının ihaleleri almaları için teminat istenmeyerek, devlet, bir şekilde kendisini riske atmıştır. Sıkılan, başı dara giren müteahhitlere, usulüne göre elini uzatıp, onların düze çıkmalarına yardımcı olmuştur.⁴²¹ Bu dönemde uygulanan devletçi ekonomi politikalarının, özel sermayeyi temsil eden iş adamlarının yatırım yapmasını engeller nitelik taşımadığı görülmektedir. Nedeni ise, Atatürk'ün, Celal Bayar İsmet İnönü ikilisini dengeyi sağlayacak şekilde bir araya getirmesidir. Fakat Atatürk'ün ölümü ile bu denge bozulmuştur. Bu nedenle devletçi ekonomi politikaların uygulandığı dönem, ana hatlarıyla ikiye ayrılır. İlki, 1930-1939 arası "Korumacı-Devletçi Sanayileşme" adını verebileceğimiz, ılımlı devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı dönem;⁴²² ikincisi ise 1939-1945 arası daha sert bir devletçiliğin görüldüğü dönemdir.

Daima özel sektörcü bir sanayileşme ve kalkınmaya öncelik veren Atatürk'ün devletçilik anlayışı: *"Özel teşebbüsün rekabet ortamını bozacak, var olan özel sermayeye rağmen, devletin ekonomide baskın bir pozisyonda olmasını savunacak bir anlayış asla olmamıştır. (Atatürk) Devletin vazifesi olarak, yollar, demiryolları gibi altyapı işleri, sağlık, sosyal dayanışma, ziraat, ticaret, sanata ait iktisadî işleri görmüştür... Bu sebepten dolayı bireylerin teşebbüs ve faaliyet hürriyetini engel*

⁴¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı 1899-1960**, 5 b, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.161; Feridun Akdağ, Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma", **Barış Dünyası**, S:51, Ağustos 1966, ss.491-41.

⁴²⁰ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 459-462.

⁴²¹ Fevzi Akkaya, **Ömrümüzün Kilometre Taşları: STFA'nın Hikayesi**, İstanbul, Fevzi Akkaya Temel Eğitim Vakfı, Cep Kitapları A.Ş, 1989, s.78.

⁴²² Boratav, **İktisat...**, s.59.

olmadan, öte yandan halkın ortak çıkarlarını da düşünerek devlet ile bireylerin iş sahalarını ayırmak gerekir.” ⁴²³ demiştir. Dolayısıyla, 1939’a kadar, hızlı sanayileşmeyi sağlayabilmek için hem devletçilik uygulanmış hem de özel sektörün gelişmesi için tüm kapılar açık tutulmuştur.⁴²⁴ Bunun için olsa gerek, bazı iş adamları devletçiliği, sırtını devlete dayayarak kendi çıkarlarını korumak olarak görür olmuşlardır.⁴²⁵ Velhasıl, Atatürk’ün ölümüne kadar olan dönem, dışa bağımlılığın ve yaptırımların kaldırıldığı, ulusal bir ekonominin oluşturulduğu, Osmanlı’dan kalan borçların büyük bir kısmının ödenerek, ekonomide ticaret açığı verilmeden, istikrarlı bir büyümenin sağlandığı bir dönem olmuştur.⁴²⁶ Atatürk’ün ölümünden sonra ise II. Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik sıkıntılarla birlikte, ekonomide devlet müdahaleleri büyük ölçüde arttırmıştır. Çıkartılan Millî Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi gibi kanunlar ile savaş ortamının yarattığı ekonomik sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır. Savaş yıllarının başlarında yönetime geçen Refik Saydam hükümeti ile daha yoğun hissedilmeye başlayan devletçi politikalar, 1942’de, Şükrü Saraçoğlu hükümetiyle birlikte gevşemeye başlamıştır. Bu gevşeme, büyük çiftlik sahiplerinin, içinde bulunulan durumdan yararlanmaya çalışan tüccarın, akıl almaz gelirler elde etmesine neden olurken, halkın %500'lere tırmanan hayat pahalılığında sefil olmasına neden olmuştur. ⁴²⁷

Devletçilik, 1945 yılında son bulmaya başlamıştır. Bu sonlanış artık devletçi politikalara son veriyoruz şeklinde bir söylemle olmayıp adım adım devletçiliğin tasfiyesi şeklinde gerçekleşmiştir.⁴²⁸ Bunun emarelerini, savaş sonrasında yeniden şekillenen dünya düzeninde yer bulabilmek için, Amerika’nın etkisinde kalınarak Marshall Yardımları’ndan pay alabilmek için, Amerika’nın onayladığı iktisat politikaları uygulamaya geçirilmesinde görebiliriz. 1947 de yapılan CHP kurultayında alınan kararlara⁴²⁹ baktığımızda, partinin devletçilikten uzaklaşıp özel sektörü destekleyen bir iktisat politikası takip etmeye başladığını görmek mümkündür. Aynı şekilde, 1948 de yapılan iktisat kongresinde alınan kararlar da özel sektörü destekler şekildedir. Kongrenin bitiminde devletçilikle ilgili alınan

⁴²³ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal’in El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, ss.432-467

⁴²⁴ Özdemir, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁴²⁵ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.109.

⁴²⁶ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 265

⁴²⁷ Boratav, **Devletçilik...**, ss. 292-297.

⁴²⁸ **A.g.e.**, ss. 351-359

⁴²⁹ **CHP Program ve Tüzüğü**, 1947, s. 7-10.

kararların 1. Maddesinde: “Devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan ve millî ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır.” denilmektedir. İkinci madde de ise özet olarak, Tek Parti Döneminde devletin kurucu ve kollayıcı vazifesi gereği iktisadî sahada bir takım işletmeler kurmak zorunda kaldığını fakat artık iktisadî alandan elini çekip, serbest piyasadaki girişimcilerin karşısında rakip pozisyonunda değil, denetleyici ve düzenleyici konumunda olacağı söylenmektedir.⁴³⁰ Aslında CHP’nin, ülkenin içinde bulunduğu koşullara göre evrilen devletçilik anlayışı ile DP’nin, parti tüzüğünde açıklamış olduğu devletçilik anlayışı birbiri ile örtüşmektedir. Tüzükte: “Devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeyin yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişmesi, gerekse teşvik ve yardım yolları ile özel teşebbüs ve sermayenin genel yararlarına en uygun şekilde ve hızla gelişmesinde görev alması anlamında anlıyoruz...”⁴³¹ demektedir. Teoride aslında benzer ekonomi anlayışını savunan her iki partinin, parti menfaatleri söz konusu olduğunda, pratikte de benzer uygulamalarda bulundukları görülmüştür. Bu bağlamda, Halk Partisi ve liberal DP döneminde, devlet işletmelerine dokunulmadığı, işletmelerden bir tanesi olsun anonim şirket haline getirilerek halka devredilmediği dikkati çekmektedir. Çünkü her dönemde, iktidara geçen hükümetler bütün piyasayı, bütün iş sahalarını, bütün mali kaynakları elinde tutmaktan ve buralara destekçilerini yerleştirmekten memnun olmuşlardır.⁴³²

Netice itibariyle, devletçi ekonomi politikalarının yoğun bir şekilde yaşandığı 1930-1945 arası dönem sonrasında, Dünya Savaşı’nın da bitmesi ile halkın her kesimini, değişiklik özlemi ve beklentisi sarmıştır. Bu beklentiye cevap DP’den gelecektir. Ülkede yokluğun ve yoksulluğun nedenini “Devletçilik” olarak gösteren DP liderleri, yaptıkları anti-devletçi konuşmalarla yoksul halk kesiminin umudu olacak, aynı zamanda savaş zengini iş adamlarının maddi desteğini alarak iktidara gelmeyi başaracaklardır.

⁴³⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.y., s. 385.

⁴³¹ **Demokrat Parti Tüzük ve Programı**, İstanbul, 1946, ss.50-51.

⁴³² Ahmet Hamdi Başar, “Devletçilik İnkılabı Nasıl Başarılabilir”, **Barış Dünyası**, S: 54, Kasım 1966, ss. 660- 17,18.

2.7.1. Devletçi Politikalar ve İş Adamlarının Yaşadığı Örnek Olaylar

Devlet denetiminin yoğun olduğu, devletin ekonomi üzerindeki elinin yoğun bir şekilde hissedildiği 1930- 1945 arası dönemde, iş adamlarının kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz olarak etkilendiği görülmüştür. Olumsuz etkilenen iş adamlarının devletçilik politikalarına itirazları artınca, dönemin Hükümet Başkanı olan Recep Peker: “*Biz devletçiliği serbest sermayenin süratle başa çıkamayacağı ve gecikmesini de uygun bulmadığımız şeylere uygulama amacını güdüyoruz.*” diye açıklama yapmak gereğini duymuştur.⁴³³ Çünkü ülkede, yıllardır oluşturulmaya çalışılan iş adamları zümresinin küstürülmesi en son istenilecek şeydir. Fakat buna rağmen, Nuri Demirağ’ın havacılık sektörüne atıldıktan sonra başına gelenler istisnai bir durum sergilemektedir.

Yeni Türk Devleti, bağımsızlığını kazandıktan sonra, demiryolu ulaşımında önemli yatırımlar yapmış, adeta ülkeyi demir ağlar ile örmüştür. Otuzlu yıllara gelindiğinde ise, ulaştırma sektörünün farklı bir boyutu olan havacılık sektörüne ilgi artmaya başlamıştır. Öyle ki, zamanın zenginleri, topladığı bağışlar ve yardımlar ile yurt dışından uçak alarak, ayakta kalmaya çalışan Türk Hava Kurumu’na bağışta bulunmuşlar, böylece hem ülkenin ilerlemesine destek olmaya çalışmış hem de uçakların üzerine isimlerini yazdırarak zenginliklerinin reklamını yapmışlardır.⁴³⁴ Atatürk’ün 1935 yılında, THK’ye 10 bin lira bağışlamasıyla yoğunlaşan bu ilgi, Abdurrahman Naci Demirağ’ın 120 bin lira, Ankara’nın en zengin iş adamı Vehbi Koç’un da 500 bin lira bağışlamasıyla artarak devam etmiştir.⁴³⁵ Dönemin en zengin iş adamlarından olan Nuri Demirağ ise, taşıma suyla değirmen dönemez mantığıyla hareket ederek “*Ben bu uçakların fabrikasını yapmaya talibim.*” demiştir.⁴³⁶ Demiryolları, fabrikalar ve devlet binalarının yapımı gibi inşaat sektöründen elde ettiği başarılarına bir yenisini eklemek isteyerek, havacılık sektörüne de atılmıştır. Türk havacılığının gelişmesi için, 8 yıl emek ve 10 milyondan fazla para harcayan Nuri Demirağ, 1937’de Beşiktaş’ta, araştırma atölyesi ve Divriği’de ortaokul düzeyinde Uçuş Okulu yapmıştır. Ayrıca, günümüzdeki Atatürk Havaalanı’nın

⁴³³ **Tanin Gazetesi**, “Başbakanın Mühüm Demeci”, 1 Aralık 1946, s.2.

⁴³⁴ Cemal Kutay, **Türk Kanadı Havacılık Röportajları 1936-1938**, Ulus Basımevi, 1938, s. 156.

⁴³⁵ Dervişoğlu, **a.g.e.**, ss. 90-91

⁴³⁶ **A.g.e.**, s. 90. ; Osman Yalçın, Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957), **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S:44, 2009, s.752. ss. 743-769.

bulunduğu, Yeşilköy'deki 1500 dönümlük Elmas Paşa Çiftliği'ni satın alarak "Gök Okulu" adında pilot okulu açmış ve buraya da uçak yapım ve tamir atölyeleri kurmuştur.⁴³⁷ Her şey yolunda giderken, THK'nin Demirağ'dan sipariş ettiği 12 adet uçağı, mühendis Selahattin Alan'ın uçaklardan biriyle inişi esnasında hendeğe çarpıp ölmesini ve uçakların anlaşmada belirtilen niteliklere sahip olmamasını gerekçe göstererek almaktan vazgeçmesi, olumlu giden süreci tersine çevirmiştir.⁴³⁸ Nuri Demirağ, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, 1939'da bir mektup yazarak, ülkede havacılığın gelişmesi için yaptıklarını, yapabileceklerini ve THK ile yaşadığı sorunları anlatmıştır.⁴³⁹ Bu mektup üzerine İsmet İnönü ile görüşme gerçekleşmiş ve Cumhurbaşkanı kendisine nasıl yardımcı olabileceğini sormuştur. Nuri Demirağ düşünmüş, 26 Ağustos 1940'ta Cumhurbaşkanı'na bir mektup daha yazarak bu soruya cevap vermiştir. Mektubunda, emrine yıllık 20 milyon, toplamda 1,5 milyar lira verilmesi dâhilinde Almanya'nın sahip olduğu uçak, tank, kamyon, pilot sayısına 8 senede ulaşabileceğini ayrıntıları ile anlatmış ve havacılık adına yaptığı her şeyi devlete bırakmaya razı olduğunu, aksi takdirde tüm emeklerin boşa gideceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁰ Yapılmak istenilen, her ne kadar ülkenin menfaati için olsa da, GSMH'nin 57 milyon olduğu ve savaşın getirdiği türlü sıkıntılarla çalkalanan 1940 Türkiye'sinde, 8 yıl sonrası için, yıllık 20 milyon liralık bütçeden pay ayrılmasının kabul edilmesi, ümitsiz bir beklenti olacaktır.

Nuri Demirağ, 1943 yılında THK'ye dava açmış fakat davayı kaybetmiş ve 51.000 liralık teminatını da geri alamamıştır. İlaveten, uçak fabrikası, 11 Haziran 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, seferberlik halinde ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak fabrikalar listesinden çıkartılmış,⁴⁴¹ Yeşilköy'deki uçuş pisti ve tesisleri de devlet tarafından istimlak edilerek yıkılmıştır.⁴⁴² Ordunun ve yerli havacılık sanayisinin gelişmesi için özen gösteren Atatürk'ün ölümü ve Fevzi Çakmak'ın Genel Kurmay Başkanlığından ayrılması, Nuri Demirağ'ın en büyük destekçilerini yitirmesi demek olmuştur.⁴⁴³ Devletçiliğin yoğun olarak yaşandığı o yıllarda, THK

⁴³⁷ Deliorman, **a.g.e.**, s.21.

⁴³⁸ Adıgüzel, **a.g.e.**, ss.146-147

⁴³⁹ **BCA.030.10. 59.399.25** Tarih 29.11.1939,

⁴⁴⁰ Deliorman, **a.g.e.**, ss. 37-40; Yalçın, **a.g.m.**, ss. 763-765

⁴⁴¹ Dervişoğlu, **a.g.e.**, 115-116.

⁴⁴² Adıgüzel, **a.g.e.**, s.154.

⁴⁴³ **A.g.e.**, ss.152-153.

dururken özel sektördeki bir yatırımcıyı öne çıkarmak, onu sivriltilmek devletin başına dert açabilir düşüncesi ağır basmıştır.⁴⁴⁴

Havacılık sektörü büyük paraların, dolayısıyla da büyük çıkar oyunlarının döndüğü bir sektördür. Bu nedenle, başta Amerika olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bu pazara hâkim olmak için türlü oyunlar oynadığı bilinmektedir. Ahmet Emin Yalman'ın, TATKO şirketi aracılığı ile Amerikan Curtus-Wright uçak firması, Yılmazlar ve Cudiler isimli şirketler aracılığıyla Fransız Breguet ve Çekoslovak Simoling uçakları, Türkiye'de pazar kapmak için birbirleri ile yarışmışlardır.⁴⁴⁵ II. Dünya Savaşı yıllarında, ordumuzda kullanılan uçakların Alman, İngiliz, Fransız, Amerikan, Polonya, Hollanda yapımı olması, pazar kapma yarışında başarılı olan ülkeleri bize göstermektedir.⁴⁴⁶ Öte yandan bir devlet kurumu olan THK, Etimesgut Fabrikasında uçak ve uçak motoru imal ederek, savaş zamanında orduya 200 uçak vermiştir. Fakat savaş sonrasında, alınan bazı yanlış veya kişisel menfaatleri önde tutan kararlar neticesinde Türkiye'de uçak üretimi sona ermiştir.⁴⁴⁷ Marshall Yardımları'yla, önce bedavaya gelen Amerikan uçakları sonrasında Amerika'ya akacak milyonların garantisi olmuştur. Nuri Demirağ'ın yerli uçak yapımı hikâyesinin bir benzeri, 1961 yılında, Devrim Arabalarının yapımında tekrar yaşanılacaktır.

Demirağ'ın havacılık girişiminin yanı sıra, boğaz köprüsü yapma girişimi de İsmet İnönü'nün talimatı ile Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından reddedilmiştir. Oysaki, 1933 yılında, Amerika'daki "Golden Gate" köprüsünü yapanlara hazırlattığı proje, Atatürk tarafından çok beğenilmiştir. 11 milyona mal olacak köprü 6-7 senede kendini amorti edecektir. 1957 yılında, DP'nin iktidarda olduğu yıllarda İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Bey'in tekrar gündeme getirdiği köprü meselesi, Nuri Demirağ'ın projesinin tekrar konuşulmaya başlanmasıyla, yine ötelenmiştir.⁴⁴⁸ Muhtemelen bu tutumun sebebi, Nuri Bey'in, ilk zamanlarda destek verdiği DP'den o yıllarda uzaklaşıp, muhalif bir duruş sergilemesindendir. Bir zamanlar, Nuri Demirağ, yaptığı girişimleri engelleyici tutumuna karşılık, İsmet İnönü ve CHP'ye karşı da muhalif bir tavır takınmıştır. Nuri Bey, önüne konulan

⁴⁴⁴ Deliorman, **a.g.e.**, s.31

⁴⁴⁵ Dervişoğlu, **a.g.e.**, 113.

⁴⁴⁶ **A.g.e.**, s.190.

⁴⁴⁷ **A.g.e.**, s.112.

⁴⁴⁸ Deliorman, **a.g.e.**, ss. 54-58.

engelleri kaldırmak için hükümet adamlarıyla mücadele ederken, kardeşi Abdurrahman Naci Bey CHP Sivas Milletvekilliği yapmaktadır. Hatta 1943 yılında ikinci kez vekil seçildiğinde (Naci Demirağ aynı yıl vefat etmiştir), Bayındırlık Komisyonu üyesi de seçilmiştir. İki kardeş arasında, Sivas-Erzurum Demiryolu ihalesiyle başlayan kırgınlık, siyasî arenada da yollarını ayırmıştır.⁴⁴⁹ Nuri Demirağ, 6 Temmuz 1945 yılında ilk muhalefet partisi olan Millî Kalkınma Partisi'ni kurmuştur. Asıl amacı ise; tutucu bir devletçilik ilkesinin gelişmeye engel teşkil eden dallarını keserek sisteme işlerlik kazandırmaktır.⁴⁵⁰ Ülke kalkınmasının tek yolunun liberalizmden geçtiğine inandığı için, devletçiliğin yıkılması, onu yıkabilmek için de CHP hükümetinin yıkılması gerektiğine inanmıştır. Kendi kurmuş olduğu parti aracılığıyla olmasa da diğer kurulacak partilere örnek teşkil ederek, dolaylı da olsa amacına ulaşmıştır.⁴⁵¹

Bu dönemde yıldızı sönmeye başlayan diğer bir iş adamı ise, ilk yerli savunma sanayii fabrikasının kurucusu olan Şakir Zümre'dir. Bulgaristan Türklerindendir ve Bulgar Meclisinde Türk Milletvekili olarak görev yapmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın yakın akrabasıdır ve Mustafa Kemal'in Sofya Ataşemiliteri olduğu zamanda tanışıp dost olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı yıllarında da yurt dışından ülkeye, silah, cephane ve bunların üretimi konusunda uzman usta ve teknisyenler göndererek hizmetini eksik etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra Türkiye'ye gelip, Mustafa Kemal'in onayı ve devletin de desteğini alarak 1925 yılında, Haliç'te savunma sanayiine yönelik bir fabrika kurmuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanılarak kurulan Fabrikanın imalat müdürü olarak, Budevski kardeşleri getirtmiştir.⁴⁵² Tamamı yerli sermaye ile kurulan bu fabrikada, Türk Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri'nin kullandığı bombalar, silah, cephane, mayın ve daha birçok malzeme üretilmiş olup, Yunanistan, Bulgaristan, Polonya, Mısır gibi ülkelere de satışları yapılmıştır.⁴⁵³ Fabrikanın, 1937 Şubat'ında Yunanistan ile yaptığı 1,5 milyon liralık iş sözleşmesi, tüm yurttaki adeta bir zafer havası estirmiştir.⁴⁵⁴ Fabrika savaş malzemelerinin yanı sıra, tüm millî bankaların madeni kumbaralarını, döküm

⁴⁴⁹ Dervişoğlu, **a.g.e.**, ss.123-129.

⁴⁵⁰ Adıgüzel, **a.g.e.**, s.157.

⁴⁵¹ Deliorman, **a.g.e.**, ss.77-78

⁴⁵² Atilla Oral, **Şakir Zümre**, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2012, ss. 1-49.

⁴⁵³ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 399.; <http://www.kokpit.aero/sakir-zumre-bomba-fabrikasi> Erişim Tarihi: 23.03.2016

⁴⁵⁴ **Tan Gazetesi**, 4 Şubat 1937, "Savaş Sanayimizin Büyük Bir Zaferi",

sobaları, zirai aletler, baraj ve yol imalatında kullanılan elektrik malzemelerini, elektrik sobalarını da üretmiştir.⁴⁵⁵ Öte yandan, ilk Türk motoru da Şakir Zümre Fabrikası'nda üretilmiştir. Beş beygir gücündeki bu motor, bir araba üzerine konularak, çiftçilerin de kullanımına uygun şekilde imal edilmiştir.⁴⁵⁶ 1924 yılında, cephane üretimi ile faaliyete başlayan fabrika, 50'li yıllara gelindiğinde birçok farklı ürünün üretimini yapar hale gelmiş, fakat cephane imalatını durdurmuştur.⁴⁵⁷ Hem özel sektöre hem de devlete ait olan cephane ve silah fabrikalarının üretimlerini durdurmalarında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye yapılan Amerikan silah yardımının etkisinin yanı sıra, askeri fabrikaların savaş süresince yeni silah teknolojisinin ihtiyaçlarına cevap verecek niteliklerde kendini revize edememiş olması da etken olarak görülmektedir.⁴⁵⁸ Sonuç olarak Türkiye'nin ilk cephane fabrikası olan "Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası", Şakir Zümre'nin 1966 yılında ölmesinden dört yıl sonra kapanmıştır.⁴⁵⁹

Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil de Şakir Zümre gibi savunma sanayi için üretim yapan sanayici-iş adamlarındandır. Zeytinburnu'nda Demir Eşya Fabrikası kurup, soba, döküm, ateş tuğlası, seramik, matara üretiminin yanı sıra ordunun talepleri karşında tabanca, top, havan, uçaksavar mermi, gaz maskesi, matara, tapa ve demir çubuk üretmiştir.⁴⁶⁰ Millî Savunma Bakanlığı'nın ihtiyacı olan ve askeri fabrikalarda üretilemeyen silah, mermi ve tapalar, gerekli kararnameler ile Nuri Killigil'in fabrikasından temin edilmiştir.⁴⁶¹ Nuri Killigil'in, birtakım nedenlerden dolayı talepleri zamanında yetiştiremediği zamanlar görülmüş fakat devlet, anlaşmayı feshedip cezai işlem uygulamak yerine, yeni mukaveleler yaparak zamanı uzatma yolunu tercih etmiştir.⁴⁶² İşler iyi gidince, Nuri Killigil, fabrikayı büyötmek amacıyla, 1936 yılında, Sötlöce mezbahasının ötesinde, Şakir Zümre'nin

⁴⁵⁵ Oral, a.g.e., ss.204, 205.

⁴⁵⁶ **İktisadi Yürüyüş**, Y: 10, C: 10, S: 232, 26 Ocak 1949.

⁴⁵⁷ Oral, a.g.e., s. 201.

⁴⁵⁸ Hüsni Özlü, Türkiye'de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi, **Savunma Bilimleri Dergisi**, C: 18, S:1, 2019, s. 182.

⁴⁵⁹ <https://www.savunmasanayi.org/sakir-zumre-sanayi-harbiye-madeniye-fabrikasi/> Erişim Tarihi: 26.03.2021;

⁴⁶⁰ Nejdett Karaköse, Askeri, Siyasi Ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil), **Dokuz Eylül Üniversitesi AİT Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi**, İzmir, 2010, ss.317, 318.

⁴⁶¹ A.g.t., s.318; İlgili kararname için bkz: **BCA.030.18.01.02.41.93.4.**; **BCA.030.18.01.02.43.12.11.**; **BCA.030.18.01.02.96.74.4.**; **BCA.030.18.01.02.90.32.12.**; **BCA.030.18.01.02.91.47.12.**; **BCA.030.18.01.02.85.112.8.**; **BCA.030.10.49.02.319.6.**; **BCA.030.18.01.02.66.53.9.**; **BCA.030.18.01.02.83.41.7.**

⁴⁶² **BCA.030.10.49.319.2.**; **BCA.030.10.52.342.18.**

fabrikasının yakınlarında ki bir fabrikayı da satın almıştır.⁴⁶³ Bir süre her iki fabrikayı da birlikte çalıştırmış, daha sonra 1946 yılında, Zeytinburnu'ndaki fabrikayı kapatıp işleri tamamen Sütlüceye taşımıştır. Nuri Killigil, İstanbul'daki fabrikaların yanı sıra İzmir'de civa madeni de işletmiştir. Buradan çıkardığı civa, hem iç piyasada hem de dış piyasada oldukça rağbet görmüştür. Japonya, Mısır, İngiltere, Suriye, Belçika, Hollanda gibi pek çok ülkenin yanı sıra, iç piyasada Sıhhiye Vekâleti'ne satış yapmış ve güzel kazançlar elde etmiştir.⁴⁶⁴ Fakat 2 Mart 1949'da, Sütlüce fabrikasında meydana gelen patlama, her şeyi yerle bir etmiştir. 16.50'deki ilk patlamayı yazıhaneden duyan Nuri Killigil, itfaiyeye haber verip olay yerine koşmuş fakat saat 07.10'daki büyük patlamada, itfaiye erleri ile birlikte talihsiz bir şekilde hayatını kaybetmiştir.⁴⁶⁵

Devletçi ekonomi politikalarının yoğun bir şekilde uygulandığı bir dönemde, devletin, Şakir Zümre ve Nuri Killigil'in sahibi olduğu özel işletmelere, kuruluşlarından itibaren pek çok şekilde destek verdiği yadsınamaz. Devletin desteği II. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiş, Millî Savunma Bakanlığı müttefiklerden temin ettiği bazı malzemeleri uygun fiyat ve gizli pazarlıkla her iki iş adamına vermiştir.⁴⁶⁶

2.7.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Yaşanan Ekonomik Değişimin İş Adamlarına Etkisi

II. Dünya Savaşı ve bu süreçte Türkiye'de izlenen iktisat politikaları, toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yaratmıştır. Bunun nedeni, bir taraftan enflasyon artışına neden olacak politikalar ile ülkeyi yönetirken, diğer taraftan artan fiyatları düşürmek için kanuni önlemler alınmasıdır. Bu da 1940'ta çıkartılan Millî Korunma Kanunu'na dayanarak yapılmıştır. Savaş yıllarında, büyük bir orduyu beslemek zorunda kalan devlet, önce Merkez Bankası'na sonra da İngiltere'den alınan 15 milyon sterlinlik krediye sığınmış fakat gerçek bir üretim artışına karşılık gelmeyen para arzı, enflasyonu daha önce görülmemiş oranda arttırmıştır. Devlet bunu önlemeye çalışınca da karaborsacılık ortaya çıkmıştır. 1942'de Refik Saydam'ın

⁴⁶³ Burhan Oğuz, **Yaşadıklarım Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar**, Sigmund Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 131.

⁴⁶⁴ Karaköse, **a.g.t.**, ss. 325-329.

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 03 Mart 1949; **Ulus Gazetesi**, 03 Mart 1949.

⁴⁶⁶ **BCA.030.18.01.02.113.21.12.** (30.01.1947)

ölümü üzerine başa geçen Saraçoğlu Hükümeti ise, denetlemeyle engel olunamayan fiyatları serbest bırakmıştır. Tüm bu politikanın sonucunda da “Savaş Zenginleri” zümresi doğmuştur. Haksız kazanç elde eden bu zümrenin gelirlerini yokluk içinde kıvranan hazineye aktarmak için de “Varlık Vergisi”, “Toprak Mahsulleri Vergisi” gibi olağanüstü vergiler çıkarmışlardır.⁴⁶⁷

II. Dünya Savaşı öncesinde, sanayiciliğe atılan bazı iş adamları, savaşın getirmiş olduğu kısıtlamalardan dolayı birtakım zorluklar yaşamışlarsa da devletle kurumsallaşmış bir ilişki içerisinde olan büyük çaplı sanayiciler ise Millî Korunma Kanunu sayesinde kazançlarını arttırdıkları için, savaş ekonomisinden dolayı şikâyetçi olmamışlardır.⁴⁶⁸ Örneğin; 1950’lerin ünlü çikolata markası olan Besler Çikolatalarının kurucusu Sami ve Fehmi Besler, yollar kapandığı için kakao alamamış ve çikolata yapmak yerine, bisküvi imal etmeye karar vermişlerdir. Fakat bisküvi imali de yasaklanınca, fabrikayı kapatmamak için tek çare bir şekilde kakao temin edebilmek olmuştur. Bin bir güçlük, Bağdat üzerinden kakao getirmeyi başarabilen iki kardeş, bu sayede üretime devam edebilmişlerdir.⁴⁶⁹ Düğme üreticisi iş adamı Ali Hüsnü Türkoğlu’da, savaş yıllarında düğme yapımı için gerekli olan krozyu ithal edememiştir. Fakat üretime devam edebilmek için önce boynuz sonra da şimşir ağacından düğme yapmayı denemiş ve neticede başarılı olmuştur. 1954 yılı geldiğinde Ordu, Devlet Demir Yolları, Şeker Fabrikaları gibi pek çok büyük firmanın düğme ihtiyacını karşılayacak kadar işleri büyümüştür.⁴⁷⁰

Savaş zamanında yaşanan yokluklar, kimi zaman ticaretle uğraşan iş adamlarının birikimlerini arttırarak, devlet adamlarıyla yakın ilişkileri olan yeni iş adamlarının doğmasına neden olmuştur.⁴⁷¹ Devlet, Avrupa’dan temin edilen ve savaş nedeniyle arzı azaldığı için temin etmekte zorlandığı, sanayi ürünleri, petrol, endüstriyel makineler gibi ürünlerin ithalini teşvik etmek için, iş adamlarına ucuz döviz imkânları ile desteklemiştir.⁴⁷² Bu durum dış ticarete geniş ölçüde söz sahibi olan Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların çok büyük oranlarda kazançlar elde

⁴⁶⁷ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, 3.b, Ankara, 2003, (Türkiyede...), ss. 24, 25.

⁴⁶⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.??

⁴⁶⁹ **20. Asır Dergisi**, 15 Nisan 1954.

⁴⁷⁰ **20. Asır Dergisi**, 4 Şubat 1954.

⁴⁷¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.290; Korkut Boratav, **100 Soruda Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, (100 Soruda...), s.302

⁴⁷² Tezel, **a.g.e.**, (1982), s. 162.

etmesine neden olmuştur.⁴⁷³ Tabii azınlık tüccarlarının kazançları sadece bununla kalmamış, %189 oranında artışa uğrayan ithal ürünlerini iç piyasada satarken, fiyatlarını %380'lere kadar arttırmaları neticesinde servetlerine servet katmışlardır.⁴⁷⁴ Adana'da Alber Diyab, Vitali Eskenazi, Jak Natus, Yoko Benyeş savaş yıllarındaki ekonomik durgunluğa rağmen, buldukları her şeyi toplayıp vapurlara yükleyerek başka ülkelere satmışlar, güzel kazanç elde etmişlerdir. Yine Adana'da çırcır fabrikası çalıştıran Rus Musevisi Salamon Rafael Glido, 148 işçinin çalıştığı fabrikasında, yıllık 1.800.000 kilo pamuk yağı ve 143 bin kilo sabun üretilen savaş halinden dolayı çok yüksek fiyatlara sattığı için, fabrikanın yıllık üretim değeri 8-10 milyon liralara çıkmıştır.⁴⁷⁵

Savaş yıllarında zengin olanlar sadece Ermeni ve Rum tüccarlar değildir. İstanbul'da, savaş yıllarında milyoner olanların bir kısmı da memleketlerinde belli bir servete sahip olunca, İstanbul'a gelip yerleşen yerli toprak ağaları ve tüccarlardır. Varlık Vergisi ile satılan dükkân ve evlerden satın alarak, boşalan yerleri doldurmuşlardır.⁴⁷⁶

Savaş döneminde karaborsası yapılan ürünlerin en önemlilerinden birisi de pirinçtir. Kilosu 180 kuruşa çıkmış, yine de yok satmıştır.⁴⁷⁷ Hâl böyle olunca, pirinç ticareti yapan tüccarlar zengin olmuştur. "Pirinç Kralı" olarak adlandırılan Ahmet Çanakçılı, bu dönemde zengin olan tüccarlardan birisidir. Maraş ve Antakya'dan, kilosu 14-24 Kuruş'a topladığı çeltikleri, İstanbul'da pirinç olarak 120-140 kuruşa satmıştır. Pirinç çuvallarını istiflediği için, üç kez karaborsacılıktan yargılanmıştır. Saraçoğlu Hükümeti'nin koyduğu %25 kararını uygulayarak, pirinci 95 kuruşa düşürdüğü için, hükümet tarafından, bulgur imalatının bir kısmı ile Ankara'da yapılacak çeltik fabrikasının müsaadesi kendisine verilmek suretiyle adeta mükâfatlandırılmıştır.⁴⁷⁸ 1944 yılında da Adana Osmaniye ilçesinin Issızca köyünde krom madeni imtiyazını almıştır.⁴⁷⁹ Artık savaş milyonerlerinden olan Çanakçılı,

⁴⁷³ Lewis, **a.g.e.**, (1970), s.296.

⁴⁷⁴ Tezel, **a.g.e.**, (1982) s.234.

⁴⁷⁵ Tanju, **a.g.e.**, ss.74,75

⁴⁷⁶ Boratav, **100 Soruda...**, s. 302

⁴⁷⁷ Son Telgraf, 8 Nisan 1943, s.1.

⁴⁷⁸ Boratav, **100 Soruda...**, s. 298 ; **Yurt ve Dünya**, "Pirinç Kralı", C:3, S:18, 1942, ss. 171,172.

⁴⁷⁹ **Resmi Gazete**, 6 Aralık 1965, s.13. (7858)

1946 yılında kurulan Garanti Bankası'nın 12 kurucusundan birisi olmuştur.⁴⁸⁰ Çanakçılı, 1945 yılında, Devlet Resim ve Heykel Sergisinin yedinci sergisinden başlayarak, beş yıl süreyle devam ettirdiği, “Çanakçılı Ödülü” adı ile verilmek üzere, bir miktar parayı da sanat için ayırdığı görülmüştür.⁴⁸¹

Zeytinyağı da pirinç gibi, fiyatı anormal şekilde artan ürünlerden birisidir. Ticaret Vekâleti'nin raporlarına bakıldığında, ülkede ihtiyacın iki buçuk katı kadar fazla zeytinyağı bulunmasına rağmen, karaborsacılık nedeniyle yağın kilosu 51.85 kuruştan, 231,29 kuruşa yükselerek, %336'lık bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir.⁴⁸² Hal böyle olunca zeytinyağı ticareti yapanlar parayı vurmuşlardır. Ayvalık'ta zeytinyağı tüccarı olan Sezai Ömer Madra da bu dönemde zengin olan iş adamlarındandır. Zeytin ve pirincin yanı sıra birçok tarım ürünü fiyatının savaş döneminde misliyle artması, büyük çiftlik sahiplerinin servetlerini katbekat arttırmalarına neden olmuştur.

Bu dönemde tekstil fabrikatörleri de önemli kazançlar elde etmiştir. Çünkü devlet, sahip olduğu tekstil fabrikalarından kendine yüksek miktarda gelir sağlamak amacıyla, vesikalı olarak dağıtılan tekstil ürünleri haricinde, pamuk alım fiyatlarını düşük tespit edip pamuklu dokuma satış fiyatlarını piyasa fiyatlarından yapmıştır. Bu da tekstille uğraşan iş adamlarının, savaş ortamından zenginleşerek çıkmasına neden olmuştur.⁴⁸³ Tekstilcilerin yanı sıra, müteahhitlik yapan iş adamları da pastadan payını almıştır. Bu yıllarda müteahhitler, maliyenin yapmış olduğu hatalı vergilendirme sistemi vesilesiyle büyük kazançlar elde etmiş ve savaş sonunda, pek çok milyonerin müteahhitler içerisinde çıktığı görülmüştür.⁴⁸⁴

Devlet bu vurgunculuğun önüne geçebilmek için ne tedbir almaya çalışırsa çalışsın, bazı iş adamları, daha yüksek kazançlar sağlamak ya da yasal engellere takılmamak için çeşitli yollar bulmuşlardır. Bu yollardan en bilineni, iş adamları ile bürokratlar arasındaki iş birliğidir. Savaş yıllarında, devletin müdahaleci iktisat politikaları, iş adamları ile bürokratlar arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda, bazı yüksek memurlar (milletvekili, bakan, müsteşar vb.) para karşılığında

⁴⁸⁰ http://assets.garanti.com.tr/assets/pdf/tr/diger/garanti_bankasi_ana_sozlesmesi.pdf Erişim Tarihi: 05.08.2016.

⁴⁸¹ <http://www.berussaanatolia.com/savas-yillari-ve-sonrasi-i/> Erişim tarihi: 05.08.2016.

⁴⁸² **İkdam**, 27 Mart 1942, s.1.

⁴⁸³ Boratav, **100 Soruda...**, s. 293.

⁴⁸⁴ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951, s.26

iş adamlarına “izin verme”, “göz yumma”, “haber verme” gibi çeşitli şekillerde iş adamları ile iş birliği yaparak, büyük kazançların yaratıcısı olmuşlardır.⁴⁸⁵ Devletin iç ve dış ticareti denetleme ağı da bu oluşumu destekler niteliktedir. Şöyle ki, savaş yıllarında devlet, “Toprak Mahsulleri Ofisi” ve “Ticaret Ofisi” gibi kurumlar ile iç ticarete; ihracat vergisi ve “İthalatçı Birlikleri”⁴⁸⁶ eliyle de dış ticarete müdahale etmektedir. İthalatçı Birlikleri’nin tüm organlarındaki seçilen kişilerin onayını da Ticaret Bakanlığı vermektedir. Ortaya çıkan tablo dan da anlaşılacağı üzere iş adamı –memur ilişkisi kaçınılmazdır.⁴⁸⁷ Hâl böyle olunca, yüksek memurların para karşılığı göz yumduğu bazı ticarî sorunlarda, müdahale etmek yerine, olayları örtbas etmeyi tercih etmişlerdir. Savaş döneminde yaşanan çürük lastik ithali skandalı da bunlardan biridir. Skandal ortaya çıkmasına rağmen, konuya müdahale etmesi gereken Ticaret Bakanlığı veya Ticaret Ofisi sessiz kalmış, fakat olayı ısrarla yazan bir gazete sayesinde işler yargıya intikal etmiştir. Bu olay mecliste de şikâyet konusu olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Vehbi Koç yazmış olduğu Hayat Hikâyem kitabında: *“Firma sahibi olduğum 1926 yılından 1939 yılına kadar kendim ve çalışan arkadaşlarımın dürüstlüğü için her türlü yemin edebilirim. 1939’dan 1946’ya kadar ise kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız birçok olay geçti, tabii bilerek bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelenidik.”*⁴⁸⁸ diyerek üstü kapalı bir şekilde itirafta bulunmuştur.

Görüldüğü üzere savaş zenginleri, özellikle büyük şehirlerin bir kısım iş bilir tüccarı ile yine bir kısım becerikli yüksek memurlar arasından çıkmıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu yıllar için: *“Zeytinyağı piyasasını inhisar altına alan Bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan Vali, Umum Müdür vs. mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz.”*⁴⁸⁹ diyerek o günleri adeta resmetmektedir.

Savaş sonunda ise toplumsal hayatımızda, yeni bir güç olarak savaş zenginleri zümresi, artık herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Bu yeni varlıklılar kimlerdi? Nasıl zengin olmuşlardı ve ne kadar bir sermaye birikimi sağlamışlardı?

⁴⁸⁵ Timur, **Türkiye’de...**, (2003), s.27

⁴⁸⁶ 1940 Nisan’ında iki ayrı bakanlar kurulu kararı ile 8 tip olarak kurulmuşlardır. Bkz. **Düster**, 3. Tertip, C:21, ss. 615-63.

⁴⁸⁷ Timur, **Türkiye’de...**, (2003), s. 27

⁴⁸⁸ Koç, **a.g.e.**, (1973), s. 66.

⁴⁸⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, (1968), s. 184.

Elbette bu konuda resmî veriler olmadığı gibi, vergi istatistikleri aracılığıyla, dolaylı yollardan doğru bir bilgi elde etmek olanaksızdır. Yine de her şeye rağmen o dönemi yaşayanların gözlemlerine dayanarak, bazı noktaları saptamak mümkündür.⁴⁹⁰ Söz gelimi savaş bittikten sonra, bir milletvekili “*Sayılarını kimse bilmez ama bizde de 30-40 bin kadar savaş zengini milyoner türemiştir.*” diyerek, kafalarda ortalama bir rakamın belirmesine katkıda bulunmuştur.

2.7.3. Varlık Vergisi ve İş Adamları

1942’de, Saraçoğlu hükümetinin almış olduğu yeni kararlar ile devletçilik politikasına getirdiği esnekliğin, bazı iş adamları tarafından kötüye kullanılması sonucunda, ülkedeki enflasyonun inanılmaz boyutlara ulaştığını daha önce değinmiştik. Devlet artık, ordunun ve şehirlerde yaşayan halkın iâşesini, ücretli veya maaşla çalışan halktan toplamış olduğu kazanç vergisiyle karşılayamaz hale gelmiştir. Halk bu enflasyon oranları altında yaşam mücadelesi verirken, vergileri arttırmanın doğru olmayacağı düşünülerek, yeni bir çözüm yolu arayışına girilmiştir. Nihayetinde çözümü, mevcut vergi sistemiyle toplamakta yetersiz kaldığı, burjuva ve büyük toprak sahiplerine ulaşacak yeni bir vergi kanunu çıkarmakta bulmuştur.

Adına “Varlık Vergisi” denilen 4305 sayılı Kanunu, 11 Kasım 1942 günü kabul edilmiştir.⁴⁹¹ Bu vergiyi ödeyecek iş adamları ve ödeyecekleri miktarlar, oluşturulan komisyonlar tarafından tespit edilmiş, borçlarını ödemeleri için de kendilerine 15 gün süre tanınmıştır. Bu süre içerisinde vergi borcunu yatıramayanlara birinci hafta %1, ikinci hafta için de %2 zam uygulanmıştır. Geçen bir aylık sürede hala vergisini yatırmamış olan iş adamlarının mallarına haciz işlemi uygulanmış, haciz edilen mallarla da borcu bitmeyen iş adamları⁴⁹² çalışma kamplarına gönderilmiştir.⁴⁹³ Bu verginin çıkarılışının asıl amacı, olağanüstü savaş koşullarında elde edilmiş spekülâtif kazançları vergilendirerek, ihtiyaç duyulan parayı temin etmek olsa da⁴⁹⁴ uygulamaya bakıldığında, millî özel sektörün gelişmesinin önündeki en önemli engel olarak görülen Yahudi iş adamlarının, piyasadaki hakimiyetinin

⁴⁹⁰ Timur, **Türkiye’de...**, (2003), s.27

⁴⁹¹ **Resmî Gazete**, No: 5255, 12 Kasım 1942.

⁴⁹² Burada “Gayrimüslim İş adamları” ifadesi, çalışma kamplarına gönderilme işlemi Müslüman mükellefe uygulanmayışı dolayısıyla özellikle kullanılmıştır. Ökte, **a.g.e.**, s.154

⁴⁹³ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, 10.b, 2010, İstanbul, s.135.

⁴⁹⁴ **A.g.e.**, s.141

kırılmak istenmesi de başka bir boyutu olarak görülebilir. Çünkü İstanbul'daki sermayenin el değiştirmesi olayının bu sayede gerçekleştirildiği görülmektedir.⁴⁹⁵ Konu ile ilgili Maliye Bakanı Fuat Ağralı: *“Savaş döneminde elde edilen fazla kazançları vergilendireceğiz.”* diye konuşurken; 9 Kasım (1942) tarihli basına kapalı CHP grup toplantısında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu: *“Bu kamun aynı zamanda bir devrim kamunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.”*⁴⁹⁶ şeklinde konuşmuştur. O dönemde maliyede tahakkuk memuru olan, günümüz iş adamlarından Mehmet Şuhubi, Anadolu'da ticaretten para kazanıp İstanbul'a gelen tüccarların Varlık Vergisi ile el konulan fabrikaları aldığını, böylece sermayenin millileştiğini söylemiştir. Ayrıca verginin, belli bir kriteri olmayıp vergi miktarını koyan kişinin o iş adamını ne kadar tanıdığına göre değişiklik gösterdiğini, Aşkale'ye göndermenin bir çözüm yolu olmadığını, dolayısıyla uygulanış biçimini doğru bulmadığını da özel olarak belirtmiştir. İlaveten: *“Aşkale'ye giden birini tanıyordum. Geldikten sonra işinin başına geçti. Onlarda para vardı, parayı vermediler Aşkale'ye gittiler. Aşkale'yi tercih ettiler. Parayı verse fakir olarak yaşayacaktı. Aşkale'ye giden Musevilerin birçoğu paralıydı, vermediler.”* demiştir.⁴⁹⁷

Hükümet, yayınladığı kanunun gerekliliğini halka duyurmak için gazeteleri kullanmış, kanun çıkmadan evvel gazeteciler ile görüşme yaparak, nasıl yayın yapmaları gerektiği konusunda onları bilgilendirmiştir. Ayrıca gazetecilerin ödemesi gereken Varlık Vergisi asgari düzeyde tutulmuş, hatta Yunus Nadi'nin milyon liralık vergisi silinmiştir.⁴⁹⁸ Ermenilerin “Jamanak” gazetesinin 10.000 liralık vergisi de başbakan tarafından tecil ettirilmiştir.⁴⁹⁹ Vergi hakkında ilk karşı yazıyı yazan, bu cesareti gösteren muharrir, Ahmet Emin Yalman'dır. Kendisinin D grubundan olmasının bunda etkisi olduğunu söyleyenler olmuştur. Vatan'da, 25 Eylül 1944 tarihinde yayınlanan “Berbat Bir Rahatsızlık” ve 26-27 Eylül 1944'te “Tasfiye Nasıl

⁴⁹⁵ Yılmaz, a.g.e., s.290

⁴⁹⁶ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 263.

⁴⁹⁷ İstanbul Sanayi Odası (İSO), **Sanayi Tarihi Üzerine Röportajlar-Üretenlerin Öyküsü**, 65.yıl Özel Sayısı, Haz. Nebil Özgentürk, Acar Basım, İstanbul, 2017, s.228-235.

⁴⁹⁸ Ökte, a.g.e, s. 84.

⁴⁹⁹ Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları – Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Kitap, 1. b, İstanbul, 2009, s.88.

Olmalı” başlıklı yazılarından sonra gazetesi süresiz olarak meclis kararıyla kapatılmıştır.⁵⁰⁰

Vergilendirme ölçüsüne baktığımızda da dikkate alınan husus, iş adamların dinleri ve etnik kökenleri olmuştur. (M) Müslüman, (G) Gayrimüslim,⁵⁰¹ (E) Ecnebi,⁵⁰² (D) Dönme⁵⁰³ olarak ayrıştırılmış; birbirleriyle kurdukları ortaklıklar vesilesiyle açılan şirketlerde MG, ME, MGE vs. şekilde sınıflandırılarak vergilendirmeleri yapılmıştır.⁵⁰⁴ Müslüman iş adamları, savaş yıllarında elde ettikleri tahmin edilen kazanç toplamının 1/8’i kadar vergi vermekle yükümlü tutulurken, gayrimüslim iş adamları kazançlarının yarısı kadar (duruma göre bütün varlıklarının yarısına çıkabilir) vergi vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Fakat işin ilginç yanı, devletin elinde iş adamlarının kazançlarını belirleyebilecek kayıtlar yetersizdir⁵⁰⁵ ve vergilendirmeler kişilerin harcamaları, tanınmışlıkları, yaşam şekilleri göz önünde bulundurularak, tabiri caizse gelişi güzel bir şekilde yapılmıştır. İstanbul defterdarı Faik Ökte’nin, o günlere ait diyalogu durumu anlamak açısından iyi bir örnektir: *“(Maliye Müfettişi Mehmet) İzmen’e (vatandaşların) servet ve kazançlara ait rakamların nasıl tesbit edildiğini sordum. Gülererek “sadece tahminde bulunmuşlar” dedi. Hakikaten rakamların mesnedi, ipe sapa gelir tarafı yoktu.”*⁵⁰⁶ Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı yıllarında, Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan, İsviçre, Hollanda, ABD, Fransa ve İngiltere’de de uygulanmış olmasına rağmen bizdeki uygulamanın bu kadar çok ses getirmesinin nedeni, bu keyfiyet halidir. Bahsi geçen devletler, olağanüstü savaş giderlerini karşılayabilmek için, savaş koşullarından dolayı haksız kazanç elde eden iş adamı ve şirketlerden, yüksek oranlarda (Örneğin; ABD olağanüstü kazancın %94’ü oranında) Varlık Vergisi almışlardır.⁵⁰⁷ Patırtının diğer bir nedeni de listedeki gayrimüslim iş adamı sayısının ve ödeyecekleri vergi miktarlarının çok olmasıdır. Bu çokluğu oranlarla ifade edecek olursak, gayrimüslim mükelleflerin toplam mükelleflere oranı %87, Müslümanların, %7, Karışık %6

⁵⁰⁰ Rıfat N. Bali, **Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklar**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2012, (Varlık...) s. 268; Ökte, **a.g.e.**, ss. 195-196.

⁵⁰¹ Gayrimüslimler, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olan, etnik ve dini karakterlerini koruyan Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlardır.

⁵⁰² Ecnebiler, başka bir ülkenin uyruğunda olup, Türkiye’de ticari ve kültürel faaliyet için bulunan kişilerdir

⁵⁰³ Dönmeler, önceden azınlıklar ya da başka bir milletin vatandaşları arasında olup sonrasında Müslümanlığı kabul etmiş olan kişilerdir.

⁵⁰⁴ Ökte, **a.g.e.**, s.86

⁵⁰⁵ **A.g.e.**, s.82

⁵⁰⁶ **A.g.e.**, s.47.

⁵⁰⁷ Hüseyin Perviz Pur, **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 227-243.

şeklinde. ⁵⁰⁸ Türkiye’deki ticaretin ve servetin ağırlıklı sahibi gayrimüslim azınlıklar olduğu için, verginin en büyük bölümünün onlardan toplanması gayet doğaldır aslında. ⁵⁰⁹ Fakat Müslüman olmayan iş adamı ile Müslüman olan iş adamına uygulanan vergi oranı farkını da göz ardı etmemek gerekir. Şöyle bir örnekle konuyu gayet iyi özetleyebiliriz: Gösterişli ve sosyal bir yaşam anlayışına sahip olan “Avukat Jak Hatem”e 140.000 lira vergi borcu belirlenirken, daha kapalı ve mütevazı yaşamı tercih eden ortağı “Avukat Bensiyon Garin”e 90.000 lira vergi borcu belirlenmiştir. Öte yandan, aynı yerde bürosu olan avukat arkadaşları (Müslüman) Sadi Rıza Dağ’a ise 6.000 lira vergi borcu belirlenmiştir. ⁵¹⁰ Medeni Kanun Şerhi çalışmalarıyla tanınan Avukat Gad Franko’ya da (Glat Franko) 420.000 lira Varlık Vergisi borcu belirlenmiştir. Sahibi olduğu Karaköy’deki Bahtiyar Han’ı satması için yeteri kadar beklenilmeyerek malları haczedilmiş ve 62 yaşındaki Franko, Aşkale’ye gönderilmiştir. Eski öğrencisi Şükrü Saraçoğlu’na yazdığı: “Devlet vatandaşının her şeyini, hatta canını bile isteyebilir ama olmayan bir şeyi istemeye hakkı yoktur.” mesajıyla, 20 gün sonra salıverilmiştir. ⁵¹¹ Bahtiyar Han ihalede, bir Kamu İktisadi Teşebbüsü olan Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından alınmıştır. Yakın zamanda yeniden el değiştiren Han’ın yeni sahipleri, iş adamı Hacı Ali Akın, Muzaffer Mermer ve Yücel Menevşe’dir. ⁵¹² Gad Franko örneğinde gördüğümüz gibi, bazı gayrimüslim iş adamlarının vergilerini ödemeleri beklenmeden, mallarına haciz işlemi uygulanmıştır. Bunlar genellikle Beyoğlu’nda mücevherat, altın ve benzeri işlerle uğraşanlardır. Burla Biraderler de bunlardan biridir. ⁵¹³ Muhtemelen böylelikle, mükelleflerin ülke dışına kaçmasının veya mal kaçırmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Vergi miktarlarının komisyonlarca belirlenmesi esnasında, komisyonda üye olan kişilerin ve üst düzey devlet adamlarının yakını veya tanıdığı olan iş adamlarının vergilerinde indirim ve kolaylıklar uygulandığı gibi, husumetli oldukları kişilerin vergileri birkaç misli arttırılmıştır. Örneğin; komisyonda olan Ticaret

⁵⁰⁸ Ayhan Aktar, “Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942-30 Haziran 1943)”, **Toplumsal Tarih**, C: 12, S: 69, Eylül 1999, s. 12.

⁵⁰⁹ Okutan, **a.g.e.**, s. 277.

⁵¹⁰ Aktar, **a.g.e.**, s.155.

⁵¹¹ Akar, **a.g.e.**, ss.73-74.; “Varlık Vergisi Kıskaçında Bir Avukatlar Ailesi”, **Baro Gündemi**, Aralık 1997, ss.38-40.

⁵¹² Nursel Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbul’unda Hanlar ve Pasajlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2010-86, İstanbul, 2011, s.164.

⁵¹³ Akar, **a.g.e.**, s.178.. ; Ökte, **a.g.e.**, s.105

Odasından Mithat Nemli ve Nuri Dağdelen'in vergileri ile Belediye Meclis üyesi Bican Bağcıoğlu'nun ortaklığı bulunan bakkalın vergisi düşürülmüştür. Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın husumetli olduğu Müteahhit B.H. Kori ile Dr. Cudi Birttek'in vergileri yükseltilmiştir. Ayvalık'ta ki Madra Zeytinyağı Fabrikası'nın sahibi olan, iş adamı Sezai Ömer Madra'nın vergisi, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun isteğiyle düşürülürken, İstanbullu iş adamı Necmettin Molla'nın ve Prens Halim'in vergileri, Parti Müfettişi Suat Hayri Ürgüplü'nün devreye girmesi sonucu düşürülmüştür.⁵¹⁴ İş adamı Akif Sadıkoğlu'nun, Rize Kereste Fabrikası'na ait vergi borcu, Maliye Teftiş Heyeti Başkanı Şevket Adalan'ın araya girmesi ile silinmiş,⁵¹⁵ Ankara ile husumetli olan iş adamı İbrahim Ali ile Fuat Baban'ın vergileri de yükseltilmiştir. Fuat Baban'dan on kat zengin olan iş adamı Habib Edip'e, 15.000 lira vergi borcu çıkartılırken, Fuat Baban'a 300.000 lira uygun görülmüştür.⁵¹⁶ Bu örneklerin yanı sıra Faik Ökte, G grubunda değerlendirilen "Mişon (Mulis) Tekinalp"'in "Atatürk" isimli bir kitabı olduğu için iyi duygulu bir Türk vatandaşı olmasından dolayı, benzer şekilde, Karabet Devletyan'ın da Fransız basınında Türkler lehine yazılar yazan bir kardeşinin bulunmasından dolayı, vergilerini ödememelerine rağmen, haklarında haciz ve kampa gönderme işlemi yapılmadığını belirtmektedir.⁵¹⁷ Fakat öte yandan dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İstanbul Taşlık'taki evi için vergi öderken, Mareşal Fevzi Çakmak da Kadıköy Bahariye Caddesi'ndeki evinden dolayı 2000 lira Varlık Vergisi ödemiştir.⁵¹⁸ Buradaki tezat dikkat çekicidir. Tekinalp ile Devletyan'a uygulandığı söylenen ayrıcalık, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak gibi partinin önde gelen kişilerine uygulanmamıştır.

CHP'li olup parti gençlik kollarında hizmet etmiş olan İshak Alaton'un babası, Vitali (Hayim) Alaton'un vergisi, iki farklı vergi dairesinde hesaplanmıştır. Sirkeci'deki Hocapaşa Vergi Dairesi, 64.000 lira borç çıkarırken, Eminönü Vergi Dairesi 16.000 lira olarak belirlemiştir. Duruma itiraz eden Vitali Alaton'un her iki vergiyi de ödemesi zorunlu tutulmuştur.⁵¹⁹ O sıralar İngiltere'den iplik ithal edip Anadolu'daki dağıtıcılara satan, küçük bir tüccar olan Vitali Alaton, belirlenen miktarı ödeyemediği için dükkândaki mallar, evindeki eşyalar, sobaya varana kadar

⁵¹⁴ A.g.e., ss. 95-99.

⁵¹⁵ A.g.e., s.116

⁵¹⁶ A.g.e., s. 174.

⁵¹⁷ A.g.e., s.160.

⁵¹⁸ Okuyan, a.g.e., s.279. ; Ökte, a.g.e., s. 178

⁵¹⁹ Bali, Varlık..., ss.148-154.

haczedilmiştir. Eşyalardan elde edilen 500 lira, vergi borcunu ödeyemeyince, Vitali Alaton, Aşkale'ye gönderilip, af çıkana kadar, yani 1 sene çalışmak zorunda bırakılmıştır. Geriye iflas etmiş, saçları komple beyazlamış ve çökmüş bir iş adamı enkazı kalmıştır. Çocuklarını ise kilise okutmuştur. Alaton ailesi, 1955'te ki 6-7 Eylül olaylarında bir kopma daha yaşayacaktır.⁵²⁰ İş Adamı Jak Kamhi'nin babasına ve amcasına 50'şer bin liralık Varlık Vergisi borcu belirlenmiştir. Babası borç bularak bu ödemeyi yapmış fakat amcası evli olmadığı için borcu ödemek yerine, Aşkale'ye gidip çalışmayı tercih etmiştir. Fakat oraya gittikten 1 hafta sonra ölmüş, öldüğü bilgisi kendilerine 10 günden daha geç bildirilince reddi miras yapma süresi geçmiş ve amcasının borcunu da Jak Kamhi'nin babası ödemek zorunda kalmıştır. Evlerindeki eşyalar haczedilmiş, haciz memurları geldiği için panik olan annesi merdivenlerden düşüp bacaklarını kırmış akabinde de hayatını kaybetmiştir.⁵²¹

Varlık Vergisi'nin uygulanması esnasında, dönemin devlet adamları ile iş adamları arasındaki ilişkilerin ne şekilde kullanıldığını, iş adamlarının ve ailelerinin bu uygulamadan nasıl etkilendiğini gösteren bazı örneklere değinilmiştir. Verilen bilgilerin pek çoğu, dönemin kilit isimlerinden biri olması bakımından, Faik Ökte'nin anılarından elde edilmiştir. Fakat bu bilgiler değerlendirilirken, Faik Ökte'nin kitabını, DP'nin iktidarda olduğu 1951 yılında çıkardığını ve bir nevi kendisini savunma ihtimalinin olabileceğini de göz ardı etmemek gerek. O dönemde Maliye Teftiş Kurulu'nda çalışan Cahit Kayra'nın da Faik Ökte ile ilgili düşüncesi bu doğrultuda olmuştur. Ayrıca onun için:

“Biz Maliye Teftiş Kurulu çalışanları olarak ne ırkçıydık ne aptaldık ne de hırsızdık. Ama ne yazık ki içimizde bir tek fire verdik. O verdiğimiz fire, bu kampanyayı yöneten İstanbul Defterdarı Faik Ökte oldu. Faik Ökte Varlık Vergisi'nin toplanması sırasındaki emlak satışlarında bir Ermeni vatandaşın evini satın aldı. Faik Ökte, teftiş heyetinin en zeki kişisiydi. Bunu nasıl yaptığını anlamak mümkün değildir.”⁵²² demiştir.

Yine bir Ermeni olan Mihran Yarman'ın, 1939 da bin bir güçlkle hak kazandığı Silahlı Kuvvetlere “Etüv”⁵²³ üretme işinden, 1942 de yapılacak olan yeni ihaleye katılmayarak çekilmesi istenmiştir. Bunu isteyen Defterdar Faik Ökte'dir ve

⁵²⁰İSO, a.g.e., ss. 8-10.

⁵²¹ İSO, a.g.e., ss. 126-128.

⁵²² **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1999.

⁵²³ **Etüv**: İçinde belli bir sıcaklık elde edilerek kurutma, mükrop üretme ve dezenfekte veya sterilizasyon gibi gayelerle kullanılan aletin genel adıdır. Ordu da genellikle askerlerin bitlenmiş elbiselerini temizlemek için kullanılır.

nedeni de bir yakınının ihaleye katılacak olmasıdır. Mihran Yarman'ın bu isteği reddetmesi üzerine, Faik Ökte, Mihran Yarman ve babasına toplam 1 milyon liralık vergi borcu çıkartmıştır. Bu rakamı ödemesi imkânsız olan Mihran Yarman 1. kafiye ile Aşkale'ye gönderilmiştir.⁵²⁴ Ecnebi iş adamlarına uygulanan vergiler, konsolosluklarının hükümet ile görüşmeleri neticesinde, Müslümanlarla aynı orana düşürülerek önemli ölçüde vergi indirimi yapılmıştır.⁵²⁵ Bunlar arasında en büyük indirim İngiliz vatandaşlarına yapılırken, (Tespit edilen toplam vergi: 6.447.000, indirimden sonra: 2.828.000, tahsil edilen: 1.953.000), Amerikan vatandaşları, tespit edilen vergiyi hiçbir şekilde vermemişlerdir.⁵²⁶ Bu durum Müslüman iş adamlarını da harekete geçirmiş, özellikle gayrimüslim iş adamları ile ortaklıkları olanlar indirim talebinde bulunmuşlardır. İş Adamı Vehbi Koç'un, İstanbul'da Geseryanlar'la ortaklığı vardır. Ayrıca Karalyan'la ortak olan Bursa Orhangazi'de 8.000 liralık zeytinyağı değirmeni ve Gemlik'te 40.000 liralık zeytinyağı fabrikası, Anamur'da Mehmet Karamancı ve Canik Verter'le ortak kurşun madeni vardır ve toplam vergileri bir milyona yaklaşmıştır. Vehbi Koç, istemiş olduğu indirim talebi neticesinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun devreye girmesiyle yeniden incelenip, borcu 600.000 liraya düşürülmüştür.⁵²⁷ İş Adamı İzzet Akosman'ın indirim talebi de Vehbi Koç'un talebiyle aynı anda değerlendirilmiş, belli oranda ona da indirim yapılmıştır.⁵²⁸

Varlık Vergisi'ni ödeyebilmek için pek çok iş adamı, gayrimenkullerini satmak, şirket hisselerini ortaklarına devretmek zorunda kalmıştır. Satılan mallar genellikle gayrimüslim iş adamlarına ait olup, alıcılar ecnebi ve Müslüman iş adamları olmuştur. O işi bilseler de bilmeseler de satılan işletmeyi sırf ucuz ve yeri güzel olduğu için alıp, fabrikatör olan Anadolu kökenli iş adamları vardır.⁵²⁹ Bunun yanı sıra, satılan gayrimenkullerin %30'u Tablo 4'te görüleceği üzere resmî ve yarı resmî kurumlar tarafından alınmıştır. Örneğin Beyoğlu'nda ki A. Saltiel ve H. Arditi'ye ait olan Emek (Melek), Rüya (Sümer) ve İpek Sinemaları ile Serklidoryan

⁵²⁴ Gülay Dinçel, "Yarmayanlar-Üç Kuşak Sanayici Bir Ermeni Ailesi", **Toplumsal Tarih**, C:12, S:69, 1999, ss. 27-29.

⁵²⁵ Lewis, **a.g.e.**, (1970), s. 297.

⁵²⁶ Ökte, **a.g.e.**, ss. 125-126.

⁵²⁷ Koç, **a.g.e.**, s.65; Bali, **Varlık...**, ss. 113-114; Ökte, **a.g.e.**, ss. 129-130., Akar, **a.g.e.**, s.88.

⁵²⁸ Ökte, **a.g.e.**, ss. 129-130.

⁵²⁹ İSO, **a.g.e.**, s. 231.

(Cercle d'Orient) binasının tamamı Beyoğlu Belediyesi tarafından alınmıştır.⁵³⁰ Vahram Gesaryan'a 1,5 milyon liralık vergi borcu belirlenmiş, Gesaryan'ın Beyoğlu'ndaki "Sahibinin Sesi" plak şirketinin bulunduğu binayı Sümerbank satın almış ve Beyoğlu Yerli Mallar Pazarları Şubesinin hizmetine vermiştir.⁵³¹ Baylan Pastanesi,⁵³² Maçka parkının oradaki "Küçük Çiftlik Park"ta⁵³³ buna benzer örneklerdendir.

Tablo 4: Gayrimenkulleri Satın Alan Gruplar

Müslüman Türkler	7.434.593	% 67.1	450	16.521
Müslüman Türklerin Şirketleri	65.500	% 0.6	2	32.750
Ara Toplam		% 67.7		
KİT'ler, Millî Bankalar ve Millî Sigorta Şirketleri	1.693.584	% 15.3	23	73.634
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1.624.530	% 14.7	11	147.684
Ara Toplam		% 30		
Ermeniler	109.867	% 1	24	4.577
Rumlar	82.900	% 0.7	20	4.145
Yahudiler ve Diğer Gayrimüslimler	66.975	% 0.6	13	5.151
TOPLAM	11.077.949	% 100	543	20.401

Kaynak: Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, s. 204 ; (Beyoğlu, Şişli, Eminönü, Fatih, Kadıköy, Adalar Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivi.)

İş Bankası, Varlık Vergisi'ne tabi tutulan yerli iş adamlarına, kredi vermek suretiyle destek olmuş, 316.000 lira Varlık Vergisi ödeyecek olan Hacı Ömer Sabancı'ya 150.000 lira, yaklaşık 300.000 lira vergi kesilen Nuri Has'a 200.000 lira, Çukurova Grubu'ndan Sadi Eliyeşil'e 700.000 lira, Karamehmetlere 130.000 lira; 600.000 lira vergi ödemek zorunda kalan Vehbi Koç'a 880.000 lira, Dönmeler grubunda değerlendirilen ve 1.500.000 lira ile ikinci en yüksek vergiyi ödeyecek olan, Mensucat Santral'in ortaklarından Halil Ali Bezmen'e de 950.000 lira kredi verilmiştir. (Fuad Bezmen anılarında alınan krediyi 800.000 olarak belirtmektedir.) Bezmenler' in ortağı olan (G) Taranto ailesi ise, üzerine düşen vergiyi ödeyemeyince

⁵³⁰ Ökte, a.g.e, s. 165.

⁵³¹ **Cumhuriyet**, 23 Şubat, 1943.

⁵³² Aktar, a.g.e, ss.203-205

⁵³³ İki çerkez kadına ait olan Küçük Çiftlik Park'ı belediye satın almak istemesine rağmen sahipleri satmayınca, kendilerine 150 bin lira Varlık Vergisi borcu çıkartılmıştır. Bayanların bu bocu ödeyecek paraları olmadığı için Park ihale yolu ile satılığa çıkarılır ve belediye Park'ı 145 bin liraya satın almış olur. Kalan 5 bin lira borç için bayanların evi de satılmaya yeltenilmiş fakat defterdar Faik Ökte borcu tecil ettirmiştir. Ökte, a.g.e., s.165.

şirketteki hisselerini Bezmenlere satmak zorunda kalmıştır.⁵³⁴ Faik Ökte'ye göre Bezmenler, Tarantoların hisselerini ölü denilebilecek bir fiyata almışlardır.⁵³⁵ Fuad Bezmen ise, Tarantoların vergilerini ödeyecek durumlarının olmamasından dolayı, Osmanlı Bankası Müdürü Vafidis'in, babası Halil Ali Bezmen'e ricası üzerine, Tarantoların hisselerini ve Varlık Vergisi borcunu üzerlerine aldıklarını belirtmektedir.⁵³⁶ Kadir Has, Adana'daki Millî Mensucat Fabrikası'nın dört ortağından biri olan babası, Nuri Has'ın, Varlık Vergisi borcunu ödeyebilmek için evlerinde sakladıkları altınları bozdurduklarını söylese de,⁵³⁷ rakam belirtmediği için İş Bankası'ndan aldıkları kredi haricindeki 100 bin lirayı ödemek için olduğu düşünülebilir. İş Adamı Nafiz Şamlı, Giraud ailesiyle ortak olarak kurmuş olduğu İzmir Pamuk Mensucat Türk Anonim Şirketi'ne de 900 bin liralık Varlık Vergisi ödemesi gelmiştir. İzmir'in önde gelen ailelerinden olan Şamlı ailesi bu vergiyi ödeyebilmek için, sahip olduğu gayrimenkulleri yok pahasına satmak zorunda kalmış, ilaveten bankalardan kredi alarak ancak borcunu ödeyebilmiştir. Fakat işletme çok büyük sarsılmış, iş hacmini küçültmek zorunda kalmış, uzun bir süre toparlanmak için uğraşmışlardır.⁵³⁸

2.000.000 lira ile ülkenin en büyük Varlık Vergisi biçilen Barzılay ve Benjamen isimli, kömür ve tuz nakliyatı yapan vapur şirketinin hikâyesi ise gerçekten üzücüdür. Bir İngiliz firması, şirketin iki gemisi için, 150.000 sterlin (2.400.000 lira) teklif etmiştir. Şirket iki gemisini satarak vergi borcunu ödemeyi düşünürken,⁵³⁹ Millî Korunma Kanunu'na takıldıkları için devlet satışa izin vermemiştir. Başbakan Saraçoğlu'na giden meselenin çözümü ise şu şekilde olmuştur. Şirket sahiplerinin evlerindeki eşyalar haczedilmiş, şirketin sahip olduğu tamamı 5 tane olan vapur, Devlet Deniz Yolları tarafından alınmış, ele geçen parayla Varlık Vergisi borcu tahsil edildikten sonra, vapur şirketine 109.000 lira para kalmış, gemiler ise Haliç'te çürümeye bırakılmıştır.⁵⁴⁰ Türk vatandaşı olup Yahudi olan ve 5 gemisi bulunan (19.300 tonajlı) Barzılay ve Benjamen firması cezalarıyla birlikte

⁵³⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 290; Tanju, **a.g.e.**, ss.6-61.; Bali, **Varlık...**, ss. 201-203.

⁵³⁵ Ökte, **a.g.e.**, 166.

⁵³⁶ Bezmen, **a.g.e.**, ss. 119-120.

⁵³⁷ Kadir Has, **Vatan Borcu Ödüyorum**, ABC Yayınları, İstanbul, 2002, s. 80-85. ; Bali, **Varlık...**, ss. 103-107.

⁵³⁸ Gürsoy, **a.g.e.**, s.240.

⁵³⁹ Bali, **Varlık...**, s.125.

⁵⁴⁰ Ökte, ss.183-184. ; Akar, **a.g.e.**, s.75.

2.144.000 lira vergi öderken, kendisi gibi 5 gemisi olan (21 550 tonajlı) Türk ve Müslüman “Kalkavanzade” şirketi 60.000 tl vergi ödemiştir.⁵⁴¹

Bazı Müslüman iş adamları da gayrimüslim iş adamlarına ait fabrikaları, düşük fiyata ele geçirmeye çabalamışlardır. Örneğin iş adamı Raif Minkari, lastik fabrikasını Yahudi iş adamından satın alıp, fabrikanın 90 bin lira olarak belirlenen vergi borcunu, kendisi Müslüman olduğu için düşürmeye çalışmıştır. İsmet İnönü’nün öz kardeşi olan iş adamı Hasan Rıza Temelli, İstanbul İdrofil Pamuk Fabrikası Türk Anonim Şirketinin sahiplerinin vergisini ödemesi için sıkıştırılmasını isteyerek, fabrikayı düşük fiyata arkadaşları ile birlikte satın almıştır.⁵⁴² İş adamı Rüştü Akın da, Denizli Babadağ’dan gelip küçük bir iplik fabrikasını Varlık Vergisi’nden satın almış, işi öğrenmiş ve sonrasında Türkiye’nin en büyük iplik fabrikalarını kurmuştur.⁵⁴³

Varlık Vergisi uygulaması esnasında kimi zaman kurunun yanında yaşın da yandığı olmuştur. Meselâ Ankara’da yaşayan ve küçük çapta ticaret ile uğraşan, dürüst bir Yahudi olan İlya Araf’ın ailesine, 300.000 lira Varlık Vergisi borcu bildirilmiştir.⁵⁴⁴ Borcu ödeyebilmek için her şeylerini satmışlar, sıra eve gelince Araf, İçişleri Bakanı Recep Peker’den yardım istemiş, fakat bakan şaibe altında kalmamak için yardım edememiştir. Sonrasında kapısını çaldığı Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, durumu iyice tetkik ettikten sonra, evlerinin satılmasının ve Aşkale’ye gitmelerinin önüne geçmiştir. Denizlili iş adamı Kaleli Ahmet Hamdi Toksöz, Denizli’de yapılacak olan öğrenci yurduna 500 lira bağışta bulunmuştur. Varlık Vergisi Komisyonu, buna istinaden olsa gerek, Toksöz’ün 3000 liralık Varlık Vergisi’ni rahatlıkla ödeyebileceğini düşünüp, kendisine böyle bir borcu uygun görmüşlerdir. Toksöz bu borcu ödemiş fakat maalesef iflastan kurtulamamıştır.⁵⁴⁵ Büyük Ada’da yaşayan, hukukçu ve iki medreseden icazetli Teologos Gülbaloğlu’na da yüksek bir vergi borcu çıkarılmış fakat Ahmet Emin Yalman’ın gazetesinde bunu konu etmesi ile İsmet İnönü durumu düzeltmek için devreye girmiştir. Eski Babıali

⁵⁴¹ Akar, **a.g.e.**, s.85.

⁵⁴² Ökte, **a.g.e.**, s. 175.

⁵⁴³ İSO **a.g.e.**, s. 231.

⁵⁴⁴ Bali, **Varlık...**, s. 266.

⁵⁴⁵ Ercan Haytoğlu, Varlık Vergisi Denizli Uygulaması, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:4, S:11, 2005, s. 178.

Sicil Müdürü olan Ohannes Ferit Efendi de 88 yaşında ve hiçbir malı mülkü olmamasına rağmen kendisine yüksek bir Varlık Vergisi borcu reva görülmüştür.⁵⁴⁶

Varlık vergisi, daha önce de belirttiğimiz gibi Müslüman–gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın, tüm ülkede uygulanmıştır. Örneğin; Denizli ilinden toplanan Varlık Vergisi’nin tamamı Müslüman-Türk iş adamlarından alınmıştır ve Anadolu’daki pek çok ilde durum aynıdır.⁵⁴⁷ Sadece ülkenin en zenginleri ve azınlık iş adamlarının pek çoğu İstanbul’da yaşadığı için, İstanbul, Varlık Vergisi uygulamasının merkez üstü olmuştur. Toplam 221.307.642⁵⁴⁸ lira ile en yüksek vergi de buradan toplanmıştır. İkinci en yüksek vergi ödenen il ise İzmir’dir. Merkez ve kazalarda toplam 26.947.760 liralık Varlık Vergisi alacağı belirlenmiş ve 15 gün içerisinde 17,5 milyonu tahsil edilmiştir. Üçüncü sırada ise Ankara vardır. Toplam 16.713.000 lira olarak belirlenen Varlık Vergisi’nin 15.143.000 lirası tahsil edilmiştir.⁵⁴⁹ Tüm ülkeden toplam 314.920.940 lira vergi toplanmıştır.

Varlık Vergisi ilk olarak 17.09.1943 tarihinde çıkartılan, 4501 Sayılı Kanun ile (hizmet erbabı ve seyyarların ödeyeceği Varlık Vergisi’nin iptali kanunu) düzenlemeye tabi tutulmuş, 5 ay sonra, 15.03.1944 tarihinde çıkarılan 4305 sayılı kanunla da kaldırılmıştır. Bu tarihe kadar tahsil edilemeyen, 112.612.167 lira tutarındaki vergiler iptal olunmuştur.⁵⁵⁰

Her ne kadar verginin şekli ve uygulanışı hatalı bile olsa, kalan borçların iptal edilmesi, vergisini ödeyen dürüst iş adamlarını mağdur duruma düşürmüştür. Dolayısıyla bu durum, halkın ve iş adamlarının devlete olan güvenlerinin sarsılmasına neden olmuştur. Öte yandan, gümrüklerin kapalı olduğu savaş yıllarında birçok fabrikanın da üretimini durdurmasına sebebiyet vermiştir.⁵⁵¹ Kayıplarını telafi etmek isteyenler ise karaborsa yolunu seçmiş ve başarılıda olmuşlardır. Artık arzu edildiği gibi azınlık kökenli büyük iş adamları tasfiye olmuş, sermaye el değiştirmiştir. Müslüman Türk halkın bu vergiye bakışı ise olumlu yöndedir. Kendileri yıllar boyunca süren savaşlar yüzünden fakirlik, hastalık ve ölümlerle mücadele ederken, azınlıkların askerlikten muaf olmaları, savaş yıllarında artan enflasyondan dolayı ticaretten çok paralar kazanıp lüks bir hayat sürüyor

⁵⁴⁶ Bali, **a.g.e.**, s.267.

⁵⁴⁷ Haytoğlu, **a.g.m.**, s. 185.

⁵⁴⁸ Ökte, **a.g.e.**, s.197

⁵⁴⁹ Akar, **a.g.e.**, ss.75-76.

⁵⁵⁰ Ökte, **a.g.e.**, s.196

⁵⁵¹ **A.g.e.**, ss. 209-210.

olmalarından dolayı rahatsızdılar. Yine başlayan savaş ortamında benzer bir senaryonun yaşanıyor olması, Müslüman-Türk halkının tahammülünü yok etmiştir. Akşehir halkı Varlık Vergisi'ni "Yaşasın Cumhuriyet!" nağraları ile karşılamış ve bunu Cumhuriyetin bir nimeti olarak görmüştür.⁵⁵² Halk adeta, Varlık Vergisi'ni azınlıkların yüzlerce yıldır sahip oldukları kapitülasyonların rövanşı olarak görmüştür.

2.8. Tek Parti Döneminde Devlet- Parti Bütünleşmesi ve İş Adamlarının Siyasî Rolü

Kurtuluş mücadelesinin bitip Cumhuriyetin kurulduğu dönemlerde iş adamları, subaylar ve milletvekilleri ile üst düzey bürokrasi üçlemesi, ülkede yeni bir düzenin kurulması, kalkınmanın gerçekleştirilmesi için, birlik halinde hareket etmişlerdir. Bu birliktelik, bir süre sonra, bir kişinin birden çok statüyü üzerinde barındırmaya başlaması şekline dönüşmüştür. Kısacası, tek parti döneminde, devlet, parti ve iş adamı adeta birbirinden ayrı düşünülemeyecek şekilde iç içe geçmiştir. Cumhurbaşkanı'nın (Devlet Başkanı) Parti Genel Başkanı olduğu ve hatta parti meclisi tarafından "Millî Şef" unvanının verildiği düşünülürse bütünleşmenin en yukardan başladığı görülebilir. Başbakan İsmet İnönü, 1930 yılından sonra, parti ile devleti kontrol etme arzusuyla, "Siyasî Müsteşarlıklar" sistemini getirip her bakanlığa partiden bir siyasî müsteşar koyması da buna bir örnektir.⁵⁵³ Celal Bayar'ın da özel bir banka olan İş Bankası'nın Genel Müdürlüğünü yaparken, milletvekilliğinin de devam etmesi, bu giriftin göstergesidir.

Yine bu dönemde İttihat ve Terakki'nin "Millî İktisat" günlerinde olduğu gibi, ticaretin ve paranın tadını almış güçlü politikacıların devletle veya devlet nüfuzları ile ticaret yapmaları yaygın olarak görülmüştür.⁵⁵⁴ Birçok hükümet ve meclis üyesi, üst düzeyde bürokrat ve yakınları iş hayatına atılmışlar, sahip oldukları siyasî nüfuzları sayesinde yerli ve yabancı şirketlerin iş takipçiliğini, temsilciliğini yapmışlardır. Temsil ettikleri şirketlerin belli oranda hissedarı ve aynı zamanda yönetim kurulu üyesi olarak faaliyet göstermişlerdir.⁵⁵⁵

⁵⁵² Bali, **Varlık...**, ss. 21-22.

⁵⁵³ Mustafa Kemal, aslında böyle bir devlet-parti denetim mekanizmasını hiçbir zaman tasvip etmemiş fakat daima İsmet Paşayı yönetimde kolaylamaktan yana olduğu için ve hükümet başkanını hareketlerinde özgür bırakmak için karşı çıkmamıştır. Bununla birlikte İnönü'nü Başbakanlıktan ayırdığı zaman birimin Tasfiyesini istemiştir. Bozdağ, **Perde Arkası...**, ss.139-141.

⁵⁵⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.323

⁵⁵⁵ Tezel, **a.g.e.**, (1986), s. 203.

Tek parti döneminin devlet, parti ve iş adamı ilişkilerinin daha iyi kavranması açısından, Mehmet Ali Kağıtçı'nın kâğıt fabrikası açma serüvenine bakabiliriz. Mehmet Ali Kâğıtçı, Avrupa'nın farklı ülkelerinde kâğıt üretimi üzerine eğitim aldıktan sonra, Türkiye'de kâğıt fabrikası kurulması için, 1928 yılında konferanslar vermeye başlamıştır.⁵⁵⁶ Bu faaliyetleri, Dünya kibrit kralı Kreuger'in adamları ve Avrupa Kâğıtçılar Birliği'nin (Gröld) Türkiye'de bağlantılı olduğu tüccar tarafından, rüşvet teklif edilmek suretiyle, engellenmek istenilmiş fakat başarısız olmuştur.⁵⁵⁷ Akabinde, Tekel Genel Müdürü Behçet Bey devreye girerek, kendi bakanlığının ihtiyacını karşılamak için fabrikayı kurmak istemiştir. Fakat Maliye Bakanı Fuat Ağralı, fabrikayı yapmak için bütçeden büyük miktarda para çıkacağı, bunun yanı sıra kâğıttan alınan gümrük gelirlerinden de mahrum kalınacağı ve dolayısıyla bütçenin açık vereceği gerekçesini öne sürerek, bu teklifi kabul etmemiştir. Başbakan İsmet İnönü de bu bilgiler ışığında dosyayı incelemiş ve uygun bulmamıştır.⁵⁵⁸ 1929 yılında, Maliye Bakanlığı Müsteşarı Ali Rıza Bey'den gelen "*Kâğıt fabrikası ihalesinin ve fabrika kuruluş faaliyetlerinin ikinci bir emre kadar ertelenmesi*" yazısından sonra faaliyetler durdurulmuştur.⁵⁵⁹ 1929 ekonomik buhranın etkileri dolayısıyla, devlet bütçesinin zor durumda olması, hatta memur maaşlarının bile ödenmekte zorlanması, bu kararın alınmasında etkili bir gerekçe olarak görülebilir.

1930 yılında, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar, kâğıt fabrikasını İş Bankası eliyle kurmak istemiş, fakat Sanayi Genel Müdürlüğünden, kâğıt fabrikası kurma işinin devletin yapacağı işler arasında olduğu, dolayısıyla izin verilmeyeceği cevabını almıştır.⁵⁶⁰ Aferizm salgını ile mücadele ederken, yeni bir rant kapısı açılmasından korkulmuştur. Konunun Mustafa Kemal'e aksetmesi, İktisat vekili Mustafa Şeref (Özkan) ile Genel Müdür Şerif (Önay)'ın görevlerinden istifa ettirilmesi, Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesi, hatta İsmet Paşa'nın başbakanlıktan istifası gibi artçı sarsıntıları birkaç yıl süren olaylar zincirini beraberinde getirmiştir. Nihayet kâğıt fabrikasının kurulması yetkisi, 1933'te hazırlanan, 1. Beş yıllık kalkınma planıyla Sümerbank'a verilerek,⁵⁶¹ 10.07.1934

⁵⁵⁶ Aydın Engin "Bir Kâğıt Tutkununun Hikayesi Mehmet Ali Kağıtçı", **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, (Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (Kâğıt...), ss.33-34.

⁵⁵⁷ Engin, **Kâğıt...**, s.35-36.

⁵⁵⁸ Bozdağ, **Perde Arkası...**, ss.50-51.

⁵⁵⁹ Engin, **Kâğıt...**, s.36.

⁵⁶⁰ Bozdağ, **Perde Arkası...**, s.53.;

⁵⁶¹ Selim Cavit, "İzmit Kağıt Fabrikası", İktisadi Yürüyüş Dergisi, Yıl: 1940, Sayı:6, C.1, s.7,21.

tarifli kararname⁵⁶² ile 8 ilde kâğıt fabrikasının kurulması ve 25 yıl boyunca Sümerbank imtiyazında olmaları kabul edilmiştir. 14 Ağustos 1934'te, bizzat İsmet İnönü tarafından temeli atılan fabrika, 18 Nisan 1936 da üretime başlamıştır.⁵⁶³ Artık İş Bankası müdürü değil de İsmet İnönü'nün kabinesinde İktisat Vekili olan Celal Bayar, fabrikanın bu kez de devlet eliyle yapılması gerektiğini savunmaktadır.⁵⁶⁴ 1950 yılında, DP'nin iktidara gelmesi ile Müdür Mehmet Ali Kâğıtçı ve yetiştirdiği kişiler tasfiye edilip yerlerine işten anlamayan, partiye yakın kişilerin göreve getirilmesiyle, fabrikanın işleri aksamaya başlamıştır.⁵⁶⁵ Fabrika'nın işleyişini düzenlemesi için, Mehmet Ali Kâğıtçı'yı geri çağırarak yerine, yurt dışından uzman olarak Kâğıtçı'nın sınıf arkadaşı getirilmiştir.

Örneklerde de görüldüğü üzere, 1923 sonrasında, milletvekilleri ile iş adamlarının bir araya gelmesinde, 1924 yılında kurulan İş Bankası, özel bir önem taşımıştır.⁵⁶⁶ 1934 yılına kadar, bankanın genel müdürlüğünü yapan Celal Bayar'a göre liberalizm, devlet nüfuzu ve olanaklarını kullanarak kapitalist imal etmek şekline dönüşmüştür.⁵⁶⁷

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARI, HÜKÜMET VE İŞ ADAMI İLİŞKİLERİ

3.1. DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHALEFET DÖNEMİNDEKİ EKONOMİ ANLAYIŞI VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ

3.1.1. II. Dünya Savaşı Sonrasında Yaşanılan Siyasî ve Ekonomik Gelişmelerin İş Adamlarına ve Demokrat Parti'nin Kuruluşuna Etkisi

II. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik ve siyasî gelişmelerin nedenlerini anlamlandırabilmek ve iş adamları ile ilişkilendirebilmek için, savaş dönemindeki

⁵⁶² BCA.30.18.46.49.19.1-2 (8 ilde kâğıt fabrikası kurulması için Sümerbank'a 25 yıl müddetle imtiyaz verilmesi)

⁵⁶³ Mehmet Sarioğlu, **Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kâğıtçı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.37,44,50.

⁵⁶⁴ Aydemir, a.g.e., s.470.

⁵⁶⁵ Baki Kara (Yay. Haz.), **Türk Kâğıt Sanayisinin Öncüsü Mehmet Ali Kâğıtçı**, Mas Matbaası, İstanbul, 2004, ss.107-108.

⁵⁶⁶ Boratav, **İktisat..**, s. 41.

⁵⁶⁷ Avcioğlu, a.g.e., s. 415

gelişmeleri de dikkate almak gereklidir. Daha önce de ayrıntılı olarak değindiğimiz gibi, CHP, 1930'dan 1945 yılına kadar geçen süreçte, uyguladığı ekonomi politikaları nedeniyle, kendisine yakın bir zümre oluşturamamıştır. Devletçi sanayileşme politikaları ile sanayicilerin çıkarlarını yeteri kadar gözetmemiş; Varlık Vergisi ile iş adamlarının gönlünü kırmış; ücretlerinin düşürülmesi nedeniyle işçi kesiminin tepkisini çekmiş; Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve son olarak ta 1934'ten beri konuşulan fakat kanunlaşması 1945 yılını bulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile de toprak ağalarının kendisine cephe almasına neden olmuştur.⁵⁶⁸ CHP'ye cephe alan halk, savaş sonrasında, DP'nin kuruluşuna ve iktidara geçmesine destek vermiştir. Öte yandan, bürokrasiyle yakın ilişkiler kurmuş şehirli ve Anadolu bazı iş adamları ile burjuva grupları ise düzenin devam etmesinden yana olmuşlardır. Bununla birlikte bu grup, CHP'nin kendi içerisinde yeniden yapılanmasına, devletçi ekonomi politikalarından uzaklaşılmasına ön ayak olmuştur.⁵⁶⁹ Görüldüğü üzere DP, savaş döneminde zenginleşen tüccarın büyük toprak sahipleri ile birleşerek, CHP çatısı altında toplanmış bürokratları alt ettiği bir harekettir.⁵⁷⁰ Yani genel olarak, savaş yıllarında meydana gelen huzursuz ortamın etkisiyle, ortaya çıkan çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerinin ortak tepkisidir de denilebilir.

II. Dünya savaşı sonrasında, DP'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar, ülkede iki önemli iktisadi gelişme olmuştur. Birincisi 1946 yılında gerçekleşen, “7 Eylül Kararları” diye de anılan, Cumhuriyet döneminin ilk büyük devalüasyonudur.⁵⁷¹ Türk lirasının değeri 83 centten (1 dolar=1,30 TL) 36 cente (1 dolar= 2,80 TL) düşürülmüştür. Türkiye, Bretton Woods'ta temelleri atılan IMF ve Dünya Bankası'na bu kur üzerinden üye olmuştur. Birkaç ay sonra, Marshall Yardımı kapsamında gelen 100 milyon dolarla da cumhuriyetin ilk dış borç alma serüveni başlamıştır.⁵⁷² İkinci gelişme ise işçi hakları ve vergi alanlarında olmuştur. 1945 yılında işçi hakları, emeklilik koşulları, iş ve işçi bulma hizmetleri ve iş kazaları ve hastalık sigortası konularını kapsayan, oldukça ayrıntılı hazırlanmış bir seri yasa çıkarılmıştır. Ayrıca, 1947 yılında, İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika

⁵⁶⁸ Keyder, **Ekonomi Politikası...**, (1998), ss. 51-52.

⁵⁶⁹ Boratav, **Devletçilik...**, ss. 349,350.

⁵⁷⁰ Timur, **Türkiye'de...**, (2003), s. 26.

⁵⁷¹ Yenal, **a.g.e.**, s.93

⁵⁷² Çavdar, **Türkiye Ekon...**, s. 337.; Bkz. Serkan Tuna, Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, C: 7, S: 13, 2007, ss. 86-121.

Birlikleri Hakkında Kanun çıkartılarak Türkiye’de ilk defa bu alanda bir düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle işçi sınıfı hem kontrol altına alınmaya hem de sendikal örgütlerle partiye yakın tutulmaya çalışılmıştır.⁵⁷³ Tüm bu gelişmelere ve çabalamaya rağmen, 1949 yılında, kişi başına düşen GSMH, 1939 yılından daha düşüktür ve savaşa girilmediği halde ülke ekonomisi 10 yıl geriye gitmiştir.⁵⁷⁴ Bu da 1950 seçimlerine yansımıştır.

Vehbi Koç, savaş yıllarının ekonomik durgunluğunda canlı kalan nadir iş adamlarındandır. Savaştan sonra yıldızı parlamış devlet adamlarının, iş adamları tarafından kapışılması yarışında, daima başı çeken olmuştur. Çünkü o yıllarda, emekli olan ya da istifa eden yüksek memurun da öncelikli çalışmak istediği yer, Koç şirketleridir.⁵⁷⁵ Örneğin; 1939’da Koç Ticaret AŞ’nin Genel Müdürlüğüne İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Fazıl Öziş getirilmişken; 1949 yılında ise Koç Ticaret AŞ’nin başına bu kez, Sümerbank Genel Müdürlüğünden ayrılan Hulki Alisbah getirilmiştir.⁵⁷⁶ Vehbi Koç, adeta devletin bürokratik kadroları ile yarışırçasına bir ticaret ve sanayi bürokrasisi oluşturmaya çalışmıştır. Öte yandan Vehbi Koç’un, Millî Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, Ankara Milletvekili Avukat Mümtaz Ökmen, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ve siyasî çevrelerden pek çok kişi ile yakın arkadaşlıkları olmuştur.⁵⁷⁷ Politika çevrelerindeki arkadaşlarından aldığı güvenilir haberler sayesinde, devletin savaş sonrasında elinde bulunan 300 milyon dolar parayı hangi alanlara yatıracağını çok iyi tespit edebilmiştir.⁵⁷⁸ Nitekim 1946’da, Amerikan ortaklığıyla kurduğu “General Elektrik” ile tüccarlıktan sanayiciliğe ilk adımını atmıştır.

Vehbi Koç’tan bir iki yaş küçük olan Hacı Ömer Sabancı da 1948 yılına kadar çıırır, iplik, yağ fabrikaları ortaklıkları, otel, sinema, lokanta ve buz deposu edinmiş ve artık o da sanayici olmak istemiştir. Ama öncesinde, bu iş için ihtiyacı olan sermayeyi de başka bir bankaya borçlanarak değil, kendi bankasını açarak temin etmeyi planlamıştır. Bunun için de 1948 yılında, Kayserili hemşerileri Nuri Has, Nuh

⁵⁷³ Ahmet Makal, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 31, 76

⁵⁷⁴ Yenal, *a.g.e.*, s.93.

⁵⁷⁵ Tanju, *a.g.e.*, s.108

⁵⁷⁶ Koç, *a.g.e.*, s.59.

⁵⁷⁷ Koç, *a.g.e.*, ss.19, 83

⁵⁷⁸ Tanju, *a.g.e.*, s.108.

Naci Yazgan, Mustafa Özgür, Seyit Tekin, Ahmet ve Bekir Sapmaz⁵⁷⁹ Ağaları ikna ederek, 12 Nisan 1947’de, Adana-Kayseri Bankası’nı kurmuş, 1948 Ocak ayında AK Bank adını vermişlerdir. 1960 yılının başlarına gelindiğinde ise, Sabancı ailesi diğer ortaklarının hisselerini alarak bankanın tek söz sahibi haline gelmişlerdir.⁵⁸⁰

3.1.1.1. Çok Partili Hayata Geçiş ve İş Adamlarına Etkisi

Tek parti yönetimi boyunca, parti içerisinde var olan muhalefet, 1945 yılında, II. Dünya Savaşı boyunca uygulanan sosyoekonomik politikaların halkta oluşturduğu tepkisel birikimi bir fırsat olarak görmüş; parti tabanını bu kitleye dayandırıp, yeni bir siyasî parti çatısı altında örgütlenme yoluna gitmiştir.

CHP içerisinde ayrılıkçı muhalefet, esas olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısının meclis komisyonunda görüşülmesi esnasında su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Çünkü Toprak Kanunu, ağa ve eşraf partisi olan CHP içerisinde büyük tepkilere neden olmuştur. Toprak Kanunu’nun evveliyatına bakacak olursak, göçmenlere arazi sağlamak ve doğu illerinden batıya göç ettirilen insanların arazilerini, köylüye dağıtmak için uygulanan geçici durumlar sayılmazsa, kapsamlı ve detaylı olarak ilk defa, 1935 yılında, büyük iskân ve toprak kanunları projesi olarak hazırlanmıştır.⁵⁸¹ 1937’de, Ziraat Bakanlığı tarafından yeniden düzenlenen proje, II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle uygulanamamıştır. 10 yıldır çeşitli nedenlerden dolayı tam olarak uygulanamayan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 11 Haziran 1945’te son şekliyle uygulamaya geçirilmiştir.⁵⁸² Bu kanun ile yarıcılık yaparak geçimini sağlamaya çalışmaktan bıkip şehirlere göç etmiş ve burada bekçilik, kapıcılık, uşaklık, seyyar satıcılık, amelelik yapmaya başlayan topraksız köylülerin evlerine geri dönmesi umut edilmektedir.⁵⁸³

II. Dünya Savaşı sonrasında, halk arasındaki ekonomik uçurumun daha da artmasının önüne geçebilmek adına, tekrar ve daha kararlı bir şekilde meclis gündemine getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, büyük toprak sahibi olan

⁵⁷⁹ Ahmet ve Bekir Sapmaz Kayserili değildirler. Karaisalıdan Adana’ya gelip küçük ticaret işleri ile uğraşarak büyümüşlerdir. Tanju, **a.g.e.**, s.109

⁵⁸⁰ Sönmez, **Holdingle...**, s. 209.

⁵⁸¹ Ömer Lütfü Barkan, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Reformun Ana Meseleleri**, İstanbul, 1946, s. 59-66.

⁵⁸² "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu." **TC Resmî Gazete**, 15 Haziran 1945, s.8894-97.

⁵⁸³ **İktisadi Yürüyüş**, C: 6, S:124, 19 Şubat 1945, ss. 1,4,7,19.

milletvekillerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Kanun tasarısının görüşüldüğü Komisyonun sözcüsü olan, Adnan Menderes bile, kanun üzerinde küçük değişiklikler yaparak, büyük toprak sahiplerinden toprak alınıp köylüye verilmesinin önünü kesmeye çalışmıştır.⁵⁸⁴ Çünkü kendisi de Aydın Ovası'nda Çakırbeyli Çiftliği'ne sahip olan bir toprak ağasıdır.

Köylerin etrafında tüm köylünün geçimine yetecek kadar büyük araziler ve çiftlikler olmasına rağmen, buraların bir kısmı ağalara, kalanı da hükümete ait olduğu için köylü sadece ağalardan kiraladığı toprağı işleyebilmektedir.⁵⁸⁵ Toprak ağasının hizmetinde olan çiftçiyi özgür kılmak isteyen İsmet İnönü: "*Batakcı toprak ağasının kökünü kazıyacağım.*" diyerek, toprak kanunun yürürlüğe girmesi için çok çabalamıştır.⁵⁸⁶ Fakat bu kanunu, ağa ve eşraf partisi olan CHP içerisinde büyük tepkilere neden olmuştur. Özellikle kanunun 17. maddesi, milletvekili olan toprak ağalarının kanunu eleştirmelerine ve muhalefet etmelerine sebebiyet vermiştir. Çünkü madde 17'ye göre:

"Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. Madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16. maddelerin hükümleri işlemez. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder".⁵⁸⁷

denilmektedir. Dönemin koşulları dikkate alındığında, gerçek anlamda radikal bir değişiklik yapılmak istenmektedir. Çünkü milletvekillerinin sahip oldukları toprakları köylüye dağıtılmasını öngören bir kanunu, sesiz sedasız kabul etmelerini beklemek fazla iyimser bir düşünce olacaktır. Sonuç olarak toprak kanunu da pek sessiz sedasız kabul edilmemiştir. Büyük toprak sahibi olan CHP milletvekillerinden Adnan Menderes, Emin Sazak⁵⁸⁸, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Halil Menteşe, Refik

⁵⁸⁴ Avcıoğlu, a.g.e., ss. 491-495.

⁵⁸⁵ Conker, a.g.e., s.41

⁵⁸⁶ "Nereden Nereye Geldik- Toprak Reformunun Hikayesi," **Yön**, Özel Sayı: Toprak Reformu, S:28, 27 Haziran 1962.

⁵⁸⁷ "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu." **T. C Resmî Gazete**, 15 Haziran 1945, s.8893-94., Ömer Metin Çiftçiöğlu, "1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjonktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2008, s.139.; Barkan, a.g.e., s.71.

⁵⁸⁸ "...Hükümet toprağı elimden alacak, o adama verecek, hem nasıl adama toprağı veriyor? En aciz, en miskin ve beceriksiz bir adama. Toprak sahibi ona orada iyi bir hale getirmiş, yaşatmış, ailesini barındırmış, olgun bir hale getirmiş, falan tarlayı sür deyince emniyetle sözünün yerine geleceğine,

Koraltan, Van Milletvekili İbrahim Arvas 17. maddeye şiddetle karşı çıkmış toprak ağalarıdır. Bu vekiller, kendileriyle aynı düşünceye sahip olan milletvekilleri ile birleşerek yeni bir parti kurma yoluna gitmişlerdir. Yeni bir oluşumda yer almak istemeyen Kasım Gülek, Şadi Eliyeşil, Kasım Ener, Cavit Oral, Şeref Uluğ gibi toprak ağaları da CHP de kalarak Toprak Kanunu'na muhalefet etmeye devam etmişlerdir.⁵⁸⁹ Cavit Oral Adanalı toprak ağasıdır. 1946-1950 yılları arasında CHP'de tarım bakanlığı yapmış, 1950 seçimlerinde seçilememiş ancak CHP'nin yönetim kadrosunda yer almaya devam etmiştir. 1953 yılında, CHP genel kuruldan istifa ederek,⁵⁹⁰ 54 seçimlerinde bağımsız aday olarak seçime girmiş ve DP. Adana milletvekili olarak meclise geri dönmüştür. Sahibi olduğu Hürses gazetesi de Cavit Oral'ın siyasî duruşuna göre yayın yapmıştır.⁵⁹¹ Kasım Ener de Cavit Oral gibi Adanalı toprak ağasıdır. 1939-45 yılları arası Adana Belediye Başkanlığı yapmış, 1946'dan 1952'ye kadar da CHP'de milletvekilliği yapıp sonrasında politikadan çekilmiştir.⁵⁹² Şadi Eliyeşil de Tarsus bölgesinin Fransızlardan kurtarılması için mücadele eden, bölgenin büyük toprak sahiplerindendir. 1925 yılında azınlıklardan Mavromati ve Şürekası İplik Fabrikası'nı satın alarak sanayiciliğe adım atmışlar ve yine, bölgenin önde gelen ailelerinden Kara Mehmetler ile birlikte, Çukurova Sanayi İşletmeleri'ni kurmuşlardır.⁵⁹³ Kasım Gülek de Adana'da, hatırı sayılır arazilere sahip olan, fakat daha çok ülkenin ilk Türk eczacısı olarak tanınan Mustafa Rıfat Bey'in oğludur. Uzun yıllar CHP Milletvekilliği ve Genel Sekreterliği yapmıştır.⁵⁹⁴ Şeref Uluğ ise Diyarbakır ve etrafında binlerce dönüm toprağa sahiptir. 1933-1943 yılları arasında Diyarbakır ve Urfa'da Belediye Başkanlığı da yapmıştır.⁵⁹⁵

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na itiraz eden Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Fevzi Karaosmanoğlu dördlüsünü, 1943 yılında (%8 olarak) ilk

sula deyince sulayabileceğine inanılabilir bir hale getirmiştir.” Himmet Kayhan, **M. Emin Sazak Meclis Konuşmaları (1920-1950)**, Tolkun, Ankara, 2007, s. 334

⁵⁸⁹ Avcioğlu, a.g.e., s. 496.

⁵⁹⁰ **Milliyet**, “Cavid Oral CHP Genel Kurulundan İstifa Etti”, 8 Mart 1953, s. 1,7

⁵⁹¹ Süleyman Aşık, Türk Basımında Yol Ayrımına Bir Örnek: Cavid Oral ve Hürses Gazetesi, **Belgi Dergisi**, C:2, S: 17, 2019, s. 1150. (1148-1169)

⁵⁹² Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, Hürsöz Yayıncılık, Adana, 1990, s. 1.

⁵⁹³ “Türkiye'nin En Eski Sanayicisini Kaybettik”, **Vatan Gazetesi**, 18.06. 2008, <http://www.gazetevatan.com/turkiye-nin-en-eski-sanayicisini-kaybettik-184761-ekonomi/>

⁵⁹⁴ Meral Balcı, “Bir Siyasetçi Portresi: Kasım Gülek, Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü AİİT Anabilim Dalı, (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2006, ss.18,19.

⁵⁹⁵ **TBMM Albümü -1920 -2010**, C:1, s.91.; Şevket Beysanoğlu, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, C: 4, 2003, s. 19.

defa yürürlüğe giren “Toprak Mahsülleri Vergisi Kanunu’nun”, 21 Mart 1944’te daha da ağırlaştırılıp, vergi oranının %10’a çıkarılması esnasında, mecliste ağır konuşmalar yaparak, artışa muhalefet ettiklerini görmekteyiz.

“Bu vergi kamununa giren insanlar; bacasında donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmayan, başını odunun üstüne koyup yatan insandır...%8’i niçin %2 arttırıyorsun? Bu adam ayağına bir don bulmuşsa neden yine onu çıplak bırakmaya çalışıyorsun” ⁵⁹⁶ Diyerek mecliste fakir köylüye destek veren Emin Sazak’ın, Köylüyü Topraklandırma Kanunu’na da aynı oranda itiraz ederek, *“...Hükümet toprağı elimden alacak, o adama verecek, hem nasıl adama toprağı veriyor? En aciz, en miskin ve beceriksiz bir adama. Toprak sahibi onu orada iyi bir hale getirmiş, yaşatmış, ailesini barındırmış, olgun bir hale getirmiş, falan tarlayı sür deyince emniyetle sözünün yerine geleceğine, sula deyince sulayabileceğine inanılabilir bir hale getirmiştir.”* ⁵⁹⁷ diyerek asıl koruduğunun fakir köylü halk olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Emin Sazak, Eskişehir’de çok büyük topraklara sahip bir milletvekilidir. Fakat kanuna itirazının, bu nedenden dolayı olmadığını şöyle dile getirmektedir:

“(...) Belki toprak sahibi olduğum için böyle düşündüğüm sanılabilir, ama bunun memlekete yararı olacağı kanısında bulunsaydım, memleketin selameti için canını veren arkadaşlarım gibi, bende malımı vermekten çekinmezdim.(...)Bunu (Çiftiği Topraklandırma Kanunu) kabul etmiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Şefin böyle istedi diye buraya gelinmemelidir. (...) bugün bizdeki görünüş varlık düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olduğu kanısındayım. Bu giden yolda yürünmez. Yürümeye devam edilirse, bende hükümete güvenmem.” ⁵⁹⁸

Emin Sazak, hükümetin politikasına güvenmediğini açıkça ifade ederek aslında partisine ayrılık sinyallerini de vermiştir. Biraz daha geriye gidersek, Emin Sazak’ın partisine muhalefeti, II. Dünya Savaşı başlarında, Refik Saydam hükümetinin almış olduğu, sıkı devletçi politikalar kapsamında kurulan İaşe Müsteşarlığı’na, Şevket Süreyya Aydemir’in muavin olarak atanması ile başladığı söylenebilir. Bu duruma, Emin Sazak ve onun gibi milletvekili olan toprak ağaları itiraz etmişlerdir. Bu da onların DP’ye sempati duymasına, neden olan etkenlerden

⁵⁹⁶ Sedat Altaş, **Demokrat Partinin İktidar Mücadelsi- Çarıklı Demokrasi**, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20.

⁵⁹⁷ Kayhan, a.g.e., s. 334.

⁵⁹⁸ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, ss.360-361.

birdir.⁵⁹⁹ Milletvekili olmadıkları için, mecliste toprak kanuna karşı muhalefet edemeyen toprak ağaları da DP kurulduktan hemen sonra, partiye üye olarak sitemlerini göstermişlerdir. Örneğin; Ege Bölgesi'nde, Aydın CHP İl Başkanlığından ve Belediye Başkanlığından ayrılmış olan Ethem Menderes, Tirede Sadık Ediz ve Dr. Mustafa Ali bunlardandır.⁶⁰⁰ Kanun aleyhinde sert söylemleri olan bir diğer kişi de İçel Milletvekili Refik Koraltan olmuştur. *“Kim ne derse desin, bu tasarının ruhu, Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir (...) Bu kanunla izlenen tek düşünce, özel bir malın başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır. Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için hallaçlık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur”*⁶⁰¹ diyerek muhalefetini dillendirmiştir.

Toprak Kanunu, tartışmalı 17. maddesiyle, her ne kadar ayrışmalara ve itirazlara neden olsa da İsmet İnönü'nün: *“Toprak reformunu istemeyen parti benim partim değildir.”* söylemi üzerine hissedilen baskı dolayısıyla, 321 milletvekili tarafından imzalanarak kanunlaşmıştır. Pek tabii ki maddenin kanunlaşması uygulandığı anlamına gelmemektedir.⁶⁰² Nitekim Toprak Kanunu, 1950 seçimleri öncesinde çıkartılan ve hem kanunu adeta işlemez hale getiren hem de 17. maddeyi kaldıran bir düzenleme ile sona ermiştir.⁶⁰³ Fakat hâl böyle de olsa, parti içerisinde rahatsız edici bir durum ortaya çıkmıştır.

Toprak Kanunu ile su yüzüne çıkan muhalefetin lideri olarak görülen kişi ise, Celal Bayar olmuştur. Liberal ekonomi politikalarını benimseyen Celal Bayar ile devletçi ekonomi politikalarını benimseyen İsmet İnönü'nün arasındaki muhalefet ise Atatürk dönemine dayanmaktadır. Atatürk, birbirine zıt ekonomi anlayışına sahip olan bu iki devlet adamını karşı karşıya getirmiş, İnönü'nün başbakanlığı döneminde, Bayar'ı Ekonomi Bakanı yapmıştır. Sonrasında ise İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesini önererek, Bayar'ı başbakanlığa geçirmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilince, aynı gün Celal Bayar başbakanlıktan istifa etmek istemişse de İsmet İnönü, bir süre daha görevine devam etmesini rica etmiş,

⁵⁹⁹ Boratav, **Devletçilik...**, ss. 292-293.

⁶⁰⁰ Faik Şemsettin Benlioğlu, **Demokrat Parti'nin İç Yüzü ve Hataları**, Anadolu Matbaası, 1947, s.24.

⁶⁰¹ Akandere, **a.g.e.**, s.360.

⁶⁰² Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 495.

⁶⁰³ **A.g.e.**, s.496.

fakat iki ay sonra, Bayar'ın istifasını istemesiyle Refik Saydam hükümeti kurulmuştur.⁶⁰⁴

Ülkenin kalkınması için, farklı ekonomi politikalarını benimseyen bu iki siyaset adamı arasındaki görüş ayrılıklarının en çok gözlemlendiği yer ise, haliyle bütçe görüşmeleri olacaktır. II. Dünya Savaşı esnasında yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılar, 1944 yılı bütçe görüşmelerinin tartışmalı geçmesine neden olmuş, Celal Bayar, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya yönelttiği sorulara, tatmin edici cevap alamadığı gerekçesiyle bütçeye ret oyu vermiştir.⁶⁰⁵ Kullanılan bu ret oyu, ekonomik olduğu kadar siyasal ayrışmanın başlangıcı olarak da kabul edilecektir.⁶⁰⁶

Şunu da belirtmek gerekir ki, Celal Bayar da İsmet İnönü de fıkırsel olarak birbirlerine zıt düşmüş olsalar bile aralarındaki saygıyı daima muhafaza etmişlerdir. Çünkü her ikisi de ülkenin kuruluşu esnasında aynı saflarda yer almış, kurtuluş için mücadele etmişlerdi. 24 yaşında İttihat ve Terakki'nin Bursa sorumlusu olan Mahmut Celal Bey, 1918'de Son Osmanlı Meclisinin Saruhan Mebusu olmuştur. Galip Hoca takma adıyla, Batı cephesinde, Demirci Mehmet Efe ile Kuva-yi Milliye direnişi için halkı örgütlemiştir.⁶⁰⁷ 1920'de, Ankara'da açılan millet meclisine, İzmir Milletvekili olarak girmiş ve bir sene sonra İktisat Vekili olmuştur. Lozan Anlaşması sonrasında önem kazanan nüfus hareketliliğinde, İskân ve Mübadele Bakanlığı yapan Celal Bayar, 7. meclise kadar Halk Partisi'nin İzmir (Saruhan) milletvekilliği görevini yapmıştır. Atatürk'ün bilgisi ve isteği dâhilinde, 1924'te hükümetten ayrılıp, o yıl kurulan İş Bankası'nın başkanı olmuş, 1932'de, yeniden hükümete İktisat Bakanı olarak geri dönmüştür.⁶⁰⁸ 1937 yılında, Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü'nün arasında geçen tatsız hadiseler sonrasında, Celal Bayar, Atatürk tarafından, İsmet İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ Bozdağ, **Perde Arkası...**, 1972, ss. 83, 128, 132, 215.

⁶⁰⁵ **TBMM.ZC.**, Devre:7, Cilt:10, İctima:1, İnikat: 59, Tarih: 23.5.1944, ss.168-184.

⁶⁰⁶ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.272.

⁶⁰⁷ "Celal Bayar'ın Hayatı", **İktisadi Yürüyüş**, , C.11, S.250, 31 Mayıs 1950, ss.2,3,22.

⁶⁰⁸ Kemalist Atılım Birliği, "**Atatürk ve Celal Bayar, Unutulan Gerçeklerin Işığında Günümüze Yeni Bir Bakış**," Ankara, 1999, ss. 42-45. (PANEL); Bkz. Cemal Kutay, **Celal Bayar Bir Türk'ün Biyografisi**, Onan Matbaası, 1950.; İsmet Bozdağ, **Celal Bayar'ın Hayat Hikâyesi**, 100 yaşında Celal Bayar'a Armağan, Haz: Mükerrrem Sarol, İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982.

⁶⁰⁹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, 3. b, İstanbul, 1990, (Tek Partiden...), s. 42.

Atatürk'ün ölümü ve arkasından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi sonrasında, İnönü, Bayar'dan ilk olarak içişleri ve dışişleri bakanlarını değiştirmesini, 2 ay sonra da Başbakanlıktan istifasını istemiştir.⁶¹⁰ Celal Bayar, bir konuşmasında: *“İsmet Paşa ile benim aramda, şahsi hiçbir kırgınlık olmamıştı veya kendisinden böyle bir zannı tevdi edecek hiçbir hadise benden gelmemişti.”*⁶¹¹ demişse de bu sözün sadece iki liderin birbirlerine ağır bir söz söylememesi ile sınırlı tutulabileceği esastır. Çünkü görüldüğü üzere, siyasî arenada sürekli olarak birbirlerinin halefi olmuşlardır. Bu sebepten olacak ki, çok partili siyasî hayata geçişte, muhaliflerin lider olarak uygun gördükleri kişi Celal Bayar olacaktır. Celal Bayar'ın, CHP ve İsmet İnönü tarafından kabul görmesi ve desteklenmesinin nedeni ise Atatürk'e ve Atatürk İlke ve İnkılaplarına olan bağlılığı, aykırı bir harekete izin vermeyeceğinin düşünülmesi olabilir.

Toprak Kanunu ile beliren CHP içindeki çatlak, bütçe görüşmeleri sırasında daha da ortaya çıkmış; Saraçoğlu Hükümeti'nin güvenoyu istemesiyle saflar belirginleşmiştir. Güvenoyuna 366 kişi katılmış, 359 kişi olumlu, 7 kişi olumsuz oy vermiştir. Hükümete güvenmediğini söyleyen bu yedi kişi, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur, Recep Peker'dir.⁶¹² Bu olaylar sonrasında CHP yöneticileri, kadrolarında bazı değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. Fakat ok yaydan çıkmıştır artık. 12 Haziran günü, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar parti tüzüğü ve kanunlarda değişiklik yapılması istemiyle “Dörtlü Takrir” adı da verilecek olan önergelerini meclise sunmuşlardır.⁶¹³

Mecliste bu dörtlüye “Küskünler Kampı” denilmektedir ve toplantılara, Köprülü Menderes ile Koraltan ise Celal Bayar ile gelmiştir. Ayrıca DP kurucuları arasında farklı bağlar da vardır. Adnan Menderes'in CHP'ye girmesine vesile olan kişi Tevfik Rüştü Aras'tır. Adnan Menderes aynı zamanda Tevfik Rüştü Aras'ın baldızının kızıyla evlidir. Aras, onu çok sevdiği için, Menderes'e damadım demektedir. Tevfik Rüştü Aras'ın kızı ise Fatin Rüştü Zorlu ile evlidir. Fuat Köprülü

⁶¹⁰ Toker, **Tek Partiden...**, ss.44,45.

⁶¹¹ Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982, ss. 159, 160.

⁶¹² **Ulus**, 30 Mayıs 1945.

⁶¹³ Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yayınları, 1987, s.150.

de Menderes'in çok yakın arkadaşıdır. Refik Koraltan ise Celal Bayar'ın en samimi arkadaşıdır.⁶¹⁴

Dörtlü Takrir, 11 Haziran 1945'te, CHP Genel İdare Kurulu'nda görüşülerek reddedilirken aynı gün Çiftçiye Topraklandırma Kanunu kabul edilmiştir.⁶¹⁵ Dörtlü Takrir'i verenlerden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, önergelerinin reddedilmesinden sonra, Vatan gazetesinde muhalif yazılar yazmaya başlamışlar, bunun üzerine CHP Divanı tarafından, 21 Eylül'de partiden ihraç edilmişlerdir. Bu durumun tüzüğe aykırı olduğu doğrultusunda basına beyanat veren Refik Koraltan da partiden çıkarılmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra, Celal Bayar da partiden ayrılmıştır.⁶¹⁶ Böylece, DP'nin dört kurucusu, CHP'den bağlarını kopartarak 7 Ocak 1946'da resmen partilerini kurmuştur. Parti Kurucuları, 8 Ocak günü gazetecilere verdiği röportajda, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi danışıklı olarak kurulmuş bir parti olmadıklarını, fakat iki tarafın da ortak isteği üzerine kurulmuş bir parti olduklarını belirtmişlerdir.⁶¹⁷ Parti kurulmadan önce Celal Bayar'ın parti programını İsmet İnönü'ye götürüp, İnönü'nün soruları üzerine lâiklik, eğitim ve dış politika konularında garanti vererek, onun da onayını almış olması,⁶¹⁸ bazı çevrelerde bu kanaati oluştursa da, ilerleyen zaman içerisinde böyle olmadığı görülecektir. DP, geçmişte yaşanan çok partili hayat denemelerinde ortaya çıkan sonuçların tekrar yaşanmasını her iki tarafın da istemediği, bunun yanı sıra Cumhuriyet rejimin doğal gerekliliği olarak görülen çok partili düzene geçişin artık kaçınılmazlığı içerisinde kurulmuştur.

Aslında, II. Dünya Savaşı sonrasında, CHP'ye karşı kurulan ilk muhalefet partisi DP değildir. Daha önce de kendisinden uzunca bahsetmiş olduğum Sanayici İş Adamı Nuri Demirağ, 6 Temmuz 1945 tarihinde, Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için hükümete başvuruda bulunmuş ve ağustosta da onayı almıştır.⁶¹⁹ Böylece harpten sonra Türkiye'de kurulan ilk muhalefet partisi olmuştur.⁶²⁰ Fakat buna rağmen İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı bir konuşmada:

⁶¹⁴ Toker, **Tek Partiden...**, ss. 52-53.

⁶¹⁵ Ali Ulvi Özdemir, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946.", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 55, Güz 2014, ss. 177-242

⁶¹⁶ Timur, **Türkiye'de...**, (1991), s.15.

⁶¹⁷ **Vatan**, 8 Ocak 1946., **Cumhuriyet**, 8.Ocak,1946.

⁶¹⁸ Timur, **Türkiye'de...**, (1991), s.16

⁶¹⁹ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1945.; **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1945; Makal, **a.g.e.**, s.40

⁶²⁰ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 133.

“Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geniş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse geçilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında bu teşebbüsün muvaffak olmaması talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkinde hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır.”⁶²¹

sözleriyle, Millî Kalkınma Partisi’ni tanımadığını göstermektedir. Millî Kalkınma Partisi, Nuri Demirağ’ın görüşleri etrafında şekillenen bir parti olmaktan öte gidememiştir. 1946 seçimlerine katılmış fakat pek başarı sağlayamamış; partinin kurucusu Nuri Demirağ ise 1954 seçimlerinde DP’den İstanbul Milletvekili olarak meclise girmiştir.⁶²²

Yine aynı dönemde, Liberal Demokrat Parti (11 Mart 1946), Çiftçi ve Köylü Partisi (24 Nisan 1946), Türkiye Sosyal Demokrat Partisi (26 Nisan 1946), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (24 Mayıs 1946), Türkiye Yükselme Partisi (3 Temmuz 1946), Türk Muhafazakâr Partisi (8 Temmuz 1946), İslâm Koruma Partisi (19 Temmuz 1946), Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (30 Eylül 1946) gibi değişik amaçlarla 20 den fazla siyasî parti kurulmuş, ancak bunlar genellikle siyasal yaşamda pekte etkin olamayarak, tabela partisi olarak kalmışlardır.⁶²³ DP’nin, diğer muhalefet partileri arasından sıyrılıp iktidara yükselmesinin en önemli nedeniyse, ülkede, liberal ve demokratik bir yapının varlığını isteyen dış dinamikler ile CHP’nin onayını alarak kurulmuş bir parti olmasıdır.⁶²⁴

DP kurulduktan sonra, teşkilatlanmasını çok hızlı tamamlamıştır. Kuruluşundan 4 gün sonra, Celal Bayar’ın yakın arkadaşı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ CHP’den istifa etmiş,⁶²⁵ 18 gün sonra Celal Yakal, Osman Nuri ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile birlikte, DP’nin İzmir teşkilatını kurmuşlardır.⁶²⁶ 21 Ocak ta

⁶²¹ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945

⁶²² Karpas, **a.g.e.**, s. 343.

⁶²³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10Kasım 1938 – 14 Mayıs1950)**, 4. Kitap, I. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, (Devrim...), ss.223–225. ; Lewis, **a.g.e.**, (2000), s.380.

⁶²⁴ Güner Akalın, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi – Politik Tarihin Liberal Yorumu**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, ss. 264, 265.; Cemil Koçak, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950 –İktidar ve Demokratlar C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss.190-194.**

⁶²⁵ **Vatan**, 12 Ocak 1946.

⁶²⁶ **Vatan**, 26 Ocak 1946.

Eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek⁶²⁷ ile eski Adalet Bakanı Refik Şevket İnce, DP genel idare kuruluna seçilmiştir.⁶²⁸ 5 Şubat'ta, Ankara'dan Tüccar Üzeyir Avunduk ve Türk Ticaret Bankası Genel Müdürü Sait Başak,⁶²⁹ 16 Şubat'ta Fuat Çobanoğlu, CHP 'den istifa edip DP'ye katılmışlardır.⁶³⁰

3.1.1.2. Uygulanan Ekonomi Politikaları ve İş Adamları

DP, bir taraftan siyasî yapılanmasını tamamlamaya çalışırken, diğer taraftan da CHP iktidarından hoşnutsuz olan halk kitlesinin istekleri doğrultusunda vaatler vermiştir. Bir koldan, devlet müdahaleciliğine karşı liberal ekonomi politikalarını savunarak, iş adamlarının sempatisini toplamış; diğer koldan da toprak ağaları ve köylü halka tarımsal ekonomide kalkınma ve dinsel özgürlük vaat ederek onların kalplerini kazanmıştır.⁶³¹ Çünkü demokratlar şunu iyi bilmekteydiler. 1946'da ülke ekonomisinin en güçlü sınıfı, büyük toprak sahipleri ve tüccarlardır. 1950 yılında yapılan ziraat sayımında, ülkedeki çiftçilerin yaklaşık dörtte birinin, işlenen toprakların %70'ine sahip olduğu sonucu çıkmıştır.⁶³² Netice de köylerdeki zengin çiftçiler, şehirlerdeki tüccarlar ve liberal ekonomi politikalarını benimseyip özelleştirmeleri savunan kesim, DP'nin yanında yer almıştır.⁶³³ Hatta DP'nin ne ekonomi politikasını bilen, ne de partidekilerin kimliklerini bilen pek çok insan, sırf CHP'ye muhalif olduğu için DP'ye sevgiyle yaklaşmıştır.⁶³⁴ Kısacası DP, halkın isteklerine doğru teşhisi koymuştur.

Görüldüğü üzere, DP, kuruluş ve muhalefet döneminde, üyeleri ve seçmen kitlesiyle, CHP iktidarına karşı olan kişilerin bir araya geldiği bir parti portresi çizmektedir. Hâl böyle olunca, çok farklı düşünce yapısından ve çok farklı ekonomik seviyeden insanların bir araya geldiği bir parti ortaya çıkmıştır. DP'nin bu durumunu Turan Güneş, şu sözlerle özetlemiştir:

⁶²⁷ 12 Temmuz 1947 de ki beyannameden sonra DP'den ayrılmış ve Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Sadık Aldoğan ile birlikte "Milet Partisini" kurmuşlardır. 1950 de de siyasetten çekilmiştir.

⁶²⁸ **Vatan**, 22 Ocak 1946.

⁶²⁹ **Vatan**, 6 Şubat 1946.

⁶³⁰ **Vatan**, 17 Şubat 1946

⁶³¹ Keyder, **Devlet ve Sınıflar...**, s.97.

⁶³² Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1991, s.140.

⁶³³ Keyder, **Ekonomi Politikası...**, (1992), s.54

⁶³⁴ Toker, **Tek Partiden...**, s.96.

“İktidara gelen DP’nin gösterdiği ilk görünüm, kendisini bu yere iten güçler gibi, heterojen bir kuruluş görünümü oluşturur. Devlet düzeninin kendisine dar gelen çerçevesinden bıkmış iş adamlarından, yüzyıllık sefaletin pençesinden kurtulmak isteyen köylüye kadar, büyük seçmen kitlesinin oyları ile iktidara gelen DP grubunda, bütün akımların temsilcilerini görmek olağandı. Bu haliyle DP, belli bir siyaset sistemi ve fikir akımı olmaktan çok, yalnızca bir isyan selinin bulanıklığından ibaret görünüyordu.”⁶³⁵

Bu durumun, zaman zaman parti içi hizipleşmelere ve çözümlere sebebiyet verdiği görülmüştür. DP içerisinde ilk çözülme, 1948 yılının Mayıs ayında, Müstakil Demokratlar Grubu’nun oluşması ile görülmüştür. Bu grup, lâikliğe karşı daha muhafazakâr, CHP’ye karşı daha muhalif duruşu ile diğerlerinden ayrılmıştır. Netice de Müstakil Demokratlar Grubu, Temmuz ayında, Mareşal Fevzi Çakmak’ı ikna edip onun nüfuzunu kullanarak “Millet Partisi” adıyla bir parti kurarak DP’den ayrılmışlardır.⁶³⁶ Diğer bir ayrılık ise, 1955 yılında İspat Hakkı tartışmaları nedeniyle alevlenerek, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu öncülüğünde bir grup DP’li milletvekilin Hürriyet Partisi’ni kurması ile neticelenecektir.⁶³⁷

3.1.2. Demokrat Parti’nin Kuruluş ve Yükselmesinde İş Adamlarının Etkisi

DP’nin kuruluşu, Varlık Vergisi ve Toprak Kanunu ile CHP’ye kırılan iş adamları için aradıkları muhalefet hareketi olmuştur. 1946 yılının ilk yedi aylık döneminde, yani milletvekili erken genel seçimine kadar geçen kısa sürede, DP’nin il ve ilçe teşkilatlanmasına baktığımızda, toplam 162 tüccarın teşkilatta kurucu olarak yer aldığı görülmektedir.⁶³⁸ Seçimler sonrasında ise bu durumun TBMM’ye de yansıdığı gözlemlenmektedir. Meclisteki DP Milletvekillerinin mesleklerine bakacak olursak, çoğunluğun ticaret burjuvazisi, eşraf ve tarım kesiminden olduğu dikkati çekmektedir.⁶³⁹ Bu durum yabancı basının gözünden de kaçmamıştır. 1946 seçimlerinden önce, bir İngiliz gazetesi, DP’nin daha ziyade tanınmış iş adamları ile ileri gelen tüccarlardan ibaret olduğunu yazmıştır.⁶⁴⁰ Ayrıca DP, 1946 seçimleri öncesinde, iş adamlarının desteğini alabilmek için, onlara ithafen yayınladığı bir beyannamede:

⁶³⁵ Turan Güneş, **Türk Demokrasisinin Analizi**, (Haz. Hürşit Güneş), Ümit Yayınları, Ankara, 1996, s.89.

⁶³⁶ Lewis, a.g.e., (2000), s. 307.

⁶³⁷ Süleyman Arif Emre, **Siyasette 35 Yıl**, Akabe Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 76-78.

⁶³⁸ Koçak, a.g.e., s. 103-114.

⁶³⁹ Güner Sarısözen, **Demokrat Parti Milletvekili Albümü**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:17.

⁶⁴⁰ Timur, **Türkiye’de...**, (2003), s.30.

“Memleketin hakikatte iktisadî bünyesini teşkil ve temsil eden siz tüccarlar hep fena nazarla görülmüş ve bilhassa son harp yıllarında en namuslularınıza bile kötü damgalar vurulmak istenmiştir. Bu hakikat meydanda iken sizlerin de hukukunu, maddi ve manevi varlığını korumak için mücadeleye atılmış bulunan Demokrat Parti’yi desteklemeniz gerek memleket bakımından gerekse şahsi hukukunuz bakımından lazımdır.(...)Demokrat Parti’nin gaye ve hedeflerini göz önünde bulundurarak bugüne kadar hiçbir suretle korunmamış olan hak ve hukukunuzu elde etmeniz maksadıyla, oylarınızı tereddüt etmeden Demokrat Parti’ye vermekle hakkın sesini yükseltmiş olursunuz.”(DP Eminönü İlçesi, Sultan Hamam merkez ocağı İdare Kurulu başkanı Salih Keçeci)⁶⁴¹

demektedir. Bunun yanı sıra DP, teşkilatlanma esnasında zengin ve kudretli dostlara sahip iş adamlarını seçip, büyük şehirlerin parti teşkilatının başına geçirmeye gayret göstermiştir. Örneğin; İstanbul için teklif götürülen Yusuf Ziya Öniş, siyasete girmeye sıcak bakmasa da kendisi ve zengin dostları ile DP’ye destekte bulunacağı sözünü vermiştir.⁶⁴²

DP iktidara geçtikten sonra da iş adamlarını yanına çekmek için özel uğraşlar vermiş, onların desteği ile partiyi kuvvetlendirmek istemişlerdir. Örneğin; Nuri Demirağ’ın DP milletvekilliğini kabul etmesi için, Başbakan Adnan Menderes, bizzat kendisiyle görüşerek onu ikna etmeye çalışmıştır.⁶⁴³ Yine, Başbakan Menderes ziyafetlerde iş adamları ile aynı fotoğraf karesinde görünmek için özel ihtimam göstermiştir.⁶⁴⁴ Diğer bir örnek de Vehbi Koç’tur. CHP’li olduğu herkes tarafından bilinen iş adamı Vehbi Koç’un DP’ye geçmesi için, bizzat Başbakan Adnan Menderes kendisiyle görüşmüş; parti değiştirmemek konusunda kararlı olan Koç, bu konu ile ilgili yaşadığı baskılar ve üstü örtük tehditler⁶⁴⁵ sonrasında çareyi, CHP’den istifa etmekte bulabilmiştir.⁶⁴⁶ Adnan Menderes bu kez de İzmirli İş Adamı Nejat Eczacıbaşı’ya, DP’nin İzmir Milletvekili olması için, Üzeyir Avunduk aracılığıyla haber göndermiştir. Nejat Bey’in politikaya girmek istemeyip, bu teklifi reddetmesi Adnan Menderes’i fena halde kızmış ve telefonla arayıp Nejat Eczacıbaşı’nı azarlamıştır.⁶⁴⁷

⁶⁴¹ **Vatan**, 12 Temmuz 1946.

⁶⁴² Toker, **Tek Partiden...**, s.92.

⁶⁴³ Deliorman, **a.g.e.**, s.83.

⁶⁴⁴ **Vatan**, 11 Mart, 1960

⁶⁴⁵ ...binlerce adam senin işlerinde çalışıyor. Israrın (DP’ye geçmeme yönünde) müessene ve yanında çalışanlara büyük zarar verebilir. Koç, **a.g.e.**, s. 144.

⁶⁴⁶ “Koç Dün CHP’den İstifa Etti”, **Vatan**, 13 Mart 1960, s.1-5.; Koç, **a.g.e.**, s. 138-148.

⁶⁴⁷ Nejat F. Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, Toplumsal Belgeler Dizisi 2. b, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.112. (Kuşaktan...)

Yine dönemin önde gelen İş Adamlarından olan Hacı Ömer Sabancı, 1957 seçimleri öncesinde, Ankara’da iken Başbakanlığa çağrıldığını ve Adnan Menderes’in Emin Kalafat, Namık Gedik, Fatin Rüştü Zorlu ve İş Bankası Genel Müdürü Üzeyir Avunduk da beraberinde iken, kendisine, DP’den milletvekili olmasını istediğini fakat kendisinin, ticaret ile siyasetin bir arada olmayacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmediğini, o zaman da partiye yardım etmesini istediklerini söylemiştir. Üzeyir Avunduk’un belirlediği 100.000 liralık yardımı ödediğini, aksi taktirde iş hayatının bozulabileceğini ve kredisinin kesilebileceğini, ifade etmiştir.⁶⁴⁸ Yıllar önce, DP’nin kurulduğu yıllarda, bir İş Adamı olan Üzeyir Avunduk, Sabancı’nın aksine Celal Bayar’ın isteği üzerine ticaret yerine siyaseti tercih edenlerdendir.⁶⁴⁹

Dönemin armatörlerinden olan fakat daha çok Akşam gazetesinin sahibi olarak tanına Malik Yolaç, başbakan tarafından partiye girmesi istenilen iş adamlarından biridir. Kendisi, bir gün İstanbul’da iken, Adnan Menderes’in isteği üzerine, polis eşliğinde Ankara’ya başbakanlığa götürülür. Odada bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk’in de huzurunda Adnan Menderes: “*Malik Bey siz beni seviyor ve tutuyor musunuz?*” diye sorar. Malik Bey de, “*Tabii efendim seviyorum da tutuyorum da.*” diye cevap verir. Menderes: “*O halde derhal şimdi bizim partimize geçtiğine dair bir yazı yaz ve imzala*” deyince Malik Yolaç: “*İş adamı sıfatımla tabii partiye girerim fakat Akşam gazetesi sahibi olan kimliğimle DP’li olursam Ulus gazetesinden pek de bir farkımız kalmaz. Fakat muhalif bir gazete olarak zaman zaman DP yanlısı haber yaparsam, bu parti için daha çok fayda sağlayacaktır.*” diyerek, DP’ye girme baskısından kurtulur.⁶⁵⁰

DP yönetiminin sadece iş adamlarını değil, aynı zamanda bürokratları da partiye katılmaları için birtakım girişimlerde bulunduğu görülmüştür. Örneğin; İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Halis Kaynar, DP’ye 17 Şubat 1959 tarihinde kaydolmak zorunda bırakılmıştır. Zorunda bırakılmıştır çünkü İstanbul Belediye Reisi ve DP İl Başkanı Kemal Aygün, Halis Kaynar ve Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası Genel Müdürü Reşit Egeli’nin DP’ye kaydolması için defalarca ısrar ve

⁶⁴⁸ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

⁶⁴⁹ Toker, **Tek Partiden...**, s.92.

⁶⁵⁰ Nurhan Kavaklı, **Bir Gazetenin Tarihi – Akşam**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 164,165; Ayrıca Malik Yolaç hakkında bkz. Oral Çalışlar, **Portreler**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 136-139.; Hıfısı Topuz, **Eski Dostlar**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.125-133.

tehditkâr konuşmalar yapmış, başarılı olamayınca, o sırada Avrupa'dan tedaviden dönen İş Bankası Genel Müdürü Üzeyir Avunduk ısrarlara devam etmiştir. Avunduk, Adnan Menderes'in bizzat bunu istediğini, eğer kaydolmazsa görevinden ve İş Bankasından çıkarılacağı doğrultusunda tehditkâr sözler sarf etmesi üzerine DP'ye kayıt yaptırmıştır.⁶⁵¹ İzmir İş Bankası Genel Müdürü Cemil Atalay da DP'ye katılması doğrultusunda ısrar edilen bürokratlardandır. Kaçakçılık yaptığını fark edip ihbar ettiği bir firmanın davası için, İzmir müdürü olarak kendisinin de mahkemeye sevk edilmesi üzerine, içine düştüğü çaresizlik sebebi ile ve bu esnada Üzeyir Avunduk'un: "*Partiye üye ol yoksa bu durumdan kurtulamazsın.*" şeklindeki tehdidi üzerine, DP'ye üye olduğunu belirtmiştir.⁶⁵² İş adamlarına yakınlığı ile bilinen, Odalar Birliği Genel Sekreteri Cihat İren'de DP'ye girmesi için yapılan ısrarlardan dolayı görevinden istifa etmiştir. Daha önce Ticaret Bakanlığı Müsteşarlığı yapmış, fakat birtakım anlaşmazlıklardan dolayı ayrılmış olan İren, ifa etmekte olduğu işinin bir siyasi partiye üye olmasına uygun düşmeyeceğini belirterek istifasını istemiştir.⁶⁵³

Yıllar sonra yeniden oluşturulmaya çalışılan çok partili düzenin kesintiye uğramadan devam etmesi için iş adamlarının verdiği destek, oynadığı rol, 21 Temmuz seçimlerinden sonra kendini göstermiştir. Seçimlerden sonra DP'liler ile CHP'liler arasında ortaya çıkan gerginliğin giderilmesi için Ankaralı iş adamları Vehbi Koç (CHP Ankara İl İdare Üyesi ve Ticaret Odası 1. Başkanı) ile Üzeyir Avunduk, (DP Ankara İl Başkanı ve Ticaret Odası 2. Başkanı) DP'nin Genel İdare Kurulu Üyesi Emin Sazak ile Halk Partisi Başkan Yardımcısı Mümtaz Ökmen görüşmeler yapmışlardır. Neticede Celal Bayar ile Recep Peker'in görüşmesini sağlayarak ortamın yumuşamasına vesile olmuşlardır.⁶⁵⁴ Bu durum iş adamlarının hükümet üzerindeki etkisini gösteren güzel bir örnektir.

Burada iki parti arasında yaşanan gerginlikten bahsetmişken şunu da unutmamak gerekir ki, ülkedeki pulların üzerinde bile resmî olan bir ülke liderinin, iktidarı sorunsuz bir şekilde muhalefete bırakıp, muhalefet lideri olarak siyaset

⁶⁵¹ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

⁶⁵² **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

⁶⁵³ "Cihat İren, Dün İstifasını Verdi, Odalar Birliği Genel Sekreterinden Zorla DP'ye Kaydolması talep Edilmiş", **Vatan**, 14 Mart 1960, s.1-5.

⁶⁵⁴ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Partinin Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, (Haydar Arslan, vd...), Yeni Matbaa, Ankara., 1949, ss. 10-11.

hayatına devam etmesi dünya üzerindeki tek örnektir.⁶⁵⁵ Kargaşasız bir geçiş yaşanmış ve önemli bir demokrasi sınavı iki tarafın da özverisi sayesinde başarıyla verilmiştir.

3.1.3. Demokrat Parti'nin Kuruluş ve Yükselmesinde Etkili Olan Ekonomi Politikaları

DP, halkın bütün tabakasından, CHP'ye bir şekilde güvenmiş kişilerin toplandığı bir parti durumundadır. Hatta parti içerisinde, parti tüzüğüne aykırı olmasına karşın, 150'likler, Heyeti Mahsusa kararı almış olanlar, rejime karşı geldiği için vakti zamanında tutuklanmış olanlar da bulunmaktadır.⁶⁵⁶ DP, halkı gücendikleri noktalardan yakalayarak kendi çatısı altında toplamayı tercih etmiştir. Böyle karışık yapıda örgütlenmiş bir parti olarak seçimler öncesinde parti liderleri yaptıkları konuşmalarda iktidara geçince uygulayacakları ekonomi politikalarından bahsetmekten ziyade CHP'nin o güne kadar uygulamış olduğu politikadaki yanlışlıkları dile getirmeyi tercih etmişlerdir.⁶⁵⁷ Çünkü işçi kesimine vaatlerde bulunması demek, parti içerisinde önemli bir yer tutan fabrikatör ve zenginleri gücendirmek demektir. Tam tersini yaparsa da sayıları çok fazla olan işçilerin oylarını alamama riski vardır. Koyu dindarlara destek verse inkılapçı kesimin tepkisine neden olabilecek, topraksız çiftçiye destek verse kendi oluşumunda en büyük desteği aldığı toprak ağalarının desteğini kaybedebilecektir.⁶⁵⁸ Dolayısıyla DP, 1946 yılında katıldığı seçimler öncesinde II. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış ve ekonomik olarak hayli yıpranmış olan ülkenin ekonomisini düzeltmek adına nasıl bir ekonomi politikası izleyeceklerinden bahsetmek yerine, bu süreçte fiili olarak savaşa girmemiş olmamıza rağmen, yaşanan ekonomik sıkıntıların nedenini, CHP'nin uyguladığı yanlış ekonomi politikalarına bağlamış, böylece halkın sempatisini kazanmıştır.⁶⁵⁹ Oysaki savaş esnasında, DP kurucularının ve parti milletvekillerinin CHP'nin içinde oldukları ve bunların savaştan en çok etkilenen köylü kesimini

⁶⁵⁵ Zafer Toprak, Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu- II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu, **Toplumsal Tarih**, C:20, S:121, Ocak 2004, ss. 72, 73.

⁶⁵⁶ Demokrat Parti tüzüğünün 3 maddesinde, "Milli mücadeleye aykırı harekette bulunmamış, Türk milletinin birlik ve istiklalini parçalamayı hedef tutan ideolojilere sapanmamış, ..." ifadeleri yer almaktadır. Benlioğlu, **a.g.e.**, s.8.

⁶⁵⁷ Ş.Turan, **Devrim...**, s. 216.

⁶⁵⁸ Benlioğlu, **a.g.e.** s.45

⁶⁵⁹ **Yeniasır**, 8 Temmuz 1946.

toprak sahibi yapmak için çıkartılan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” nedeniyle partiden ayrıldıkları da bir gerçektir.

Öte yandan, DP’nin iktidara gelebilmesi için kalkınmayı sağlayacak iyi planlanmış bir ekonomi politikası belirlemesi de gerekmeyecektir. Devletçiliği savunan CHP’nin karşısında, liberal ekonomi politikası benimsediğini belirtmesi yeterli olmuştur. Çünkü İnönü, savaş yıllarında iş adamlarının edindiği serveti vurgun olarak değerlendirmiş ve iş adamları da Varlık Vergisi uygulaması ile yapıldığı gibi, savaş sonrasında kendilerinden tekrar hesap sorulmasından çekinerek, liberal ekonomi benimsediğini söyleyen DP’ye yanaşmıştır.⁶⁶⁰

Fakat DP, iktidara geçtiğinde liberal politikalar doğrultusunda hangi hamleleri yaparak kalkınmayı sağlayacağını da planlamamıştır.⁶⁶¹ İsmet İnönü bu durum için, 10 Eylül 1951 ara seçimleri öncesinde radyoda yaptığı konuşmasında: “*Memleketin mali ve iktisadi durumu tesadüfe bırakılmıştır.*” demiştir.⁶⁶² Öte yandan DP, ekonomik yatırımlarını yaparken uzun vadeli hesaplar yapmaktan ziyade, kısa vadede yüksek büyüme seviyelerini yakalamayı hedeflemiştir. Ekonomik kalkınma planı oluşturup o doğrultuda yatırımlar yapması gerekirken, oy aldığı kesimin görüşleri ile hareket etmeyi tercih etmiştir. Yapmış olduğu yatırımların yerini ve sektörünü belirlerken de tamamen siyasî menfaatler düşünerek hareket etmiştir.⁶⁶³ Bu durum, DP’nin ilk iktidar döneminde hiçbir sorun teşkil etmemiştir. Gelişmekte olan bir dünya ekonomisi sürecinde bulunulması, Amerika’dan Marshall Yardımları ile gelen paraların yarattığı ekonomik rahatlık, iyi giden hava koşulları sayesinde artan tarım ürünleri, Kore Savaşı’nın etkisiyle bu tarım ürünlerinin dış pazardan yüksek rakamlarda alıcı bulması ülke ekonomisinin kısa bir sürede olsa çok iyi gitmesine neden olmuştur.⁶⁶⁴

Her ne kadar liberal ekonomi politikalarına ülkenin geçişinin, DP’nin iktidara gelmesi ile olduğunu söylesek de özünde liberal ekonomi politikasına geçiş, 1947’de CHP’nin Marshall Planı’nı kabul etmesi ile başlamıştır.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Boratav, **Devletçilik...**, ss. 219, 240, 241.

⁶⁶¹ Turgut, **a.g.e.**, s.150

⁶⁶² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973-DP’nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, (Altın Yılları...), s. 153.

⁶⁶³ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, s.328.

⁶⁶⁴ Turgut, **a.g.e.**, s.151.

⁶⁶⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.325.

3.2. DEMOKRAT PARTİ’NİN İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ EKONOMİ ANLAYIŞI VE İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ

3.2.1. Demokrat Parti’nin İktidara Geçiş

Türkiye’nin ekonomik ve siyasî tarihine baktığımızda, 1950 yılı önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu yılda halkın isteğiyle iktidar değişmiş ve DP iktidarı CHP’ye ilk defa muhalefeti yaşatmıştır. Bu değişim, dünya tarihinde sıklıkla gördüğümüz gibi kanlı olmamıştır. İktidarın muhalefeti susturmak için kuvvete başvurmaması, seçimlerin tamamen demokratik yollarla yapılması bunda etkindir. Bu açıdan bakıldığında, 1950 seçimleri, demokrasi adına ülkemiz için önemli bir adım olarak görülmelidir.⁶⁶⁶ Siyasî yapıdaki değişiklik, ekonomi politikalarındaki değişikliği de beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen dünya ekonomisiyle aynı doğrultuda hareket etme çabaları sonucunda uygulanmaya başlayan yeni ekonomi politikaları, bu dönemin en ayırt edici yanı olmuştur.⁶⁶⁷

DP kurucuları, savaş sonrasında, dünyada kabul gören ve kapitalizmin öncüsü, dünya devi ülkeler tarafından da desteklenmekte olan özel girişimciliği savunarak, devletçi CHP’ye duyulan tepkileri de kullanarak hızla halkın sempatisini kazanmış ve iktidara gelmiştir.⁶⁶⁸ DP, bu ülkelerin ekonomi politikalarını savunurken, onlarda DP’ye desteklerini esirgememişlerdir. 1950 seçimleri öncesinde, Celal Bayar Amerika’ya gidip görüşmeler yapmış, gerekli desteği sağladıktan sonra, ülkeye dönüp seçimleri kazanmıştır.⁶⁶⁹ 14 Mayıs 1950 seçimlerindeki partiler arası oy dağılımı aşağıda yer almaktadır.

Katılan Parti	Aldığı Oy Sayısı	Oranı	Çıkardığı Milletvekili
DP	4.242.831	%59,59	408
CHP	3.165.096	%39,98	69
MP	240.209	%3,03	1
Bağımsız	267.955	%3,40	9
TOPLAM: 487⁶⁷⁰			

⁶⁶⁶ Şeref Bakışık, “Demokrasi, DP ve İnönü”, **Tarih ve Toplum**, C.9, S:53, Mayıs 1988, s. 16-17 (272-273).

⁶⁶⁷ Bülent Varlık, “Vergiler Üzerine 40 Yıl Öncesinden Öneriler”, **İşletme ve Finans Dergisi**, sayı: 36-37, 1989, s. 63.

⁶⁶⁸ Turgut, **a.g.e.**, s.156.

⁶⁶⁹ Dündar Soyer, **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar, Anılar**, 2. Baskı, Bülke Yayınları, İstanbul, 2001, s.194

⁶⁷⁰ Akalın, **a.g.e.**, s. 295

Adnan Menderes seçimlerden sonra mecliste: “*Şüphe yok ki 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimiz değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd ediyoruz*” demiştir.⁶⁷¹ Aslında bu sonuçlar hem CHP’yi hem de DP’yi fazlasıyla şaşırtmıştır. Seçim sonuçlarının bu şekilde olmasında, savaş yıllarında yaşanan ekonomik dengesizliklerin tek parti yönetiminden zaten hoşnutsuz olan halk kesimi için, içinde bulunduğu durumu katlanılamaz bir hale getirmesinin etkisi büyüktür. Savaş yıllarında ekmek, tüm halka eşit miktarda dağıtılabilsin diye karne ile satılmış, karaborsa artmış, yüzde üç yüzlere varan zamlar ile şeker, pirinç, zeytinyağı, sabun vb. gibi pek çok tüketim maddesi halk tarafından alınamaz hale gelmiş, sonuç olarak iktidar partisi CHP, koltuğunu kendi içinden bölünerek oluşan DP’ye bırakmak zorunda kalmıştır.⁶⁷² CHP’nin bu zamana kadar izlemiş olduğu devletçi politikalar ve savaş ekonomisinin etkisi sonucunda zenginleşerek ortaya çıkan kapitalist sınıf, artık siyasî iktidara sahip olmak istemektedir. Çünkü bu sınıf, CHP’nin uyguladığı ekonomi politikalarını kendi gelişimine engel olarak görmekte ve onu beğenmemektedir.⁶⁷³ Aslında gözden kaçırılmaması gereken bir gerçek de DP’nin tabanını oluşturan ticaret burjuvazisi, eşraf ve toprak ağalarının zaten iktidarda olduğu, yani tek parti çatısı altında hayat bulduklarıdır. Keza, DP kurucuları da CHP’li vekillerdir ve eleştirdikleri dönemin ve düzenin temsilcileridirler. Bu durumu ustaca halkın gözünden saklamasını bilmiş, bozuk düzenin baş sorumlusu olarak CHP’yi ve dolayısıyla bürokrasiyi göstermişlerdir. Hâl böyle olunca batılılaşma karşıtı olan halk karşısında bürokrasiyi ve CHP’yi görmüştür.⁶⁷⁴ DP’ye de iktidara geçmek için halkın eğilim ve isteklerine doğru teşhisi koymak kalmıştır. Bir kanattan tüccar ve eşrafın çıkarlarını temsil ettiğini söylerken, öte yandan Batılılaşmaya karşı olan halkın tepkisini de kullanmayı ihmal etmemiştir.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ **TBMM.TD**, Devre: 9, Cilt: 1, İçtima: 3, Oturum: 1, Tarih: 29.05.1950, s.24

⁶⁷² Altaş, **a.g.e.**, s. 17.

⁶⁷³ Cem Eroğlu, **Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971" Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak , Bilim Dizisi, Belge Yayınları, İstanbul-1992, (Geçiş Sür...) s.114

⁶⁷⁴ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, A.Ü. SBF Yayınları Ankara- 1983, s.125

⁶⁷⁵ Cem, **a.g.e.**, (12. b), s. 389.

DP'nin halkın nabzını tutup, iktidara gelmesinde, basının etkisi de küçümsenmeyecek bir orandadır. Parti'nin kurulduğu yıllarda İstanbul'un önde gelen gazeteleri ve gazetecileri DP'yi tutmuş ve yayınlarını onu kollayacak şekilde yapmışlardır. Hatta birleşip "Birleşik Büro" kurmuşlar ve başına da DP Genel Merkezinden talimat alan Raif Metro'yu geçirmişlerdir. Yandaş basın, meclis konuşmalarından ve yaşanan her olaydan haberdar olmuş ve olayları DP'nin çıkarları doğrultusunda kaleme almıştır.⁶⁷⁶ Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası, Zafer, Akşam Postası, Türk Sesi, Forum dergisi, Zafer ve zaman zaman da Vatan gazetesi DP'yi destekleyen yayın organlarıdır. Fakat ekonomik sıkıntıların yavaş yavaş sinyallerini vermeye başladığı 1952 yılı sonrasında DP kendisine destek veren basının desteğini teker teker kaybetmiştir.⁶⁷⁷ O dönemde basın, kendi arasında, CHP'ye destek verenler, DP'ye destek verenler ve tarafsız kalmaya çalışanlar olarak üçe ayrılmıştır. Ulus, Yeni Halkçı, Dünya, Vakit ve Tercüman CHP'ye destek vermiş; Zafer, Zafer Akşam Postası, Yeni Köylü, Son Posta ve Hergün⁶⁷⁸ DP'ye destek vermiş; Hürriyet (Sedat Simavi), Yeni Sabah, Vatan, Cumhuriyet (Nadir Nadi), Vakit, Son Telgraf, Akşam gazeteleri de tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Tarafsız kalmayı yeğleyen bu gazeteler DP'nin, kendisini destekleyen gazetecilere devlet kontrolünde bulunan kâğıt ve resmi ilân tahsisî ile kredi açarak teşvikte bulunulması gibi yöntemlerinin etkisinde kalmayanlardır.⁶⁷⁹ DP'nin sağladığı cazip teşviklerin etkisinde kalan, adeta DP'nin yayın organı haline gelen Zafer, Zafer Akşam Postası ve Yeni Köylü gazetelerinin sahibi olan Güneş Matbaacılık Ltd. Şirketi ile DP, karşılıklı bir çıkar ilişkisi kurmuşlardır. Güneş Matbaacılık, gazetelerinde DP'yi destekleyen yayınlar yapmanın yanı sıra, çeşitli bankalardan DP'ye vermek üzere yüksek meblağlarda paralar çekmiştir.⁶⁸⁰ DP de bunun karşılığında Güneş Matbaacılığın gazetelerine devlet kanalıyla resmi ilân ve reklamlar vererek, ayrıca devlet kurumlarının gazeteye aboneliğini sağlayarak, Güneş Matbaacılık Ltd. Şirketi'ne kat be kat fazla para

⁶⁷⁶ Toker, **Tek Partiden...**, s.149.

⁶⁷⁷ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994, s.236.

⁶⁷⁸ Son Posta gazetesinin sahibi Selim Ragıp Emeç ile Her Gün gazetesinin sahibi Mehmet Faruk Gürtunca DP milletvekilleridirler. Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.81.

⁶⁷⁹ Arzu Kihitir, **Medya ve Demokrasi Kültürü Ekseninde DP Dönemi ve Basın 1950-1960**, Anonim Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 98, 99.

⁶⁸⁰ Güneş Matbaacılık 1957 yılında İş Bankası'ndan 300 bin, Ziraat Bankasından 300 bin, T. Ticaret Bankasından 200 bin çekmiş ve DP genel idare kuruluna 800 bin lira vermiştir. 1959 yılında da İş Bankasından 1 milyon lira çekerek DP'ye vermiştir.

kazandırmıştır.⁶⁸¹ Örneğin 2.5.1954 ile 12.11.1955 tarihleri arasındaki 1,5 yıllık dönemde, bu gazeteye, 1.048.310 liralık resmi ilân verildiği görülmüştür. Bu miktar kendisinden sonra en yüksek miktarda ilân verilen gazetenin 2 katından daha fazladır.⁶⁸² Ayrıca bir devlet kurumu olan SEKA'dan⁶⁸³ ücretsiz bir şekilde gazetenin en önemli gider kalemi olan kâğıt ihtiyacı da karşılanmıştır.⁶⁸⁴ DP, gazetelerin ve gazete sahiplerinin desteğini sağlamak için SEKA'nın zararına satış yapmasına bile göz yummuştur. Gazete kâğıdının ton maliyeti 2008 lira olmasına rağmen satış fiyatı 1800 lira olarak belirlenmiştir.⁶⁸⁵ DP Bakanı Mükerrerem Sarol'a ait olan Türk Sesi gazetesi de resmî ilânlardan kazanç elde eden ve SEKA'dan kâğıt ihtiyacını karşılayan gazeteler içerisinde. Ayrıca Mükerrerem Sarol, 1954'te basınla ilgili devlet bakanı olunca, ilkokulları bile Türk Sesi gazetesine abone etmiştir. Tabii bunlar, milletvekillerinin tepkilerine ve Sarol'un bakanlıktan istifa etmesine neden olacaktır.⁶⁸⁶ Görüldüğü üzere milletvekili olan iş adamlarının, hükümetle ilişkileri yetkileri itibarıyla daha bir iç içedir.

DP iktidara geldikten sonra destek gördüğü tabanının çıkarlarını koruyacak şekilde bir ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. En büyük desteği gördüğü kesim çiftçilikle uğraşan köylü kesim olduğu için tarıma öncelik vermiş, büyük toprak sahiplerine krediler açmış, tarımda makineleşmeyi sağlayıp, tarım ürünlerine yüksek taban fiyat vermiş, tarımdan alınan vergiyi kaldırmış ve köyleri şehirlere bağlayan yolları düzenlemiştir.⁶⁸⁷ Tabii ki DP'nin bu politikaları, Amerika'nın Türkiye'ye Marshall Yardım Paketinden yararlanabilmesi için sunduğu şartlar ile örtüşmektedir. Türkiye'nin Avrupa'yı besleyen bir tarım ülkesi olmasını isteyen Amerika, Marshall Yardımları adı altında verdiği paraların büyük bir miktarının tarımın geliştirilmesine ayrılmasını istemiştir. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russel Dorr, 1951 yılında yaptığı bir açıklamasında, ABD'nin Türkiye'ye

⁶⁸¹ Korkmaz Alemdar, Demokrat Parti ve Basın, **Tarih ve Toplum**, C:9, S:53, 1988, s.19 (275) -23 (279).

⁶⁸² **Ulus**, 17 Ocak 1956.

⁶⁸³ SEKA: İzmit'te Sümerbank'a bağlı olarak 6.11.1934 te ilk kâğıt fabrikası açılmıştır, zaman içerisinde birbirine bağlı 5 fabrika haline gelmiştir. 1955'te 6560 sayılı kanunla Sümerbank'tan ayrılarak "SEKA" adıyla KİT haline getirilmiştir. Özelleştirme programı kapsamında "1998 de 1, 2003'te geri kalan 4 fabrika özelleştirilmiştir. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, **KİT'lerin Özelleştirilmesi ve SEKA Gerçeği**, Ankara, 2003, ss.30-32.

⁶⁸⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C:2, s.759.

⁶⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, Kapitalist İktidarın Çiftlikleri-Kamu Teşebbüsleri, **Yön**, S: 143, 24 Aralık 1965, ss.8,9.

⁶⁸⁶ Emin Karakuş, **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 371.

⁶⁸⁷ Eroğlu, **Geçiş Sür...**, s.48.

yaptığı yardımların nedeninin, dost ülkelerin hayati ihtiyacı olan gıda maddelerini üretmesi, kömür ve malzeme ihtiyaçlarını karşılaması için olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸ Marshall yardımları ile tarımda makineleşmenin artması ve altyapının düzenlenmesi sağlanmış, böylece ihraç edilen tarım ürünlerinin miktarı, 1950-1953 yılları arasında millî geliri %40 kadar arttırarak, yıllık %9 oranında bir büyümeyi beraberinde getirmiştir.⁶⁸⁹

Nihayetinde, 1950 seçimlerini DP'nin, büyük bir oranla kazanması, halk kitlesinin CHP'ye bir isyanıdır. Bu isyan, 1954 ve 1957 seçimlerinde, ülke ekonomisi iflas etmiş, dış ticaret açıkları zirve noktasına ulaşmış olsa bile devam etmiştir.⁶⁹⁰ Bu da halkın tek parti döneminde yaşadıklarını, kırılganlıklarını unutmadığı şeklinde yorumlanabilir.

3.2.2. Demokrat Parti Hükümetlerinin Ekonomiye Bakışı ve İş Adamları ile İlişkileri

3.2.2.1. Birinci Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1950 – 1954)

1951'den 1954 yılına kadar ülkede çok hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Bu büyüme 6 yıllık savaş dönemindeki gerilemenin telafisi olmasının yanı sıra,⁶⁹¹ Kore Savaşı nedeniyle, üretmiş olduğumuz tarım ürünlerinin yüksek fiyatlar ile alıcı bulması, Marshall Yardımları nedeniyle ülkeye yüklü miktarda döviz girdisinin olması, bu nedenle Merkez Bankası'nın altın ve döviz stoklarına ilk etapta pek dokunulmamasında büyük oranda etkili olmuştur. Bu süreçte tarımda ve sanayide %10'ları bulan ve aşan bir büyüme görülmüştür. Fakat 1954 yılına gelindiğinde, son iki yıldır yaşanan kuraklık nedeniyle tarım gelirleri %20 azalmış, Kore Savaşı bitmiş ve tarım ürünlerine olan ihtiyaç azalınca, tüm ülkeler ellerindeki fazla stokları piyasaya sürmüş, Amerika'dan gelen Marshall Yardımları ve krediler kullanılmış ve kredilerin ödemeleri birikmiş, döviz sıkıntısı yaşanmaya başlanmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁸ Sami Güven, *1950'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s.1.

⁶⁸⁹ Akalın, *a.g.e.*, s.300.

⁶⁹⁰ Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.157.

⁶⁹¹ Asım Kocabıyık, *Tazlar Köyünden Borusan'a Asım Kocabıyık*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss.90-91.

⁶⁹² Yenal, *a.g.e.*, s.104

Öte yandan ekonomiyi büyük oranda etkileyen olay, dış ticarete Amerika ve Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilatı'nın tavsiyeleri doğrultusunda liberasyona (dış alımın serbest bırakılması) gidilmesidir. Bu durum bir süre sonra ithalatta büyük bir artışı tabi beraberinde de döviz sıkıntısı ve dış borç artışını getirmiştir.⁶⁹³ İthalat o kadar yoğun bir şekilde yapılmaya başlanmıştır ki, İzmir'de Pasaport Vapur İskelesi'nden Konak'a kadar her yer antrepo haline getirilmiş, mallar depolara sığmayınca etrafını teller ile çevirerek muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Böylece birikmiş döviz stokları tüketilmiştir.⁶⁹⁴ İş Adamı Necmettin Bitlis, bir röportajında *"Menderes 1950'de iktidarı kazanır kazanmaz ne kadar Amerikan arabası varsa ne kadar buzdolabı, çamaşır makinesi varsa hepsini Türkiye'ye ithal ettirdi. O zaman en lüks arabalar geldi. Ondan sonra döviz kalmadı. Battıya avuç açmaya başladık. Tamamen tüketim düzeni getirildi. Marshall Yardımları da tüketime gitti yatırım yapılmadı."* demiştir.⁶⁹⁵ O yıllarda iş adamları, ithal ettikleri malların bedellerini Merkez Bankası'na TL olarak ödemelerine rağmen, hükümet döviz sıkıntısından dolayı bu paraları ihracatı yapan ülkeye ödeyememiştir. Bu durum hem iş adamlarının peşin para ile ithalat yapmasını zorunlu kılmış, hem de 1950-1953 arasında biriken ve sonrasında ödenemeyen borçlar faizleriyle birlikte ülkeyi büyük bir borç batağına sokmuştur.⁶⁹⁶ Amerika'dan alınan krediler ile dış ticaret açığı kapatılmaya çalışılmıştır. 1950 yılında 62 milyon lira olan Türkiye'nin dış ticaret açığı, 1951'de 246 milyona ve 1952'de 540 milyona ulaşmıştır. Türkiye 1952 yılında Avrupa'ya en çok borcu olan ülke haline gelmiştir. (233,9 milyon dolar borç)⁶⁹⁷ Bunun üzerine 1953'ten itibaren liberal politikalarla kademeli olarak uzaklaşmaya başlanmıştır. *"Devlet işletmelerini özel sektöre devredeceğiz."* sloganları atan DP, tam tersine devlet işletmelerinin sayısını arttırmıştır.⁶⁹⁸ Dış ticarete bazı maddelerin ithalini zorlaştırarak dış ticaret rejiminde birtakım düzenlemeler yapmıştır.⁶⁹⁹ Bunun yanı sıra ithalatla uğraşan şirketlerden teminat alınması kararı alınmış ve bu teminat

⁶⁹³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss. 705-706.

⁶⁹⁴ Dündar, **a.g.e.**, 153.

⁶⁹⁵ İSO, **a.g.e.**, ss.34-43.

⁶⁹⁶ Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, ss.117-120

⁶⁹⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss. 705-706.

⁶⁹⁸ Kocabiyik, **a.g.e.**, ss.90-91

⁶⁹⁹ Ağırıklı olarak cam sanayi ürünleri ve hazır giyim döviz tahsisi yoluyla izne tabi kılınmıştır. 8 **Resmî Gazete**, "01.09.1953 Tarih, 4/1360 No.lu Dış Ticaret Rejimi Hakkında Karar", Sayı.8498, 3 Eylül 1953, s.7101-7117.

miktarı giderek arttırılmıştır.⁷⁰⁰ Alınan tedbirlere rağmen ekonomik durum düzelmeyince, Cumhurbaşkanı Celal Bayar borçları ödeyebilmek için Amerika'ya borç para istemeye gitmiş fakat eli boş dönmüştür. Bu olaya istinaden Dünya Bankası Ankara Temsilcisi olan Peter Liefting, Türkiye'nin ekonomik olarak itibarının olmadığını söyleyince, Celal Bayar Ankara'dan kovulması emrini vermiştir. Böylece Dünya Bankası ile de aramız açılmış ve 1960 yılına kadar da düzelmemiştir.⁷⁰¹

Bu dönem içerisinde DP'nin liberal ekonomik anlayış çerçevesinde çıkarmış olduğu kanunlar, ekonomik anlaşmalar ve ekonomik kalkınmayı sağlayacak hamleler ayrı alt başlıklar halinde ele alınmış olsalar da birbirleriyle doğrudan ilişkili oldukları göz ardı edilmemelidir.

3.2.2.1.1. Marshall Yardımları'nın Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra harabeye dönmüş Avrupa Devletleri'nin, kendilerini toparlamasına yardımcı olmak amacıyla, 4 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde bir plan teklifinde bulunmuştur.⁷⁰² European Recovery Program (Avrupa Kalkınma Programı) ya da Marshall Yardım Programı adı verilen bu program, 1948-1952 yılları arasında uygulanmaya geçirilmiştir.⁷⁰³ Bu programla, ödünç ve hibe şeklinde toplam 16 ülkeye yardımda bulunulmuş ve vermiş olduğu paraların hangi alanlarda harcanacağını da yine Amerika belirlemiştir. 1946 yılında, CHP hükümeti, Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı hazırlamış fakat bu plan mecliste DP, dışarıda da Amerika tarafından eleştirildiği için, uygulanamadan yürürlükten kaldırılmıştır. Savaş sonrasında, her alanda yatırıma ihtiyaç duyan tüm diğer ülkeler gibi, Türkiye'de, yardımlardan faydalanabilmek için, 23 Eylül 1947'de, devlet eliyle kalkınma yerine özel sektör eliyle kalkınmayı hedefleyen, sanayi yerine tarıma yatırım yapmayı uygun gören yeni bir plan hazırlanmış, böylece Türkiye'nin Marshall Yardımları için yapmış olduğu başvuru kabul edilmiştir.⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ **Resmî Gazete**, “01.09.1953 Tarih, 4/1360 No.lu Dış Ticaret Rejimi Hakkında Karar”, s.7102. **Resmî Gazete**, “15.07.1954 Tarih, 4/3321 No.lu Karar”, Sayı:8760, 21 Temmuz 1954, s. 9919.

⁷⁰¹ Yenal, **a.g.e.**, s.104

⁷⁰² Gülten Türkoğlu, **Elektrik Mühendisliği ÇEAŞ, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.**, Ankara, 1951, s.2

⁷⁰³ Bulutoğlu, **a.g.e.**, ss.56-61.

⁷⁰⁴ İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:24, 2.b, Ankara, 1981, ss. 2, 10. Ayrıca Bkz. Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Ticaret Bakanlığı, özel sektörün Marshall Yardımları kapsamında gelen destekten pay almaya ihtiyacı olup olmadığını ve ne kadar sermaye birikimleri olduğunu tespit etmek amacıyla, iş adamlarını kapsayan bir anket yapmıştır. Amerikan elçisi Russell Dorr ise şehir şehir gezip iş adamları ile bizzat görüşmüştür. Sonuçta iş adamlarının yeterli birikime sahip olmadığı, devlet desteğine ihtiyaçları olduğu görülmüştür.⁷⁰⁵ O dönemin yorumcularının genel görüşü de bu doğrultudadır. Amerika'nın Türkiye'ye yapacağı yardımlarda devlet araç olarak kullanılmalı, devlet eliyle de iş adamlarına kaynak aktarımı yapılmalıdır. Devletçi ekonomi bu doğrultuda revize edilerek, bizden çok ileride olan Avrupa ve Amerika'da olduğu gibi, iş adamı – hükümet el ele vererek ülkenin kalkınması sağlanmalıdır.⁷⁰⁶ Bu öneriler, DP iktidarı döneminde uygulamaya geçirilecektir.

DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında, ülkeye 780 milyon dolarlık Marshall ve ICA Yardımları girmiştir.⁷⁰⁷ Bu yardımlar diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi doğrudan özel sektöre yapılmayıp özel sektörün gelişmesinde uygun alt yapıyı oluşturması için devlete yapılmıştır. Bu minvalde, iş adamlarını doğrudan etkileyen Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na ayrılan pay, 1949 yılından 1958 yılına kadar direkt 177.212.760 ve endirekt 8.963.000 olmak üzere toplam 186.175.760 dolar olmuştur. Bu yardımın büyük bölümü petrol, araç lastiği, jeep, yedek parça, buğday, tohum, zirai ilaç, tıbbi ilaç vd. gibi ürünleri ithal edebilmesi için gerekli onayların alınmasında kullanılmak üzere, özel sektöre dağıtılmıştır.⁷⁰⁸ Biraz daha detaylandırarak olursak eğer, gelen kaynağın 6.055.900 doları, özel sektöre kaynak sağlayan Sümerbank ve Petrol Ofisine ayrılmıştır. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na verilen yardımdan en büyük pay ise (10.000.000 dolar) akaryakıt şirketlerine, en çoğu da bir ABD firması olan Mobil Oil'e verilmiştir.⁷⁰⁹ Bu

⁷⁰⁵ Ahmet Hamdi Başar, "Hususi Teşebbüs ve Sermaye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 21, 1949, ss.8-12.

⁷⁰⁶ Ahmet Hamdi Başar, "Türkiye'nin Amerika ile Mukayesesi Yapılabilir mi?", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss.8-10; Arif Çakır, "Marshall Planı Nedir, Ne Sağlayacaktır", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 17, Haziran 1949, ss.17-22.; Feridun Akdağ, "Kalkınma Davamızın Ana Meseleleri", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 17, Haziran 1949, ss.11-17; Tekinalp, "Marshall Planı, Hususi Krediler ve Hususi Sermaye", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 17, Haziran 1949, ss.14-16.; İ. İzzet Pensoy, "Avrupa İhracatının Planlaması veya Kambiyo Serbestisi", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss.44-48.

⁷⁰⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s.717

⁷⁰⁸ Tolga Tören, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, Sav Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 239, 240.; Bkz. **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 9, ss.133-134; **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 10, s.62, **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 22, s.33

⁷⁰⁹ Tören, a.g.e., s.241

durum bize on yıllık süreçte nasıl bir petrol bağımlılığı oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Marshall Yardımı ve alınan krediler, ekonomiyi 1954'e kadar rahatlatmış fakat planlı bir kalkınma modeli benimseyerek hareket edilmediği için de, ülke ekonomisi gittikçe dış kaynağa ve dövizle bağımlı bir hal almıştır.⁷¹⁰ II. Dünya Savaşı sonrasında, gelişmekte olan tüm ülkelerin kalkınma stratejilerini, sanayileşme odaklı olarak düzenlemelerine rağmen, Türkiye'de tarım ve dış ticaret odaklı olması sıra dışı olsa da bu strateji, ülke ekonomisinde gücü elinde bulunduran toprak ağası ve tüccarların çıkarlarına uygun düşmesi nedeniyle kolayca kabul görmüştür.⁷¹¹ Çünkü bu sınıfın yarısı milletvekilidir, diğer yarısı da milletvekilleri ile ortak iş yapmaktadırlar.

DP iktidarı, Marshall Yardımları'nı alabilmek için uyguladığı ekonomi politikaları neticesinde, ilk üç yılında tarımda önemli bir gelişme kaydetmiştir. Toprak Kanunu ile devletin elinde bulunan arazilerin çiftçiye dağıtılarak tarıma açılması, bununla birlikte ithal edilen traktör sayısının iki katına çıkması ile doğru orantılı olarak ekilip biçilen alanlar 14,5 milyon hektardan 22,5 milyon hektara yükselmiştir. Böylece ülkenin tarım gelirleri de önemli ölçüde artmıştır.⁷¹²

Türkiye'nin, 1950 yılı sonrasında, dış borcunda gittikçe artan bir açılma görülse de 1950-1953 yılları arasındaki dönemde, Marshall Yardımları ile ülkeye para akışı olduğu için, Amerika'dan borç para alınmamıştır. Fakat birtaraftan da hükümet, 1950 yılının Ekim ayında, İngiliz-Fransız Silah Kredileri'ni ödemekte zorlandığını İngiliz Büyükelçiliği'ne bildirerek, borcun iptalini istemiş ve taksitleri ödemeyi bırakmıştır.⁷¹³ 1953 yılında, ülkenin dış ticaret açığının artması ve döviz sıkıntısı çekmesi nedeniyle, IMF'nin Türkiye'ye ziyareti gerekli hale gelmiştir. IMF teşkilatında deneyim sahibi olan, Hazine Genel Müdür Yardımcısı Kemal Kurdaş, ülkenin ekonomik durumu ve istikrar önlemleri ile ilgili bir rapor⁷¹⁴ hazırlamış ve Döviz Komitesine sunmuştur. Bu raporda, Türkiye'nin dışarıdan tek bir çivi bile

⁷¹⁰ Turgut, **a.g.e.**, s.146.

⁷¹¹ **A.g.e.**, s. 145.

⁷¹² Zürcher, **a.g.e.**, s.327.

⁷¹³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Economic Developments In Turkey During The Democrat Party Period (1950-1960)", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1, S.10, 2005, s.215.

⁷¹⁴ Raporda; işletmeler bakanı Fethi Çelikbaş'ın, maliye bakanı Hasan Polatkan'ın, Merkez Bankası Başkanı Nail Gidel'in, Ticaret Bakanı Müsteşarı Mehmet İzmen'in de onayı vardır. Zarar eden kamu kuruluşu ürünlerine zam yapılması ve kambiyo sisteminin rasyonalize edilmesi düşüncesi de yer almaktadır. "Yalçın Doğan "IMF Kısacasında Türkiye", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1980.

getiremeyecek hale gelmiş olduğunu, yani battığını belirtmiştir. Maalesef içinde bulunulan ekonomik durumu kabul etmek istemeyen Başbakan Adnan Menderes, bu rapora fazlasıyla kızmış ve IMF ile anlaşma işini 1954 seçimlerinden sonraya bırakmıştır.⁷¹⁵ Seçimler, DP'nin zaferiyle sonuçlanınca, Başbakan Menderes, IMF heyeti başkanı Sturc'e: *"Kimin haklı olduğu ortaya çıktı. Bizim uyguladığımız ekonomik politikaların doğruluğunu halk da teslim etti ve bizi yeniden iktidara getirdi."* demiştir. Sturc ise *"Yüz dolarınız olmadığı için fabrikalarınız durmuş, bu seçimi nasıl bir zafer olarak nitelersiniz?"* diye karşılık verince Menderes, yanındakilere *"Ben her zaman söylemez miyim size bu adamlar bir şeyden anlamaz diye."* demiştir.⁷¹⁶ Başbakan Menderes hem Kemal Kurdaş'ı hem de IMF'den gelen ekonomi uzmanlarını bir şey bilmemekle suçlamıştır. Oysaki döviz sıkıntısından dolayı, 1954 yılında Türk Hava Yolları'nın İngiltere'den satın aldığı 7 yolcu uçağının 3. taksiti ödenememiş, uçaklar hazır olmasına rağmen ülkeye getirilememiştir. Bu olay bile tek başına, ülkenin ekonomik durumunu açıklamaya yeterlidir.⁷¹⁷

Marshall Yardımları, iş adamlarının kalkınmasına, yeni yatırımlar yapmasına da katkı sağlamıştır. İş adamı Fuat Bezmen, bununla ilgili anılarında şöyle söylemiştir: *"1 Eylül 1949'da ABD, Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye 61.700.000 dolar ayrıldığında, Mensucat Santral'in bundan payına düşen 250.000 dolardı. Aldığımız yardımı Amerika'da harcamak şartı vardır. Amerika'ya gidip Avrupa'ya sipariş verdim ve oradan İstanbul'a geldi yeni makineler."*⁷¹⁸ Öte yandan, Marshall Yardımları'nın kabul edilmesiyle, ülkedeki yabancı sermaye yatırımları da artış göstermiştir. Amerikan istekleri ile çatışmayacak şekilde, en çok plastik, kauçuk, kimya, elektrikli ev aletleri, gıda ve içki sektörlerine yatırım yapılmıştır.⁷¹⁹ Yabancı sermaye bu yatırımlarını, Türkiye'deki iş adamları ile ortaklıklar kurarak yapma yolunu seçmiştir. Yabancı sermayenin yerli iş adamlarına etkileri *"Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı Hükümetin Tavrı ve İş Adamlarına Etkisi"* başlığı altında daha detaylı olarak ele alınmıştır.

⁷¹⁵ Piraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.87.

⁷¹⁶ Yalçın Doğan, "IMF Kıskaçında Türkiye", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1980.

⁷¹⁷ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1954

⁷¹⁸ Bezmen, **a.g.e.**, s.142.

⁷¹⁹ Turgut, **a.g.e.**, s.146

3.2.2.1.1. (TSKB) Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası'nın Kurulması ve Yapılan Sanayi Yatırımlarının Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi

Sanayi Bankası, Dünya Bankası tarafından gönderilen Barker heyetinin tavsiyesiyle, özel sanayi yatırımlarına kredi sağlamak amacıyla, yerli ve yabancı sermayenin iş birliği ile tamamıyla bir özel teşebbüs olarak, 1950 yılında kurulmuştur.⁷²⁰ Aslında bu düşünce ilk olarak İstanbul Sanayiciler Birliği üyeleri tarafından, Dünya Bankası yetkililerine sunulmuştur. Dönemin Ticaret Bakanı Sait Barlas, bunun bir devlet bankası olmasını istemişse de Dünya Bankası ve Amerikalı yetkililerin, ısrarcı tutumları nedeniyle özel statüde bir banka olarak kurulmuştur.⁷²¹ İlk etapta, Banka'nın kurulmasında katkısı olan, Sanayiciler Birliği'nden hiç kimse yönetim kurulunda yer almamıştır. Onun yerine DP, iş adamlarını temsilen, banka kurucu hissedarlarından olan Vehbi Koç'u yönetim kuruluna atamış, fakat Sanayiciler Birliğinin bu durumu şikâyet etmesiyle, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Vehbi Koç'u görevinden almıştır.⁷²²

Tablo 5: Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının Müşterekleri ve Payları

Kurucu Üyenin Adı /Unvanı	Taahhüt Ettiği Miktar (TL)
Türkiye İş Bankası AŞ	3.250.000
Osmanlı Bankası	2.000.000
Yapı Kredi Bankası AŞ	1.250.000
İstanbul Ticaret Borsası	1.000.000
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası	1.000.000
Selanik Bankası	500.000
Türk Ticaret Bankası AŞ	500.000
Türkiye Garanti Bankası	482.500
Akbank T.A.O.	250.000
Banca Commerciale Italiana	250.000
Banco di Roma	250.000
Çukurova Sanayi İşletmeleri T.A.Ş	250.000
Holantse Bank Uni. N.V.	250.000
İzmir Pamuk Mensucat T.A.Ş	250.000
Mensucat Santral T.A.Ş (Bezmenler)	250.000
Tutum Bankası A.O.	250.000
Türkiye İmar Bankası A.O.	250.000
Türkiye Kredi Bankası A.O.	250.000
Mecit DURUİZ	2.500
Cabir SELEK	2.500
Hazım Atıf KUYUCAK	2.500
Nuri DAĞDELEN	2.500

⁷²⁰ Devrim Dumludağ, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Kasım 2003, ss. 241-273 (s.14)

⁷²¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.536.

⁷²² Zürcher, **a.g.e.**, s. 316, 317.; Koç, **a.g.e.**, (1983), s. 108.

Suphi ARGON	2.500
Hakkı AVUNDUK	2.500
Vehbi KOÇ	2.500
Toplam	12.500.000

Kaynak: Cumhuriyet Fermanı, *Türkiye’de Sanayi Kredisi*, TSKB Yayınları, İstanbul, 1951, s.112.

Sanayi Bankası, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, bazı özel ticarî bankalar, sigorta şirketleri, sanayi kuruluşları ve iş adamlarının, toplamda 12,5 milyon lira ile sermayedar olduğu, özel bir bankadır. Kuruluş aşamasında Merkez Bankası 12,5 milyon liraya garantörlük yapmış, Dünya Bankası da 9 milyon dolar ödünç vermiştir. Ayrıca yapılacak Marshall Yardımları da bu bankaya yatırılacaktır.⁷²³ Banka, devlet fonlarını ve devlet adına yabancı devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan aldığı dövizleri, libransyon politikası gereği uzun vadelerle ve düşük faizlerle, sanayi yatırımı yapacak olan iş adamlarına aktarmıştır.⁷²⁴ Diğer bir deyişle, Sanayi Bankası, Dünya Bankası’ndan ve ABD’den alınan kredilerin, Türkiye’deki sanayi yatırımlarına dağıtılmasında aracı kurumdur. Tekstil, cam, seramik, çanak çömlek, kimya, makine parçaları gibi sektörlerde yatırım yapan özel girişimcilere kredi sağlamıştır. Böylece, 1960 yılına kadar ithal ikameci sanayileşme hamlesinin büyük bir bölümü de tamamlanmıştır.⁷²⁵

Devletçi ekonominin benimsendiği dönemin temel bankası Sümerbank olduğu gibi, liberal ekonominin benimsendiği dönemin bankası da TSKB’dir denilebilir.⁷²⁶ Bu bağlamda TSKB, kuruluşundan, 1958 Ekim’ine kadar toplam 388 adet özel şirkete 157.578.300 TL ve 73.161.400 TL tutarında döviz cinsinden olmak üzere toplamda 230.739.700 TL kredi verilmiştir.⁷²⁷ 1950-1964 yılları arasında Sanayi Bankası, özel sanayiye döviz ve yerli para şeklinde verdiği kredi miktarı, 900 milyon lira gibi son derece yüksek bir rakamdır.⁷²⁸ Banka kurulmadan önce, Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak, Sanayi Bankası’nın kurulacağını, bu bankanın iş adamlarının sanayi alanında yatırım yapmaları için bulunmaz bir fırsat olduğunu iş

⁷²³ Yenal, **a.g.e.**, (2010), s.102.

⁷²⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 718.

⁷²⁵ Turgut, **a.g.e.**, s.177.

⁷²⁶ Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*, 7.b, İmaj Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 144

⁷²⁷ **BCA, 030.01/110.696.5**

⁷²⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.718

adamlarına duyurmuş, ⁷²⁹ kendisi de 2.500 lira sermaye koyarak, bankanın kurucularından bir olmuştur. Kuyucak'ın önerisini dikkate alan ve günümüzdeki dev holdinglerin sahibi olan bazı iş adamları, o günlerde Sanayi Bankası'nın vermiş olduğu krediler sayesinde fabrikalarını kurabilmişler ya da büyütebilmişlerdir. Bu iş adamlarından birisi de Nejat Eczacıbaşı'dır. Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası kurulunca, Nejat Eczacıbaşı da hemen bir ilaç fabrikası kurmak için, 820 bin liralık kredi başvurusunda bulunmuştur. Başvurusu başta reddedilecekken yönetim kurulu üyelerinden, eski öğretmeni Prof. Hazım Atıf Kuyucak'ın devreye girmesi neticesinde kural dışı olarak sorguya alınmış ve kredisi onaylanmıştır. Böylece Levent'te, 1952 yılında, ilk Eczacıbaşı ilaç fabrikası açılmıştır.⁷³⁰ Ayrıca Süleyman Ferit Eczacıbaşı ile Celal Bayar arasında, 1910'lara dayanan, İzmir'de başlayıp zamanla güçlenen bir dostluk bağı vardır ve bu fabrikanın açılışındaki samimiyetlerine yansımıştır. ⁷³¹ Hatta Nejat Eczacıbaşı ona amca diye hitap etmektedir.⁷³²

Sanayi Bankası, kuruluşundan 1958 yılına kadarlık süre içerisinde en yüksek miktarda kredi verdiği sektör, 64.184.500 lira ile dokuma sektörü olmuştur.⁷³³ Türkiye'nin önde gelen tekstil fabrikalarından biri olan Bossa'nın kuruluşunda da katkısı büyüktür. Hacı Ömer Sabancı'nın, 1951 yılında kurduğu Bossa tekstil fabrikası, Bosnalı Salih Efendinin 4 çocuğunun koyduğu, 2 milyon değerindeki arazi, Hacı Ömer'in koyduğu 2 milyon nakit para ve Sanayi ve Kalkınma Bankası'ndan aldığı 5 milyon lira kredi ile finans edilmiştir. O tarihe kadar, bankanın verdiği en yüksek kredi 1,2 milyon iken, 5 milyon olarak Hacı Ömer bir rekor kırmıştır. Banka Müdürü Reşit Egeli bile o dönemin şartlarına göre bu miktarın bir işletmeye verilmesini olağanüstü bulmuştur.⁷³⁴ Oysaki, Hacı Ömer Sabancı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a basma fabrikası açmak istediğini ve yapımı için de ne gidecekse dörtte üçünü verebileceğini, defaten 15 milyon ayırabileceğini söylemiştir.⁷³⁵ 1953 yılında, Sabancı ve Sapmaz aileleri ortaklığında kurulan ve 30 yıl boyunca Türkiye'nin en büyük tekstil fabrikası olan Güney Sanayi de, Sanayi Bankası'nın verdiği kredi

⁷²⁹ Atıf Kuyucak, "Hususi Teşebbüsün Rolü", *İktisadi Yürüyüş*, C.21, S.247, s.3-7.

⁷³⁰ Eczacıbaşı, *Kuşaktan...*, ss.100-101.

⁷³¹ Sönmez, *Holdingler...*, s.73.

⁷³² Eczacıbaşı, *Kuşaktan...*, s. 114.

⁷³³ *BCA*, 030.01/110.696.5

⁷³⁴ Tanju, *a.g.e.*, ss. 131-135.; Sakıp Sabancı, *Değişen ve Gelişen Türkiye*, 2. b, Güzel Sanatlar Matbaası, (Türkiye...) İstanbul, 1993, s. 50.

⁷³⁵ Tanju, *a.g.e.*, s. 126.

desteği ile var olmuştur.⁷³⁶ Raif Dinçkök'ün sahibi olduğu ve 1952 de kurduğu Aksu Tekstil de aynı şekilde, Sanayi Bankası'ndan aldığı kredi sayesinde ek tesislerinde yaparak, tam fonksiyonlu hale gelebilmiştir. Kredi projesini oğlu Ömer Dinçkök hazırlamış, Banka'nın Genel Müdürü Reşit Egeli 'ye sunmuş ve onaylanmıştır.⁷³⁷

Borusan Holding'in kurucusu Asım Kocabıyık da 1956 yılında, Sanayi ve Kalkınma Bankası'nın desteği ile sanayiciliğe atılan iş adamlarındandır. Sanayi Bankası yetkilileri, fabrikanın açılışında kredi vermenin öncesinde, Asım Bey'e ülkede küvet ihtiyacı olduğunu, bu ihtiyacın giderilmesi için fabrika açmasının doğru bir yatırım olacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine Asım Bey %50'si kendisine, %10'u Selahattin Özmen'e ve %40'ı Barık ve Tarık Uluğ kardeşlerin şirketi Ulka İnşaat'a ait olmak üzere, Fontemay isimli bir şirket kurmuş ve fabrika açmak için tüm işlemleri tamamlamıştır. Maalesef ki bu sanayicilik serüveni, Uluğ kardeşlerin %40 hisselerinin bedelini ödememeleri, şirketlerinin içinde olduğu bazı karışık durumlardan dolayı başlamadan sona ermiştir.⁷³⁸ Fakat pes etmeyen Asım Kocabıyık, sonraki yıllarda Borusan'ı kuracak, Pendik'teki tesisini açıp fabrikalaşma yolunda ilerlerken, Sınai ve Kalkınma Bankası'ndan talep ettiği 750.000 liralık krediyi, fizibilite raporu dahi vermeden kullanabilecektir.⁷³⁹ Bugün, TÜSİAD'a bağlı holdinglerin pek çoğunun açılışında ve büyümesinde kredi desteği veren, TSKB olmuştur. Buna paralel olarak, özel teşebbüsün oluşmasında da katkısı büyüktür demek yalan olmaz.⁷⁴⁰

Sanayi Bankası'nın vermiş olduğu destek krediler ile sanayiciliğe atılan iş adamlarına bakarak DP dönemini, iş adamları açısından, tüccarlıktan sanayiciliğe geçiş dönemidir de diyebiliriz. Ticaret ile biriken sermaye döneminden, sanayi ile biriken sermaye dönemine geçiş başlamıştır.⁷⁴¹ Fakat temelinde tüccar olan bu iş adamlarının, sanayi alanında yeterli bilgi birikimi ve tecrübeye sahip olmamaları bu dönemde yapılan sanayi atılımlarının istenilen düzeyde başarılı olamayışının nedenlerinden biri olarak görülebilir. Çünkü bu dönemde, sanayi yatırımı yapan iş adamlarının, sadece %8,3'ü babadan gelme sanayicidir. Kalanın %19,4'ü çiftçi,

⁷³⁶ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 145.

⁷³⁷ İSO, **a.g.e.**, s.77-78.

⁷³⁸ Kocabıyık, **a.g.e.**, ss.118-119.

⁷³⁹ **A.g.e.**, 132.

⁷⁴⁰ Akalın, **a.g.e.**, ss.316-319.

⁷⁴¹ Demet Özmen Koray, Recep Koray Yılmaz, "Türkiye Sermayesinde Dışa Açılma ve Teknolojik Değişim: Büyük Sanayi Sermayesi Örneği", **Ekonomik Yaklaşım**, C. 22, S: 81, Ankara, 2011, s.107

%17,3'ü sanatkâr ve nitelikli işçi, %43'ü tüccar ve %12'si diğer mesleklerden gelmedir.⁷⁴² Her ne kadar sanayiciliğe atılan iş adamlarının bilgi birikimleri yeterli olmasa da gerek ülkeye gelen yabancı sermayenin birikimlerini yerli iş adamlarına aktarması ile gerekse kurumlaşmaya başlayan rant ekonomisi sayesinde, 1955'ten sonra ülkede, sanayi alanında kayda değer bir büyüme gerçekleşmiştir. Böylece sanayi burjuvazisi gelişmeye başlamış, aynı zamanda devletin verdiği siyasî ve ekonomik kararlara daha bağımlı hale gelmiştir.⁷⁴³ Fakat öte yandan, hükümetlerin de ekonomik olarak güçlenen sanayicileri üzmeyecek şekilde kararlar aldığı görülmüştür. Örneğin; Etibank'ın elektriği zararına satıyor olmasından dolayı, 1958 yılında, elektrik fiyatlarının arttırılması kararı alınmış olmasına rağmen, sanayici iş adamlarının, Başbakan Menderes üzerindeki etkisi ve baskısı ile alınan karardan vazgeçildiği görülmüştür.⁷⁴⁴

Netice itibariyle, 1950'li yıllar, günümüzün en nüfuzlu sanayicilerinin tüccarlığı bırakıp sanayiciliğe soyundukları ve asıl birikimlerini sağladıkları dönemdir.⁷⁴⁵ Bunda Sanayi Bankası'nın rolü çok büyüktür.

3.2.2.1.3. Demokrat Parti Döneminde KİT'ler,⁷⁴⁶ Özelleştirmeler, Anonim Şirketler ve İş Adamlarına Etkisi

KİT'ler, kalkınma hamlelerinde özel sektörün yetersiz kalması neticesinde, devletin devreye girerek, yatırım hamlelerini kendisi ya da özel sektör iş birliğiyle oluşturduğu ve 1930 sonrasında, ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli bir rol üstelenmiş kurumlardır. Bu kurumların, 1950 sonrasında, DP'nin, özel kesimi destekleyen bir ekonomik model benimsemesi nedeniyle özelleştirilmeleri düşünülse

⁷⁴² Orhan Türkdoğan, *Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi Dünü Bugünü-Yarını*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981, s.456.

⁷⁴³ Turgut, **a.g.e.**, s. 183

⁷⁴⁴ Avcıoğlu, **a.g.m.**, ss. 8-9.

⁷⁴⁵ Keyder, **Devlet ve Sınıflar**, (2014) s. 171

⁷⁴⁶ KİT: "Sermayesinin tamamı veya yarısından fazlası doğrudan ya da dolaylı olarak devlete ait olan, sadece kâr amacıyla değil, kamu hizmeti ve sosyal amaçlar için de kurulmuş, tüzel kişiliğe sahip, endüstriyel ve ticari nitelik taşıyan kuruluşlar" dır. Sevgi Korkut, "Parlamente Denetim Kapsamında Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetlenmesi: TBMM KİT Komisyonunun Denetim Prosedürü ve KİT'lerin Denetiminde Geleceğe Dönük Öngörüler", **YASAMA**, S:6, Temmuz, Ağustos,Eylül,2007,s.6.

http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2007/sayi6/parlamente_denetim_kapsaminda.pdf

de içinde bulunulan ekonomik koşullar nedeniyle gerçekleşmediği, hatta yeni KİT'lerin açıldığı görülmüştür.⁷⁴⁷

DP, benimsediği liberal politikalar gereği, devletin yaptığı ve yapacağı yatırımlardan elini çekip meydana özel sektöre bırakması gerektiğini sürekli olarak dillendirmiştir. İktidara geldiğinde de aynı anlayışla hareket edeceklerini, Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'de, mecliste okuduğu hükümet programında şu sözler ile belirtmiştir:

*“Devlet işletmeciliğinin sadece ana sanayiye taalluk eden işlerle amme karakterini haiz işlere hasredilmesi ve bunlar haricindeki sahalarda yeniden iktisâdi teşebbüslere girişilmemesi evvelce muhtelif mülahazalarla Devlet tarafından kurulmuş işletmelerden bu ölçüye uymayanlarının da muayyen bir plan dâhilinde ve elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüslere devrine çalışılması ve bu suretle devletin, iktisadın içinde değil, üstünde yer alması şeklinde ifadelendirebileceğimiz temel görüşümüz üzerinde duracağız.”*⁷⁴⁸

Özet olarak başbakan, ekonomik sahada devletin gücünü azaltıp, iş adamlarının gücünü arttıracaklarını belirtmiştir. İktidara geldiğinde de ilk hükümet programında özel sektörü güçlendirmek için özelleştirmelerin nasıl yapılacağına yer vermiştir.⁷⁴⁹ Bu doğrultuda, ilk olarak pamuklu ve yünlü dokuma fabrikaları, çimento, tuğla, kiremit ve bira fabrikalarının özelleştirmelerinin yapılması için harekete geçilmiştir. Dönemin iş adamları ise fabrikaların satış fiyatlarının çok ucuz olmasını, hatta satış fiyatları kadar bankalardan kendilerine kredi açılmasını talep etmişlerdir.⁷⁵⁰ Bazı sanayiciler de devlete ait olan tüm işletmelerin anonim şirketlere dönüştürülerek kendilerine verilmesini istemişlerdir.⁷⁵¹ Tabii bu dönüşüm öyle bir kalemde yapılabilecek bir iş değildir.

DP, KİT'leri özeleştirmeden önce, ülkeye nasıl bir ekonomik ve mali etki edeceğine dair kapsamlı bir ön çalışma yaptırmıştır. Bu çalışma sonrasında KİT'lerin hisselerini almak için, özel sektörün, yeterli ekonomik güce sahip olmadığı görülünce, devlet teşviklerinin verilmesi, hisselerin satışında bankaların aracılığını kullanarak ve iş adamları bankaya borçlandırılarak satılması, satılamayanların da iş adamlarına kiralanmaları planlanmıştır. Bu doğrultuda, şirketler önce Anonim ve

⁷⁴⁷ Ahmet İncekara, Kitler ve Özelleştirmeler, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C: 47, S: 1-4, 1989, ss.151-166.

⁷⁴⁸ **TBMM.TD**, Devre: 9, Cilt: 6, İçtima: 58, Oturum: 1, Tarih: 30.03.1951, s.63-64

⁷⁴⁹ **TBMM.TD**, Devre: 9, Cilt:1, İçtima: 3, Oturum: 1, Tarih: 29.05.1950, s.27-28.

⁷⁵⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.702.

⁷⁵¹ Toker, **Altın Yıllar...**, s.97.

Limited Şirketlere dönüştürülecek ve sonra halka arz edileceklerdir.⁷⁵² Devlet işletmelerinin özelleştirilmesindeki ilk adım, onların anonim şirketlere dönüştürülmesidir. Bu şekildeki şirketler, 1950 sonrasında sırayla özelleşmişlerdir.⁷⁵³ İşletmeler Bakanı Muhlis Ete: “*Elverişli şartlar altında satışa çıkarılacak olan işletmelerin hisseleri mahdut (az sayıda, belli) ellerin egemenliğindeki muvazaa şirketlerinden ziyade büyük halk topluluklarının katıldığı gerçek anonim şirketlere devredilsin istiyoruz*” diyerek özelleştirmenin nasıl olacağını açıklamıştır.⁷⁵⁴ Fakat KİT’lerin özelleştirme planlarının uygulama aşamasına, DP Döneminde, tam olarak geçtiği söylenemez. Sadece Devlet Deniz Yolları ve Devlet Hava Yolları, hisselenirip halka arz edilerek anonim şirketlere dönüştürülmüş, kibrit ve çakmak üretimi, bazı alkollü içkiler devlet tekelinden çıkarılmıştır.⁷⁵⁵ Devlet Deniz Yolları %51 hissesine devletin sahip olduğu Denizcilik Bankası’na dönüştürülmüştür. Devlet Şeker Fabrikaları ve Sümerbank’ın özel teşebbüse devri ile ilgili herhangi bir çalışma olmadığı gibi bu konu sadece bir iki kez gündeme gelmiş ve kapatılmıştır.⁷⁵⁶ Öte yandan, DP Döneminde başlangıçta söylenilenin aksine, kamu yatırımlarının arttığını, yeni KİT’lerin kurulduğunu görmekteyiz. TCDD, PTT, Denizcilik Bankası, DMO, TPAO, Et Balık Kurumu, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri ve SEKA bunlardan önde gelenleridir.⁷⁵⁷ Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre, 1950 yılında imalat sanayisinde 103 devlet kuruluşu faaliyet gösterirken 1960 yılında bu sayı 219’a çıkmıştır. Bu yıllar arasında yapılan kamu harcamaları da benzer şekilde artmış, hatta büyük bir açık bile oluşmuştur. Kamu harcamaları, 1950–1960 döneminde, %606 oranında artarak, 1950 yılında 1.682,3 milyon TL olan harcamalar, 1960 yılına gelindiğinde 10.190,4 milyon TL’ye yükselmiştir.⁷⁵⁸ Bu durum, liberal ekonomi politikalarını benimsediğini söyleyen, özelleştirmeleri savunan DP iktidarının kendi ekonomi anlayışıyla çeliştiğini göstermektedir.

KİT’ler ile kurulan ortaklıkların, iş adamlarına çok büyük yararlar sağladığı görülmüştür. Çünkü iş adamının ortağı devlettir. Bu da işletmeyi daha güven verici kılmaktadır. Öte yandan, iş adamı, kredi çekmek konusunda hiç sorun yaşamaz ve

⁷⁵² Muhlis Ete, **Türkiye’nin Sanayi Politikası**, Ankara, 1956, ss.23,24.

⁷⁵³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 728.

⁷⁵⁴ Toker, **Altın Yılları...**, s. 98.

⁷⁵⁵ Kazgan, **a.g.e.**, s. 84.

⁷⁵⁶ Yeşilbursa, **a.g.m.**, s.214.

⁷⁵⁷ İncekara, **a.g.m.**, ss. 151-166.

⁷⁵⁸ Yalın Alpay, **Türkiye Ekonomi Tarihi**, Akademi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 111–112.

devletin iş adamlarına sağladığı her türlü teşvikten yararlanır. En önemlisi de üretilen malın bir numaralı alıcısı, işletme ortağı olan devlet olmaktadır. Örneği; KİT'lerle en çok ortaklık kuran iş adamı Vehbi Koç, ilk KİT ortaklığını, 1956 yılında Devlet Malzeme Ofisi (DMO) ile kurmuştur. Arçelik (%85) ve DMO (%15) arasında kurulan bu ortaklık sayesinde, devlet dairelerinin ihtiyacı olan büro mobilyaları, Arçelik'ten temin edilmiştir. Koç şirketlerinden olan Türk Traktöre devlet, Ziraat Bankası, Zirai Donatım Kurumu ve Makine Kimya Enstitüsü kurumları ile %45; Tofaş'a Makine Kimya Enstitüsü ile %23; Tat'a şeker fabrikaları ile %22,5 ortak olduğu görülmektedir.⁷⁵⁹ DP hükümeti, özel sektöre destek vermeyi amaç edinerek, devlet işletmelerinin zararına da olsa, iş adamları ile ortaklıklar kurup karma işletmeler oluşturmuşlardır. Antalya ve Manisa Pamuklu Dokuma AŞ bunlara örnek gösterilebilir. Antalya Pamuklu Dokuma, 1963 yılına kadar 13.300.000 lira zarar etmiş, Manisa Pamuklu Dokuma ise 6.121.000 lira zarar etmiştir. Bunların yanı sıra ekonomik olmadığı için zarar edecekleri belirtilen dokuma fabrikaları, DP'li devlet adamlarının istek ve ısrarları doğrultusunda, inşaatları tamamlanmış fakat daha sonra zarar ettikleri için çalışmaları durdurulmuştur.⁷⁶⁰

Çoğu zaman iş adamları KİT ortaklığını, taahhüt ettikleri miktarın bir kısmını düşük faizlerle bankadan aldıkları kredi ile sağlamakta fakat elde edilen yıllık kardan payını taahhüt miktarı oranında almaktadırlar. Yıl sonunda da kendisine ödenen kâr ile banka kredisini ödeyerek, ceplerinden hiç para çıkarmadan KİT ortağı olmaktadır.⁷⁶¹ Ayrıca KİT'e ortak olan iş adamı, sahip olduğu diğer işletmeleri ile KİT'lerin yapmaktan uzak durduğu ihracat, inşaat, sigorta ve benzeri gibi işleri yaparak, diğer şirketlerine de milyonlarca liralara kazandırmışlardır. Örneğin; Ereğli Demir Çelik ürünlerinin ihracatını Enka ve İzdaş yapmıştır.⁷⁶²

KİT'lerin özelleştirmeleri, 1954 yılından itibaren ülke ekonomisinde sıkıntıların başlamasıyla askıya alınmıştır. Aslında bunu sadece ekonomik nedenlere bağlamamakta gerekir. Çünkü bu fabrikalar, daima iktidar partisinin elinde tuttuğu önemli bir güçtür. Çünkü devlet işletmeleri, partililer için iş kaynağı, bakanların politik borçlarını ödeyebildikleri kurum, piyasa fiyatlarına müdahale edilebildikleri,

⁷⁵⁹ Sönmez, **Holdingler...**, ss. 116,117.

⁷⁶⁰ Avcıoğlu, **a.g.m.**, ss.8-9.

⁷⁶¹ Sönmez, **Holdingler...**, ss. 116,117

⁷⁶² **A.g.e.**, ss.126,127.

hiçbir özel işletmenin yapmayacağı yatırımları yaptırabileceği ve özel sektörü desteklemek amacıyla maddi yardımlarını yapabildikleri yerlerdir.⁷⁶³ Ayrıca DP’li devlet adamlarının bu kurumlardan bazılarını birtakım kişisel ihtiyaçları için de kullandıkları görülmüştür. Örneğin; Sümerbank’ın genel müdürlük, alım ve satım işletmesi, Merinos Yünlü Sanayi İşletmesi, Hereke Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Sanayii işletmelerinden, numune ve satış masrafları olarak gösterilmek üzere, DP’lilere, 1957-1960 yılları arasında, 132.737 liralık ürün verilmiştir. Celal Bayar: 10.746,82 lira, Adnan Menderes: 13.015,21, Refik Koraltan: 5.963,23, Oğuz Koraltan: 1.109,09, Orhan Koraltan: 1.363,84, Ahmet Salih Korur: 6.134,41 lira şeklinde liste uzayıp gitmektedir.⁷⁶⁴ Bilinen bir diğer olay da, Sümerbank ürünlerine zam yapılmadan bir gün öncesinde, DP Ankara İl Başkanı’na 2 milyon liralık mal satışıdır. Bu olay, 27.1.1951 günü Eskişehir’de yapılan DP kongresinde gündeme getirilmiş olmasına rağmen, parti içerisinde araştırma konusu bile yapılmamıştır.⁷⁶⁵ Hâl böyle olunca, KİT’lerin yıllık bilânçoları sık sık zarar göstermektedir. DP iktidarı, zarar eden bu işletmelerin zararlarının bir kısmını “sübvansiyon” adıyla devlet bütçesinden ödemiş, bir kısmını da doğrudan Merkez Bankası kredileriyle karşılamıştır.⁷⁶⁶ Bu kez de Sümerbank kredi faizlerini ödemek için çabalamak zorunda kalmıştır. Oysaki devlet, Sümerbank’ın iştiraklerine bile faizsiz kredi veriyorken kendi kurumuna faizli kredi vermiştir. Sümerbank, 886 milyona ulaşan kaynaklarının, 845 milyon lirasını iştiraklerine dağıtmış, bu sebeple de kendi tesislerini yenilemek ve bazı ihtiyaçlarını gidermek için kredi çekmek zorunda kalmış ve sonrasında bu kredinin faizi olan 30 milyon lirayı ödemeye mahkûm bırakılmıştır.⁷⁶⁷ Ayrıca, DP Döneminde inşa edilen ve sermayesinin büyük bir miktarı Sümerbank’a ait olan pek çok tekstil fabrikası da ekonomik olmaması sebebiyle, kısa bir süre sonra kapatılmak zorunda kalınmıştır. Herhangi bir fizibilite çalışması yapılmadan, tamamen oy kaygısı ile inşa edilen bu fabrikalar, Sümerbank’ın milyonlarca liralık zarar etmesine neden olmuşlardır. Örneğin; sermayesinin %58’i Sümerbank’a ait olan ve toplam 6 milyon liralık sermaye ile kurulan Karaman İplik ve Pamuklu Mensucat AŞ’nin temeli, 1955’te atılmış, 1958’de faaliyete başlamış, 5 sene sonrasında da faaliyeti durdurulacak tesisler

⁷⁶³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.704.

⁷⁶⁴ **BCA.010.08.287.878.2** ; Tam Liste Bakınız: Ek.1.

⁷⁶⁵ Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁶⁶ Alpay, **a.g.e.**, ss. 111–112.

⁷⁶⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.704.

içerisine alınmıştır. Nevşehir Dokuma Sanayi AŞ'de 4 milyon liralık sermaye ile 1957 yılında kurulmuştur. Sermayesinin %75'i Sümerbank'a ait olan bu fabrika birkaç yıl sonrasında ekonomik olmadığı için terkedilecek tesisler içerisinde yerini almıştır. Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayi AŞ'de diğer fabrikalar gibi sermayesinin %92'si Sümerbank'a ait olmak üzere, 4 milyon sermaye ile 1956'da kurulmuş, 1960 yılında terk edilecek tesis olarak kabul edilmiştir. Bu ortaklıklar, kendi elindeki tesislerin modernleşmesini sağlayamayan Sümerbank üzerine ekstra bir yük teşkil etmesine neden olmuştur. Devletçiliğin etkilerini yok edip özel sektörü kalkındırmak için getirilen bu sistem, bazı bürokrat ve iş adamlarının kendi çıkarlarını ön planda tutmaları nedeniyle milyonlarca liranın kaybına neden olmuş projeler olarak tarihe geçmiştir.⁷⁶⁸

KİT'lerin zararlarından dolayı müdürler hiçbir zaman sorumlu tutulmamıştır. Çünkü bunların başına, devlet tarafından atanan üst düzey memurlar getirilmektedir ve görevleri de işletmenin işleyişini düzen içerisinde yürütmektir. Kurumun kar ya da zarar etmesi ile ilgili herhangi bir yükümlülükleri yoktur.⁷⁶⁹ İş adamları ile ortaklıklar kurularak oluşturulan KİT'lerin, yönetim kurulunda bulunan devlet temsilcileri, KİT'ler ile ilgili kararlar alınırken, devletin çıkarlarını ön plana alması beklenirken, kendilerine verilen primler ve bir takım avantajlı durumlar nedeniyle, uygulamada maalesef ki tam tersinin olduğu görülmüştür. Çanakkale Seramik'in ortağı Etibank'ın temsilcisi buna bir örnektir.⁷⁷⁰

1960 yılında, DP yönetimine son verilmiş olsa da alışkanlıkların devam ettiği görülmüştür. Darbe sonrasında yeni partilerin kurulduğu, seçimlerin yapıldığı dönemde, kitlerimizden biri olan Toprak Mahsulleri Ofisinde de bir yolsuzluk olayı yaşanmıştır. İç piyasada arpa ihtiyacı varken TMO Transeksport firması aracılığı ile İngiliz Bunge isimli bir firmaya 52.500 ton arpa satılmıştır. Fakat arpanın ofise maliyeti ton başına 55 dolar iken, Bunge firmasına tonu 29,25 dolardan satılmıştır. Avrupa ülkelerinde arpanın tonu 57 dolardır, bir sonraki yıla bekletilse tonu 82 dolara çıkacaktır. İngiliz Bunge firması ürün bedelinin %33'ünü zamanında ödeyememiş olmasına rağmen anlaşma iptal edilmemiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi

⁷⁶⁸ Avcioğlu, **a.g.m.**, ss.8-9.

⁷⁶⁹ Ete, **a.g.e.**, ss.45-46. (Muhlis Ete, I. ve II. Demokrat Parti hükümetlerinde işletmeler Bakanlığını ve daha sonra Ekonomi ve Ticaret Bakanlığını yapmıştır.)

⁷⁷⁰ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 727

yapmış olduğu bu satıştan 14 milyon lira zarar etmiştir.⁷⁷¹ Burada kazanan taraf, iş adamı Fuat Sürer'e ait olan Transeksport firması ve ona destek çıktığı görülen Ticaret Bakanı Mehmet Baydur olmuştur. KİT'lerin iktidar partilerinin çiftliği gibi kullanılmasındaki en önemli neden, denetlenmiyor olmalarıdır. İlk kez, 1961 anayasası ve 1964'te çıkan kanun ile KİT'lerin denetlemelerini yapacak bir komisyon oluşturulmuştur.⁷⁷²

KİT'lerin özelleştirmelerinden bağımsız olarak, 1950-1960 yılları arasında, devlet teşebbüslerinin yanı sıra, küçük birikimlere sahip iş adamları bir araya getirilerek, 100'ün üzerinde anonim şirketin kurulduğu görülmüştür.⁷⁷³ Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş' de bunlardan biridir. AŞ sermayesinin büyük çoğunluğunu özel kişilerin sahip olduğu 10 fabrika kurmuştur. Bunların 9'una yabancı iş adamları da ortak edilmiştir. Kuruluşunu ve yönetimini devletin kurumu olan Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş yapmış olmasına rağmen, bu iş için devlet 171 milyon sermaye koymuş, iş adamlarına da 151,3 milyon kredi desteği vermiştir.⁷⁷⁴ Görüldüğü üzere, devlet kurmuş olduğu işletmelere özel kişileri ortak edip, birilerini zengin ederek yeni bir iş adamı sınıfı oluşturmaya, var olanları da büyötmeye çalışmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi de başka bir örnektir. Bu AŞ Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankasının eşit paylarla kurduğu bir devlet şirkettir. Bu şirket Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'da 5 tane fabrika açmış fakat bu fabrikaların kurucusu devlet olmasına rağmen, Pancar Ekicileri Kooperatifi aracılığıyla, özel kişileri ortak etmiştir. 88 milyon lira tutan 5 fabrikaya devlet, 29,8 milyon sermaye ile ortak olup 850 milyon liralık kredi sağlamıştır. 3 milyar 80 milyon olan şirket sermayesinin, 2 milyar 334 milyon lirası hazineden karşılanmıştır. Ayrıca devlet, bu işletmelere, %10 kâr garantisi de vermiştir.⁷⁷⁵ Bunların yanı sıra, tamamı devlet sermayeli olan şirketlerin bile, iş adamları ortak edilerek anonim şirket olarak gösterildiği hatta bunların devleti milyonlarca zarara soktuğu durumlar bile olmuştur. Kauçuk Sanayi AŞ Antalya'da birkaç hayalperest milletvekilinin teşvikiyle, 1956 yılında kurulmuştur. Ülkemizde ilk defa kauçuk üretilecek olmasına rağmen, bitkinin üretimi ile ilgili gerekli koşullar hiç dikkate alınmayarak bu işe girildiği için, devletin milyonlarca lira zarar etmesi

⁷⁷¹ Yön, 30 Ocak 1962

⁷⁷² Korkut, a.g.m., s. 18.

⁷⁷³ BCA.030.018.001-002.107-147.

⁷⁷⁴ Avcıoğlu, a.g.e. s.720

⁷⁷⁵ Avcıoğlu, a.g.e., ss. 719-720

ile sonuçlanmıştır. Benzer bir olay da Adana Şeker Fabrikası'dır. Yapılan incelemelerde Adana'nın şekerpancarı üretimi için elverişli bir toprak yapısına sahip olmadığı rapor olarak sunulmasına, hatta Adana Çiftçiler Birliğine bildirilmesine rağmen, 1957 seçimlerinde oy toplamak gayesiyle, Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu'nun ve Başbakan Adnan Menderes'in onayı ile Adana'da Şeker Fabrikası inşa edilmiştir. İnşası için devlet, 21 milyon lira harcamış fakat kar etmeyen fabrika, devletin zararına bir yatırım olduğu için yetkililer yargılanıp suçlu bulunmuştur.⁷⁷⁶ Benzer bir kuruluş olan Türkiye Turizm Bankası ise, 300 milyon sermaye ile 1955 yılında devlet tarafından kurulmuş, toplam 15 milyon zarar etmiş olması sebebiyle 1962 yılında kapatılmıştır. Banka kurulurken özel sektöre de 60 milyonluk sermaye ayırmış fakat hiç talep olmamıştır. Banka'nın Abant Tesisleri, Kilyos İşletmesi, Edirne'deki Kervan Otel ve Gazinosu, Yeniköy İşletmesi, partililerin ve zenginlerin dinlenme ve eğlence tesisleri olarak kullanılmış ve her yıl milyonlarca zarar etmişlerdir.⁷⁷⁷ KİT yatırımları yapılırken, düşük maliyet, kısa sürede faaliyete geçme, ülkeye sağlayacağı ekonomik katkı hesapları yapılmaksızın, yapılan yatırımlar ile kamuoyunun sempatisini kazanma ve siyasî prestijini arttırma ağır basmıştır.⁷⁷⁸

KİT olarak kurulan ve kar eden işletmelerde mevcuttur. Bu tip işletmelerin ilerleyen yıllarda bu şekilde özelleştikleri görülmüştür. Bunlar içerisinde özelleştirilme şekli bakımından en ilgi çekici örnek GİMA (Gıda ve İhtiyaç Maddeleri) gösterilebilir. 1956 yılında Ankara Keçiören'de bir Kamu İktisadî Teşekkülü olarak kurulan GİMA'nın özelleştirilmesi de adeta bir hibe gibidir. GİMA, 500 bin lira sermaye taahhüt edilerek kurulan bir limited şirkete, %98 sermaye ile katılmış sonra da kurulan bu şirkete, 2 milyon lira kredi vermiştir. Daha sonra bu limited şirket toplamı 3 milyon lira olan GİMA hissesinin tamamını satın almıştır. Böylece kamu iktisadi teşekkülü olan GİMA özelleştirilmiştir. 2005 yılında da GİMA'yı Fiba Holding'den Sabancı Holding satın almıştır.⁷⁷⁹

DP Döneminde, özel sektörde sanayi ve ticaret alanında yatırımlar yapılmış olsa da henüz özel sermaye tasarrufunun gelişmemiş olması nedeniyle, yatırımların

⁷⁷⁶ BCA.010.09.0.0.316.982.1, s.24. (12.12.1960 Tarihli Yüksek Soruşturma Kurulu Kararı)

⁷⁷⁷ Avcioğlu, a.g.m., ss.8-9.

⁷⁷⁸ Osman Nuri Torun, "Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerin Kuruluşu ve Gelişmeleri", **KİT Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları Kitabı**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, 28.02.1981, s.13.

⁷⁷⁹ Avcioğlu, a.g.e., s. 727.

büyük bölümü ve sanayileşme devlet kanalıyla yapılmak zorunda kalınmıştır. Bu dönemde devlet, şeker fabrikalarına devam etmiş, Kütahya,⁷⁸⁰ Konya,⁷⁸¹ Amasya⁷⁸² derken toplam 10 yeni şeker fabrikası kurmuştur. Çimento fabrikaları, barajlar ve rafineri tesisleri de kurulmuştur. Bu dönemde yeni KİT'ler de yaratılmıştır. Et Balık Kurumu, Süt Kurumu, Makine Kimya, Azot Gübre Sanayi gibi.

KİT'ler iktidar partileri tarafından, şahsî menfaatleri için türlü şekillerde kullanılmaları ve başlarına getirilen müdürlerin vasıfsız olmaları, kar ve zarar karşısında sorumsuz tutulmaları gibi nedenlerle devletin sırtında sürekli bir yük gibi gösterilmişler böylece özelleştirilmeleri meşru ve gerekli kılınmıştır. Oysaki Türk ekonomik yaşamına, sermaye birikimi sağlama, uzman işgücünün oluşması, sanayileşmede teknolojik altyapının sağlanması bakımından katkıda bulunmuştur. DP, her ne kadar iş adamlarına, KİT'leri özelleştireceğini söyleyerek iktidara gelmiş olsa da özelleştirme yapmaktan ziyade yeni kurulacak işletmelerin devlet-özel sektör ortaklığı ile hayata geçmesini sağlamıştır. Bu yeni tip oluşumlarda, sermayenin büyük miktarının devlet tarafından karşılanmış olması, iş adamlarının kalkınmasına önemli katkı sağlamıştır. Görüldüğü üzere devlet, özel sektörün kalkınması için elinden geleni yapmıştır. Fakat tüm bu çabalara rağmen, elde ettiği sonuçtan memnun değildir. Çünkü yapılan bu teşvikler iş adamlarının girişimci yönünü geliştirmekten ziyade, kâr elde etme heveslerini perçinlemiştir. Dolayısıyla, kısa vadede kar ettirecek yatırımları iş adamları yapmış, uzun vadede kâr elde ettirecek yatırımlar ise devlete bırakılmıştır.⁷⁸³

3.2.2.1.4. İmar Faaliyetleri ve İş Adamlarına Etkisi

NATO'ya girmemiz neticesinde girilen askeri inşaatlar, Marshall Yardımları gereğince yapılmaya başlanan karayolları, yabancı sermaye ortaklıkları ile yapılan barajlar, devlet binaları, su yolları vb. gibi, pek çok imar faaliyetleri sayesinde ülkede, yerli büyük müteahhitler doğmuştur. Günümüzün önde gelen müteahhitleri ve müteahhitlik şirketleri de bu dönemde doğmuştur desek yalan olmaz. Nurettin Koçak, Erol Üçer, Şarık Tara, Sadi Gülçelik gibi müteahhitler ve dönemin şartlarını en güzel şekilde değerlendirmeyi bilen holdingler bu dönemde var

⁷⁸⁰ **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1951.

⁷⁸¹ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1954

⁷⁸² **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1954

⁷⁸³ Feroz Ahmet, "Demokrasiye İlk Adım", **Cumhuriyetin 75. Yılı**, C:2, s.287.

olmuşlardır. 1958 de kurulan ENKA İnşaat Şirketi, kurulur kurulmaz İstanbul Belediyesi'nin ihalelerini almaya başlamıştır. Bu destek sayesinde kendi ayakları üzerinde durmaya başlamış ve akabinde Goodyear, Arçelik, Demirdöküm, Şişecam, Genoto, Aksu Kâğıt gibi şirketlerin fabrikalarını yapmıştır.⁷⁸⁴ Öte yandan daha önceden kurulmuş olup DP Döneminde işleri iyice büyüten ve çoğunluğu Hacı Ömer Sabancı'ya ait olan Muzaffer Budak İnşaat Şirketi'nin de pek çok devlet işini yaptığı görülmektedir. Türkiye'deki sanat mekteplerini, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve amfisini, Ankara'daki Teknik Üniversiteyi, Büyük Millet Meclisi'nin bir kısım inşaatını, Anıt Kabir'in mozolesini, Keçiören'deki Verem Hastanesi'ni, Ankara Et ve Balık Kurumu inşaatını, Samsun'da Tekel Ambarı inşaatını, Denizli'de Sümerbank'ın fabrikalarını, Ankara ve İstanbul arasındaki karayolu inşaatını yapmıştır. İhalesini aldığı sayısız devlet işleri için devlete verdiği taahhüt mektupları, 40-50 milyon liralari bulmuştur. Hâl böyle olunca, bir banka kursak ve sadece Sabancı ailesinin ve ortaklarının işlerini finanse etse bu bankanın yürümesi için yeterli olacaktır düşüncesiyle, Akbank'ı kurmuştur. Öte yandan, devam eden çok sayıda inşaat işi için, gerekli olan inşaat malzemelerinin ithali ile ilgilenmek üzere, İnşaat Malzemeleri Şirketi de kurmuş, hatta Kartal'da Eternit fabrikası dahi açmıştır.⁷⁸⁵ Nejat Eczacıbaşı'nın söylemiyle: *“1950-1960 yılları arasında ülke giderek geniş bir şantiye görünümünü almıştır.”*

Devlet, bu dönemde, inşaatları kendi olanakları ile kendisi yapmak yerine, ihalelerle müteahhitlere vermeyi daha çok tercih etmiştir. Devletin bayındırlık işleri ile ilgili büyük meblağlı ihalelerde her zaman yasal yolların tercih edilmediği, belli iş adamlarının şirketlerin ihaleleri alması doğrultusunda desek sağlandığı ve bu durumunda türlü türlü yolsuzluk iddialarına sebebiyet verdiği de sıklıkla görülmüştür. Bu yolsuzluklar, ihalelerin işe talip olan diğer firmaların haberi olmadan gizli bir şekilde yapıp oldubittiye getirilmesi şeklinde olduğu gibi bir de *“dilediğine ihale”* yöntemi ile ihalenin tüm koşulları sağlayan iş adamına değil de bu şartları sağlamayan iş adamı ya da şirkete, gizlice verilmesi şeklinde de olabilmektedir. Aslında birbirinden ayıran tek fark, birinde ihalenin duyurulması diğerinde hiç duyurulmamasıdır. Bunlardan ayrı bir yöntem daha vardır ki o da değişebilir fiyatlı ihaledir. Bu tarz ihalede, işi alması istenen iş adamı çok düşük fiyat

⁷⁸⁴ Enka Grup, “30. Yılında Enka Dünya’da ve Türkiye’de”, s.13.

⁷⁸⁵ Cumhuriyet, 13 Ekim 1954.

verdiği için ihale onda kalmaktadır. Daha sonra bu müteahhit, enflasyon artışını neden göstererek, maliyetinin arttığını belirtip, sık sık zam almaktadır. Diğer müteahhitler, kendilerinin bu şekilde destekleneceğine güvenemedikleri için daha başından elenmektedirler.⁷⁸⁶ Devlet tarafından desteklenen müteahhitler de ihalelere girmeden önce, DP'ye bağlı taahhüdünde bulunmaktadır. Bu bağışlarda gizli bir şekilde, İş Bankası çatısı altındaki yüksek ve seçilmiş bir iş adamı tarafından yürütülmektedir.⁷⁸⁷

Devlet ihalelerine giren müteahhitler, başlangıçta belli bir teminat akçesi ödemek zorundadırlar. Bu dönemde, teminat akçesi yerine, bankaların verdiği, “Ben bu iş adamına kefilim.” anlamına gelen teminat mektupları ile işi idare etmişlerdir. Hatta bu teminat mektuplarına dayanarak, devletten avansa alabilmişlerdir. Fakat 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra teker teker iflas eden müteahhitlere kefil olan bankalar, borçları kendileri ödemek zorunda kalmışlardır. Bu da o dönemde pek çok bankanın batmasına neden olan sebeplerden biridir. Devlet de verdiği avansları kurtaramamıştır.⁷⁸⁸

Ülkede yapılan inşaatlarda kullanılan, demirden çimentoya kadar tüm inşaat malzemeleri, büyük oranda yurtdışından ithal edilmektedir. Genellikle Polonya ve Almanya'dan ithal edilen demir, kredi ile getirilmektedir. 1954'te döviz sıkıntısından dolayı demir ithalatının kısa bir süre aksaması bile, ülkede bazı önemli devlet inşaatlarını durma noktasına getirmiştir.⁷⁸⁹ 1950 de 135 bin ton olan çimento ithalatı, 1954'te 629 bin tona ulaşmıştır. Bu durum ülkede dolar sıkıntısının artmasına sebep olurken, öte yandan ithal edilen inşaat malzemelerinin ulaşımını zorlaştırıp, fiyatlarının artmasına da neden olmuştur.⁷⁹⁰ Bunun yanı sıra bazı devlet inşaatlarının yabancı müteahhitlere verilmesi de iş adamlarının ayrıca canlarını sıkmaktadır.⁷⁹¹ 1954 yılından itibaren inşaat sektöründe gittikçe artış gösteren bu gibi hammadde ve ekonomik temelli sıkıntılar ülkede karaborsayı tetiklemiştir. Bu sıkıntı döneminde Başbakan Menderes müteahhit olan bazı dostlarına ihtiyaç duydukları demir,

⁷⁸⁶ Aydemir, **a.g.e.**, C.3, s. 240.

⁷⁸⁷ **A.g.e.**, C.3, s. 241.

⁷⁸⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.744.

⁷⁸⁹ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1954

⁷⁹⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 706.

⁷⁹¹ “Müteahhitlerimize Hükümet İş Vetmiyor”, **Ulus**, 24 Ocak 1956, s.1-3.

çimento veya başka maddeler için ihtiyaçlarının fazlasını ithal edip, fazlasını satarak maliyeti düşürmelerini tavsiye etmiştir.⁷⁹²

Adnan Menderes'in yakın arkadaşı olan Mükerrer Sarol, bu tavsiyeyi dikkate almış olacak ki kendisinin de yönetim kurulunda bulunduğu, Etiler Yapı Kooperatifi inşaatı için gerek duyulanan çok üstünde demir ithal edildiği ortaya çıkmıştır. Kooperatif için 2000 ton demirin, 1954 yılı, 14 Mayıs'ında, Koç Şirketinin Galata Şubesi aracılığıyla ithal edilebilmesi için, İktisat ve Ticaret Bakanlığı'na başvurulmuştur. Gerekli izinler hemen alınmış ve demir ithal edilmiştir. Fakat kooperatif yönetiminin, Başkan Ziya Kuruç da dâhil olmak üzere, 11 Temmuz 1954'te toplanan olağanüstü bir toplantıda değişmesi ve yeni yönetimin inşaat için kendilerine gerekli olan demirin 160 tonu daha önce Mükerrer Sarol tarafından temin edildiğini kalan inşaat için sadece 90 ton demirin yeterli olduğunu bakanlığa bildirmesi üzerine işler değişmiştir. Mükerrer Sarol ise yönetim değişmeden 1 ay önce (11 Haziran 1954) istifasını vermiştir. Etiler Kooperatifi inşaatı için ihtiyaç gösterilerek ithal edilen 2000 ton demirin 90 tonu kooperatife bırakılarak, kalanı bakanlık tarafından Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir'de ihtiyaç sahiplerine satılmıştır. Konu ile ilgili yapılan Meclis soruşturması sonucunda, iktisat ve ticaret bakanlığı ve milletvekili Mükerrer Sarol suçsuz bulunmuştur.⁷⁹³ Kooperatifteki şaibeli olaylardan dolayı evini de ödediği 30.000 lira karşılığında satacağını gazetelere duyurmuş, aynı kanalla CHP genel sekreteri Kasım Gülek eve talip olmuştur.⁷⁹⁴

Dikmen Yapı Kooperatifi yönetim kurulu üyesi olan Kütahya DP Milletvekili İhsan Şerif Özgen ile İzmir DP Milletvekili Seyit Mehmet Aldemir, 23 milyon liralık kooperatif inşaatını yapan İsrailli firmaya verdiği desteklerden dolayı yönetim kurulundan çıkarılmışlardır. İsrailli müteahhit firma yurt dışından inşaat malzemesi getiriyorum diyerek farklı ürünler getirip satmış ve usulsüz yollarla 1 milyona yakın bir kar elde etmiştir. Bu şirket daha sonra iflas ettiğini açıklamış ve sahipleri yurt dışına kaçmıştır. Her nasılsa, iflas eden şirkete usulsüz bir şekilde 460 bin lira da para ödenmiştir.⁷⁹⁵

⁷⁹² Cerrahoğlu, a.g.e., s.90.

⁷⁹³ BCA. 10.09.0.0.320.991.1 s.60-64. ; Dünya Gazetesi, 25 Kasım 1954., Cumhuriyet, 17 Kasım 1954.

⁷⁹⁴ Cumhuriyet, 13 Kasım, 1954.

⁷⁹⁵ Dünya, 28 Nisan 1958

Bina inşaatlarından ziyade büyük çaplı inşaat projeleri olarak kara yolları ve baraj inşaatlarından müteahhitlik şirketleri güzel paralar kazanmışlardır. DP Başbakanı Adnan Menderes, karayollarının yapımı için dev bir program başlatmıştır. Bu program tamamlandığında kilometrelerce karayolu inşa edilecek ve İstanbul'daki medeniyet, Anadolu'nun her köşesine taşınabilecektir. Sonuçta, kilometrelerce karayolu inşa edilmiş fakat Anadolu halkı, özellikle Doğu illerindeki halk, bu yolları kullanarak İstanbul'a göç etmiştir.⁷⁹⁶ Karayollarımız, 1950 yılına kadar demiryollarını besleyecek ve bütünleyecek bir sistemle inşa edilirken, Marshall yardımlarının gelmesi ile demiryolları adeta yok sayılarak, karayolu yapımına ağırlık verilmiştir.⁷⁹⁷ Başbakan Adnan Menderes'in başlatmış olduğu karayolu politikasının esasları, 1947 yılında, Amerikan Federal Yollar İdaresi Genel Müdür Yardımcısı Hits'in hazırladığı, 9 yılda 23.000 km'lik kara yolu ağının tamamlanmasını planlayan bir proje ile belirlenmiştir. 11 Şubat 1950'de kurulan Kara Yolları Genel Müdürlüğüne yürütülen çalışmalar sonucunda,⁷⁹⁸ 1950'de 1600 km olan karayolumuz, 1960 yılına gelindiğinde 5400 km'ye yükselmiş ve ülkeye çok sayıda otomobil ve kamyon ithal edilmiştir. Bu durum ulaşımın ve taşımacılığın devlete ait olan demir yollarından, şahıslara ait otobüs ve kamyonların geçmesine olanak sağlayan kara yollarına kaymasına ve ulaşımın bir şekilde özelleşmesine neden olmuştur.⁷⁹⁹ Tüm bu gelişmeler beraberinde petrol tüketimini de arttırmıştır. 1949 da tüketim miktarı 430.000 ton iken, 1956'da %300'ün üzerinde bir artışla 1.155.000'e çıkmıştır. Maalesef ki Türkiye'de kullanılan petrolün büyük bir kısmı dışarıdan gelmekte, çok cüzi bir kısmı ise Batman rafinerisinden elde edilmektedir.⁸⁰⁰ Ülke de döviz sıkıntısı çekildiği göz önüne alındığında, bu durum ekonomi açısından bir dezavantaj sağlamaktadır.

Anlaşılabacağı üzere, DP, ülkenin kalkınması için, dört bir yanda imar faaliyetlerine girişmiştir. Yeni yollar, fabrikalar, barajlar inşa edilmiştir. Fakat DP'nin gözden kaçırdığı bir şey vardır, o da ülkeye dövizle gelen demir ile inşaatlar yapılarak, ülkenin gerçek anlamda kalkınmasının sağlanamayacağıdır.⁸⁰¹ Bu şekilde

⁷⁹⁶ Vural Öger, **Benim Almanya'm Benim Türkiye'm**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2003, s.66.

⁷⁹⁷ <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267> Erişim Tarihi: 13.12.2015.

⁷⁹⁸ Tekeli-İlkin, **Harcı...**, ss.442-443.

⁷⁹⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.327.

⁸⁰⁰ Cavit Orhan Tütengil, **İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları**, İstanbul, 1961, s.88.

⁸⁰¹ **Akis**, Y:4, C:10, S:159, Ankara 1957, s.15

sadece müteahhitlik ile uğraşan birkaç iş adamının kalkınması sağlanmıştır. Bu sayede kalkınan iş adamlarının, elde ettikleri serveti ticaret ve sanayi sektörüne aktardıkları görülmüştür.⁸⁰² Ama genel olarak iş adamlarına etkisine bakıldığında, meydana gelen döviz kıtlığı, ekonomik istikrarsızlıklar, artan faizler iş dünyasını olumsuz yönde etkilemiştir diyebiliriz.

3.2.2.1.5. Yabancı Sermayenin Varlığına Karşı Hükümetin Tavrı ve İş Adamlarına Etkisi

DP döneminde, yabancı sermayenin teşviki konusunda ilk adım, 09.08.1951 tarih ve 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” ile atılmıştır.⁸⁰³ Fakat Amerikan Dış Ekonomi Politika Komisyonu Başkanı C.B. Randal, 1951 de çıkartılan bu kanunu yeterli bulmamış ve 1954’te ülkeye gelerek yabancı sermayedar lehine düzeltmeler yapılmasını istemiştir. Çünkü 1951’de çıkan kanunda, yabancı sermayeye tarım ve ticaret sahalarında iş yapma ve kârını ülke dışına transfer etme hakkı gibi, bir takım cazip haklar tanınmamıştır. Randal’ın hazırlayıp DP’ye sunduğu ve 18 Ocak 1954’te meclis tarafından kabul edilen, 6224 sayılı kanunda ise yerli iş adamları ile yabancı iş adamları eşit haklara sahip olmuştur.⁸⁰⁴ Fakat güçlü Amerikan şirketleri ile kısa bir ticari geçmişe sahip yerli şirketlerin eşit şartlara tabi tutulması, adaletsiz bir tablo çizmektedir. Ayrıca 1954’te yapılan düzenlemeyle yabancı sermayedarın istediği anda elde ettiği kar ile yurtdışın çıkabilmesine olanak tanınmıştır. Bu nedenle kanunun 4. maddesi, mecliste uzun tartışmalara neden olmuştur. Ahmet Hamdi Başar, bu kanunun ülkemizdeki iş adamları için yabancı sermayeye karşı düşmanlık yaratabilecek mahiyette olduğunu dile getirmiştir.⁸⁰⁵ Faik Ahmet Barutçu tasarının mecliste görüşüldüğü esnada CHP’nin yabancı sermaye ye karşı olmadığını fakat bunun ülke menfaatlerine zarar getirmeyecek şekilde olması gerektiğini, yerli tüccarımızın sahip olamadığı hakların yabancı tüccara verilmesinin, millî sermayeden üstün tutulmasının doğru olmadığını söylemiştir.⁸⁰⁶ Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, CHP’nin ilave edilmesini istediği koruyucu önlemler

⁸⁰² Avcioğlu, a.g.e., s. 736.

⁸⁰³ Mehmet Mucuk, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Teori ve Türkiye Uygulaması**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011, s.73.

⁸⁰⁴ Avcioğlu, a.g.e. s. 709

⁸⁰⁵ **Ulus**, 16.01.1954, s.5

⁸⁰⁶ **Yeni Ulus**, 19.1.1954; **Zabıt Ceridesi**, Birleşim 10, Oturum 1, 18.01.1954. s.229

kabul edilmeksizin 18.01.1954'te, 248 DP'li vekil tarafından kabul edilmiştir.⁸⁰⁷Bu kanunun benzerleri, Panama, Güney Kore, Guatelmala, Milliyetçi Çin gibi Amerikan egemenliğinin hâkim olduğu ülkelerde de çıkarılmıştır. DP'nin büyük umutlar beslediği kanun, yabancı sermayenin ülkeye gelmesinden ziyade, yerli iş adamlarına, yabancı markaları ülkemizde üretip satma haklarını vermekten öteye gidememiştir. Aslında bir nevi yerli yatırımcıyı kendi sermayesiyle Amerika'ya bağlamıştır da denilebilir.⁸⁰⁸Tabii büyük yerli iş adamları bu durumdan şikâyetçi değillerdir. Çünkü daha önce, ancak yabancı markaların acentalığını yapabiliyorlar iken, şimdi onların küçük oranda da olsa ortağı olup üretim yapabilmeye, onlara tanınan imkânlardan yararlanabilmeye başlamışlardır. Yabancı sermaye ise yerli iş adamları ile kurmuş olduğu bu ortaklıklar sayesinde, onlara teknik bilgi desteği, hammadde, yedek parça, makine ve malzeme sağlama tekeline sahip olarak, güzel paralar kazanmışlardır. Yabancı sermayenin gelişinden faydalananlar, onlarla ortaklık kurabilecek kapasitede olan, yani önde gelen iş adamları olmuştur. Ortaklık kuramayan iş adamları ise rekabet edemeyip tasfiye olmuşlardır.⁸⁰⁹

Yabancı sermayenin ülkemizdeki faaliyeti ve bunun iş adamlarına etkisine güzel bir örnek olarak, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş (Erdemir) gösterilebilir. Erdemir, savaş dönemi sonrası artan imar faaliyetleri ve ona paralel olarak ihtiyacı artan demir ve çeliğin ülkede üretilmesi amacıyla, Amerikan Kalkınma ve İkras Fonu'ndan alınan 129 milyon liralık kredi ile kurulan bir şirkettir. 600 milyonluk kuruluş sermayesinin, %51'i Sümerbank, Karabük gibi devlet şirketlerinin, %49'u da özel sektör, yani İş Bankası, Ankara Ticaret Odası ve Amerikan Koopers Şirketi'ne aittir. Fakat buna rağmen, bir özel şirket olarak sayılmıştır.⁸¹⁰ Çünkü Amerikan hükümeti, kurulacak olan şirketin tamamıyla bir özel kuruluş olmasını şart koşmuştur. Şirketin kurulabilmesi için, 28 Şubat 1960'ta, 7462 sayılı özel bir yasa çıkartılarak, Erdemir'e başka hiçbir kuruma tanınmayan haklar tanınmıştır. Şirket ihale yasasına, Sayıştay denetimine, personel yasasına tabi olmayacak, yönetim kurulundaki devlet temsilcileri hisseleri oranında, özel sektör temsilcileri hisselerinin

⁸⁰⁷ **Ulus**, 16.01.1954. s.5; **Zabıt Ceridesi**, Birleşim 10, Oturum 1, 18.01.1954

⁸⁰⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss.709-711.

⁸⁰⁹ Şafak Altun, **Türkiye'de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, YASED Yayınları, 2008, (Yabancı Ser...) s.132.; Şafak Altun, **Çok Partili Hayat (1946-1960)**, Agora Kitaplığı, 1. b, İstanbul, 2004, (Çok Parti...) s.154

⁸¹⁰ [http:// www.yeniufuk.com.tr/erdemir-ne-zaman-ve-kim-tarafindan-kuruldu-3497-haber/](http://www.yeniufuk.com.tr/erdemir-ne-zaman-ve-kim-tarafindan-kuruldu-3497-haber/) Erişim Tarihi: 15.11.2019.

iki katı oranında oy hakkına sahip olacak, yönetim kurulu başkanı da özel sektörden bir iş adamı olacaktır (Vehbi Koç olmuştur).⁸¹¹ Ayrıca yapılan anlaşmaya göre, fabrika için gerekli 80 milyon dolarlık malzemeler, bu malzemelerin Amerika'dan nakliyesi, montajı, mühendislik hizmetleri, müşavirlik hizmeti tamamen Koopers Şirketi'nden satın alınacaktır. Koopers Grubu, toplamda 84.802.125 dolar tutarında iş yapmıştır. Erdemir'in kurulması için Amerika'nın verdiği destek, 129.000.000 dolar olduğuna göre, Amerika, verdiği desteğin %90'ını daha kuruluş aşamasında, Kooper's Şirketleri aracılığıyla geri almıştır diyebiliriz.⁸¹² Vehbi Koç'un fabrikayı çok daha ucuza yapabilecek şirketler olduğunu söylemesine rağmen, Amerikan Kalkınma Fonu, 129 milyon dolarlık krediyi Koopers Şirketi'ne verdiği için değişiklik yapılmamıştır. Erdemir Şirketine devlet, vergi muafiyeti, kamulaştırma yetkisi, %6 kar garantisi gibi son derece cömert bir şekilde destek vermiştir.⁸¹³ Bu şirkete verilen destek, sadece bizim verdiğimiz ile sınırlı kalmamıştır. Amerikan hükümeti de Cooley Fonu adını verdiği, ihtiyaç fazlası olan gıda maddelerinin Türkiye'de satılması sonucunda, Türk bankalarındaki Amerikan hükümeti hesabında biriken 489 milyon liranın, 150 milyonunu Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'na hibe etmiştir. Kalan 339 milyonu da Türkiye'deki 23 Amerikan şirketine paylaştırmıştır.⁸¹⁴ Neticede, Koopers Grubu, Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'na ortaklık için koyduğu sermayenin birkaç mislini, sadece sattığı ürünlerden elde ettiği kar ile geri almıştır. Bu yabancı sermaye ortaklığında görünen o ki, kazanan Türkiye değil, Koopers ortaklığıdır.⁸¹⁵

Yabancı sermayenin ülkemizdeki yatırımlarını rakamlarla ifade etmek gerekirse, 6224 sayılı yasa kabul edildikten sonraki 25 yıl içerisinde, bu kanun kapsamında, 228,5 milyon dolarlık yabancı sermaye ülkemize gelmiştir.⁸¹⁶ Bunların sektörel olarak dağılımları ise Gıda-İçki-Tütün (ysp %57,8), Dokuma ve Giyim (ysp %76), Kâğıt (ysp %56), Lastik ve Plastik (ysp %58,3), Kimya (ysp % 47,4), Cam (ysp %13), Çimento ve Kil (ysp % 30), Yapı Malzemesi (ysp % 50), Madeni Eşya (ysp %13,6), Makina İmalat (ysp %80,4), Taşıt Araçları (ysp % 35,8), Tarım Alet ve

⁸¹¹ Altun, **Yabancı Ser...**, s.162.

⁸¹² "Ereğli-Çelik Rezaleti", **Yön**, S: 27, 20.06.1962, s.13

⁸¹³ Avcıoğlu, **a.g.e.**, ss.724-726.

⁸¹⁴ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s.149.

⁸¹⁵ Ereğli-Çelik Rezaleti", **Yön**, Sayı: 27, 20.06.1962, s.13

⁸¹⁶ Ünal Bozkurt, **Contribution of Foreign Investment to Turkish Economy**, Yased, İstanbul, 1986, s. 6.

Makinaları (ysp % 26,4), Elektronik ve Elektrik Makinaları (ysp %53,5) şeklinde olmuştur.⁸¹⁷

İlaç sanayi, Türkiye'ye gelen yabancı kuruluşların en çok ilgi gösterdikleri sektörlerden biridir. Bu sektör yabancı yatırımlar içindeki %19'luk pay ile üçüncü sırada yer almıştır.⁸¹⁸ Kanunun çıkmasından sonra, pek çok yabancı ilaç firması, Türkiye'de, ya kendi tesislerini kurmuşlar ya da var olan bir ilaç fabrikasında kendi lisanslı ilaçlarını üretirmek yolunu seçmişlerdir. Amerika'dan Squibb, Pfizer, Wyeth, Abbott; İtalya'dan Carlo, Erba ve Farmitalia, Federal Almanya'dan Bayer, Schering, Hoechst, Knoll ve Merck; İsviçre'den Sandoz, Roche ve Ciba yüzde yüz yabancı sermaye ile Türkiye'de kendi tesisini kurarak faaliyete geçen şirketlerdir. Parke Davis, Upjohn, Schering, Bristol-Myers, Warner Lambert, Specia, Astra, Pharmacia, Leo, Beiersdorf, Fujisawa, Biochemie, Eaton, Norwich, Geigy, Philips-Duphar şirketleri de Eczacıbaşı'yla iş birliği kuranlardır.⁸¹⁹ İsviçre'nin ilk ilaç şirketi olarak kurulan Roche'un, 1958 yılında, İstanbul Esentepe'de, 8 kişiyle başladığı Türkiye fabrikası, ilk büyüme hamlesini 1971'de Levent fabrikasını açarak yapmıştır.⁸²⁰ Bu fabrika, günümüzde, içerisinde yüzlerce kişinin çalıştığı ve yıllık 56,8 milyar İsviçre frangı satış seviyesine ulaşan, dev bir şirket haline gelmiştir.⁸²¹

Hollanda ve İngiliz ortaklığı ile kurulan Unilever Şirketi de yabancı sermaye ye tanınan imkânlar çerçevesinde, Türkiye'de, 1951 tarihinde İş Bankası ile ortak Unilever-İş Şirketi'nin kurulumunu yapmıştır. Unilever, İş Bankası'nın yabancı sermayeli ortaklıklarının en önemlisidir. Ortaklığın %80 hissesi Unilever şirketine %20 hissesi de İş Bankası'na aittir.⁸²² Şirket Türkiye'deki ihtiyaca yönelik olarak hareket edip, öncelikli olarak yılda 6 bin ton yağ üretme kapasitesi olan fabrikasını, 5 Ocak 1953'te Bakırköy'de açmıştır. Açılışını Celal Bayar'ın yaptığı fabrika, Türk gıda sanayisinde ve özel sektörün oluşumunda önemli bir hamle olacaktır. Yemeklik "Vita" ve kahvaltılık "Sana" yağları bu şirketin Türkiye için ürettiği ve kısa sürede

⁸¹⁷ Cem Alpar, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980, s.182.

⁸¹⁸ Altun, **Yabancı Ser...**, s.132.

⁸¹⁹ Eczacıbaşı, **Kuşaktan...**, s. 103-104.

⁸²⁰ Altun, **a.g.e.**, s.147.

⁸²¹ <https://www.fortuneturkey.com/rocheun-2018-satislari-yuzde-7-artti> (Erişim tarihi 13.12.2019)

⁸²² Sönmez, **Holdingler...**, s.68. ; "36 Yaşına Giren Türkiye İş Bankası", **İktisadi Yürüyüş**, S: 388-389, 20 Eylül 1960, ss.24, 25.

piyasaların hâkimi olan markalardır.⁸²³ Şirket yağ satışında, ilk 10 senede hedeflenenin 8 katı bir satış yapmıştır. Unilever-İş'in Türkiye kolu böyle başlamış, daha sonra Omo, Lux, Cif, Dove, Elidor, Rexona, Axe, Rinso, Reward, Becel, Lipton, Algida, Carte D'or gibi markalarla piyasalarda büyümeye devam etmiştir.⁸²⁴

Bir Alman firması olan Siemens de ülkemize DP Döneminde gelen önemli bir yabancı sermaye şirkettir. Vehbi Koç'un girişimleri ile 1953 yılında, %40 hissesi Vehbi Koç'a ait olan Türkeli Şirketi'ne bayilik vererek, Türkiye pazarına girmiştir. Başlarda Radyo, dikiş makinesi, telefon santrali ve cihazları, elektrik kabloları ve şalterlerini ülkeye getirip satarken, 1956 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki büyük kurum ve kuruluşların elektrik tesisatı işlerini de almaya başlamıştır. TBMM'nin elektrik tesisat işleri, Sabancı Grubu'nun Adana'daki fabrikaları, Çukurova Elektrik Santrali, Hilton Oteli, Demiryollarının modernizasyonu işi bunlardan bazılarıdır. 1958 de Siemens, bayilik vermek yerine, Vehbi Koç ile ortak olmaya karar vererek, Simko şirketini kurmuş, yeni fabrikalar açarak üretim faaliyetlerine devam etmiştir. İleriki yıllarda, termik santraller, köprüler, NATO'nun Telekom projeleri, televizyon, elektrikli ev aletleri gibi pek çok alanda yer almıştır.⁸²⁵

4 Mart 1955 tarihinde, ABD Columbia Steel Şirketi ile 230 bin ton kapasiteli Çelik Silo Antlaşması yapılmıştır.⁸²⁶ Çelik Silolar Toprak Mahsulleri Ofisi için toplamda 60 adet olacak ve FOA'dan alınan yardımlar ve krediler ile ödenecektir. İş ihaleye çıkarılmış ve yapılan ihaleye, Amerikan yardım ve kredilerinden yararlanabilmek için yalnızca Amerikan firmalarının katılmasına onay verilmiştir. Sonuçta ihale, en ucuz teklifi veren (11,5 milyon) işin uzmanı Gordon Hamilton Firması'na verilmemiş; teknik komisyonun üçüncü sıraya koyduğu, 20 milyon teklif veren Raymond – Byrne Organization Firması'nda kalmıştır. (26, 04, 1954). Öte yandan, Gordon Hamilton firması işi 11,5 milyondan fazla mal ederse %20 ceza ödemeyi taahhüt ederken, RBO firması ise 20 milyondan daha ucuza mal ederse %20 pirim almayı şart koşturmuştur. Raymond firması, kendilerine tanınan sürenin sona ermesine rağmen, sadece 1 silo yapabilmıştır. Bu durumda, anlaşma gereği şirketin

⁸²³ “Nebati Yağ Sanayimizin Öncüsü Unilever İş Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi”, **İktisadi Yürüyüş**, S: 372-373, 31 Mayıs 1959, ss. 37, 142.

⁸²⁴ Gazanfer İbar, **Unilever Türkiye Tarihi, Türkiye İş Banası Kültür Yayınları**, İstanbul, 2015, s.168.

⁸²⁵ Altun, **Yabancı Ser...**, s.146.

⁸²⁶ Ahmet Arif Demirel, **Demokrat Parti'nin Yatırımları**, DP Yayınları No:1, Ankara, 2006, s.96.

tazminat ödemesi gerekirken, ülkeyi milyonlarca liralık zarara sokmak pahasına, Raymond-Byrne Şirketi'nin hesapları kesilmiş, geriye kalan paradan alacakların tahsili yoluna gidilmiştir. Kısacası, ceza olarak firmadan 1,5 milyon lira almamız gerekirken, firmaya 6,5 milyon lira tasfiye parası, bir de şirketin şimdiye kadar yaptığı masraflar için (ki bunları faturalandıramamıştır) 75 bin dolar ve 125 bin Türk lirası ödenmiştir.

Raymond – Byrne Organization Firması tasfiye edildiği için, “Çelik Silo” işi tekrar ihaleye çıkartılmıştır. Bu kez silo sayısı 69’a çıkarılmış ayrıca montajı ve müteahhitlik işini Türkler yapacak şeklinde düzenleme de yapılmıştır. İhaleyi 21 milyon lira teklif veren RC Pil Of Delawere Şirketi almıştır. (12,05,1955) Şirketin görevi ise sadece yapılan işi kontrol etmektir. Yani siloların inşası ve montajını yapacak olan yerli müteahhit firmanın ücreti buna dahil değildir. Yapılan anlaşmada şirket personeline ait vergilerin, şirket tarafından ödeneceği açık bir şekilde yer almasına rağmen, 2,5 milyon lira tutarındaki personel vergisi, TMO’ya ödetirilmiştir. TMO, bu şirketin de hiçbir iş yapmadığını, 24 ay geçmesine rağmen hala işin bitmediğini, bunun da tasfiye edilmesi gerektiğini, hemen işlem yapılırsa şirkete sadece 23.499 dolar fesih ödemesiyle anlaşmanın sona ereceğini belirten bir mektup ile Dış İşleri Bakanlığı’na başvurmasına rağmen maalesef cevap alamamıştır. CHP Kars Milletvekili Hasan Erdoğan, Çelik Silo işini meclis gündemine getirmiş ve yapılan usulsüzlüklerle ilişkili olduğunu belirttiği eski İktisat ve Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı ile Hariciye Vekâleti Vekili Fatin Rüştü Zorlu haklarında meclis soruşturması talebinde bulunmuş fakat kabul edilmemiştir.⁸²⁷

Bir Amerikan markası olan Singer dikiş makinaları, 1904 yılında İstiklal Caddesi’nde ilk bayisini açmıştır. Türkiye’de ilk bayi açan, “yetkili satıcı”, servis, garanti kuponu modellerini getiren yabancı firma olması bakımından da özel bir öneme sahiptir.⁸²⁸ Türkiye’deki ilk fabrikasını da 1959 yılında açmıştır. Ülkenin her yerinde Amerika’da yaptığı gibi kadınlara ücretsiz dikiş nakış kursları vererek, etkili bir pazarlama ağı kurmuştur. Sadece dikiş makinası değil, gaz sobası ve ocak da üretip pazarlamasını yapmıştır.⁸²⁹

⁸²⁷ TBMM ZC., Devre: 10, Cilt: 12, İçtima: 2, İnikat: 76, Tarih: 13.06.1956, ss.303-334.

⁸²⁸ <https://www.singer.com.tr/tr/kurumsal/tarihce> Erişim Tarihi: 05.01.2020

⁸²⁹ Altun, **Yabancı Ser...**, s.148.

Yabancı sermaye ortaklığında yapılan diğer yatırımlar şöyledir. 28 Mart 1954'te Demir köprü (Gediz) ve Kemer Barajları ihalesi yapılmış ve barajın yapımı için bir Fransız grubundan kredi alınmıştır. Yine Türk-Amerikan ortaklığı ile 24 Nisan 1954'te İskenderun gübre fabrikası (süperfosfat) açılışı yapılmıştır. Bu ortaklığın %5'i kamu kuruluşlarının, %49'u ise ABD sermayesininidir. 1954 yılında, İngiliz Simon Handling Engineering şirketi ile 6 milyon sterlin kredi kapsamında, 200 bin tonluk 4 betonarme hububat silosu, 1 un değirmeni ve 40 adet pelemir temizleme cihazı için anlaşma imzalanmıştır.⁸³⁰ Dönemin en büyük baraj projesi olan Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santrali ihalesini İngiliz Wimpey şirketi kazanmıştır. Baraj inşaatı 10 Nisan 1955 te yapılan temel atma töreni ile başlayarak, tamamının 4 senede bitmesi ve 140 milyon liraya mal olması planlanmıştır.⁸³¹ İngiliz şirket, Barajın ilk ünitesinin açılış tarihi olarak 1958 yılının ilkbahar ayını vermiş olsa da,⁸³² iki sene gecikmeli olarak, ilk ünite, 8 Ocak 1960'ta açılmıştır.⁸³³ Dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu temel atma töreninde yaptığı konuşmasında, Karabük Demir- Çelik Fabrikası ve Çatalağzı Birinci Termik Santrali'nin de İngiliz Şirketler tarafından yapıldığını, ülke olarak İngilizlere karşı büyük güven duyduğumuzu, muhabbet beslediğimizi ve teşekkür hisleri ile dolu olduğumuzu dile getirmiştir.⁸³⁴

1954'te, orduya cip ve kamyonet üretmeye başlayan Türk Willys Overland Ltd. şirketini saymazsak, ülkenin ilk montaj kamyon fabrikası Federal Motor Truck Co, MKE, Ziraat Bankası, Tariş ve Çukobirlik ortaklığında, 1955 tarihinde kurulmuştur. Amerikan Federal Motor Truck Şirketi 1960'da lisans anlaşmasını iptal edince TOE (Türk Otomotiv Enstitüleri AŞ) adını almıştır.

11 Mart 1955 tarihinde, Etibank ile Fransız Pechiney Şirketi arasında Ferro Krom Fabrikası Antlaşması imzalanmıştır.⁸³⁵ Antalya Fethiye'den çıkartılan Krom cevherinin işlenmesine 1958'de başlanmıştır. 1970'te Pechiney şirketi, tüm hisselerini Etibank'a devretmiş, 2000-2004 arasında yapılan özelleştirmeler

⁸³⁰ M.A. Demirer, **a.g.e.**, s.25

⁸³¹ **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1955, s.3;

⁸³² Hirfanlı Barajının Temeli Bugün Atılıyor”, **Zafer**, 24 Nisan 1955, s.1, 4.

⁸³³ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1960, s. 1.

⁸³⁴ “ Büyük Hirfanlı Barajının Temeli Dün Törenle Atıldı”, **Zafer**, 25 Nisan 1955, s.4.

⁸³⁵ A.A. Demirer, **a.g.e.**, s. 96

kapsamında şirketin hisseleri Aksu Madencilik ve Sarp İnşaat grubuna devredilerek Anonim Şirket haline getirilmiştir.⁸³⁶

24 Temmuz 1957 tarihinde, THY'ye İngiliz BOAC şirketi 500.000 sterlin ile ortak olmuştur. BOAC, THY'nin %25 hissesini satın almıştır. Fakat BOAC'tan alınan paranın tamamı yine İngiliz firması olan Vickers Şirketine devredilecektir. Bu para karşılığında Vickers Şirketi, THY'ye 4 motorlu, türbin pervaneli 48 kişilik Viskon tipi 5 adet yeni uçak verecektir. Ayrıca İngiltere'nin Türkiye'ye, 10 sene vadeli 1,5 milyon sterlin tutarında bir kredi açması imkânı doğmuştur.⁸³⁷

Yabancı sermayenin iş adamlarına etkisi, hükümetin iş adamlarına sağladığı destekler sayesinde olumlu olmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi Marshall Yardımları, ihracatçı kredileri, ICA (Uluslararası Kooperatifler Birliği) aracılığı ile kısmen yardım kısmen de borçlanarak ülkeye büyük miktarda dış finansman girdisi olmuştur. Bu girdiler Sanayi ve Kalkınma Bankası'nda toplanarak, iş adamlarına uzun vadeler ve düşük faizler ile kredi olarak dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra, enflasyon nedeniyle gelir dağılımındaki adaletsizlik artınca, iş adamlarının birikimleri ve ona paralel olarak da yatırım kapasiteleri artmıştır. CHP döneminde hükümetin politikası millî kapitalist sınıf yaratmak iken, DP hükümeti döneminde bu büyük yabancı şirketlere ve devletlere bağlı bir kapitalist sınıf yaratmak şekline dönüşmüştür. Hâl böyle olunca ortak menfaatler doğrultusunda bir araya gelen yabancı sermaye ile iş adamları, birbirlerinin büyümesini desteklemişlerdir. Bu destek daha çok, 1958'de ithalata kota koyan yeni ekonomi önlemlerinin devreye girdiği dönemde hissedilmiştir. Yerli sermaye ve yabancı sermaye ortaklıkları ile montaj sanayi ülkede kurulmaya başlanmıştır.⁸³⁸

Türkiye'de yabancı sermaye ortaklığı ile kurulmuş montaj sanayinin ilklerinden sayılan şirket, "Türk Traktör Şirketi"dir. Marshall Yardımları paralelinde ülkeye, 173 değişik markada ve tipte traktör ithal edilmiş fakat yedek parça ve bakım onarımında birtakım sıkıntılar yaşanmasından dolayı, istenilen randıman sağlanamamıştır.⁸³⁹ Bunun yanı sıra Marshall desteğinin 1952 de duraksaması ve

⁸³⁶ <http://www.businessantalya.com/yarim-asiri-deviren-antalya-ferrokrom-fabrikasi-31-ulkeye-ihracat-gerceklestiriyor/> Erişim Tarihi: 14.08.2020.

⁸³⁷ "Bir İngiliz Şirketi T.H.Y.'na Ortak Oldu", **Ulus**, 25 Temmuz 1957, s.1-5.

⁸³⁸ Avcioğlu, **a.g.e.**, ss.717-718.

⁸³⁹ "Taraktörlerimiz İş Yapamz Halde", **Ulus**, 26 Mart 1956.

ülkede yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle, traktör ithal etmek yerine, yabancı sermayeye sağlanan imkânları da değerlendirerek ülkemizde traktör montaj üretimine geçilmiştir.⁸⁴⁰ İş Adamı Vecdi Diker'in, Amerikalı uçak üreticisi Minneapolis Moline şirketi ile kurduğu temaslar sayesinde, 1954 yılında, Minneapolis Türk Traktör ve Ziraat Makineleri adıyla Ankara merkezli bir şirket kurulmuştur. Şirketlerin ortakları Ziraat Bankası, MKE, Minneapolis-Moline Co, Türk Zirai Donatım Kurumu, Tariş, Çukobirlik, Antalya Pamuk Narenciye Kooperatif Birliği Mithat Dülge, W. Huff ve Vecdi Diker'dir. Devlet- İş adamları ve yabancı sermaye ortaklığında kurulan bu şirket, Türk Hava Kurumu'ndan devraldığı uçak motoru fabrikasında, 1955 yılında, traktör üretmeye başlamış ve 1 yılda 815 traktör montajını yapmıştır.⁸⁴¹ Aslında bir uçak üreticisi olan Moline Şirketinin, uçak fabrikasını kiralayarak Türkiye'de uçak üretmek yerine, tamamen yabancı olduğu bir sektör olan traktör montaj fabrikası haline getirmiş olması da olayın diğer bir ilginç boyutudur.

DP, ekonomiyi düzeltmek ve döviz ihtiyacını karşılamak amacıyla, yabancı sermayeye vermiş olduğu sınırsız teşviklere rağmen, ülkede 10 yılda 30 yabancı şirket yatırım yapmış ve bununda tüm yatırımlar içindeki oranı sadece %1 olmuştur. İşte bu nedenle ülkede yapılan yatırımların %50 sini yine devlet yapmak zorunda kalmıştır.⁸⁴² Bunu rakamlarla ifade edecek olursak 1954'ten 1960 yılına kadar olan süreçte, ülkeye, mal olarak 63 milyon lira, para olarak 15 milyon lira, hak olarak (maddi olmayan) 7 milyon lira olmak üzere, toplamda 86 milyon liralık yabancı sermaye girmiştir. Döviz olarak karşılığı ise 30 milyon dolardır. Bu miktarın da ancak döviz olarak giren kısmı sadece 5 milyon dolardır. Geri kalanı Türk lirası olarak girmiştir. Şöyle ki; 6 yılda gelen yabancı sermaye miktarı ancak o dönemdeki 1 yıllık dış ticaret açığının ¼ 'i kadar bile olamamıştır.⁸⁴³ Bu nedenle diyebiliriz ki yabancı sermayeye kapılar ne kadar açılırsa açılsın, ekonomik ve politik koşullar uygun değilse, yabancı sermayenin istenilen şekilde ülkeye gelmesini sağlamak oldukça zordur. Netice olarak yabancı sermaye için ne iyidir ne de kötüdür

⁸⁴⁰ Erkan Toy, "Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye Ve Yatırımlar (1950-1960)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2009, s.79.

⁸⁴¹ Bekir Koç, M. Murat Baskıcı, **Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi**, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2013, ss.124,125.

⁸⁴² Zürcher, **a.g.e.**, s.327.

⁸⁴³ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s. 125.

diyebiliriz. Yabancı sermaye sadece ekonomik bir araç olarak görülmelidir. Asıl olan bu aracın millî menfaatlara uygun bir şekilde kullanılmasıdır. Bu da ülkeyi yönetenlerin kontrolündedir.⁸⁴⁴

3.2.2.1.6. Petrol Kanunu ve İş Adamlarına Etkisi

Yabancı sermayenin ekonomide yer almasını sağlayan, ona paralel diğer bir düzenleme de Petrol Kanunu olmuştur. Petrol Kanunu ise Amerikan Petrol Şirketlerinin Hukuk Müşaviri Max Ball'ın yönetiminde hazırlanmış ve Yabancı Sermaye Yasası ile birlikte, 7 Mart 1954'te, seçimlerden önce meclis tarafından onaylanmıştır.⁸⁴⁵ Kanun, iş adamları cephesinde memnuniyet yaratmıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu, DP'nin Liberalleşme yolunda attığı önemli bir adım olarak görülmüştür.⁸⁴⁶ Yasada geçen şekliyle *“Bu kanunun maksadı Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımları ile süratle, fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirilmesi ve kıymetlendirilmesini sağlamaktır.*⁸⁴⁷ Petrol Kanunda yerli ya da yabancı şirket diye özel olarak belirtilmediği için, Yabancı Sermaye Kanunu'ndan yararlanarak ülkeye gelecek olan yabancı yatırımcılarda, ülkemizde petrol arama ve çıkarma hakkına sahip olabileceklerdir. Dünya devi, tecrübeli Mobil ve Shell gibi petrol şirketleri ile tecrübesiz yerli şirketler eşit tutulmuştur. CHP'li vekillerinin en çok eleştirdiği nokta aslında burasıdır. İsmet Paşa Kanunu, bir kapitülasyon olarak yorumlamıştır.⁸⁴⁸ Bu yorumun nedeni, MTA'nın daha önce petrol bulduğu yerler bile yabancı şirketlere açılmıştır.⁸⁴⁹ Öte yandan şirketlere petrol araması yaptığı araziye satın alabilme ve kamulaştırabilme hakkı da tanınmıştır. Özel şirketlerin avantajına maddeleri olan Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden hemen sonra, Türkiye'ye 64 tane petrol şirketi gelmiş ve arama çalışmalarına başlamıştır. 1959 yılına gelindiğinde, bu şirketlerin elinde bulunan arama ruhsatı sayısı, 236 ya kadar çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda Shell ve Mobil haricindeki şirketler ülkeden gitmiştir.⁸⁵⁰ Ayrıca 1957 yılında, Kanunda bir düzenleme yapılarak yabancı şirketlerin ülkemizde rafineri

⁸⁴⁴ Muhammet Akdiş, **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, İnceleme Yarışması, Yased, Yayın No:33, 1988, s.81.

⁸⁴⁵ Alpar, **Yabancı...**, Sermaye”, s.509.

⁸⁴⁶ Asil Kaya, “Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi”, **History Studies**, 2020, s. 1990.

⁸⁴⁷ **Ulus**, 6 Mart 1954.

⁸⁴⁸ “İnönü'nün İstanbul'da İlk Seçim Nutku”, **Akşam**, 14.04.1954, s.2,

⁸⁴⁹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.713.

⁸⁵⁰ Nezih Neyzi, **Türkiye'de İlk Petrol Sanayii**, Samet Matbaası, 1963, s.141.

kurma hakkı da verilmiştir.⁸⁵¹ Bu düzenlemeden sonra, 1959 yılında, %51'i Türkiye Petrolleri A.O.'ya, %49 hissesi ABD şirketi Caltex'e ait olan İPRAŞ (İstanbul Petrolleri Rafinerisi)⁸⁵² ve tamamı yabancı sermayeye ile kurulan, yani, %37 Mobil Oil, % 34 Caltex, %18 Shell, %11 BP'ye ait olan ATAŞ (Anadolu Tasfiyehanesi) yabancı sermayeli şirketler tarafından kurulmuştur. 1957'de, Mersin'de, kurulan ATAŞ petrol rafinerilerinden, 1959'da Caltex şirketi ayrılıp İzmit'te ayrı bir rafineri kurmuştur.⁸⁵³ Yabancı sermaye ortaklığı ile kurulan bu şirketlerin yerli petrolü işlemek istememe, dünya petrol fiyatının %35 üzerinde petrol ithalatında bulunma, İzmir'de kurulacak rafineriyi engelleme gibi zorluklar çıkardığı da görülmüştür.⁸⁵⁴ Şirketin bu kadar keyfi davranabilmesi, bazı idarecilere ve siyasîlere vermiş olduğu pahalı hediyelerle ilişkilendirilebilir. Caltex firması, daha kendi rafinerisini henüz açmadan, yani ATAŞ'ın hissedarı olduğu zamanlarda, Petrol Ofisi Genel Müdürlüğüne, 3.275 dolara 1853 kg'lık 1957 model Buick marka bir station wagon araç hediye etmiştir. Fakat hediye, Türk Parasını Koruma Kanunu'nun 14 sayılı kararını 50. maddesine takıldığı için ülkeye sokulamamıştır. Çünkü bu maddeye göre ağırlığı 1500 kg geçen otomobil ve benzeri nakil vasıtalarının bedelsiz olarak ithali mümkün değildir. Bu sorunu aşabilmek için, Maliye Bakanlığı'nın talebi üzerine, 24.20.1957 tarihinde, Bakanlar Kurulu, Caltex Firması'nın, Petrol Ofisi Genel Müdürü'ne hediye ettiği aracın ithaline izin veren bir kararname yayınlamıştır.⁸⁵⁵ Bahsettiğimiz olay yabancı yatırımcının, Türkiye'deki işlerini kolaylaştırmak için hükümet ve bürokrasi ile kurdukları ilişkinin bir göstergesi olarak görülebilir.

Petrol Kanunu'nun, apar topar kabul edilmesinin nedeni, aslında kötü giden ülke ekonomisini düzeltme isteği olarak görülmelidir. Marshall Planı adı altında gelen ekonomik yardımlar, plansız bir şekilde kullanılınca, 1954'te, Başbakan ve Cumhurbaşkanı yeni ekonomik yardımlar için ABD'yi ziyaret edip, 300 milyon dolar borç talebinde bulunmuşlardır. Taleplerinin kabul edilmesi için de Amerika'nın isteği doğrultusunda, Amerikalı uzmanlarca hazırlanan kanunları kabul etmişlerdir. Çünkü DP iktidarı, Amerikan dış politikasına uyumlu hareket ettiği ölçüde,

⁸⁵¹ **TC Resmi Gazete**, 6 Haziran 1957, Sayı 9626., Sayfa 17235

⁸⁵² <https://www.yenisafak.com/inografik/ipras-uretime-basladi-2496> Erişim Tarihi 9.11.2019

⁸⁵³ Altun, **Yabancı Ser...**, s.66.

⁸⁵⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 715

⁸⁵⁵ **BCA**, 030.18.01.147.55.20.

Amerikan'dan istediği yardımları alacağını umut etmiştir.⁸⁵⁶ İsmet İnönü o günlerde İstanbul'da verdiği bir nutukta: *“İktidar, iktisadi olarak o kadar dardadır ki dış krediyi tedarik edebilmek için gözü kapalı yabancı sermaye arıyor. Hiç ürkmeden onu şimdiye kadar girmedığı sahalara davet ediyor. Petrol kamumundan medet umuyor. Petrol Kanunu kapitülasyon hükümleri ile hazırlanmış gönüllü bir kapitülasyon layihasıdır.”*⁸⁵⁷ diyerek benzer tespitlerde bulunmuştur. Maalesef verilen tüm bu tavizlere rağmen ABD, DP'ye sadece 25 milyon dolar borç vermiş, daha fazlasını vermek için devalüasyon yapılması gerektiğini söylemiştir. DP, ABD'nin teklifini 1954'te kabul etmese de 1958'de kabul edecektir.

3.2.2.2. İkinci Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1954 – 1957)

CHP Genel Merkezi'nin seçim sonrası hazırladığı rapora göre, CHP seçimler için 158 bin lira harcarken DP'nin kasasından 1,5 milyon lira çıkmıştır.⁸⁵⁸ 1954 seçimleri, DP için zirve noktasıdır. Bundan sonrasında ise ülkedeki ekonomik sorunların giderek artması ve aydın kesim ile askeri kanadın hükümetten uzaklaşması üzerine, DP gerileme sürecine girmiştir.⁸⁵⁹

1954 seçimlerini açık ara kazanan ve 1957 yılına kadar tekrar ülkenin yönetiminde tek başına söz söyleme hakkına sahip olan DP, bu seçimlerle ülke yönetimindeki yerini sağlamlaştırmıştır. İktidarda olduğu 4 yılda, iş adamlarına sağladığı ekonomik kolaylıklar, ithalat serbestliği, Amerikan yardımları, daha ucuz, daha kolay ve daha çok kredi imkânları gibi destekler sayesinde, sermayedar sınıf ekonomik olarak kalkınmış, siyasî sahnede söz sahibi olmaya başlamıştır. Çiftçiler için de sulama imkânlarının arttırılması, traktör alımının kolaylaştırılması, buğday fiyatlarının artırılması ile destek sağlanmıştır. Fakat 1954-1957 arasındaki 3 yıl çok olaylı geçecektir. Kıbrıs Sorunu ve ona bağlı olarak gelişen 6-7 Eylül olayları, İspat Hakkı, Hürriyet Partisi'nin kurulması, 29 Kasım 1955'te yapılan DP Grup Toplantısı, bu süre içerisinde gündemi meşgul eden önemli siyasî olaylardır. Bu olaylar ekonomiyi ve iş adamlarını da etkileyecektir.

⁸⁵⁶ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (1919-1980)**, C:1, İletişim Yayınları, 15. b, İstanbul, 2009, ss. 552-553.

⁸⁵⁷ **Yeni Ulus**, 14. Nisan, 1954.

⁸⁵⁸ Rıfıkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nürol Matbaacılık; Ankara-1998, s.216

⁸⁵⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s. 325.

1955 yılında ekonomik kriz artık iyice artmış, çok yüksek faizli ticarî krediler ile durum idare edilmeye çalışılırken, faiz ödemelerini yapabilmek için devlet para basmaya başlamıştır. Bu durum yüksek enflasyona neden olmuş, şeker, yağ vb. gibi tüketim mallarının satışı karne ile yapılmaya başlanmıştır. İthalata sınırlama konulmuş fakat karaborsa ve yolsuzluklar tavan yapmıştır. 1956 yılında, ekonomik bozuklukla baş edemeyince, savaş dönemlerinde başvurulmuş Millî Korunma Kanunu, tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Hükümetin yanlış ekonomi politikaları ve hesapsızca para harcaması, ülkeyi bir ekonomik çıkmaza sürüklemiştir.⁸⁶⁰ DP, içine düştüğü ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmek ve menfaatine olan pek çok nedenden dolayı, devlet işletmelerinin özel sektöre devredilmesi gerektiğini savunmayı bırakıp, ilkelerinden taviz vererek, devlet işletmelerinin sayısını arttırmış, enerji, kömür, çimento, şeker gibi sektörlerde yeni yatırımlarda bulunmuştur.⁸⁶¹

Bu dönemde, Amerika'dan aldığımız maddi yardımlar da artık gıda yardımı şekline dönmeye başlamıştır. Örneğin; 1954 yılı sonlarında hükümet, Amerika ile 300 bin tonluk buğday alımı anlaşması yapmış, bunun yarısı yardım, kalan yarısı da ücrete mukabil olmuştur.⁸⁶² Çünkü 1954'te, Kore Savaşı bitmiş ve ABD stokladığı buğdayı eritmek ihtiyacı duymuştur. Türkiye savaş boyunca yüksek fiyattan buğday ihraç ederken, buğday ithal etmeye başlamış ve ülkede buğday fiyatları düşmüş, bu da ekonomiyi ve çiftçiyi olumsuz etkilemiştir. Alınan dış yardımlar azalmış, ihracat düşmüş, döviz rezervleri erimiştir.⁸⁶³ İçinde bulunulan durum dönemin iş adamlarını da etkilemeye başlamıştır. İş Adamı İhsan Mermerci, yapmış olduğu bir röportajında, o yıllarda döviz sıkıntısı nedeniyle inşaat malzemelerini, Almanya'dan, Fransa'dan ithal edemediklerini, iki kat daha pahalı olan Yugoslavya ve Çekoslovakya'dan almak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.⁸⁶⁴

Yaşanılan döviz sıkıntısını çözebilmek için, dış kaynaklardan borç alınması düşünülmüştür. Fakat 1953'te, Adnan Menderes, ülkeye gelen Dünya Bankası yetkilisiyle tartışıp Türkiye'den uzaklaşmasını söylemesi ile başlayan skandal, ülkenin uzunca bir süre Dünya Bankası'ndan borç alamamasına neden olmuştur.

⁸⁶⁰ Yenal, a.g.e., s.105

⁸⁶¹ Boratav, **Devletçilik...**, s.110

⁸⁶² **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1954.

⁸⁶³ Oran, a.g.e., s. 560.

⁸⁶⁴ Sernmet Sami Uysal, "Sıfırdan Milyoner Olanlar- Hayır Sahibi Milyoner İhsan Mermerci ", **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1954.

Yardım için gidilen ABD ve IMF'nin cevabı devalüasyon yapılması olunca, oradan da eli boş geri dönmüştür. Bunun üzerine Doğu Bloğu ülkeleri ile ihracat- ithalat yapılmaya başlanmıştır (1955-1957). Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı ekonomik durum ve Doğu Bloğuna yaklaşması, NATO ülkelerini rahatsız etmeye başlamıştır. 1957 seçimlerini de yine DP kazanınca, Türkiye'nin ekonomisini sağlam bir zemine oturtmak için, IMF, önce devalüasyon yaptırmış sonra da borç para yardımında bulunmuştur.⁸⁶⁵ 1946'dan beri, 2,80 lira olan dolar, 1958'de 9 liraya çıkartılmıştır. Bunun akabinde ABD, Dünya Bankası, IMF, Avrupa Ödemeler Birliği'nden toplam 359 milyon dolar dış borç alınabilmiştir.⁸⁶⁶

Dış ticaret açıklarının artması ve döviz sıkıntısı nedeniyle, 1950 de uygulanmaya başlayan dış ticaret ve kambiyo rejimindeki serbestlik, 1953 yılında 4/1360 ve 1361 Sayılı Kararnameler ile kaldırılmış; 1954 yılında çıkarılan 4/3321 sayılı kararname ile de devlet kontrolü ve sınırlaması getirilmiştir.⁸⁶⁷ İnönü, DP iktidarının izlediği dış ticaret politikalarının neticesinde, ülkenin 5 yıl önceki dış ticaret açığının, 62 milyon lira iken, 1955 Ekiminde sadece 10 aylık borcun bile 482 milyona çıkarak bir yılda dokuz kat arttığını ifade etmiştir. Dış borçların artması ile başlayan ödeme güçlüğünü, Duyun-u Umumiye ile bağdaştırmıştır. Tüm bunlara karşılık, Menderes'i, bu konularda haber yapılmaması konusunda basına baskı yapmaktan öteye gidememekle suçlamıştır.⁸⁶⁸ Yaşanılan bu ekonomik çıkmaz için, Gazeteci Ahmet Emin Yalman bir yazısında, aslında Adnan Menderes ve etrafındaki birkaç kişinin, ülke ekonomisi hakkında mükemmel bilgilere sahip olmasına rağmen, pek çok işle aynı anda uğraşmak zorunda oldukları için yetişemediklerini, bu nedenle ülke ekonomisiyle ilgilenmek için uzmanlardan oluşan bir heyet oluşturulmasının daha doğru olacağını, naif bir şekilde belirtmiştir.⁸⁶⁹ Fakat bir yıl sonra, Yalman'ın bu naifliği kalmayacak ve DP'yi eleştirmeye başlayacaktır. Bunun bir nedeni, DP ile Amerika arasına giren ekonomik sorunlardır denilebilir.⁸⁷⁰ Gazeteciliğin yanı sıra, Amerikan şirketlerinin Türkiye temsilciliğini yapan iş adamı Yalman, yaşanan bu ekonomik sıkıntılardan etkilenmiş ve bunu, gazetesi Vatan'da DP'yi eleştirerek

⁸⁶⁵ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s.121.

⁸⁶⁶ Oran, **a.g.e.**, s. 560.

⁸⁶⁷ Boratay, **Devletçilik...**, s.112

⁸⁶⁸ **TBMM.TD.**, Devre: 10, Cilt: 8, İctima: 2, İnikat:15, Tarih: 16.12.1955, s.265.

⁸⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, "İktisadi Erkan-ı Harbiye", **Vatan**, 15 Ekim 1954.

⁸⁷⁰ Sanem Gök, "Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2003, s. 81.

göstermiştir. Tabii bu eleştiriler, Vatan gazetesinin, DP tarafından kapatılmasına neden olacaktır.⁸⁷¹ Bir dönem DP milletvekilliği de yapmış olan Piraye Bigatoğlu ise Yalman'ın söylediğinin aksine, başbakanın ve etrafındakilerin ülke ekonomisi hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olmadıkları kanaatindedir. Ona göre, Adnan Menderes, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum hakkında, uzman iktisatçıların verdiği rakamlara inanmak yerine, kendisinin seçtiği danışmanların, verdiği uydurma rakamlara inanmayı tercih etmektedir. Bunun yanı sıra gerçekleri söyleyen iktisatçılara: “*Son rakamlardan haberiniz yok, siz geride kalıyorsunuz!*” diyerek, itibar etmemektedir.⁸⁷² İngiliz belgelerine göre ise Menderes kötü giden ekonomik durum için uzun vadeli ekonomik tasarruf önlemleri olarak ekonomik reformlar yapması gerekirken muhalefeti suçlamaya devam ederek, günah keçileri bulmayı, içinde bulunulan krizle başa çıkmak içi geçici çözüm yolları benimsemeyi tercih etmiştir.⁸⁷³

Ekonomik sıkıntıların tavan yapması, Kıbrıs olayları nedeniyle dış politikadaki gerginlik, ona ilaveten gerginliği daha da yukarıya tırmandıran 6-7 Eylül Olayları, DP'nin bölünme yaşayarak, Hürriyet Partisi'nin kurulması ve daha birçok olumsuz gelişmeye rağmen, iş adamlarından aldığı destekler sayesinde yine iktidarda kalmayı başarabilmiştir.

3.2.2.2.1. Kıbrıs Sorunu ve 6-7 Eylül Olayları'nın İş Adamlarına Etkisi

II. Dünya Savaşı sürecinde, kendi haline kalan Kıbrıs halkı, savaş sonrasında 2 kutuplu hale gelen dünyada, bağımsızlıklarını teker teker alan sömürge devletleri gibi, self determination istemiyle gündeme oturmuştur. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile arasını bozmamak adına bu isteği görmezden gelirken Yunanistan ulusal bir sorun olarak değerlendirmiştir. 1951 yılına kadar, gerek CHP gerekse DP hükümetleri bu sorunu yok saymayı tercih etmişlerdir.⁸⁷⁴ 1951'de, Venizelos, Kıbrıs'taki Rumların haklarını gündeme getirirse de Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesi, ardından Balkan Paktına üye olmaları, ayrıca Yunanistan'daki

⁸⁷¹ Eczacıbaşı, **Kuşaktan...**, s.112.

⁸⁷² Cerrahoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁷³ Yeşilbursa, **a.g.m.**, s. 223.

⁸⁷⁴ Melek M. Fırat, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1045-1960),” **Toplumsal Tarih**, Eylül, 2000, ss. 22-27.

hükümet değişikliği, konuyu bir süre gündemin gerisinde bırakmıştır.⁸⁷⁵ 1954'te, Yunanistan'ın Kıbrıs ile ilgili sorunu BM'ye taşıması ile Türkiye-Yunanistan arasında, 1930'dan beri süregelen dostluk sona erecektir. 30 Ağustos 1955'te, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan ile yaptığı Kıbrıs konulu Londra Konferansı da 6-7 Eylül Olayları nedeniyle sonuçsuz bir şekilde dağılacaktır. Londra Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu'nun, Menderes'e telefon ederek destek istemesi sonucunda, 6-7 Eylül Olayları'nın çıkarıldığı iddia edilmiştir. Her ne kadar bu iddia Zorlu tarafından kabul edilmese de Atatürk'ün evine bombayı koyanın MİT ajanı olduğu tespit edilmiştir.⁸⁷⁶

Ekonomik açıdan bakıldığında ise 1954 yılı, Türkiye için zor yılların başlangıcıdır. Amerika, 1954'ten sonra yardımlarını nakit olarak değil, ihtiyaç fazlası tarım ürünlerinin hibe edilmesi şeklinde yapmıştır.⁸⁷⁷ 1955'te, Kıbrıs Sorunu'nun hükümetin gündeminin merkezine oturmasında, ekonomik sıkıntılar nedeniyle baş gösteren halktaki huzursuzluğun, yılların diplomatik oyunu olan dış politikadaki bir sorun ile perdelenip halkın dikkatinin başka bir yöne çekilmesi olarak ta yorumlanabilir.⁸⁷⁸

Kıbrıs sorunu ile gerilen Türk-Yunan ilişkileri, Yunanlıların Selânik'te bulunan Mustafa Kemal'in evinin bombalandığı haberinin önce radyodan sonra da DP yanlısı "İstanbul Ekspres" gazetesi aracılığıyla, saat 13.00'te halka duyurması ile sokaklara taşınmıştır.⁸⁷⁹ Protestocuların, 6 Eylül'de, haber daha yayınlanmadan, Taksim, Beyoğlu, Eminönü, Moda, Bebek, Yeşilköy gibi noktalarda toplanmaya başlamaları, ayrıca Rumlara ait dükkân ve evlerin listelerinin çok önceden hazırlanmış ve protestoculara dağıtılmış olmasından dolayı, bu olayların planlı olarak çıkartılmış bir hareket olduğu düşünülmektedir.⁸⁸⁰ İş adamı Vural Öger, yazmış olduğu hatıratında: " (...)o günlerde Kıbrıs karışmıştı. Demokrat Parti iktidarı çok büyük bir hata yaptı. Kıbrıs'taki ve Yunanistan'daki Rumlara gözdağı vermek için 6-

⁸⁷⁵ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 193-194.

⁸⁷⁶ Fırat, **a.g.m.**, s.22-27.

⁸⁷⁷ Oran, **a.g.e.**, (2009), s. 553.

⁸⁷⁸ Fırat, **a.g.e.**, ss.22-27.

⁸⁷⁹ Şafak Altun, **Türk iş adamının bilmesi gereken 101 Ekonomi Hikayesi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2008, (101...), s. 50.

⁸⁸⁰ D.Güven, **a.g.e.** ss. 25-32.

7 Eylül'ü organize ettiler. Binlerce serseri ellerinde sopalarla buraya getirildi. Aksanları İstanbul akşamı değildi(...)" şeklinde bahsetmiştir.⁸⁸¹

Polis, 6 Eylül'de başlayıp, 7 Eylül sabahına kadar devam eden bu olaylar karşısında, emniyet müdürlüğünden gelen: "*Saat 5'ten sonra hiçbir polis memuru karakolu terk etmeyecektir.*" emrine istinaden karakolda oturup beklemiş, olayları bastırmaya çalışmamıştır.⁸⁸² Olaylar bittiğinde, İstanbul'da 4.214 ev, 1.004 işyeri, 5.317 fabrika, otel, bar vb. gibi tesis, 73 kilise, 26 okul, 1 sinagog, 2 manastır tahrip edilmiştir.⁸⁸³ Toplam maddi hasar ise 300.000.000 dolardır.⁸⁸⁴

6-7 Eylül gecesi, yağmalama ve talan olayları, İstanbul'daki kadar olmasa da İzmir'de de görülmüştür. İzmir'deki göstericiler tarafından, İzmir Fuarı'ndaki pavyonlar, özellikle de Yunan pavyonu (tanıtım standı) yakılıp yıkılmış, Yunan Konsolosluğu ve önündeki Yunan bayrağı indirilip yakılmış, Rumlara ait bazı ev, işyeri ve kiliseler talan edilmiştir.⁸⁸⁵ İzmir'de olaylar 7 Eylül günü de devam etmiş ve yaklaşık 2.000.000 lira civarında bir hasar oluşmuştur.⁸⁸⁶ İzmir'de bunlar yaşanırken o gece orada olan DP İzmir Milletvekili, aynı zamanda Devlet Bakanı olan Osman Kapani'nin hiçbir şeyden haberinin olmaması, Adnan Menderes'in Bakanlar kurulunu acilen toplantıya çağırdığında, kendisine bir türlü ulaşılamaması başbakan tarafından hoş karşılanmamıştır. Birkaç gün sonrasında, yine DP Bakanlarından olan Muammer Çavuşoğlu, Yunanistan bayraklarını yerine törenle asarak, Yunanlılardan özür dilemiştir.⁸⁸⁷

6-7 Eylül Olayları'nın, İngilizler tarafından öngörüldüğü hatta belli oranda desteklendiğine dair görüşler de mevcuttur. Örneğin; olaylar başlamadan önce, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi, Selânik'teki Atatürk'ün evine yapılabilecek herhangi bir hareketin iki ülke arasında gerginliğe sebep olabileceğine dair açıklaması, Londra Konferansı devam ederken, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir memurun: "*Ankara'da bir ayaklanma çıksa bizim işimize gelirdi.*" demesi bu görüşleri

⁸⁸¹ Celal Başlangıç, **Vural Öger: 6-7 Eylül Hayatının Kâbusu**, İstanbul, 2003, ss.12-13.

⁸⁸² Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları, **6-7 Eylül Hadiseleri**, ss.250-260.

⁸⁸³ D.Güven, **a.g.e.** s.48.

⁸⁸⁴ Oran, **a.g.e.**, s. 601.

⁸⁸⁵ **Yeni Asır**, 07.09.1955.

⁸⁸⁶ Halil Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, 2006, s. 356.

⁸⁸⁷ Soyer, **a.g.e.**, s.144.

desteklemektedir.⁸⁸⁸ Olay günü, Londra’da devam etmekte olan Kıbrıs meselesi konulu konferansta, İngiltere, Türkiye’ye Kıbrıs meselesinin 5 yıl dondurulmasını teklif edilmiş, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorluya, ayaklanmaları kastederek içinde bulunulan koşulları iyi değerlendirip sorunu çözerek derhal geri dönmesini emretmiştir.⁸⁸⁹ Ayrıca, olayların yaşandığı günlerde, IMF ve Dünya Bankası yetkilileri de 11 Eylül’de yapacakları toplantı için, Türkiye’de bulunmaktaydılar.⁸⁹⁰ İçinde bulunulan koşullar nedeniyle toplantı iptal edilmiştir.

Olaylar nedeniyle, İstanbul’da, 2000’den fazla yağmacı yakalanmış ve karakollarda ve emniyet müdürlüğünde nezarete atılmıştır. Ayrıca, yakalanan 2023 kişi, Üsküdar Selimiye Kışlası’na götürülüp askeri makamlara teslim edilmişlerdir. Sadece bir çocuğun üzerinden 70 bin liralık mücevher çıkmıştır.⁸⁹¹ Yakalanmayanlar ise hamallık yapan, köftecilik yapan veya parasız pulsuz dolaşan yağmacılar, mal mülk sahibi olup, 6-7 Eylül zenginleri diye damgalanmışlardır.⁸⁹² Olaylardan sorumlu tutulan Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti, mahkeme kararıyla kapatılmıştır.⁸⁹³

Yaşanılan olaylar, ekonomik yaşamı ve iş adamlarını önemli oranda etkilemiştir. Bomonti Fabrikası, yıkılan dükkânlardan dolayı iki gün satış yapamamış ve limandan iki gün boyunca ihracat yapılamamıştır.⁸⁹⁴ Olaylar, Avrupalı yatırımcıların Türkiye’de yatırım yapmasını, ortaklıklar kurmasını olumsuz şekilde etkilemiştir. Hollandalı iş adamları ile ortaklaşa bira fabrikası kurmaya hazırlanan, İş Adamı Dünder Soyer, yaşanılan hadiselerden dolayı, Hollandalı şirketin ortaklık vazgeçmesi nedeniyle fabrikayı açamamıştır. Yaşanılan maddi kayıp, hem iş adamı hem de ülke adına son derece yüksektir.⁸⁹⁵ İş Adamı Necmettin Bitlis’in babasının, iki Musevi iş adamı ile Taksim’de ortak olarak açtıkları yedek parça dükkânı, o gece ateşe verilmek üzere iken, son anda kardeşinin müdahalesi ile kurtarılmıştır. Polisan’ın sahibi Necmettin Bitlis, o gün dükkânımız yakılsaydı bugün bu noktalara asla gelemezdik demiştir.⁸⁹⁶ Yakılan yıkılan, talan edilen dükkânların tamiri ve

⁸⁸⁸ D.Güven, *a.g.e.*, ss. 200-202.

⁸⁸⁹ Necati Zincirkıran, *Olaylar, Anılar ve Gerçekler*, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2007, s.113.

⁸⁹⁰ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1980.

⁸⁹¹ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1955

⁸⁹² Rıfat N. Bali, *6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar-Hatıralar*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010. (6-7 Eylül...), s. 59

⁸⁹³ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1955

⁸⁹⁴ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1955

⁸⁹⁵ Soyer, *a.g.e.*, s. 143.

⁸⁹⁶ İSO, *a.g.e.*, ss.34-43.

malların yerlerine yenilerinin konulması, bazı iş adamlarına kazanç da sağlamıştır. Burhan Oğuz hatıralarında konu ile ilgili şöyle anlatmaktadır: “6 Eylül’e takaddüm eden günlerde bir metrekaare cam bulmak mümkün olmuyordu. Mal yokluğu sebebiyle de en kabadayı mağazada, en çok bir veya iki buzdolabını ateş pahasına görebiliyorduk. Vakanın ertesi gününden itibaren istenilen boy, evsaf ve miktarda cam meydana çıkıverdi. Buzdolapların alaylarıyla yenilenmesi bir ay sürmedi. Bu camı kimin sattığını sorduğumda, Koç evvelce ithal etmiş, depolarında duruyormuş, dediler.”⁸⁹⁷

Hadiselerin durulmasının ardından, Maliye Bakanlığı, dükkânları zarar gören iş adamlarının, bankalara borcu olanlar varsa ödemelerinin erteleneceğini hatta isterlerse kendilerine kredi de verileceğini duyurmuştur.⁸⁹⁸ Gayrimüslim vatandaşların zararlarının telafi edilmesi için, Başbakan Adnan Menderes’in talimatıyla, Kızılay, İş Bankası, Yapı Kredi Bankası, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ve İstanbul Ticaret Odası ve Odalar Birliği Başkanlarından oluşan bir Komite oluşturulmuş ve ilk toplantılarında, başkanı oldukları kurumlardan toplamda 600.000 lira bağışta bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra, zararı hesaplamak ve yardım toplamak üzere, 13 Eylül tarihinde, ülkenin önde gelen iş adamlarından oluşan bir de mahalli komite oluşturulmuştur. Komitede bulunan İş Adamları, Vehbi Koç, İzzet Akosman, Refik Bezmen, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arsen Gesar, Papadopulo Arşemidis, Kazım Yurdakul, Sadık Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkçıyan, Yomtov Kohen, J. Naum, Yekta Teksel, Kiryako Pamukoğlu, Osman Germen, Yorgi Erman, Asgasar Boncuk’tur.⁸⁹⁹ Yardım komitesine bağışta bulunan iş adamları ve şirketlerin isimleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Yardım Komitesine Bağışta Bulunan İş Adamları

Bağışta Bulunan İş Adamları ve Şirketler	Bağış Miktarı
Yedikule İplik Fabrikaları ve Nazım Bezmen	150.000
Dilber Kardeşler Müessesatı Tuhafiye T.A.Ş	150.000
Mihael Çikvaşvili ve Ortakları	150.000
Vehbi Koç Teşekkülleri	150.000

⁸⁹⁷ Oğuz, a.g.e., ss. 462-471.

⁸⁹⁸ Cumhuriyet, 9 Eylül 1955.

⁸⁹⁹ Uygur Kocabaşoğlu, 6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespiti Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı, **Toplumsal Tarih**, S:81, Tarih Vakfı, Eylül 2000, ss. 45-49.

Squip İlaç Fabrikası	100.000
Sokoni Vakum Petrol A.O.	100.000
Osmanlı Bankası	100.000
Millî Reasürans Türk Sigorta Şirketi	100.000
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	80.000
Türk Philips Limited Şirketi.	75.000
Unilever İş Türk Limited Şirketi	75.000
Burla Biraderler ve Şürekası	60.000
Gıslaved Kauçuk Sanayii ve Ticaret T.A.Ş	60.000
Antalya Umumi Nakliyat Türk AŞ	50.000
Naki Erenyol	50.000
İpekçi Kardeşler	50.000
Nejat Eczacıbaşı Firması	25.000

Kaynak: Uygur Kocabaşoğlu, 6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespiti Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı, Toplumsal Tarih, S:81, Tarih Vakfı, Eylül 2000, ss. 45-49.

Ayrıca, tüm ülkedeki iş adamlarına yardım çağrısında bulunulmuş, 5000 liranın üzerinde yardım yapacak olan iş adamları, mükâfat olarak İstanbul'daki komiteye davet edilmiş; daha az bağış yapacak olanların bağışları ise yerel ölçekteki Ticaret ve Sanayi Odaları üyelerinden oluşan “Meslek Komisyonları” tarafından toplanmıştır. Kısacası yurdun her tarafındaki, küçük büyük tüm iş adamları bağışta bulunmuştur diyebiliriz.⁹⁰⁰

Fakat hükümetin çabalarına, yasaklarına rağmen, gayrimüslimlerin gitmesine engel olunamamıştır. Olaylardan sonra, sadece İstanbul'da, bir hafta içerisinde gayrimüslimlerin bankadan çektikleri rakam, 93 milyon liraya ulaşmıştır. Hükümet, gayrimüslimlerin paralarını çekip, ülkeyi terk etmelerinin, ülke ekonomisine büyük oranda zarar vereceğini bildiği için, çeşitli zorluklar çıkartarak, onların toplu halde gitmelerini engelleme yoluna başvurmuştur. Bunun üzerine, gayrimüslimlerin kimisi mallarını satıp yasadışı yollardan paralarını yurtdışına çıkarabilmişler, kimleri de satmanın bir yolunu bulamayıp öylece bırakıp gitmişlerdir.⁹⁰¹ Çünkü onlar, yaşadıkları yurda karşı güvenlerini kaybetmişler, çocuklarının gelecekleri için edişe duymaya başlamışlardır.⁹⁰² Öte yandan, Yunanistan, Türkiye'deki Rum sanayici ve iş adamlarına, Yunanistan'a göç etmeleri halinde ev kirası ve vergi almayacağını,

⁹⁰⁰ Kocabaşoğlu, **a.g.m.**, ss. 45-49.

⁹⁰¹ D. Güven, **a.g.e.** s.176

⁹⁰² **Milliyet**, 7 Eylül 2005.

ayrıca askerlik hizmetinden de muaf tutulacaklarını söyleyerek onlara bir takım cazip teklifler sunmuştur. Ülkemizde makarna fabrikası sahibi olan, Rum iş adamı Rüştü Rakkas, diğer pek çok Rum iş adamı gibi ülkeyi terk edip Yunanistan'a yerleşmiştir.⁹⁰³ İş Adamı Melkon Karaköse'nin anlattığına göre, babasının ustabaşı olarak çalıştığı Kazlıçeşme'deki "Çorbacı" denilen Rum patronlarda, deri fabrikalarını kapatıp gitmişlerdir. Onların yanı sıra, ekonomik durumunu düzelterek pek çok Ermeni de ülkeyi terk etmiştir.⁹⁰⁴ Giden gayrimüslimler, Yunanistan'ın kalkınmasında önemli rolü olmuştur. Gayrimüslimlerden kalan işletmeler ise devlet ve Millî Türk Ticaret Birliği'nin iş birliğiyle, yerli iş adamlarına verilmiştir. Bankacılık ve finans sektörü de artık Türk iş adamlarının hâkimiyetine geçmiştir.⁹⁰⁵ 6-7 Eylül Olayları'nın 1 ay sonrasında, İstanbul'daki önemli alışveriş merkezlerindeki, gayrimüslimlere ait işyerleri de artık Müslüman iş adamlarının olmuştur. Türk Ticaret Odası'nda gayrimüslimlerin oranı, 1955'te %10 iken 1963'te %4 olmuştur ve onlarda sadece Yahudi iş adamlarıdır. Ticaret odasında, Ermeni ve Rum iş adamı kalmamıştır.⁹⁰⁶ Gayrimüslim iş adamlarının ülkeyi terk edişi ile ilgili olarak, dönemin başbakanı Fuat Köprülü, mecliste yaptığı konuşmada: *"Türkiye'de hali hazırda sahip oldukları yüksek yaşam standardını başka ülkelerde daha da geliştirmek ve yurtdışında daha büyük ticari başarılar ve servetler edinmek istemeleri(...)"* şekline yorumlamıştır.⁹⁰⁷

Bu olayların siyasî dengeleri nasıl etkilemiştir? Gayrimüslimler DP'li idiler. Çünkü gayrimüslimlerin neredeyse tamamına yakını, 1950 ve 1954 seçimlerinde DP'ye oy vermişlerdir.⁹⁰⁸ Bunun nedeni, CHP'nin Türk milliyetçiliği adına yaptıkları, çıkardığı Varlık Vergisi Kanunu, asimilasyon çalışmaları nedeniyle gayrimüslimleri küstürmesidir. DP'nin kurulması sonrasında, oy kaygısı ile her ne kadar sempatik olmaya çalışmışsa da başarılı olamadığı seçim sonuçları ile ortaya çıkmış.⁹⁰⁹ Öte yandan DP liderleri Rum azınlığa karşı olabildiğince tavizkar davranmış, ilk ve son defa bir Türk Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, Rum Patriği'ni

⁹⁰³ Ballı, 6-7 Eylül..., ss. 62-63.

⁹⁰⁴ A.g.e., ss. 160-161.

⁹⁰⁵ D. Güven, a.g.e., s. 109.

⁹⁰⁶ A.g.e., s. 176.

⁹⁰⁷ TBMM ZC. Devre: 10, Cilt: 1, İçtima: 2, İnikat: 36, Tarih: 13.02.1956., s.177.

⁹⁰⁸ Halil İbrahim Yanar, "Demokrat Parti Döneminde Azınlık Hakları ve 6-7 Eylül Olayları", , Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s.97.

⁹⁰⁹ D. Güven, a.g.e., s.157.

ziyaret etmiş, azınlık cemaat meclislerinin yetki ve kapsamı genişletilmiş,⁹¹⁰ ülkedeki Rum okullarında daha esnek davranılmaya başlanmıştır.⁹¹¹ Fakat iyi giden bu ilişkilere gölge düşüren, 6-7 Eylül Olayları'nın etkisi nedeniyle, 1957 seçimlerinde, gayrimüslimlerin DP'ye verdikleri oyların CHP'ye ya da "Hürriyet Partisi'ne" kaydıracakları öngörülmesine rağmen, sonuç hiç de öyle olmamıştır. Çünkü gayrimüslimler, DP'nin başlattığı yardım kampanyaları, sorumluların cezalandırılması, seçimler öncesinde gayrimüslim cemaatlere olan yakınlığı sayesinde olacak ki, olayların sorumlusu olarak DP'yi görmemişlerdir. Kimileri de oy vermedikleri anlaşılırsa, hükümetin kendilerine verdiği imkânları da geri alabileceğinden korkmuşlardır.⁹¹²

Neticede, 6-7 Eylül gecesi yaşanan talan, zaten iflas etmiş olan ülke ekonomisini daha büyük bir batağa sürüklemiştir. Çünkü aslında kırılan, yakılan, yıkılan mallar azınlıkların değil, tüm ülkenin servetidir. Malları, mülkleri talan edilen gayrimüslim iş adamları, zararlarını tazmin edebilmek için karaborsa, döviz kaçakçılığı ve ticaretle, yine bu ülke insanının cebindeki parayı çekip almışlardır.⁹¹³ Olayları, komünistlerin üzerine atmak isteyen DP, tutukladığı Hasan İzzettin Dinamo, Aziz Nesin, Faik Muzaffer Amaç, Kemal Tahir, Pertev Naili Boratac, Asım Bezirci, İsmet Selimoğlu gibi birçok kişiyi, birkaç ay sonra yeterli delil bulamadığı için salıvermiştir.⁹¹⁴ İktisadi açıdan ise 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı bir kat daha arttırmıştır.⁹¹⁵

3.2.2.2.2. Hürriyet Partisi'nin Kurulması

Ülkedeki kötü giden ekonomik tablodan dolayı, parti içerisinde ortaya çıkan hoşnutsuzluklar, Kıbrıs meselesi nedeniyle gerilen siyasal ortam ve akabinde meydana gelen 6-7 Eylül Olayları, bu olaylar sonrasında, DP içinde artan Menderes baskısı ve basına ispat hakkının verilmesi tartışmaları nedeniyle, parti içerisinde ayrışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu ayrışma, bazı iş adamlarından da destek

⁹¹⁰ Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.160.

⁹¹¹ Ali Güler, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Berikan Yayınları, Ankara, 2003, s. 214

⁹¹² D. Güven, *a.g.e.*, ss. 180,181,182; Rifat. N. Bali, s.7.

⁹¹³ Hasan İzzettin Dinamo, *6-7 Eylül Kasırgası*, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1971, s.64.

⁹¹⁴ *Ulus*, 5 Mart 1956

⁹¹⁵ Kocabıyık, *a.g.e.*, s.117.

bulunca, Fevzi Lutfü Karaosmanoğlu önderliğinde Hürriyet Partisi'nin kurulmasına kadar gitmiştir.⁹¹⁶

DP'nin, 1954 seçimlerinden sonra, yaptığı bir dizi antidemokratik kanunlara, parti içerisindeki akademisyenler ve aydınlar karşı çıkmışlardır.⁹¹⁷ Çünkü parti kurucuları, özellikle muhalefette oldukları yıllarda, demokratik hak ve özgürlüklerden yana bir parti olacaklarını söylemeleri,⁹¹⁸ buna inanan milletvekilleri ile bu yola çıkmaları, fakat iktidara geçtikten sonra basına yazdıklarını ispat etme hakkını bile tanımak istememeleri, parti liderlerine itiraz etmelerine neden olmuştur.⁹¹⁹ Başlangıçta, 11 DP'li milletvekili, ispat hakkı kanun tasarısının kabul edilmesine yönelik önerge vermiş;⁹²⁰ daha sonra Fevzi Lutfü Karaosmanoğlu da dâhil olmak üzere⁹²¹ bu sayı 19'a çıkmıştır. Bu 19 DP'li milletvekili, ispat hakkını savundukları için Haysiyet Divanına verilmişlerdir. Haysiyet Divanı, Fevzi Lutfü Karaosmanoğlu, Dr. Hayri Üstündağ, Fethi Çelikbaş ve 6 kişiyi, partinin 15 Ekim 1955'te yapılacak olan üçüncü büyük kongresinden 1 gün önce partiden çıkartılmış, diğer 10 kişi de divanın kararını beklemeksizin istifa etmiştir.⁹²² DP'den ayrılan bu 19 kişi ve destekçileri, 19 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni resmen kurmuş;⁹²³ 22 Aralık'ta, Ankara'da CHP'lilerin de katıldığı bir kokteyl ile de kuruluş balosunu yapmışlardır.⁹²⁴

İspat Hakkı Önerisi'ne imza attığı için, haysiyet divanına verilen ve partiden ihraç edilen Balıkesir milletvekili ve HP'si parti 2. Başkanı Enver Güreli, ihraç edilmeleri ile ilgili şunları söylemiştir:

⁹¹⁶ Zücher, **a.g.e.**, ss. 335-336.

⁹¹⁷ Çıkartılan kanunlardan, seçimlere aday olarak katılacak memurlara seçimlerden altı ay önce görevinden ayrılma zorunluluğunun getirilmiş olması ile Profesörler ile meslekte 25 yılını geçirmiş ve 60 yaşını doldurmuş kamu görevlilerini, geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonunda emekliye ayırma yetkisini hükümete vermiş olması parti içerisindeki akademisyenleri rahatsız etmiştir. Diren Çakmak, *Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)*, **Akademik Bakış Dergisi**, C:2, S:3, 2008, s.159.

⁹¹⁸ Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu "DP en buhranlı zamanlarında bile matbuat hürriyetini muhafaza edecektir" demiştir. "Resmi İlanlar İçin Uydurulan Yalanlar", **Zafer**, 8. Şubat 1951, s.1-4.

⁹¹⁹ Karakuş, **a.g.e.**, s. 289

⁹²⁰ Önerge veren 11 Milletvekili: Mustafa Ekinci (Diyarbakır), Fethi Çelikbaş (Burdur), Enver Güreli (Balıkesir), Muhlis Bayramoğlu (Ankara), Şefik Kâmil Mengü (Ankara), Ekrem Alican (Kocaeli), Turan Güneş (Kocaeli), Kasım Küfrevi (Ağrı), İbrahim Öktem (Bursa) Raif Aybar (Bursa), Seyfi Kurtbek (Ankara),

⁹²¹ **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1955.

⁹²² Ahmet Hamdi Başar, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs "Yine Hayal Aleminde Uçuyorum"**, Yayına Haz. Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382.

⁹²³ **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1955, s.1

⁹²⁴ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1955, s.1

*“Menderes ve arkadaşlarının korktuğu şey, sadece İspat Hakkı konusu değildi. Bunun arkasından öteki anti-demokratik hükümlere el atılacak ve belki de yapılan haksız tutum ve davranışlardan dolayı beklemedikleri olaylarla karşı karşıya geleceklerdi. İspat Hakkı yanlılarına olan kızgınlıklarının nedeni de bu idi. Yine aynı günlerde bazı milletvekillerinin devlet dairelerinde iş takip ettikleri, bu yoldan haksız kazanç sağladıklarına dair çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Bir gün başbakana bir öneride bulundum: Ben kendimi feda etmeye hazırım. Eğer izin verirsiniz, bir grup toplantısında söz alayım, adları yolsuzluk iddialarına karışan milletvekillerini işaret ederek, gelin kendinizi savunun diyeyim ve o gün de istifa edeyim, dedim. Razi olmadı. Onlar kararlı idiler, bizi partiden atmakla başkalarına gözdağı vermek ve bu suretle iktidarda daha uzun kalma olanağını elde etmek istiyorlardı, öyle de yaptılar.”*⁹²⁵

Enver Güreli'nin bazı milletvekillerinin haksız kazanç elde ettikleri söylentileri dolaşırken, o sıralarda gazetelerin gündeminde olan, Mükerrer Sarol'un, Etiler İnşaat Kooperatifi'nin işleriyle ilgilenmek suretiyle elde ettiği kazançlar ile Samet Ağaoğlu'nun eniştesi Verner Taşer Breker'in ihracat ve ithalat işlerinde, mevkiini kullanarak sağladığı yardımları kastettiği kuvvetle muhtemeldir.⁹²⁶

DP içerisindeki bu bölünmede, basının da katkısı olmuştur. Öncelikle Akis dergisi, 1954 seçimlerinden sonra yazmış olduğu yazılar ile DP içerisinde filizlenen muhalefeti tetikleme ve muhalefetin liderini seçme çabası içerisine girdiği görülmektedir.⁹²⁷ Sonrasında, liberal düşüncedeki akademisyen ve yazarların Forum dergisinde yazdıkları yazıların etkisi önemlidir.⁹²⁸ Nitekim bölünme gerçekleşikten sonra görüyoruz ki, Forum'da yazan akademisyen ve milletvekilleri, HP çatısı altında yerlerini almışlardır.⁹²⁹ Bununla beraber, Hürriyet Partisi'nin asıl yayın organı Yeni Gün gazetesidir. Tabii, parti gibi gazetesi de DP'nin yaptırımları ile karşı karşıya kalmış, resmi ilân vermeleri engellenmiş ve kâğıt verilmemiştir. Hâl böyle olunca, Yeni Gün gazetesi, bir süre sonra kapanmıştır. Gazetenin yazarlarından Mehmet Ali Kışlalı'ya bir röportajında, gazetenin ve aynı zamanda da partinin sermaye çevreleri ile ilişkilerinin nasıl olduğu, destek alıp almadığı sorulduğunda,

⁹²⁵ Karakuş, a.g.e., s. 292.

⁹²⁶ Cihat Baban, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 180

⁹²⁷ “Yurtta Olup Bitenler”, **Akis**, 15 Mayıs 1954, s.7; “Fethi Çelikbaş: İspat Hakkı Peşinde”, **Akis**, 9 Nisan 1954, s.10.

⁹²⁸ “Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy, Turan Güneş, Münci Kapani, Osman Okyar, Aydın Yalçın, Cemal Aygen, Bülent Ecevit, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Mümtaz Soysal, Metin And daimi yazarlarıdır. Misafir yazarlar Doğan Avcıoğlu, Erdal İnönü, Kemal Karpat, Bahri Savcı, Halil İnalçık, İlhan Arsel, Oktay Yenal, Nejat Erdener, Orhan Tütengil, Cahit Talas, Mahmut Makal dır. Liberal olarak başlayan dergi 1960 lara gelindiğinde sosyalist bir yapıya dönüşmüştür.” Akalın, a.g.e., ss. 327-328.

⁹²⁹ Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Fethi Çelikbaş, Turan Güneş, Cihad Baban, Fuad Köprülü, Aydın Yalçın, Şerif Mardin, Muammer Aksoy.

“*Vallahi vardıysa da doğrusunu isterseniz böyle bir şeyi fark etmedim.*”⁹³⁰ cevabını vermiştir. Aynı soru, HP Milletvekillerinden Süleyman Arif Emre’ye sorulduğunda, o da Kışlalı’nın cevabını destekler şekilde, öyle çok büyük bir destek olmadığını, partinin para sıkıntısı yaşadığını, hatta bunu çözmek için de millî piyango çekilişi bile düzenlendiğini, fakat istenilen sonucun elde edilemediğini söylemiştir.⁹³¹ Hâlbuki, Fethi Çelikbaş’ın DP’den istifa ettiği dönemde, gazetelerde, Yapı Kredi Bankası’nın sahibi olan Kazım Taşkent ile yakın dost olmaları, bununla birlikte Kazım Taşkent ile Adnan Menderes arasında bir husumetin bulunduğu, iş adamlarının Menderes ile bağlarını koparmaya başladıkları gibi bir takım yorumlar yapılmıştır.⁹³² Bu bağlamda, Sungur Savran, toplumsal tabakalaşmanın arttığı DP iktidarı döneminde, halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylü kesiminin iktidar partisi tarafından önemli ölçüde desteklendiğini, yeni oluşan sanayi burjuvazisinin ise hak ettiği değeri görmediği için, DP’den uzaklaşıp HP’nin oluşumunda rol oynadığı tezini savunmuştur.⁹³³ Erik Jan Zürcher’de, benzer şekilde, HP’nin, Menderes’in sağlayamadığı, planlı ve özenli bir ekonomi siyasetini isteyen, büyük sermaye grupları tarafından desteklendiğini dile getirmiştir.⁹³⁴ Çağlar Keyder’e göre de, İstanbullu iş adamları, sanayi burjuvazisi ve aydın kesim, DP’nin uyguladığı siyasî ve ekonomik politikalardan rahatsız olarak, HP’nin çatısı altında toplandıklarını; çünkü DP’nin uyguladığı yanlış ekonomi politikaları nedeniyle sanayicinin gelişmesine beklenen desteği veremediğini söylemiştir.⁹³⁵ Fakat bu görüşlerin tam tersi fikir beyan eden, Şerif Mardin, Hürriyet Partisi’nin tüccar ve iş adamları tarafından desteklenmediğini, bunun da nedeninin, partinin kurulurken onların çıkarlarını koruyup kollayacağına dair bir takım vaatleri vermeyişi olarak görmüştür.⁹³⁶ Netice itibarıyla, HP’li milletvekillerinin mesleklerine bakacak olursak büyük çoğunluğunun aydın sınıfa mensup ve maaşla geçinen kişiler olduğu görülmektedir.⁹³⁷ Öte yandan parti üyelerinin büyük çoğunluğunda tüccar ve esnaf oldu, hatta bunların parti kapandıktan sonra, Divan Otelde yaptıkları bir toplantı sonrasında toplu olarak DP’ye üye olmak istediklerine dair Başbakan’a bir

⁹³⁰ Bal, **a.g.t.**, s. 285.

⁹³¹ Bal, **a.g.t.**, s. 304.

⁹³² **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1954.

⁹³³ Sungur Savran, **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, C:1: 1908-1980**, 3 b, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s.164.

⁹³⁴ Zürcher, **a.g.e.** (2005), s.336.

⁹³⁵ Eroğlu, **Geçiş Sür...**, s.59

⁹³⁶ Şerif Mardin, “DP’nin Dayandığı Kuvvetler”, **Yeni Gün**, 15 Aralık 1957, s.2.

⁹³⁷ Bkz. Bal, **a.g.t.**, (Tablo 1, 10. Dönem (1954-1957) HP Milletvekillerinin Aydın Niteliğini Taşıma Potansiyeli), ss.158,159.

mektup yazdıkları bilinmektedir.⁹³⁸ Parti üyesi iş adamlarının partiye ekonomik destek verip vermediği hakkında yapılan araştırmada ise partiye yapılan yardımlar ile ilgili kayıtlı herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Özetle şunu söyleyebiliriz, sermayedar sınıfın büyük bölümü, 1957 seçimlerinde DP'ye destek olmayı seçmişlerdir. HP'si ve Parti çatısı altındaki bazı milletvekilleri ekonomik sıkıntılar yaşamışlardır. Parti milletvekillerinden Turan Güneş'in, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için kitaplarını bile satılığa çıkardığı olmuştur.⁹³⁹ Görülüyor ki, büyük ümitler ile kurulan bu partinin ömrü çok kısa olmuştur. Bunun da en önemli iki nedeni, sınıfsal olarak sosyolojik bir temelini olmayışı ve partiyi besleyen ekonomik kaynakların yetersizliğidir diyebiliriz.

3.2.2.2.3. Dış Ticaret, Karaborsa, Döviz Sıkıntısı ve İş Adamlarına Etkisi

1950-1954 yılları arasında, halkın ithal mallara olan talebi doğrultusunda, artan ihracat- ithalat çok karlı bir iş haline gelmiştir. İş adamları, yabancı firmaların temsilciliklerini kapma yarışına girmiştir. 1954 sonrasında ithalatın sınırlandırılması nedeniyle, ithalatçıların olumsuz etkilenmesi beklenirken, dövizin resmi kuru ile gerçek değeri arasındaki fark, dış ticareti daha kârlı bir sektör haline getirmiştir.⁹⁴⁰ 1954-1958 yılları arasındaki ekonomik istikrarsızlıktan en büyük kazancı, tüccar iş adamları elde etmiştir.⁹⁴¹

1954 yılında, döviz kıtlığı, karaborsa ve kaçakçılık kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Yaşanılan bu döviz sıkıntısının nedeni, ülkeye yoğun bir şekilde ithal edilen yabancı mallar olmasının yanı sıra, bir türlü engellenemeyen döviz kaçakçılığıdır. Bunu da genellikle gayrimüslim vatandaşlar yapmaktadırlar, hatta meslek haline getirmişlerdir de diyebiliriz.⁹⁴² Örneğin; Gandurlar ailesinin yaptığı dokuz milyon liralık döviz kaçakçılığı, gündemi uzun süre meşgul eden bu tür hadiselerden sadece biridir.⁹⁴³ Sabutay Benjuan'da daha önce döviz

⁹³⁸ “Güç Birliği Dışında Kalan Hür. P. liler V.C. ye Giriyor”, **Vatan**, 21 Mart 1960, s.1-5.

⁹³⁹ Akın Simav, **Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları**, 2.b, Agora Kitaplığı, İzmir, 2009, s.41.

⁹⁴⁰ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 751.

⁹⁴¹ Turgut, **a.g.e.**, s.184.

⁹⁴² Aslan Tufan Yazman, “Son Alınan İktisadi Tedbirler”, **İktisadi Yürüyüş**, C.15, S.315, 31 Temmuz 1954, s.1,5.

⁹⁴³ **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1951.

kaçakçılığından ceza almış olmasına rağmen, tatlı kazançtan vazgeçememiş olsa gerek ki tekrar kaçakçılığa devam etmiştir.⁹⁴⁴ O günlerde bunlar gibi pek çok örnek mevcuttur.

1955'e gelindiğinde ülke içerisindeki ekonomik durum II. Dünya Savaşı döneminden daha kötü bir hal almıştır. Kaçakçılığı önlemek için, genellikle savaş zamanlarında çıkartılan Millî Korunma Yasası, çıkarılmış ve bu yasaya dayanılarak her gün dükkânlara baskınlar yapılmaya başlanılmış, hatta baskınlar, köylere kadar uzamıştır. Fakat öte yandan, ithalatın ve döviz kaçakçılığının merkezi olan, döviz kurunun bile burada belirlendiği ve her gün yeni bir zenginin ortaya çıktığı Tahtakale pazarına, hiç baskın yapılmamıştır.⁹⁴⁵ Bu durumun, DP'nin her mahallede bir milyoner yaratma hedefine hizmet ettiği düşünülebilir. Aynı amaç doğrultusunda, DP hükümetleri, iş adamlarına sınırsız destek sağlamıştır. Örneğin; Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İpar Transport Limited Ortaklığına sağladığı destek sayesinde, Hayri İpar yurtdışından aldığı üç gemiyi, düzenlediği sahte belgeler ile ülkeye sokmuş ve bunları, değerlerinin 2 kat fazlasına alınmış gibi göstererek bakan destekli döviz kaçakçılığı yapmıştır.⁹⁴⁶ Adnan Menderes, *"her mahallede bir milyoner yarattık"* diyerek elli yıldır oluşturulmaya çalışılan millî burjuvazinin, nihayet DP tarafından başarıldığını ilân edecektir.⁹⁴⁷

1956 yılına gelinip ülkede döviz sıkıntısı iyice sorun haline gelmeye başlayınca, hükümet döviz kaçakçılığının önüne geçebilmek için, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'ni kurmuştur. Böylece ithal edilen ürünlerin yurt dışındaki fiyatları ile karşılaştırma yapılacak, eğer aradaki fark çok yüksek ise, ithal vizesi verilmeyecektir. Amaç, dış ticaret yoluyla ülkede döviz kaçakçılığı yapanların bir nebze olsun önüne geçmeye çalışmaktır. Kaçakçılıkta bayrağı taşıyanlar Yahudi iş adamlarıdır. Çünkü yurtdışındaki aile bağları ve ortaklıkları ile işi kılıfına uydurabilmişlerdir. Hilmi Özgen *"Giderek daha da ince metotlarla gelişen bu yöntem, her memlekette dış ticaret piyasasını elinde bulunduran Yahudi kurmayların yardımıyla, özel, çapraşık bir makine halini almıştır ki, en iyi niyetli devlet adamlarının bile bu düzeni kavramasına ve hile yollarını tıkayabilmesine imkân*

⁹⁴⁴ "1 Milyon Liralık Bir Döviz Kaçakçılığı", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1955.

⁹⁴⁵ Yalçın Doğan "IMF Kışkacında Türkiye" **Cumhuriyet**, 16 Mart 1980.

⁹⁴⁶ **BCA.010.09.0.0.153.412.1**

⁹⁴⁷ Akalın, **a.g.e.**, s.337.

kalmamıştır.” sözleri ile durumu özetlemiştir.⁹⁴⁸ Yahudi iş adamları, işi kılıfına uydurmak konusunda, sadece yurt dışında değil yurt içinde de gayet başarılı olmuşlardır. Örneğin; kürk işi ile uğraşan iş adamı Aleko Papadopulu’nun, 1950’den 1954 yılına kadar, devletten kaçırdığı vergi miktarı 1 milyon liradır.⁹⁴⁹ Tabii tüm Yahudi iş adamları ile ilgili böyle bir genelleme yapmak yanlış olur. 1954’te Alarko şirketini kurarak sanayiciliğe geçen iş adamı İshak Alaton ile Üzeyir Garih, dürüst, borcunu zamanında ödeyen, aldığı işi layıkıyla bitiren bir şirket kurmuşlardır. Kuruldukları yıllarda, Başbakan Adnan Menderes tarafından da desteklenmişlerdir. Bütün Sümerbank fabrikalarının klima tesislerini Alarko yapmış ve bu da şirketin büyümesine büyük bir ivme kazandırmıştır.⁹⁵⁰

Kaçakçılık öyle çok yaygınlaşmıştır ki, İzmir’de dürüst çalışan 8 firma, elde edilen bu haksız kazanca dur demek istedikleri için, Ankara’daki 125 tanınmış firmayı, vergi kaçakçılığı ve vurgunculuk yaptığı gerekçesi ile Ticaret, Maliye ve Adalet Bakanlığı’na şikâyet etmişlerdir.⁹⁵¹ Başbakan Adnan Menderes bile ülkenin içinde bulunduğu bu durum için, 27 Mayıs Askeri Darbesi’nden bir yıl önce, başbakanlık konutunda “*Çalıyorlar birader, çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belalarını versin! Ama ben ne yapayım? Ben başvekilim, müfettiş değilim ki...*” diye serzenişte bulunmuştur.⁹⁵²

Kimi zaman da hükümet yetkilileri, devletin yararına olacak şekilde var olan düzende bir değişiklik yapmak istemişler fakat iş adamlarından gelen baskılar ve siyasî kaygılar onların bu değişikliği yapmalarını engellemiştir. Hilmi Özgen bir anısında, 1951-1955 yılları arasında, Ziraat Bakanlığı yapmış olan, daha evvelinde ise maliye başmüfettişliği yapan Abuş Ağa’nın oğlu, Kilisli Nedim Ökmen’in, Ziraat Bakanı olduğu yıllarda almış olduğu kararın, iş adamları tarafından nasıl manipüle edildiğini anlatmıştır. O yıllarda, Bakan Ökmen, ihraç edilmesi için bakanlığının onayı gerekli olan ceviz kütüğü ihracatı işini, iş adamlarının elinden alıp kazancı devlete kalsın diye, Zirai Donatım Kurumu’nun tekeline vermiştir. Fakat işlerine el konulan tüccarlar, yanlarında milletvekilleriyle birlikte ve her biri ayrı bir teklif ile Zirai Donatım Kurumu’nun kapısını aşındırmaya başlamışlardır. İçlerindeki en kârlı

⁹⁴⁸ Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 752. ; Hilmi Özgen, “Dış Ticaret Dolapları”, Yön, Sayı 26, 13 Haziran 1962.

⁹⁴⁹ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1951.

⁹⁵⁰ İSO, **a.g.e.**, s. 19

⁹⁵¹ **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1954.

⁹⁵² Aydemir, **a.g.e.**, C.3, s. 241.

teklif şöyle olmuştur: “Siz ihracat lisansını alın, malı ben toplayıp ihraç edeyim. İşin sonunda size helalinden 5 milyon lira kâr hissesi bırakayım...” Bu teklif Donatım Kurumu memurlarının da aklına yatınca, Bakan’a teklifi söylemeye gitmişlerdir. Özel kalem odasında, Bakan ile görüşmeyi bekleyen Musevi tüccarlar, öte yanda Kilisli ortakları ile fısıldaşan Rum tüccarları görüp şaşırılmışlardır. Bakan’ın odası kütük ticareti yapan iş adamları ile dolup boşalmaktadır. Sonunda Bakan aldığı karardan bezmiş bir halde, gelen memurlara: “Ne yaparsanız yapın Allah aşkına kurtarın beni bu Kütükçülerden!” diyerek verdiği karardan dolayı pişmanlığını dile getirmiştir.⁹⁵³ Sadece Kilis’te değil, diğer bütün güney illerinde de ihracat lisansı olmayan kişiler tarafından yapılan kaçakçılık faaliyetlerinin günden güne arttığı, bununla ciddi miktarda döviz kaybına neden olduğu, ayrıca ticarî ahlâkı yıprattığı için rahatsız edici bir hâl aldığı bilinmektedir. İçinde bulunulan bu durumdan kurtulmak için, hükümetin yetersiz kaldığı görülünce dürüst tüccarlar tarafından kaçakçılık yapan tüccarların denetlenip yetkili makamlara bildirmesi gibi, çözüm arayışları dile getirilmeye başlanmıştır. Böylece bozulmaya yüz tutan ticaret ahlâkı yine tüccarlar tarafından düzeltilmiş olacaktır.⁹⁵⁴

Görüldüğü üzere, kaçakçılık, tefecilik, karaborsa tüm yurttan ve her alanda görülür hale gelmiştir. DP, artık sadece büyük toprak sahiplerinin değil, aynı zamanda tefecilerin ve tüccarların partisi olmuştur.⁹⁵⁵ DP’nin destek vererek her mahallede bu sınıftan bir milyoner temsilcisin yaratma çabası, bir süre sonra kendi yok oluşunun temel taşlarından biri olacaktır.

3.2.2.3. Üçüncü Seçim Dönemi Ekonomik ve Siyasal Gelişmelerin İş Adamlarına Etkisi (1957–1960)

Bu dönem, DP için yıkılma dönemidir. Ekonomideki bozulmanın ve siyasî geri gidişin etkisi, 1956 yılı sonlarında, halkın bütün kesimi tarafından hissedilmeye başlanmıştır. Bu durum 1957 seçimlerinde DP’nin aldığı oylara yansımış⁹⁵⁶ ve artan enflasyondan ve uyguladığı baskı rejimden dolayı en çok bürokrat, memur ve asker

⁹⁵³ Hilmi Özgen, “Bakanlar ve İş adamları”, *Yön*, S: 29, 04 Temmuz 1962, s. 13.

⁹⁵⁴ M. Faik Üstar, “Cenup Vilayetlerdeki Kaçakçılığa Son Verilmelidir”, *İktisadi Yürüyüş*, Y: 21, S: 385, 31 Mayıs 1960, s. 3.

⁹⁵⁵ Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2.b, İmge Yayınevi, Ankara, 1990, (İdeolojisi...), s.169.

⁹⁵⁶ Cem Çakmak, “1950 Seçimleri ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum*, C: 9, S: 53, Mayıs 1988, ss.24 (280)- 29(285).

kesiminin oylarını kaybetmiştir.⁹⁵⁷ Fakat tüm bunlara rağmen, sonuçlardan da görüleceği üzere, seçimin galibi yine DP olmuştur. 1957 seçimlerinden sonra DP, oyların %47,7'sini alarak mecliste 424 sandalye; CHP oyların %40,82'sini alarak mecliste 178 sandalye; CMP oyların %7,19'unu alarak 4 ve HP oyların %3,85'ini alarak mecliste 4 sandalye almışlardır.⁹⁵⁸ DP ile CHP arasında, %7'lik bir fark vardır. Bu farkında, DP'nin seçimlerde usulsüzlük yaptığı için ortaya çıktığını iddia eden CHP'ye, Adnan Menderes, 1946 seçimlerini hatırlatarak "CHP ettiğini buldu!" demiştir. Aslında bu cümle kendi içerisinde bir onayı da beraberinde getirmektedir.⁹⁵⁹ Gaziantep, Mersin, Bilecik, Kırkağaç'ta seçim sonuçlarına itiraz edenler ile DP'liler arasında çok şiddetli olaylar çıkmış; bu durum CHP-DP arasında 1960 Darbesi'ne kadar sürecek bir gerginliği beraberinde getirmiştir.⁹⁶⁰

Öte yandan, 1956 yılı sonuna kadar DP'nin yanında olan iş adamları, kötü giden ekonomik durumun da etkisiyle, CHP'ye de destek vermeye başlamıştır. Metin Toker bu süreci şöyle değerlendirmektedir: *"Bir yıl önce (1955) dönüp CHP'ye bakmazken ve yardım elini uzatmazken, şimdi (1956) büyük tüccarlar ve iş adamları, muhalefete de yatırım yapmayı akıllılık sayıyorlardı. Onun için CHP sadece politik bakımdan değil, para bakımından da kanlanıp canlanmaya başlamıştı. Zaten bu hava 1957 seçimlerine kadar devam etti ve seçimlerde CHP meclisteki temsilci sayısını tam altı misli artırdı."*⁹⁶¹

O günkü seçim sisteminde, meclisteki temsilci sayısını altı kat arttırmak önemli bir yükseliş olsa da iktidar partisi yine DP'dir. Ülke, içeride ve dışarıda, ekonomik ve siyasî çalkantılar ile uğraşırken, iktisadî açıdan tam bir bunalım yılı olarak ifade edebileceğimiz, 1958 yılına girilmiştir. Türk parasının değeri döviz karşısında 3 kat düşmüş, karaborsa artmış, dükkânlar önünde kuyruklar sıradan bir hâl almış, ülke borç içinde yüzmeye başlamış kredilerini bile ödeyemez hale gelmiştir.⁹⁶²

Yıkılma devri diye tabir ettiğimiz bu dönemin temelinde, DP'nin uyguladığı yanlış iktisat politikaları yatmaktadır. Bu politikalar, ülkeyi iflasa götürünce DP

⁹⁵⁷ Zücher, **a.g.e.**, ss. 335-336.

⁹⁵⁸ Alemdar, **a.g.m.**, s. 216.

⁹⁵⁹ Alemdar, **a.g.m.**, s. 217.

⁹⁶⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, (Darbeye....) s.18.

⁹⁶¹ Metin Toker, **a.g.e.**, s.188.

⁹⁶² Alemdar, **a.g.m.**, s.217.

kökünden sarsılmıştır. Kötü gidişatı durdurabilmek için, 4 Ağustos'ta bir takım iktisadî tedbirler alınmış olsa da bu tedbirler, DP'nin bilinen sonunu değiştirmeye yetmeyecektir.⁹⁶³

3.2.2.3.1. Dört Ağustos Kararlarının Ekonomiye ve İş Adamlarına Etkisi

1958 yılında, Paris'te yapılan bir görüşmede, Türkiye'den alacaklı ülkeler, aynı iktisat politikalarıyla devam edilmesi halinde, artık kredi desteği veremeyeceklerine dair bir ültimatonda bulunmuşlardır. Bunun üzerine DP hükümeti, ekonomi politikalarını bu ülkelerin önerileri doğrultusunda değiştirmeyi kabul etmiştir. Böylece ilk olarak Türk lirası %320 oranında devalüe edilerek, bir 1 dolar 2.80 TL'den 9 TL'ye yükseltilmiştir.⁹⁶⁴ Daha sonra da banka kredileri dondurulmuş ve uzun bir süre de krediler aynı seviyede tutulmuştur. Doların artışının, ihracat ve ithalat ile uğraşan iş adamlarına etkisini kısmen azaltabilmek için alınan kararlar, ithalat için hemen uygulamaya geçse de ihraç ürünleri için birtakım gruplamalar yapılarak, 2 yıl içerisinde kademeli olarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁶⁵ İthalatın pahalı hale getirmesi yurt dışı girdi kullanan sanayilerde üretimi düşürmüş, bu durum kredilerin kısılmasıyla birleşince, sanayimiz can çekişmeye başlamıştır. Çünkü yerli sanayimiz de kullanılan hammadde ve yedek parçalar büyük oranda ithal edilmek zorundadır ve hammadde azlığı, yedek parça eksikliği sanayimizin en büyük sorunu haline gelmiştir.⁹⁶⁶

Türkiye'nin kabul etmiş olduğu bu değişiklik nedeniyle, 1958 yılında bazı uluslararası kurumlar, kimi Avrupa ülkeleri ve Amerika, yüklü miktarda ekonomik yardım yapmışlar ve vadesi gelen borçları ertelemişlerdir.⁹⁶⁷ Hükümet, vadesi gelen borçlarımızın faizlerini ve taksitlerini bile ödeyemeyecek duruma geldiğini alacaklı devletlere bildirmesi üzerine, mecburen onların sundukları kararları kabul etmek zorunda kalmıştır. Aslında DP Hükümeti, Paris'te bir nevi iflas ettiğini bildirmiştir. Ülkenin, 1950 yılındaki dış borç toplamı 775 milyon lira iken, 1960 yılındaki dış

⁹⁶³ Eroğlu, **İdeolojisi...**, s. 164

⁹⁶⁴ İlhan Uludağ-Vildan Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İTO Yayın No: 20, İstanbul, 1989, s. 31.

⁹⁶⁵ Memduh Yaşa, v.d., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 93.

⁹⁶⁶ Aslan Tufan Yazman, "Sanayimize Dikkat", **İktisadi Yürüyüş**, S: 369, 31 Ocak 1959, s.1.

⁹⁶⁷ Bulutoğlu, **a.g.e.**, s. 123.

borç toplamı 10 milyar 24,7 milyon lira olması,⁹⁶⁸ tek başına bile iflasın ispatı için yeterlidir.

İlginçtir ki, DP'nin muhalefette olduğu döneme baktığımızda, Peker hükümeti döneminde en çok eleştirdiği karar, Cumhuriyet döneminin ilk büyük ölçekli devalüasyonu olan, 7 Eylül Kararları olmuştur. Bu kararlar Türk lirası, dolar karşısında kur ayarlaması adı altında devalüe edilerek, 1 dolar, 2.81 Türk lirasına tekabül etmiştir.⁹⁶⁹ Fakat 4 Ağustos Kararları ile dolar da 7 Eylül'de yapılandan çok daha büyük ölçekli bir artış gerçekleşmiş olmasına rağmen, DP, buna devalüasyon demekten kaçınmış, onun yerine “pirim sistemi” demeyi tercih etmiştir.⁹⁷⁰

4 Ağustos Kararları, sadece dolarda devalüasyonun yaşanması değildir. Bu kararlar ile 1953 yılından itibaren uygulanan dış ticaret sınırlamaları esnetilmiş, Millî korunma kanunu fiili yaptırımları durdurulmuş, devlete ait işletmelerde zamlar yapılmış ve bütçe açıklarının daraltılması planlanmıştır. Tüm bunlar karşılığında ABD ve diğer alacaklı devletler, 600 milyon dolarlık borcumuzu ertelemiş ve 359 milyon dolar borç vermişlerdir.⁹⁷¹ Dönemin ticaret bakanı müsteşarı olan Cihat İren, bu karara karşı olduğu için olsa gerek, henüz göreve geleli 7 ay olmasına rağmen istifasını vermiştir.⁹⁷² Aslında Başbakan Adnan Menderes'te, 4 Ağustos Kararları'nın alınmasından üç ay önce, Japonya, Millîyetçi Çin, Güney Kore ve Hindistan gibi Uzak Doğu ülkelerini ziyaret ederek, bu ülkelerle ticari ilişkilerimizi geliştirip ekonomik bunalımı hafifletmeye çalışmışsa da istenilen sonuca ulaşamamış ve Batılı ülkelerin taleplerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.⁹⁷³

3.2.2.3.2. 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne Giden Süreçte İş Adamlarının Durumu

Ülkeyi 27 Mayıs Askerî Darbesi'ne götüren, CHP'nin mallarına el konulması, Millet Partisi'nin kapatılması, içtüzük değişikliği ile muhalefetin iktidarı denetlemesinin engellenmesi, profesörlerin üniversitelerden uzaklaştırılması, basın

⁹⁶⁸ Memduh Yaşa, **Devlet Borçları**, Samet Matbaası, İstanbul, 1971, s.76.

⁹⁶⁹ Tezel, **a.g.e.**, (1982), s.168

⁹⁷⁰ **TBMM ZC.** Devre:11, Cilt: 7, İçtima: 2, Tarih: 22.02.1959, s. 420. (Bütçe Encümeni Namına Behzat Bilgin)

⁹⁷¹ Boratav, **Devletçilik...**, s.113.

⁹⁷² “Yurtta Olup Bitenler”, **Akis**, S:295, 23 Mart 1960, Y:6 C:17, s.16.

⁹⁷³ Eroğlu, **İdeolojisi...**, s. 141.

özgürlüğünün kısıtlanması, ispat hakkının verilmemesi ve en sonunda da Meclis Tahkikat Komisyonunun kurulması gibi ardı sıra gelen ve siyasal demokrasiyi yok etmeye yönelik birtakım hamlelerdir. Ekonomik ve sosyal nedenler de bu süreçte etkilidirler fakat tek başlarına ülkeyi darbeye götürebilecek kadar etkili olmamışlardır.⁹⁷⁴ Yine de özünde, 27 Mayıs Askeri Darbesi ekonomik temellidir. Ekonomik sorunlar nedeniyle çıkmaza giren iktidarın, muhalefeti susturmak ve bastırmak için uyguladığı anti-demokratik uygulamalar, kitlesel bir muhalefet hareketini başlatmıştır.⁹⁷⁵ Muhalefetin sesi baskı ve zor kullanma ile geçicide olsa susturulabilmiştir ama ekonomik sorunları bu yöntemlerle yok etmek mümkün değildir. Bu şartlar altında, ortaya çıkan sonuca iş adamlarının etkisi, bunun yanı sıra sonuca giden süreçte iş adamlarının durumu bağlamında 27 Mayıs'a bakacak olursak, iş adamları, siyasal gerginliğin temelinde yatan ekonomik sorunların etkisi ile yalpalayan ve faturasını iktidara kesen taraf olmuşlardır.

1954 yılına kadar, İstanbul ve diğer büyük şehirlerdeki iş adamlarının pek çoğunun, ticaret ile uğraştığı görülmektedir. Fakat 1954 sonrasında, ithalat ve ihracata getirilen birtakım engellemelerin de etkisi ile, iş adamları, sanayiye yönelmeye başlamıştır. Özel sermayeye dayalı bu hareket, sanayi burjuvazisinin doğmasına, yeni doğan bu sanayici-iş adamı sınıfının diğer sınıflara karşı kendi haklarını korumak için giriştiği mücadele ise, ülkeyi adım adım 27 Mayıs'a götürmüştür.⁹⁷⁶ Bu mücadele sadece diğer sınıflarla sınırlı kalmayıp, kendine yeterli desteğin verilmediğini düşünen sanayi burjuvazisinin, DP ile de mücadeleye girmesine neden olmuştur. Bu mücadele ise 27 Mayıs Askerî Darbesi ile son bulacaktır.⁹⁷⁷

Aslında, DP, sanayici-iş adamlarına, kayda değer derecede destek sağlamıştır. Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası'nın kurulması ile iş adamlarının sanayiciliğe geçmelerini teşvik için krediler verilmiş, 1955 sonrasında, ithalata birtakım kısıtlamalar getirilerek sanayiciler bir anlamda korunmuş, sanayinin millî gelirdeki payı arttırılmıştır. Bunun yanı sıra devlet sanayicilere 30 milyon liralık bir kredi

⁹⁷⁴ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, 3. b, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, ss.14,15.

⁹⁷⁵ Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üzerine Düşünceler", **Birikim**, 11 Ocak 1976, ss.14- 23.

⁹⁷⁶ Savran, **a.g.e.**, s.162.

⁹⁷⁷ **A.g.e.**, s.167.

desteği vermiş, 50 milyonluk yeni bir kredi desteği için de karara varılmıştır.⁹⁷⁸ Fakat sanayi burjuvası, hükümetten gördüğü bu istikrarsız destek ve kredi politikalarından yeteri kadar memnun değildir.⁹⁷⁹ Çünkü alınan ekonomik kararlarda hâlâ daha tarım ve ticaretin, sanayiden önde geldiğini düşünmektedir. Bundan da önemlisi asıl memnuniyetsizliğinin nedeni, İş Adamı Sakıp Sabancı'nın şu sözünde gizlidir. *“Demokrasi dışı yönelimler, iktidarlarını sürdürebilmek için özel sektörün yanında gibi görünseler bile, mülkiyet, adalet, serbest piyasa şartları ve rekabet konusunda özel sektöre gelişme ortamı sağlayamaz, müteşebbise güven veremezler.”*⁹⁸⁰

Askerî kanat da almış olduğu maaşın enflasyon nedeniyle eriyip gitmesi, orduda beklediği modernleşme hareketinin bir türlü yapılmayıp, siyasî ve ekonomik yapılanmada geri plana atılması gibi nedenlerden dolayı iktidardan memnun değildi.⁹⁸¹ Bu durum, asker ile sanayici iş adamları arasında, ortak menfaatlerin sağlanması bağlamında bir yakınlaşma ortamını doğurmuştur. 27 Mayıs Askerî Darbesi'nin hemen akabinde, devletin tüm kaynaklarının denetlemesi ve var olan kaynakların sanayi sermayesine aktarılmasını sağlayacak olan, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, darbe sonrasında da ortak menfaatleri koruma tutumunun devam ettiğinin bir göstergesidir.⁹⁸² Öyle ki, darbe sonrası kurulan MBK, Sanayi ve Ticaret Odası yönetim kurullarını dağıtıp, sanayici-iş adamlarının iki önde gelen ismi olan Vehbi Koç ve Nejat Eczacıbaşı'nı İSO'un başına getirmiştir.⁹⁸³ Darbe sonrası kurulan hükümetin Sanayi Bakanı bile, Vehbi Koç'un, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e verdiği 3 isimden biri olmuştur.⁹⁸⁴ Bu kişi, daha sonra TÜSİAD Başkanlığı da yapacak olan iş adamı, Şahap Topçu'dur. Cemal Gürsel, daha önce Nejat Eczacıbaşı'ya Sanayi Bakanı olması için teklifte bulunmuş fakat Nejat Bey, sanayi sektöründe iş yapıyor olmasından dolayı, birtakım yanlış anlaşılmalara sebebiyet

⁹⁷⁸ “Sanayicilere 50 Milyonluk Yeni Kredi Açılıyor”, *Vatan*, 10 Nisan 1960.

⁹⁷⁹ Keyder, *Devlet ve Sınıflar*, (2014), s.179

⁹⁸⁰ S. Sabancı, *Türkiye...*, s. 135.

⁹⁸¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, ss.1920; William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev., Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 92, 94; Bkz: Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İç Yüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965.

⁹⁸² Abdullah Köktürk, Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü, *İNSAN&İNSAN Dergisi*, S:29, Yıl: 8, 2021, s. 19

⁹⁸³ Sönmez, *Holdingler...*, s.157.

⁹⁸⁴ Abdullah Köktürk, “Türkiye’de İktidar Bloğu’nun Değişim ve Dönüşümleri”, *ICHES Uluslararası İnsani Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresi Tam Metin Kitabı*, Elazığ: Asos Yayınevi, 2019, s.700; İsmet Akça, “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, der. Evren Balta Peker ve İsmet Akça, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınlar, 2010, s. 393

vermemek adına bu teklifi kabul etmemiştir.⁹⁸⁵ Ticaret Bakanlığına getirilen Cihat İren⁹⁸⁶ ile Bayındırlık Bakanlığına getirilen Daniş Koper'da sanayici-iş adamlarının hükümet içindeki temsilcileri olmuşlardır.⁹⁸⁷ Adeta sanayiciler ile ordu arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuş gibidir. Hacı Ömer Sabancı'nın da 27 Mayıs Askeri Darbesi'nde, önemli mevkilerde komutan olarak bulunan kişilerden olan, Or. General Feyzi Mengüç, Refik Tulga ve Korg. Lütfü Hancıoğlu ile tanışıklığının olduğu bilinmektedir.⁹⁸⁸ Fakat Sabancı'nın, DP'ye olan yakınlığından dolayı olsa gerek, darbe sonrasında ismi pek duyulmamaktadır. Adnan Menderes ile ailevi yakınlıkları olduğu bilinen bir diğer İş Adamı Nejat Eczacıbaşı ise 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra, ardı sıra gelen birtakım üzücü olaylar yaşamıştır.⁹⁸⁹

27 Mayıs Askeri Darbesi sonrasında, sanayici iş adamları ile askerî kanat arasındaki yakınlığa bakarak darbenin aktörlerinden biri de sanayicilerdir gibi bir çıkarımının yapılması pek de tutarlı bir analiz değildir. Ekonomik olarak batmış olan bir ülkenin, içine girdiği çıkmazdan kurtulabilmesi için, işin uzmanından yardım almak niyetiyle başvurulmuştur, demek daha doğru bir çıkarım olacaktır. Çünkü darbe ile gelecek olan bilinmezlik, doğrusuyla-yanlışıyla devam eden düzenin durmasına neden olacağı için, ekonomideki kötü gidişe bu şekilde çözüm bulunmaya çalışılması, hiçbir iş adamı tarafından tercih edilen bir sonuç değildir. Jak Kamhi, 27 Mayıs sürecinin ve ihtilalin kendilerine olan etkilerini şöyle dile getirmiştir: *"1960'a gelirken bizim işler büyüdü. 700 kişiye çıktık. Kadıköy'de yüzer iskele, Yedikule'de gazometre tankları inşaatları yaptık. Ne kadar antika iş varsa yapardık. Demir çelik işlerinin yanı sıra radyo ve pikap şaselerinin de imalatına başladık. 27 Mayıs İhtilali oldu. O sırada aldığımız işler iptal oldu."*⁹⁹⁰

27 Mayıs sürecine giderken, bazı sektörlerdeki iş adamlarının durumu, Jak Kamhi gibi pek parlak sayılmazdı. Bu sektörlerden biri de tekstil sanayidir ve ülkedeki ekonomik krizden en çok etkilenen kesim onlar olmuştur. 1958'de alınan istikrar tedbirleri neticesinde, yüksek maliyetli ve kalitesiz üretimler, yeterli satın

⁹⁸⁵ Eczacıbaşı, **Kuşaktan...**, ss.111,112

⁹⁸⁶ Cihat İren hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: "Yurtta Olup Bitenler", **Akis**, Y:6, C: 17, S:295, 23 Mart 1960.

⁹⁸⁷ Akça, a.g.e, s. 393.

⁹⁸⁸ Sakıp Sabancı, **İşte Hayatım**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss.100-101.

⁹⁸⁹ Eczacıbaşı, **Kuşaktan...**, ss.117-120

⁹⁹⁰ İSO, a.g.e, s.129.

alma olmayınca fabrikanın elinde kalmıştır.⁹⁹¹ Beklenen talep olmadığı için, ürün fiyatları da gittikçe düşmüştür. Enflasyonun yüksek olduğu zamanda birikimini yapmış olan fabrikalar, satış mevsimindeki ufak tefek satışlara aldanarak bu durumun geçici olduğunu düşünüp, dayanmaya çalışmışlardır. Fakat ülkenin seçim havasına girmesi, üniversitelilerin yürüyüşleri ve sonrasında gelen 27 Mayıs Askeri Darbesi gibi, peşi sıra gelen durgunluk dönemleri, tekstilci iş adamlarının durumlarının çok daha kötüye gitmesine, küçük tesislerin kapanmasına neden olmuştur. Hükümet ise, tekstilcilerin sorunlarını çözmek için bankadaki kredi limitlerini arttırma yolunu tercih etmiştir.⁹⁹²

İş dünyasını memnun edecek şey, planlı ve istikrarlı bir ekonomi politikasıdır. Çünkü sanayici ya da tüccar, tüm iş adamları için esas olan budur. 23.09.1958 tarihinde, ilk ithalat kotasının ilân edildiği günden itibaren, üzerinde yapılan değişiklikler ve birtakım ilaveler iş adamları tarafından hiç hoş karşılanmamıştır.⁹⁹³ İç piyasadaki olumsuz dalgalanmalar dış piyasalarda da güvensiz bir ticari görünüm yaratmaktadır. Oysaki iş adamları, ülke içindeki ekonomik istikrar kadar ülkenin dışarıdaki ticari imajının da iyi olmasıyla yakından ilgilidirler. Aslan Tufan Yazman, Türkiye'nin dışarıda yarattığı imaj hakkında söylediği şu sözler, onunda pek parlak olmadığını göstermektedir. *“İnsan hak ve hürriyetlerinden gittikçe mahrum bırakılan bir Türkiye'nin, NATO camiası içinde üzüntüler yarattığı bilinen bir olaydı. Zamanında borcunu ödeyemeyen ve durmadan yeniden borçlanan ve plansız bir ekonomi ile idare edilen bir müttefikin gidişi dostlarımızı haklı bir endişeye düşürmekte idi.”*⁹⁹⁴

Vatan Cephesi'nin oluşumu ile ortaya çıkan siyasal cepheleşme ve 1958 devalüasyonuna götüren ekonomik kriz sonrasında, 27 Mayıs Askeri Darbesi gelmiştir. 27 Mayıs sonrasındaki benzer siyasî gelişmelere de baktığımızda, darbelerin altında yatan iki neden den birisi ekonomik kriz diğeri de siyasî bölünmüşlüktür diyebiliriz.⁹⁹⁵ 27 Mayıs Askeri Darbesi şartları tamam olan bir

⁹⁹¹ “Tekstil İş Kolunda Kriz Başgösterdi”, **Vatan**, 5 Mayıs 1960.

⁹⁹² Cahit Rifat Faga, Avrupa Ayarına Gelmiş Olan Tekstil Sanayimizde Kriz Sebepleri ve İzale Çareleri, **İktisadi Yürüyüş**, S:387, 31 Temmuz 1960, ss. 3, 26

⁹⁹³ Şükrü Kaya Aktarı, “Dış Ticaret Rejimi ve İthalat Kotaları”, **İktisadi Yürüyüş**, Y: 21, S: 385, 31 Mayıs 1960, s.4

⁹⁹⁴ Aslan Tufan Yazman, **İktisadi Yürüyüş**, Y: 22, S:397, 31 Mayıs 1961.

⁹⁹⁵ 12 Mart öncesinde ekonomik kriz beraberinde devalüasyonu getirmiş ve ülke sağ ve sol olmak üzere iki siyasi gruba ayrılmıştır. 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde, yaşanan ekonomik krizden dolayı

darbedir.⁹⁹⁶ Bu nedenle olsa gerek, İsmet Paşa 1960 yılının Nisan ayında, meclis kürsüsünden “*Artık sizi ben bile kurtaramam.*” diyecektir.⁹⁹⁷

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DEMOKRAT PARTİ’NİN GELİR KAYNAKLARI VE

İŞ ADAMLARI İLE İLİŞKİLERİ

DP’nin, mali olarak kimlerden yardım göreceği hakkında sorulan bir soruya Celal Bayar “*Yeni Fırkanın azasından yardım görebileceğini, meselâ 100 azanın pekala bin er liradan 100 bin lira temin edebileceklerini ve bu paranın pekala bir müddet, hatta bir iki sene partinin masraflarını karşılayabileceğini söylemiştir.*”⁹⁹⁸ 22 Kasım 1947’de, CHP’nin milletvekili maaşlarına ve yolluklarına zam yapılması teklifini meclise getirmesi ile Celal Bayar’ın Demokrat milletvekillerinden destek istemesinin yolu açılmıştır. Zam öncesinde 803 lira olan milletvekili ödenekleri, zam sonrasında 1092 liraya çıkacaktır. Celal Bayar, aradaki 289 lira farkın partiye bağışlanmasını istemiştir. Öte yandan, plana göre, DP’li vekiller oylama sırasında bu maaş zammı talebini reddedeceklerdir. Çünkü nasıl olsa mecliste sayı olarak çok az oldukları için öneri kabul edilecek, onlarda halkın gözünde hem inkâr etmiş hem de zammı almış olacaklardır. Hatta bunun için “kırmızı oylar sandığa paralar cebe” formülü demişlerdir.⁹⁹⁹

4.1. Demokrat Parti’ye Yapılan Bağış ve Teberrular (1950-1960)

DP’nin, şahıs ve particilik nüfusunu kullanarak edindiği haksız malvarlığının tespit edilmesi amacıyla, 1960 yılında, Yassıada Mahkemesi, elinde bulunan dokümanları, Maliye Bakanlığı’nın hesap uzmanlarının incelemesi talebinde bulunmuştur. Bu talep doğrultusunda Maliye Bakanlığı, Hesap Uzmanları Kurulu

24 Ocak kararları ile bir takım ekonomik önlemlerle birlikte devalüasyon yapılmıştır. Ayrıca siyasi arenada Milliyetçi cephe oluşturulmuştur. 28 Şubat öncesinde de benzeri olmuş; 5 Nisan kararları denilen ekonomik düzenleme paketinin içinde devalüasyon da yer almıştır. Siyasi arenada ise laik ve İslamcı cephe olmak üzere bir bölünme söz konusudur. Hakkı Uyar, “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.20 (Özel Sayı), 2020, s. 82.

⁹⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Yükselen Matbaacılık, İstanbul, 1973, s.25.

⁹⁹⁷ Toker, *Darbeye...*, ss.12,13.

⁹⁹⁸ *Vatan* 8 Ocak 1946.

⁹⁹⁹ Toker, *Tek Partiden...*, ss.213-223.

bilirkişi olarak Orhan Kutlubay'ı görevlendirmiştir. Orhan Kutlubay'ın hazırladığı raporda DP'nin iktidarda kaldığı 10 yıllık dönem boyunca, yıl yıl partiye yapılan bağışlar, bu bağışların hangi iş adamları tarafından yapıldığı, paraların hangi banka hesaplarına yatırıldığı ve kimler tarafından toplandığı belirtilmiştir.¹⁰⁰⁰

DP, parti teşkilatını ülke çapında kurmak ve bu teşkilatın muhafazasını ve devamlılığını sağlamak ve tatbikî de iktidarda kalmak amacıyla, birtakım masraflar yapmıştır. Bu masrafları karşılamak için de Parti üyelerinin ödediği aidatlar, Partiye yapılan bağışlar, Partinin gelir getiren iş kollarına yaptığı girişimler ve diğer birtakım gelirler, kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bölümde asıl inceleme konumuz “Partiye yapılan bağışlar” olacaktır. Çünkü bu bağışlar iş adamları tarafından yapılmıştır. İş adamı hükümet ilişkilerinin nasıl şekillendiğini aydınlatması açısından, önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Fakat yine de araştırma konumuzu daha iyi aydınlatacağı düşünülerek diğer kalemlere de belli oranda değinilecektir.¹⁰⁰¹

Bununla birlikte bilinmesi gerekir ki siyasi partiler ile ilgili hükümler ilk defa 1961 Anayasasında yer verilmiştir. 61 Anayasası, madde 57’de “*Siyasî partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler.*” hükmü yer almaktadır.¹⁰⁰² Fakat siyasi partilerin nerelerden gelir elde edebileceklerine dair ayrıntılı hükümler ise ilk defa 1965 yılında çıkartılan 648 nolu Siyasi Partiler Kanunu ile belirtilmiştir. 648 sayılı kanunun 65. maddesinde siyasi partilerin nerelerden gelir elde edebilecekleri açık bir şekilde belirtilmiştir. Partiye yapılan bağışlar da parti gelir kaynakları içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁰³ Yani DP döneminde siyasi partilerin gelir kaynakları hakkında henüz yasal bir sınırlama bulunmamaktadır.

DP’ye yapılan bağışlar “Parti Genel Merkezine yapılan Bağışlar” ve “Parti Alt Kademelerine Yapılan Bağışlar” olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Şirketlerin ve iş adamlarının yaptığı bağışlara baktığımızda, en büyük meblağlı olanların Parti

¹⁰⁰⁰ BCA.010.09.0.0.364.113.2

¹⁰⁰¹ BCA.010.09.0.0.364.113.2

¹⁰⁰² <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/> Erişim Tarihi

10.04.2022

¹⁰⁰³ T.C. Resmî Gazete, 16 Temmuz 1965, s.3-9.

Genel Merkezinin topladığı bağışlar olduğu görülmüştür. Parti alt kademelerinin topladığı bağışlar ise daha az meblağlardadır.¹⁰⁰⁴

DP'nin, Cemiyetler Kanununun 6. Maddesi uyarınca tutmaya mecbur olduğu, gelir ve giderlerin kaydedildiği defter ve gelir makbuzları ile DP'nin hesabının bulunduğu tüm bankalar taranmıştır. Taramalar esnasında, 18.10.1955 ile 04.04.1960 yılları arasının kaydının tutulduğu bir defter-i kebir ile 2 adet kasa defteri bulunabilmiştir. Bu bakımdan inceleme neticesinde, 18.10.1955 tarihinden sonraki işlemler kesin olarak tespit edilebilmiş, bu tarihten öncekiler için var olan belgeler ve banka dekontları nispetinde bilgiye ulaşıla bilinmiştir. Elde olan gelir gider defterlerindeki kayıtlar, banka makbuzları ile karşılaştırıldığında da kayıtların gerçeğe uygun tutulduğu sonucuna varılmıştır.¹⁰⁰⁵

1950,1951,1952, yıllarında, DP'ye yapılmış bir bağış belgesi yoktur. Bağışların daha çok seçim öncesinde toplandığı düşünülecek olursa, bu durum gayet tabiidir. 1953 yılı ile 1954 yılı bağışları, İş Bankası'nın 4146 numaralı hesabında, aynı evraklar ile gösterilmesinden dolayı, tamamı 1954 yılı olarak gösterilmiştir. 1960 yılında yapılan bağışlar ise adet olarak çok fazla olması sebebiyle, ayrı bir tablo da gösterilmiştir.

Tablo 7: 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

Parayı Yatıran Firma veya Kişi	1954	1955	1957	1958	1959
İbrahim Emirgil'den			25.000		
Altunel Kardeşler'den			50.000		
Rıza İncekara'dan			25.000		
Atman İnşaat Ltd.Şti. adına Celal Gündoğdu'dan			25.000		
Yakup Soyugenci'ten	25.000(15)		50.000		
Bozkurt Mensucat Sanayi AŞti.'den			100.000		
İplik Dokuma ve Boya Apre Fabrikaları T.A.Ş (Raif Dinçkök)			100.000		
Westing House'den Seyit Yusuf Karagözoğlu Halefleri Nuri Seyit Karagözoğlu ve Ortakları Firmasından			50.000		
Sait Dormen ve Ortakları Koll. Şti.den			150.000		
Rıza İncekara'dan			25.000		
Tanat Ticaret AŞti.			100.000		
Türk San. Ve Tic. A.Ş. Ve Endüstriyel T.A.Ş Firmaları namına Mücahit Büktaş'tan (İzmir)	25.000		25.000		
Pifizer İlaçları AŞ			100.000		
Kemal Geçol Firması			50.000		
Kula Mensucat Fabrikası AŞti.'den (İzmir)	50.000		200.000		
Sunel Ticaret T.A.Ş Hacı Ahmet Tatari (İstanbul)	25.000		50.000		
Unilever İş Ticaret ve Sanayii Türk Ltd. Şti.	25.000(15)		150.000		

¹⁰⁰⁴ **BCA.010.09.0.0.364.113.2**

¹⁰⁰⁵ **BCA.010.09.0.0.364.113.2**

Yapı ve Kredi Bankası (İştirakleri Dahil)			500.000		
Dumeks Ticaret T.A.Ş.	50.000 ^(İŞ)		200.000		
İktisadi ve Sanayi Tesisat ve İşletme A.Şti. namına Ali Naki Erenyol			100.000		
İnter Makinaları AŞ (Hilmi Bayındırlı)			25.000		
Sperer Freres ve Şüreası A.Ort.			100.000		
B. A. Gomel ve Şürekası Komondit Şti. (İzmir)	10.000		25.000		
Ticaret ve sanayi Kontuvarı (İstanbul)	10.000 ^(İŞ)				
258 Nolu Firmadan			50.000		
General Elektrik T.A.Ş.			100.000		
Türkiye Tütünleri AŞ			50.000		
Santral Dikiş Sanayii A.Şti'den			25.000		
Osmanlı Bankası			200.000		
Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş.			200.000		
Tikveşli Hakkı Havadarlı ve Kardaşları'ndan			50.000		
İzmir Pamuk Mensucatu T.A.Ş.'den			200.000		
Mustafa Somuncu'dan	5.000 ^(İŞ)		25.000		
Turyağ Türkiye Yağ ve Mamulâtı A.Şti (İzmir)	50.000		100.000		
Akbank T.A.Ş.			250.000		
Vahram Gesar ve Ort. (İstanbul)	10.000 ^(İŞ)		15.000		
Arı İnşaat A. Şti.			50.000		
Süleyman Ferit Eczacıbaşı'ndan (İzmir)	5.000		50.000		
Yahya Kerim Onart (İzmir)	10.000				
Haydar Dünder (İzmir)	10.000				
Ali Haydar Albayrak (İzmir)	100.000 ^(İŞ)		100.000		
Maneir Mahmut Nedim İrengün Kağıtçılık Ltd			50.000		
Hovagimyan (Aletuxal) (İstanbul)	200 ^(İŞ)				
Öziş Ecza Deposu	3.000 ^(İŞ)				
H.A.Kuyumcuyan	5.000 ^(İŞ)				
Aram Hıdıryan (İst.)	10.000 ^(İŞ)				
V.Ağacan ve Ohenezyan	1.000 ^(İŞ)				
K. Malhas ve Halefi A. Malhas	2.000 ^(İŞ)				
Tifyap T.A.O. (Kasapyan)	1.000 ^(İŞ)				
İbrahim Tarhan (İst.)	2.500 ^(İŞ)				
Arşimidis müessesesi (İst.)	7.500 ^(İŞ)				
AKTAŞ namına Adil Özgiray (Adana)	5.000 ^(İŞ)				
Suha Fazlı Taylan (İst.)	5.000 ^(İŞ)				
İzmir Manifatura T.A.Ş (İst.)	15.000 ^(İŞ)				
Nuri Sevil (İst)	3.498.50 ^(İŞ)				
Bille Siradon	50.000 ^(İŞ)				
Heri Jiro (İzmir)	50.000 ^(İŞ)				
Recai Tarimer	8.000 ^(İŞ)				
Nuri Has (Adana)	100.000 ^(İŞ)				
Hacı Ömer Sabancı (Adana)	50.000 ^(İŞ)				
Birmak Ticaret	20.000 ^(İŞ)				
DP İzmir Konak Parti Başkanlığı	6.000 ^(İŞ)				
Doğan Sağlık ve Sigortaları AŞ (İst.)	100.000 ^(İŞ)				
Birtaş Birleşik Endüstri ve Ticaret A.Ş. (İst.)	50.000 ^(İŞ)		60.000		
İ.E. Kimya Evi T.A.Ş.			25.000		
Demir ve Malzeme Ticaret A.Ş.'den			10.000		
Refik Bezmen'den			50.000		
Tamstürk Şirketleri Grubu tarafından			250.000		
Mehmet Ali Alevli'den			50.000		
Mengerler T.A.Ş.			50.000		
Hatay Yağları T.A.Ş.			100.000		
Simtaş Sinema İşleri			10.000		
Cemil Alevi			50.000		
Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayii			200.000		
Emin Özgürden			100.000		
Ahmet Sapmaz'dan (Adana)			500.000 ^(İŞ)		
Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri AŞti.	50.000 ^(İŞ)		500.000	10.000 (GM)	
Paktaş Pamuk Ticaret ve San. A.Ş.			75.000		

Talip Aksoy'dan			25.000		
Akiş T.A.Ş.'den			250.000		
Millî Mensucat T.A.Ş.			250.000		
Ersoylar'dan			100.000		
Şark Tütün Ltd. Şti.			50.000		
Sarper Çorapçılık Ticaret ve Sanayi AŞti.			25.000		
Natuk Birkan			25.000		
Kartaltepe Mensucat Fabrikası T.A.Ş			30.000		
Zetip Zeytinburnu İplik Fabrikası A.Şti.			15.000		
ATAŞ Örne Sanayii A.Şti.			10.000		
Dilber kardeşler Müessesası Tuhafiye A. Şti.	40.000 ^(İş)		15.000		
Emlak ve Ticaret AŞti.			10.000		
Mihael Çıkvaşvili ve Ortakları Eshama Münkasem Kom. Şti.	50.000		200.000		
Birleşik Sanayi ve Ticaret T.A.Ş Adına Şevket Filibeli'den			200.000		
Söke Ticaret Ltd. Şti.			25.000		
Ömer Avni Yel'den			25.000		
Cerrahogulları Umumi Nakliyat Vapurculuk Ticaret A.Şti.			100.000		
Tegenso Ticaret Ltd. Şti			40.000		
Türmasan Türkiye Madeni Sanayi A.Şti.			10.000		
Burla Biraderler Grubu	40.000 ^(İş)		100.000		
Cemil Alevli'den			50.000		
Unver Ticaret Ltd. Şti.			25.000		
Topçuoğlu Müessesesi Muhittin Topçuoğlu ve Ortakları			50.000		
Antalya Umumi Nakliyat Türk AŞti.	10.000 ^(A)		100.000		
Türkiye Garanti Bankası			80.000		
Necdettin Şerbetçi'den			20.000		
186 Nolu Firmadan			50.000		
Miskavilerden			25.000		
M.Şellefyan Haydar Kaymak Grubu			100.000		
Tansever Ticaret A. Ortaklığı			50.000		
Sabahattin Solakoğlu'na Mikrofon Bedeli Olarak Ödenen		15.380			
Pakiş Lastik Fabrikası Namına Mustafa Hekimoğlu			5.000		
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şti.			60.000		
Nuh Ticaret ve Sanayi A.Şti.			25.000		
Arkomp Ticaret Ltd. Şti.			5.000		
Abdi Fuat Akev ve Şürekası			30.000		
Bekercan Tic. Ltd. Ş.			25.000		
Güven Sigorta T.A.Ş			50.000		
PTT İdare Meclisi Azası Rifat Öçten'e		20.000			
Niyazi Mutaftan			25.00		
M. Kavala'dan			200.000		
Vehbi Koç'dan	100.000 ^(İş)		500.000		
Türk Willys Ourland Fabrikaları A.O. Namına Abdülmünim Zincirkıran'a		2.600.000			
Hasan Atıl'dan			10.000		
İsmi veremeyen biri	25.000 ^(İş)				
İsmi veremeyen biri	2.000 ^(İş)				
İlyas Kapuano	15.000 ^(İş)				
Pensoy ve ortakları Yasef Papo ve Güven Şirketi (İstanbul)	30.000 ^(İş)				
Sait İbrahim Esi (İstanbul)	20.000 ^(İş)				
Niko Cavaris (İstanbul)	20.000 ^(İş)				
Tatko T.A Ortaklığı (İstanbul)	15.000 ^(İş)				
İzzet Akosman	6.000 ^(İş)				
Mihel Suraski ve ortakları (İstanbul)	5.000 ^(İş)				
Antalya Umumi Nakliyat AŞ	30.000 ^(İş)				
Oto Dizel Cemil Mukayes	5.000 ^(İş)				
Aziz İsvan	5.000 ^(İş)				

Çiftkur T.A.O.	10.000 ^(1\$)				
Haydar Faysal Tarğan	8.000 ^(1\$)				
Arif Alp	25.000 ^(1\$)				
Ruşen Sat Müessesesi	25.000 ^(1\$)				
Nepton Ziraat Sanayi ve Ticaret T.A.O.(İstanbul)	5.000 ^(1\$)				
Şaşati Müessesesi (İstanbul)	5.000 ^(1\$)				
İsmi veremeyen bir müessese	100.000 ^(1\$)				
Yako Benyas	2.500 ^(1\$)				
Arslan Çimento Şirketi	100.000 ^(1\$)				
İstanbul Manifaturacılar T.A.Ş	5.000 ^(1\$)				
Transtürk LTD Şirketi	10.000 ^(1\$)				
Hakkı Demir	2.500 ^(1\$)				
Konstantin Sedenko	5.000 ^(1\$)				
Türkiye Tütünleri T.A.Ş	5.000 ^(1\$)				
Celal Umur	2.500 ^(1\$)				
Hasan Kozluca	5.000 ^(1\$)				
Nazım Zeki Ekemen	2.500 ^(1\$)				
Hippokrat Sabbardes	5.000 ^(1\$)				
Vangel Haydopulos	2.500 ^(1\$)				
Kimon Potamidis	5.000 ^(1\$)				
Transtürk T.A.Ş	5.000 ^(1\$)				
Hulki Rıfat Edin	10.000 ^(1\$)				
Murat Demirhan	1.000 ^(1\$)				
Lütfiyan ve Narlıyan	2.000 ^(1\$)				
Ardases Bezaz	5.000 ^(1\$)				
Gaspar Gasparyan	2.500 ^(1\$)				
Maksut Papazyan	1.500 ^(1\$)				
Agop Dermen (İstanbul)	5.000 ^(1\$)				
Arşak Fangoşyan	5.000 ^(1\$)				
Kezali Kerope	5.000 ^(1\$)				
Türk Avrupa Ltd.	2.000 ^(1\$)				
Kunter Kardeşler	100 ^(1\$)				
V. Kundakçıyan	5.000 ^(1\$)				
L. Bohçalıyan	5.000 ^(1\$)				
V. ve H. Dumlu	1.000 ^(1\$)				
Hayk artan ve Nubat Celalyan	1.000 ^(1\$)				
M. Özdiyarbekir	500 ^(1\$)				
Enekçıyan	500 ^(1\$)				
G.Zambak	2.500 ^(1\$)				
V.Şefer ve D. Cuber	500 ^(1\$)				
Ahmet Cömert	50.000 ^(1\$)				
Mehmet Nuri Sabuncu	20.000 ^(1\$)				
Sadıkzade Ruşenoğulları	25.000 ^(1\$)				
Agop Çubukçıyan	5.000 ^(1\$)				
Pensoy Ltd. Şirketi	10.000 ^(1\$)				
Güven Mensucat Ltd.	5.000 ^(1\$)				
Remzi Peker	5.000 ^(1\$)				
Kemal Salih Sel	35.000 ^(1\$)				
Tevfik Osman Tatari	5.000 ^(1\$)				
Mehmet Karamancı	10.000 ^(1\$)				
Mümtaz Fazlı Taylan	30.000 ^(1\$)				
Jontof Kohen	40.000 ^(1\$)				
Ragıp Sarımahmutoğlu	10.000 ^(1\$)				
Mehmet Kavala (İstanbul)	20.000 ^(1\$)				
Emniyet Manifatura	15.000 ^(1\$)				
Avni Meseretoğlu (İstanbul)	50.000 ^(1\$)				
Mithat Nemli	20.000 ^(1\$)				
Bakır Sanayii T.A.O.	30.000 ^(1\$)				
Derbi Lastik Fabrikası	10.000 ^(1\$)				
Nejat ve Ferruh Verdi	50.000 ^(1\$)				
Türk Intern A.O.	50.000 ^(1\$)				
Tam İş T.A.O.	20.000 ^(1\$)				
Berkcan Müessesesi	20.000 ^(1\$)				

Şerbetçi Müessesesi	15.000 ^(İŞ)				
Osman Yanal	5.000 ^(İŞ)				
Sami Hisarlı ve Cemal Hünel	15.000 ^(İŞ)				
Menşerler	20.000 ^(İŞ)				
Ege Petrol	5.000 ^(İŞ)				
E. Laytner	5.000 ^(İŞ)				
Erol	5.000 ^(İŞ)				
Hamamcıoğlu	5.000 ^(İŞ)				
Kafra	8.000 ^(İŞ)				
Kavi	8.000 ^(İŞ)				
Otokar	5.000 ^(İŞ)				
Ototürk	10.000 ^(İŞ)				
Pekin Ltd.	5.000 ^(İŞ)				
Otomak	12.000 ^(İŞ)				
Sıtkı Korman	15.000 ^(İŞ)				
Şükrü Doğan	10.000 ^(İŞ)				
Tevfik Yılmaz	7.000 ^(İŞ)				
Türk Amerikan Derneği	10.000 ^(İŞ)				
Veli Tümer	900 ^(İŞ)				
Ömer Başgeçmez		53.571,75 ^(İŞ)			
Fuat Alptekin		750 ^(İŞ)			
Ayhan Erzan (Bursa)		25.000 ^(Y)			
T.Ticaret Bankası (Defterikebir, bağış ve yardımlar hesabı)		1.500			
Güney sanayii T.A.Ş (Adana)		50.000 ^(A)			
Yapı Kredi Bankası			500.000		
Mustafa Murtazaoğlu (İstanbul)			5.000		
Koç Ticaret T.A.Ş					
Emin Kalafat emrine keşideli çek (Yapıkredi bank yenişehir şubesi)			25.000		
Mustafa Paksoy			5.000		
İhsan Ruhi Berent (İstanbul)			100.000		
Fethi Doğançay			25.000		
Kazım Rüştü Güven			160.000		
Tortum şelalesi müteahhidi			50.000		
Adnan Menderes lehine çek (keşideci bulunamadı)			20.000		
Şevket Çambul			5.000		
Özbucak sanayii (Adana)			25.000		
Necmi Şahin			5.000		
Timlo (İstanbul)			20.000		
İnan Sigorta (İstanbul)			10.000		
Tutum Bankası (ist.)			30.000		
İmar Ltd. (İst.)			10.000		
Akış İplik Fabrikası (Antalya)			100.000		
İstanbul D. P. İl İdare K.			400.000		
Müh. Tahsin Günel			25.000		
Şevket Alptekin			10.000		
Hamdi Başaran			10.000		
Ankara İmar Ltd.			10.000		
İzmir İş Bankası kanalı ile havale			8.000		
Kemal Günin			500		
Mehmet Karamehmet			100.000		
Abdurrahman Berner				500 E	
Melih Arap				500 E	
Güneş Matbaacılık AŞ				14.273,52 Z	
İsimini bildirmeyen biri				50.000 GM	20.000 GM
Emlak Kredi Bankası Kadıköy şubesinden havale				3.000 E	
Emlak Kredi Bankası Bahçekapı şubesinden havale				9.800 E	
Basri Aktaş ve Halil İbrahim Ilıcasu					27.000 GM
Noter Şevki Pasinler					3.000 GM

Kaynak: BCA. 010.09.0.0.364.1114.4; BCA. 010.09.0.0.364.1113.2

İş: İş Bankası

Y: Yapı Kredi Bankası

A: Akbank

GM: Demokrat Parti Genel Merkezi

E: Emlak Kredi Bankası

V: Vakıflar Bankası

Z: Ziraat Bankası

NOT: 1956 yılında DP'ye yapılmış yardımlara ait kayıtlar arşivlerden bulunamadığı için, tabloda 1956 yılı için sütun açılmamıştır.

1954 yılında, İş Bankası haricinde, Akbank'taki 9071 no.lu DP hesabına, 10.000 TL, Osmanlı Bankası'ndaki DP hesabına, 18.498,50 lira yatırılmıştır. İş Bankası hesabına yatırılan bağışlar ile toplam 2.369.698,50 lira bağış toplanmıştır.¹⁰⁰⁶ 1955 senesinde ise toplam, 130.821,75 lira bağış toplanıldığı görülmektedir. 1956 senesinde ise partiye herhangi bir bağış olmamıştır. 1957 senesinde toplanan bağış miktarı ise, 2.713.500 liradır.¹⁰⁰⁷ Bu rakam DP Genel Merkezi'nin tüm gelirlerinin %83'nü oluşturmaktadır. 1958 yılında 88.073,52 lira ve 1959 yılında da 50.000 lira bağış toplanmıştır. Son olarak 1960 senesinde toplam, 8.812.000 liralık bağış toplanmıştır. Bu rakam DP Genel Merkezinin tüm gelirlerinin %95'ini oluşturmaktadır. Bağış adı altında toplanılan tüm paralar, dönemin iş adamlarından alınmıştır. Seçim seneleri haricindeki yıllarda (1955, 1958, 1959) toplanan paraların miktarı, 268.895,27 liradır. Bu rakama, parti merkezine ve yetkili kişilere makbuzsuz olarak elden teslim edilenler dâhil değildir.¹⁰⁰⁸ Ayrıca Tablo 10'da Türk Willys Ourland Fabrikaları A.O. Namına, Abdülmümin Zincirkıran'a verilmek üzere yatan 2.600.000 lira bağış değildir. DP'nin il, ilçe ve genel merkez parti teşkilatına verilmek üzere satın aldığı, 100 adet Jip'in Türk Willys Ourland Fabrikası'na ödenecek bedelidir.¹⁰⁰⁹ Seçim seneleri haricindeki yıllarda toplanılan bağış miktarı ile seçim senelerinde toplanılan bağış miktarı arasındaki uçurum, iş adamlarının gönüllü olarak bağış yapmadıklarının göstergesi olarak düşünülebilir. Çünkü seçim dönemlerinde, Başbakan Adnan Menderes ve görevlendirdiği kişiler, iş adamlarından partiye bağış yapmalarını talep etmişlerdir.

Adnan Menderes vermiş olduğu ifadesinde, özellikle seçim kampanyaları döneminde partimizi tutan zengin iş adamlarından yardım talebinde bulunduk fakat

¹⁰⁰⁶ **BCA. 010.09.0.0.364.1114.4**

¹⁰⁰⁷ **BCA.010.09.0.0.364.1113.2**

¹⁰⁰⁸ **BCA.010.09.0.0.314.1112.1**

¹⁰⁰⁹ **BCA.010.09.0.0.293.897.1**

ben şahsen bir baskıda bulunmadım ve bu işin nasıl yapıldığı hakkında bir bilgim yok. Bu işi yapması için, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'i görevlendirdim demiştir. Fakat Arif Özgen ise Başbakan'ın para toplama işi için sadece Medeni Berk'i değil, Hayrettin Erkmen ve Hasan Polatkan'ı da görevlendirdiğini ve bu kişilerin İzmir ve İstanbul'da yaptıkları temaslar sonucunda oluşturdukları, iş adamları listesini Adnan Menderese gösterip izahat verdiklerini söylemiştir.¹⁰¹⁰ Adnan Menderes'in bulunduğu statü itibarıyla iş adamlarından istemiş olduğu desteğin geri çevrilmesi, işlerinin aksamasını istemeyen pek çok iş adamı için pek mümkün değildir. Sahip olduğu yetki ve yaptırım gücü yeterli baskı unsuru olarak düşünülmelidir.

1954 seçimleri öncesinde Adnan Menderes, Ahmet Salih Korur'a İstanbul'daki iş adamı arkadaşı Kazım Rüştü Güven'den, seçim için yardım beklediğini söylemesini istemiştir. 1957 seçimlerinde de Ahmet Salih Korur, Güven'e tekrar partiye bağış yapması gerektiğini bildirmiştir. Güven, 100.000 liralık bir yardım yaptığını belirtse de Tablo 10'da Güven'in, 1957 seçimlerinde, Emlak Kredi Bankası'na 140.000 TL para yatırdığı görülmektedir. Ayrıca vermiş olduğu bir ifadesinde, *"Son kalem olan 10.000 lirayı ise Medeni Berk'in isteği üzerine kendisine verdim."* demektedir.¹⁰¹¹ Oysaki Başbakan Adnan Menderes, 1953 yılı sonlarında, Mersin ilinde verdiği nutukta, *"DP besleme bir parti, zorbalar partisi değildir."* ifadelerini kullanmıştır.¹⁰¹² Millî Güvenlik Başkanı olan Korur, ayrıca, 1957 seçimleri öncesinde Adana'ya gideceğini Adnan Menderes'e söylediğinde *"Gitmişken orada Nuri Has ve Ömer Ağa'yı (Ömer Sabancı) da gör selamlarımı söyle, onlar anlar."* şeklinde bir cümle kurduğunu söylemiştir. Yine Korur'un isteği sonucunda, Adanalı iş adamları Talip Aksoy ve Necip Tiryakioğlu da partiye yardımda bulunan iş adamlarındandır.¹⁰¹³

İş adamlarının, DP merkezine yapmış oldukları yardımların yanı sıra bulundukları illerdeki DP il ve ilçe teşkilatlarına da ayrıca yardım yaptıkları bilinmektedir. Tablo 8'de hangi şirketin ne kadar bağış yaptığı yer almaktadır.

Tablo 8: Demokrat Parti Alt Kademelerine Yapılan Bağışlar

¹⁰¹⁰ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

¹⁰¹¹ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

¹⁰¹² Zafer, 25.10.1953.

¹⁰¹³ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

Bağış Yapanlar	Bağış Tutarı	
T. Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ	11.502,66	TL
Kasımpaşa Un Fabrikası Türk LTD Şir.	1.345,02	TL
Ankara Palas Otelcilik AŞ	3.025,-	TL
Amasya Şeker Fabrikası AŞ	5.000,-	TL
Çukurova elektrik T.A.O.	1.500,-	TL
Elektrolitik Bakır ve Mamülleri AŞ	100,-	TL
Doğan Sağlık ve Sigortaları AŞ	45.000,-	TL
Türkiye Turizm Bankası AŞ	4.400,-	TL
Türkiye Vakıflar Bankası A.O.	58.280,-	TL
T.Sinai Kalkınma Bankası A.O.	21.250,-	TL
T.Halk Bankası AŞ	3.913,-	TL
T.Emlak Kredi Bankası	173.825,-	TL
T.C. Merkez Bankası	206.966,-	TL
T. Ticaret Bankası AŞ	93.871,-	TL
Şekerbank T.A.Ş	18.310,-	TL
Denizcilik Bankası T.A.O.	44.582,50	TL
Unilever- İş Ticaret ve Sanayi	8.325,-	TL
Unilever- İş (DP İst. İl İdare K.26/9/957	250.000,-	TL
Umumi Mağazalar T.A.Ş	4.660,-	TL
T. Şeker Fabrikaları AŞ	135.951,61-	TL
T. Petrolleri A.O.	25.993,87	TL
Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş	18.300,-	TL
Türk Tecim AŞ	972,50	TL
Milli Reasürans T.A.Ş	153.852,-	TL
Manisa Pamuklu Mensucat T.A.Ş	5.000,-	TL
Kütahya Şeker Fabrikası	5.000,-	TL
İpekiş	4.437,74	TL
Gima T.A.Ş	3.350,-	TL
Destek Reasürans	12.225,-	TL
Deniz Nakliyatı T.A.O.	475,-	TL
Bergama Tekstil	8.000	TL
Balıkesir Pamuklu Dokuma Ş. T.A.Ş	5.100,-	TL
Antalya Pamuklu Dokuma Ş. T.A.Ş	15.500,-	TL
Ankara Sinema İşleri	12,-	TL
Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş	1.120,-	TL
Ankara Sigorta	60.140,-	TL
Anadolu AT Sigorta Şirketi	156.575,47	TL
Adapazarı Şeker Fabrikası T.A.Ş	7.900,-	TL

Sular İdaresi	32.705,-	TL
İnan Sigorta Türk A. Sigorta Şir.	2.755,-	TL
Sümerbank İstanbul Şubesi	14.190,-	TL
Güven Sigorta Türk A. Sosyeteşi	97.640,-	TL
Hollants Bank Uni. N.V.	12.700,-	TL
Ziraat Bankası	5.000,-	TL
T. Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası	3.425,-	TL
Şeker Sigorta AŞ	9.330,-	TL
Banka Kommerçiyale İtalyana	5.100,-	TL
T. İş Bankası T.A.Ş	179.167,55	TL
Ray Sigorta AŞ	950,-	TL
Halk Sigorta	2.010,-	TL
Türkiye Kredi Bankası	1.200,-	TL
Gübre Fabrikaları T.A.Ş	200,-	TL
Pamuk Bank T.A.Ş	2.935,-	TL
Sanayi Sigorta T.A.Ş	500,-	TL
Etibank Beyoğlu Şubesi	30,-	TL
Türkiye İmar Bankası	3.085,-	TL
La Konkord	250,-	TL
La Fonsiyer	275,-	TL
Türk Ekspres Bankası	2.000,-	TL
Şark Sigorta	2.545,-	TL
İttihadi Millî TA Sigorta Ş.	1.425,-	TL
Ziraat Bankası İstanbul Şubesi	1.000,-	TL
Başak Sigorta T.A.Ş	500,-	TL
Doğan Sigorta T.A.Ş	5.450,-	TL
Esnaf Kredi Bankası	2.900,-	TL
İstanbul Bankası	1.750,-	TL
Norditers Sigorta AŞ	1.000,-	TL
Etibank İstanbul Alım Satım Şubesi	1.620,-	TL
Güneş Sigorta T.A.Ş	1.980,-	TL
Selanik Bankası	6.850,-	TL
Assicurazioni Generali	200,-	TL
Türkiye Genel Sigorta	200,-	TL
Etibank Karaköy Şubesi	50,-	TL
Ziraat Bankası Bahçekapı Şubesi	45,-	TL
İstanbul Umumi Sigorta T.A.Ş	1.500,-	TL
Demirbank	475,-	TL
İstanbul Halk Sandığı	1.895,-	TL

Ziraat Bankası Beşiktaş Şubesi	600,-	TL
Ziraat Bankası Beşiktaş Şubesi	100,-	TL
T. Ticaret Bankasında DP İl Balosu Tertip Heyeti adına Açılmış 5564 sayılı hesapta (Yukarıda yazılı olanlar haricinde)	399.550,98	TL
GENEL TOPLAM	2.393.044,40	TL

Kaynak: BCA.010.09.0.0.364.1113.2, s.28

4.1.1. Demokrat Parti'ye Yapılan Bağışlarda İş Bankasının Rolü ve İş Adamları

1950–1960 yılları arasında, her seçim devresinde (1954,1957,1960 yılları) başlatılan DP'ye bağış kampanyasının idaresi için, İş Bankası Genel Müdürleri görevlendirilerek ülkenin en büyük sermayeli kredi bankası olan İş Bankası'nın iş adamları üzerindeki etki ve nüfuzundan yararlanılmak istenilmiştir. Bazı İş Bankası Şube Müdürleri de bu iş için, İş Bankası'nın görevlendirilmiş olmasının, iş adamları üzerinde yeter derecede manevi baskı oluşturduğu kanaatinde olmuşlardır.¹⁰¹⁴

1957 seçimleri öncesinde, İş Bankası Genel Müdürü Üzeyir Avunduk, DP için para toplamak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Parti merkezinde, İş Bankası'ndaki odasında veya telif yerlerde yapmış olduğu görüşmeler sonucunda DP için para toplamış, bunları eski Türkçeyle yazılmış bir kâğıda not etmiş, makbuzları da dönemin İş Bankası Yeni Cami Şube Müdürü Mithat Tunç'a yazdırmıştır. Notları, makbuzları ve topladığı paraları kendi özel kasasında biriktirmiş, biriken paraları da İş Bankası Şubesindeki “**118643**” numaralı “Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanı” ismini taşıyan hesaba yatırmıştır. Bu hesaba toplam, 1.148.000 lira para girişi olmuştur.¹⁰¹⁵

118643 nolu hesabın ne şekilde işlediği, para ödemesi ve havalesi konusunda verilen emirlerde hangi insanın kullanıldığı, hesaba ait sirkülerin mevcut olup olmadığı, bu hesaptan çek ve havale yoluyla para alanların kimler olduğu ve aldıkları paraları ne maksatla kullandıkları, Üzeyir Avunduk'un DP adına topladığı paraların tamamını, hesaba yatırıp yatırmadığı ve eğer yatırmadıysa nerede kullanıldığı, Banka

¹⁰¹⁴ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

¹⁰¹⁵ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

müşterilerinden para toplarken banka nüfuzunun kullanılıp kullanılmadığı¹⁰¹⁶ aklımıza takılan ve elimizdeki verilerin yetersizliğinden dolayı cevaplayamadığımız sorulardır.

DP, 1954 ve 1957 yıllarında yaptığı gibi, 1960 yılında da yaklaşmakta olan seçimler dolayısıyla, iş adamlarından baskı veya rıza ile para toplayarak partinin propaganda giderlerini karşılamayı düşünmüştür. İş adamlarının, kendilerinden istenen bu paraları nakden veremediklerinde ise İş Bankası kredilerinden yararlanarak ödeyebildikleri görülmüştür.¹⁰¹⁷

İş Bankası eski Genel Müdürü Ahmet Dallı, 1960 yılında, İstanbul’da Yeni Camii Şubesi’nde, İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Halis Kaynar, Nihat Tunç, Yeni Cami Şubesi Müdürü Şevket Subaşı, Galata Şubesi Müdürü Ömer Emon ve Beyoğlu Şubesi Müdürü İzzet Çintav’ın katılımıyla bir toplantı yapıp, yaklaşmakta olan seçimler nedeniyle, DP’nin hazırlık masraflarını karşılamak için para toplanılmasını istediğini bildirmiştir. Hazırlamış olduğu listeden, para toplanacak kişi ya da şirketlerin isimlerini ve onlardan alınacak miktarları okuyarak, şube müdürlerine, bu isimleri tanışıklıkları doğrultusunda not ettirmiş ve bu paraları tahsil etmelerini emretmiştir. Ertesi gün de tespit edilen isimler, imzasız, tarihsiz ve numarasız bir şekilde oluşturulmuş listelere yazılarak, müdürlere iletilmiştir.¹⁰¹⁸ Ahmet Dallı ise ifadesinde, 30-40 iş adamının isimlerinin yazılı olduğu listenin, Medeni Berk tarafından kendisine verildiğini, bu listelerin altındaki “Not” bölümünü ise kendisi ilave edip, İstanbul’daki şube müdürlerine dağıttığını belirtmiştir. Ahmet Dallı, her ne kadar iş adamlarından para toplanılması esnasında hiçbirine baskı yapmadığını söylemiş olsa da gerek iş adamları Celal Umur, Mehmet Sipahioğlu, Niyazi Mutaş, İbrahim Kuman, Mahmut Nedim İrengün, Fuat Süren, Kamuran Sertel, Mehmet Kavala, Yaşar Pensoy’un kendilerine tehdit ve baskı uyguladığına dair ifadeleri, gerekse İş Bankası Genel Müdürü olması itibarıyla iş adamları üzerindeki nüfuzu, iş adamlarına maddi ve manevi baskı uyguladığının kanıtıdır. 1954 ve 1957 seçimlerinde ise bu görevi, İş Bankası’nın o zamanki genel müdürü olan rahmetli Üzeyir Avunduk yapmıştır.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁶ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

¹⁰¹⁷ **BCA.010.09.0.0.364.1115.4**

¹⁰¹⁸ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

¹⁰¹⁹ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

Bu çalışma sadece İstanbul'daki İş Bankası şubeleri ile sınırlı kalmayıp, İzmir, Ankara, Adana, (İskenderun dâhil) Müdürlüklerine de aynı şekilde iş adamlarının isimleri ya da şirketlerinin isimlerinin yazılı olduğu listeler gönderilmiştir. Listeler, Adnan Menderes'in emriyle, Medeni Berk tarafından hazırlanmış olup, İş Bankası Genel Müdürü Ahmet Dalı'ya gönderilmiştir.¹⁰²⁰ Adnan Menderes, her seçim devresinde, iş adamlarından toplanacak paralarla bizzat ilgilenmiş, İş Bankası'nın Genel Müdürünü de para toplama işi ile görevlendirerek, iş adamları üzerinde maddi ve manevi baskı uygulanmıştır. Bu durum, her seçim devresinde basına yansımış ve eleştirilmiş olmasına rağmen, para toplama işine son verilmemiştir.¹⁰²¹

Tablo 9: İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Halis Kaynar'a verilen, 1960 Senesinde, Demokrat Parti Adına Hangi İş Adamından Ne Kadar Para Topladığını Gösteren Liste.

Para Alınacak İş adamı veya Şirketin Adı	Talep Edilen Rakam	Tahsil Edilen Rakam
Antalya Nakliyat	200.000	100.000
Süleyman ve İbrahim Çehreli	25.000	0
(Nezih) Ulagaylar	25.000	25.000
Kartaltepe	100.000	50.000
Rıza Derviş ve Arkadaşları	50.000	0
Akosman Grubu	100.000	50.000
(Natuk) Birkan	100.000	50.000
Tektaş Afif	100.000	60.000
Dümeks Gurubu	200.000	200.000
Avni Şasa	25.000	0
Necdettin Şerbetçi	50.000	20.000
Türk Philips	100.000	0
Tevfik Tansal – Şehsuvar Menemencioğlu	50.000	0
TOPLAM	1.125.000	555.000

NOT:

Listedeki rakamlar asgari hadleri ifade etmektedir. Arttırılabilir.

İsimler de tahdidi değildir. Münasip göreceğiniz ilaveler yapılabilir.

Tahsilattan, isim ve miktar zikredilmek suretiyle, günü gününe, haberdar edilmemiz lazımdır.

¹⁰²⁰ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰²¹ BCA.010.09.0.0.364.1112. 1

(İcabında Telefonla)

İştirakten imtina edecekler hakkında da günü gününe, malumat verilecektir.

Tahsilat, Ankara Merkezi nezdindeki 5187 sayılı Genel Başkanlık Hususi hesabına alacak yazılacaktır.

Kaynak: BCA.010.09.0.0.364.1114.4

Tablo 10: İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Nihat Tunç'un 1960 Senesinde, Demokrat Parti Adına Hangi İş Adamından Ne Kadar Para Topladığını Gösteren Liste

Para Alınacak İş adamı veya Şirketin Adı	Talep Rakam	Edilen	Tahsil Rakam	Edilen
Arif Alp		100.000		0
Çokvaşvili Grubu		300.000		200.000
Dilberler Grubu (Dilberler Emlak Ticaret-Ötaş ve Zetip şirketleri olarak yatırımlar)		100.000		50.000
Ömer Avni Yel		100.000		25.000
Santral Dikiş		50.000		25.000
Demir Malzeme Ş.		100.000		10.000
Söker Lt. Feyyaz Söker		25.000		25.000
Niyazi Mutfak		50.000		25.000
<i>TOPLAM</i>		<i>825.000</i>		<i>360.000</i>

NOT:

Listedeki rakamlar asgari hadleri ifade etmektedir. Arttırılabilir.

İsimler de tahdidi değildir. Münasip göreceğiniz ilaveler yapılabilir.

Tahsilattan, isim ve miktar zikredilmek suretiyle, günü gününe, haberdar edilmemiz lazımdır. (İcabında Telefonla)

İştirakten imtina edecekler hakkında da günü gününe, malumat verilecektir.

Tahsilat, Ankara Merkezi nezdindeki 5187 sayılı Genel Başkanlık Hususi hesabına alacak yazılacaktır.

Kaynak: BCA.010.09.0.0.364.1114.4

Listenin altına düşülen notta görüldüğü üzere, listede yer alan iş adamlarından veya şirketlerinden alınacak rakamlar, belirlenmiş olan en düşük

rakamlardır. İstenildiği takdirde daha fazlası da alınabilecek, hatta listeye şube müdürlerinin uygun göreceği kişiler de ilave edilebilecektir. Yapılan tahsilatlarda, iş adamının ismi ve ödeme miktarı ile belirlenen paraları ödemek istemeyen iş adamları günü gününe İş Bankası Genel Müdürlüğü'ne bildirilecektir. Toplanan paralar, Ankara Merkez'deki 5187 sayılı "Genel Başkanlık Hususi Hesabına" alacak şeklinde geçirilecektir denilmektedir.

Şube müdürleri, kendilerine verilen talimatlara uygun olarak topladıkları paraları, 27.02.1960 - 04.05.1960 tarihleri arasında, Ankara Merkez Şubesi'ndeki 5187 numaralı hesaba yatırmışlardır. Ankara'daki 5187 no.lu hesaba, İzmir'den yatan paraların toplamı 1.550.000'dir. Her iş adamından tahsil edilen miktar ayrı bir listede gösterilmiştir.¹⁰²²

Her ne kadar, her iş adamı veya şirket için belirlenen rakamların asgari rakamlar olduğu ve onun altında para alınmaması istenilmiş olsa da uygulamada bazı iş adamlarının hiç para yatırmadığı, bazılarının da hükümetin gazabından çekindikleri için, kimileri bir miktar indirerek kimileri de tamamını yatırmak zorunda kalmışlardır.¹⁰²³ Zorunda kalmışlardır çünkü aksi takdirde iş yapmaları DP tarafından engellenmiştir. Şark Tütün Limited Şirketi sahibi Celal Umur ve İş Bankası İzmir Şube Müdürü Ömer Emon'un verdiği ifadeler, İş Bankası aracılığıyla, iş adamlarından nasıl zorla bağış toplanıldığına örnek olarak gösterilebilir. Celal Umur'dan, İş Bankası Genel Müdürü Ahmet Dallı tarafından 100.000 lira istenilmiş, Celal Umur'un bu rakamı vermeyeceğini bildirmesi üzerine, hemen (14.03.1960) telefonla İş Bankası İzmir Şubesi aranarak "*Şark Tütün'ün terhin ettiği tütünler mukabili bizden yeni bir talimat almadan tediye bulunmayınız.*" emri verilmiştir. Şirket, kesilen kredisini yeniden açtırmak için 16.03.1960 tarihinde, İş Bankası bünyesindeki 5187 sayılı DP hesabına 50.000 lira yatırmış ve 18.03.1960'ta, İzmir şubeye gelen telefonla, Şark Tütün'ün İş Bankası'ndaki kredisi açılmıştır.¹⁰²⁴

CHP'li olduğu bilinen iş adamları da aynı zorlamalara, tehditlere maruz bırakılarak yardım toplanılmıştır. Ragıp Sarı Mahmutoglu, Vehbi Koç, Mahmut Nedim İrengün bunlardan bazılarıdır.¹⁰²⁵ Bu zorlamalar, sadece banka kredilerinin kesilmesi şeklinde olmayıp yaptıkları işler ve yapacakları yatırımlarda önlerine

¹⁰²² BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰²³ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰²⁴ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

¹⁰²⁵ BCA.010.09.364.0.0.1112.1

birtakım engellerin çıkarılması şeklinde de olmuştur. Vehbi Koç, Hayat Hikâyem kitabında bu durumla ilgili üstü örtük bir şekilde de olsa bilgi vermiştir. Bir Koç şirketi olan Mobil Oil'den sağlanan, bakanlıkların benzin ihtiyacının, Vehbi Koç CHP'li olduğu için artık Mobil Oil'den alınmaması, Ankara Ticaret Odası Başkanlığı'ndan uzaklaştırılması, Divan Otel'in yapımına başlanıldığı zamanlarda yaşadığı sıkıntılar, Bursa'da açmayı planladığı konserve fabrikasıyla ilgili prosedürlerde yaşadığı zorluklar ve bunlar gibi daha birçok şeyde önüne birtakım zorluklar ve engeller çıkarılması bunlardan bazılarıdır.¹⁰²⁶ Bununla birlikte Koç Grubu'nun on yıllık DP iktidarı döneminde, 1954'te Türkay (Kav) ve Bozkurt Mensucat, 1955'te Arçelik, 1959'da da Otosan ve Turistik İşletmeler Anonim Şirketleri olmak üzere beş şirket kurduğu da görülmüştür.¹⁰²⁷ 1954 yılı ve sonrasında yapmış olduğu bu girişimlerde herhangi bir zorluk yaşamayışının nedenini, Vehbi Koç'un *“1950'den sonra Halk Partisi'ne milyonlar bağışladığım yolundaki söylentilerin hepsi yalandır. 1954 ve 1957 seçimlerinde, her iki partiye de yardım ettim. CHP'ye kayıtlı olduğum halde her zaman tarafsız kaldım.”*¹⁰²⁸ sözleriyle açıklamıştır. Bir siyasî parti üyesi olan iş adamının, üyesi olduğu partiye bağış yapması gayet tabiidir. Fakat aynı zamanda muhalefet partisine de bağış yapması zorunda kalmışlığın göstergesi olarak görülmelidir.

Türkiye İş Bankası'nda, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Bakanlar ve TBMM'deki DP üyesi milletvekillerinin etkisi ve nüfuzları ile bazı kişilere ve bu kişilerin ortak oldukları şirketlere krediler verildiği tespit edilmiştir.¹⁰²⁹ Bu kredilerin bazılarının, seçimler öncesinde DP'ye yardım amacıyla iş adamlarından istedikleri paraların temini için, kredi limitlerinin yükseltilmesi şeklinde olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin; Mahmut Nedim İrengün'ün Kâğıtçılık Şirketi'nin, 1960 Mart'ında, DP'ye yapmış olduğu 50.000 liralık bağışı, İş Bankası Yeni Cami Şubesi'nden, kendisine 100.000 liralık kredi açılarak ve bunun 50.000 lirasının yine, DP'nin İş Bankası'ndaki hesabına aktarılması suretiyle sağlandığı görülmüştür.¹⁰³⁰ Mahmut Nedim İrengün, verdiği ifadede, Medeni Berk'in iş adamlarının isimlerinin yazılı olduğu bir listeyi kendisine uzatarak: *“Beyefendi (Adnan Menderes) size 200.000 lira uygun görmüş, bunu partiye vermeniz lazımdır,*

¹⁰²⁶ Koç, a.g.e., (1983), ss.132-137

¹⁰²⁷ Koç, a.g.e., s. 148

¹⁰²⁸ Koç, a.g.e., s. 139

¹⁰²⁹ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰³⁰ BCA.010.09.0.0.364.1115.4

partiye yardım etmeniz bir tüccar olarak çok yerinde olacaktır.” dediğini söylemiştir. İrengün, borçlu olduğu için bu parayı ödeyemeyeceğini söylese de ertesi gün İş Bankası Genel Müdürü Ahmet Dallı’nın yanında buluşma önerilmiş, buluşmaya telefonla katılan Medeni Berk, 100.000 lirada anlaştıklarını söyleyerek, paranın en azından yarısını almaya çalışmıştır. Sıkı pazarlık ve Başbakan’ın araması sonucunda 50.000 lira ödemeyi kabul etmiş, onu da İş Bankası’ndan kredi çekerek yapabilmıştır.¹⁰³¹

Çoğu zaman da DP, devlet kurumlarını zarara sokmak pahasına da olsa bazı şirketlere destek çıkmış ve devletin parasını kullanarak yapmış olduğu iyilik karşılığında partiye bağış toplamıştır. 4 Ocak 1956’da kurulan Sait Dormen ve Ortakları Şirketi, bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. İthalat, ihracat, fabrika bayiliği ve komisyon işleri, her çeşit ziraat ve sanayi alet ve makineleri, yol inşaatı ve toprak hafif makineleri vs. ağır sanayiye ait makinelerin ithalat ve komisyonculuğu işlerini yapan Dormen şirketi, Amerikan Bucyrus-Erie Firması’nın ürünü olan ekskavatör¹⁰³² alımı işi için resmi olarak girişimde bulunmuştur. Şirketin yapmış olduğu bu girişim için, ödemesi gereken 5.000.000 liralık komisyon bedeli, Karayolları ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından ödenmiştir. Kendisine yapılmış bu yardım karşılığında da Dormen şirketi, DP’ye 7.3.1960 tarihinde 150.000 liralık bağış yapmıştır. Bu bağışı yapabilmesi için de şirkete, İş Bankası’ndan 500.000 liralık kredi limiti tanımlanmış, şirket bunun 400.000 lirasını kullanmıştır.¹⁰³³

Bazı şirketler DP’ye para göndermek üzere, kendilerine limit dışı ilaveler yapılarak kullanmış oldukları kredileri ödeyebilirlerken bazılarının da ödemelerini yapamadıkları için, aracı olan bankayı zorda bıraktıkları görülmüş, keyfi işlemin zararı bankaya kesilmiştir.¹⁰³⁴ Hatta iş adamlarının, senet kırdırarak ödemelerde bulundukları ve senetlerin zamanı geldiğinde bankaya ödeme yapmadıkları da olmuştur. Örneğin; Akiş Şirketi, DP’ye yapmak zorunda olduğu 250.000 liralık yardımı, 62.500 liralık 4 adet isme kesilmiş senedi (ciranta olarak Nuri Has

¹⁰³¹ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

¹⁰³² Ekskavatör: Alt kısım paletli, lastik tekerlekli veya kamyon şasili olan, üst kısımda tahrik motoru ve kumanda tertibatı bulunan, ön kısmında ise kazmayı sağlayan bir kepçesi bulunan iş makinesidir. Muzaffer Adıgüzel, “DSİ İşletmelerinde Koruyucu Bakım Yöntemlerinin (Çukurova Bölgesi) Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi İçin Öneriler”, **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Makinaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Adana, 2010, s. 16.

¹⁰³³ **BCA.010.09.0.0.364.1115.10**

¹⁰³⁴ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

görülmektedir) kırdırarak elde ettiği parayı, 19.03.1960 tarihinde, DP'ye göndermiş, senetlerin vadesi geldiğinde de senetlerin ticarî bir işlemle ilgisi olmadığını, senet bedellerini zor karşılığında DP'ye gönderdiğini bildirerek ödemek istememiştir. Bu senetler Adana'da kırdırılmış, İskenderun'a gönderilmiştir. Transtürk Şirketi ise DP'ye verdiği paraları, bonoları kırdırarak ödediğini, bu nedenle bonoların vadesi geldiğinde ödeyemeyeceğini bildirmiştir.¹⁰³⁵

Vermiş olduğumuz örnek olaylar, seçimler öncesinde, DP'nin, Türkiye İş Bankası gibi ülkenin en büyük bankasının müdürleri aracılığıyla, iş dünyasından para toplamaya çalışması, parayı ödemeyenlerin derhal merkeze bildirilmesi gerektiğini yazan tehditkâr not ilavesi, hükümetin elinin iş adamlarının ne derecede üzerinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca İş Bankası'nın, o günün şartlarında bile 1 milyar 5 yüz milyon liralık plasmana¹⁰³⁶ sahip bir banka olarak iş adamlarının üzerindeki nüfuzunu küçümsemek gerekir.¹⁰³⁷

Aşağıda yer alan Tablo 11'de İş Bankası'nda bulunan 5187 numaralı DP hesabına iş adamlarının 1960 yılında yatırdığı paralar gösterilmektedir

Tablo 11: 1960 Yılı İş Bankası'ndaki 5187 No.lu Hesaba Para Yatıran İş Adamı-Şirketler.

1960 YILI İŞ BANKASINDA Kİ 5187 NOLU HESABA PARA YATIRAN İŞ ADAMI-ŞİRKET ADI	TARİH	M U A M E L E	
		BORÇ	ALACAK
İbrahim Emirgil'den	27.02.1960		25.000
Altunel Kardeşler'den	27.02.1960		50.000
Rıza İncekara'dan	03.03.1960		25.000
Atman İnşaat Ltd.Şti. adına Celal Gündoğdu'dan	04.03.1960		25.000
Yakup Soyugenç'ten	04.03.1960		50.000
Bozkurt Mensucat Sanayi AŞti. 'den	05.03.1960		100.000
İplik Dokuma ve Boya Apre Fabrikaları T.A.Ş (Raif Dinçkök)	05.03.1960		100.000
Westing House'den Seyit Yusuf Karagözoğlu Halefleri Nuri Seyit Karagözoğlu ve Ortakları Firmasından	10.03.1960		50.000
Sait Dormen ve Ortakları Koll. Şti.den	10.03.1960		150.000
Rıza İncekara'dan	11.03.1960		25.000
Tanat Ticaret AŞti. Den	11.03.1960		100.000
Türk San. Ve Tic. AŞ ve Endüstriyel T.A.Ş Firmaları namına	11.03.1960		25.000

¹⁰³⁵ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰³⁶ Plasman: Bankaların müşterilerine açtıkları kısa vadeli kredilerden fiilen kullanılmış olan kısımdır. Bknz. Candan İlter, "Ticaret Bankalarında Kısa Vadeli Kredi Değerlendirmesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1986.

¹⁰³⁷ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

Mücahit Büktaş'dan			
Pifizer İlaçları AŞ	11.03.1960		100.000
Kemal Geçol Firması	11.03.1960		50.000
Kula Mensucat Fabrikası A.Şti.'den	11.03.1960		200.000
Sunel Ticaret T.A.Ş Hacı Ahmet Tatari Firmasının'dan	11.03.1960		50.000
Unilever İş Ticaret ve Sanayii Türk Ltd. Şti.	14.03.1960		150.000
Yapı ve Kredi Bankası (İştirakleri Dahil)	14.03.1960		500.000
Dumeks Ticaret T.A.Ş	14.03.1960		200.000
İktisadi ve Sanayi Tesisat ve İşletme A.Şti. namına Ali Naki Erenyol	14.03.1960		100.000
İnter Makinaları AŞ (Hilmi Bayındırlı)	14.03.1960		25.000
Sperer Freres ve Şüreası A.Ort.	14.03.1960		100.000
B.A.Gomel ve Şürekası Komondit Şti.	14.03.1960		25.000
258 No.lu Firmadan	14.03.1960		50.000
General Elektrik T.A.Ş	14.03.1960		100.000
Türkiye Tütünleri AŞ	14.03.1960		50.000
Santral Dikiş Sanayii AŞti'den	15.03.1960		25.000
Osmanlı Bankası	15.03.1960		200.000
Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş	15.03.1960		200.000
Tikveşli Hakkı Havadarlı ve Kardaşları'ndan	15.03.1960		50.000
İzmir Pamuk Mensucatı T.A.Şti.'den	15.03.1960		200.000
Mustafa Somuncu'dan	15.03.1960		25.000
Turyağ Türkiye Yağ ve Mamulâtı AŞti.	16.03.1960		100.000
Akbank T.A.Ş	17.03.1960		250.000
Vahram Gesar ve Ort.	17.03.1960		15.000
Arı İnşaat AŞti.	17.03.1960		50.000
Eczacıbaşı'ndan	17.03.1960		50.000
Maneir Mahmut Nedim İrengün Kâğıtçılık Ltd	17.03.1960		50.000
Birtaş Birleşik Endüstri ve Ticaret A.Şti.	17.03.1960		60.000
İ.E. Kimya Evi T.A.Şti.	17.03.1960		25.000
Demir ve Malzeme Ticaret AŞti.'den	17.03.1960		10.000
Refik Bezmen'den	17.03.1960		50.000
Tarnstürk Şirketleri Grubu tarafından	17.03.1960		250.000
Mehmet Ali Alevli'den	18.03.1960		50.000
Mengerler T.A.Ş	18.03.1960		50.000
Hatay Yağları T.A.Ş	18.03.1960		100.000
Simtaş Sinema İşleri	18.03.1960		10.000
Cemil Alevi	19.03.1960		50.000
Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayii	19.03.1960		200.000
Emin Özgürden	19.03.1960		100.000

Ahmet Sıpmaz'dan	19.03.1960		500.000
Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri AŞti.	19.03.1960		500.000
Paktaş Pmuk Ticaret ve San. AŞti.	19.03.1960		75.000
Talip Aksoy'dan	19.03.1960		25.000
Akiş T.A.Ş'den	19.03.1960		250.000
Milli Mensucat T.A.Ş	19.03.1960		250.000
Ersoylar'dan	19.03.1960		100.000
Şark Tütün Ltd. Şti.	19.03.1960		50.000
Sarper Çorapçılık Ticaret ve Sanayi AŞti.	19.03.1960		25.000
Natuk Birkan	19.03.1960		25.000
Kartalpe Mensucat Fabrikası T.A.Ş	19.03.1960		30.000
Zetip Zeytinburnu İplik Fabrikası AŞti.	19.03.1960		15.000
ATAŞ Örne Sanayii AŞti.	19.03.1960		10.000
Dilber kardeşler Müessesası Tuhafiye AŞti.	19.03.1960		15.000
Emlak ve Ticaret AŞti.	19.03.1960		10.000
Mihael Çıkvaşvili ve Ortakları Eshama Münkasem Kom. Şti.	19.03.1960		200.000
Birleşik Sanayi ve Ticaret T.A.Ş Adına Şevket Filibeli'den	21.03.1960		200.000
Söke Ticaret Ltd. Şti.	21.03.1960		25.000
Ömer Avni Yel'den	21.03.1960		25.000
Cerrahoğulları Umumi Nakliyat Vapurculuk Ticaret AŞti.	21.03.1960		100.000
Tegenso Ticaret Ltd. Şti	22.03.1960		40.000
Türmasan Türkiye Madeni Sanayi AŞti.	22.03.1960		10.000
Burla Biraderler Grubu	23.03.1960		100.000
Cemil Alevli'den	24.03.1960		50.000
Unver Ticaret Ltd. Şti.	24.03.1960		25.000
Topçuoğlu Müessesesi Muhittin Topçuoğlu ve Ortakları	26.03.1960		50.000
Antalya Umumi Nakliyat Türk AŞti.	26.03. 1960		100.000
Türkiye Garanti Bankası	28.03.1960		80.000
Necdettin Şerbetçi'den	28.03.1960		20.000
186 Nolu Firmadan	28.03.1960		50.000
Miskavilerden	28.03.1960		25.000
M.Şellefyan Haydar Kaymak Grubu	01.04.1960		100.000
Tansever Ticaret A. Ortaklığı	04.04.1960		50.000
Sabahattin Solakoğlu'na Mikrofon Bedeli Olarak Ödenen	05.04.1960	15.380	
Pakiş Lastik Fabrikası Namına Mustafa Hekimoğlu	05.04. 1960		5.000
Anadolu Anonim Türk Sigorta Şti.	07.04.1960		60.000
Nuh Ticaret ve Sanayi AŞti.	08.04.1960		25.000
Arkom Ticaret Ltd. Şti.	08.04.1960		5.000
Abdi Fuat Akev ve Şürekası	09.04.1960		30.000

Bekercan Tic. Ltd. Ş.	09.04.1960		25.000
Güven Sigorta T.A.Ş	11.04.1960		50.000
PTT İdare Meclisi Azası Rıfat Öçten'e	12.04.1960	20.000	
Niyazi Mutaftan	15.04.1960		25.00
M. Kavala'dan	16.04.1960		200.000
Vehbi Koç'dan	22. 04.1960		500.000
Türk Willys Ourland Fabrikaları A.O. Namına Abdülmümin Zincirkıran'a	29.04.1960	2.600.000	
Hasan Atıl'dan	04.05.1960		10.000

Kaynak: BCA.010.09.0.0.364.1114.4

5187 numaralı hesabın dokümanına baktığımızda, hesaptan 05.04.1960 tarihinde, Sabahattin Solakoğlu'na 15.380 lira; 12(13-14).04.1960 tarihinde PTT İdari Meclisi Rıfat Öztan'a 20.000 lira ve 29.04.1960 tarihinde Willy Jip Şirketi temsilcisi Abdülmümin Zincirkıran'a 2.600.000 lira ödeme yapıldığı görülmektedir.¹⁰³⁸

1960 senesinde, yaklaşmakta olan seçimler öncesinde yapılan kampanya esnasında, Medeni Berk, Kara Yolları, Su İşleri, İller Bankası, Petrol Şirketi, Emlak Kredi Bankası Genel Müdürlerini, iş ilişkileri olan müteahhitlerden para istemeleri için görevlendirmiştir. Müteahhit İbrahim Emirgil, bunu doğrular bir şekilde şunları söylemiştir: *“Ben inşaat müteahhidim, işleri takip için İmar Vekâletine gidip gelirim. Bir gün gene vekâlette iken Vekil Medeni Berk beni çağırarak uzun uzadıya DP'nin methiyelerini yaptıktan sonra seçimler için bize yardım et 25.000 lira ver dedi.”* Bu durum, iş adamlarının nasıl bir manevi baskı altında olduklarının açık bir göstergesidir.¹⁰³⁹

Tablo 12'de adları bulunan pek çok armatörden de önemli miktarlarda paralar toplanılmıştır. Medeni Berk'in talebi üzerine, Armatör Avni Meseretçioğlu'nun hazırladığı liste, yine Medeni Berk tarafından, İstanbul Defterdarı Şefik Yur'a verilmiştir. Kendisine: *“Listede isimleri yazan armatörlerden DP için para alacağız, sen bunların mali durumlarını bilirsin, çünkü vazifen icabı senelik kar beyannameleri senden geçmiştir, bunların durumları hakkında malumat ver ona göre miktarları ben tespit edeceğim.”* denilmiştir.

¹⁰³⁸ BCA.010.09.0.0.364.1114.4

¹⁰³⁹ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

Tablo 12: Türkiye İş Bankası'ndaki 4146 No.lu "Demokrat Parti Genel Kurulu Hesabına Yapılan Bağışlar

Makbuz Numarası	Yatırılân Miktar	Yatıran İş Adamı veya Şirket Adı.
239601	50.000	Ahmet Cömert
239602	50.000	Borsa Türk Anonim Şirketi
239603	20.000	Mehmet Nuri Sabuncu
239604	25.000	Sadıkzade Ruşenoğulları
239605	5.000	Agop Çubukçuyan
239606	50.000	Mihael Çıkvaşzili ve Oğulları
239607	10.000	Pensoy Ltd. Şti.
239608	5.000	Güven Mensucat Ltd.
239609	5.000	Remzi Peker
239610	25.000	Kemal Salih Sel
239611	10.000	Kemal Salih Sel
239612	5.000	Tevfik Osman Tatari
239613	10.000	Mehmet Kramancı
239614	30.000	Mümtaz Fazlı Taylan
239615	40.000	Jontof Kohen
239616	10.000	Ragıp Sarımahmutoğlu
239617	20.000	Mehmet Kavala
239618	40.000	Burla Biraderler
239619	15.000	Emniyet Manifatura
239620	50.000	Avni Meserretoğlu
239621	20.000	Mithat Nemli
239622	40.000	Dilber Kardeşler
239623	30.000	Bakır Sanayii T.A.O.
239624	50.000	Dumeks Ticaret T.A.O.
239625	25.000	Yakup Soyugeneç
239626	10.000	Derbi Lastik Fabrikası
239627	50.000	Nejat ve Ferruh Verdi
239628	50.000	Türk İntern A.O.
239629	20.000	Tam İş T.A.O.
239630	5.000	Mustfa Somuncu
239631	20.000	Berkcan Müessesesi
239632	15.000	Şerbetçi Müessesesi
239633	5.000	Osman Yanal
239634	15.000	Sami Hisarlı ve Cemal Hünel
239635	20.000	Mengenler Müessesesi
239636	5.000	Ege Petrol
239637	5.000	E. Laytner Müessesesi
239638	5.000	Erol
239639	5.000	Hamamcıoğlu
239640	8.000	Kafra
239641	8.000	Kavi
239642	5.000	Otokar
239643	10.000	Ototürk
239645	5.000	Pekin Ltd.
239646	12.000	Otomak
239647	15.000	Sıtkı Koçman
239648	10.000	Şükrü Doğan
239649	7.000	Tevfik Yılmaz

239650	10.000	Türk American Derneği
322301	15.000	İlyas Kapuano
322302	30.000	Pensoy ve Ortakları Yasef Papo ve Güven Şirketi
322303	20.000	Sait İbrahim Esi
322304	20.000	Nigo Kavuris
322305	15.000	Tatko T.A. Ortaklığı
322306	6.000	İzzet Akosman
322307	5.000	Mihel Suraski ve Ortakları
322308	30.000	Antalya Umumi Nakliyat AŞ
322309	5.000	Oto Dizel Cemil Mukyes
322310	5.000	Aziz İsvan
322311	10.000	Çiftkur T.A. Ortaklığı
322312	8.000	Haydar Faysal Tarhan
322313	25.000	Arif Alp
322314	25.000	Ruşen Sat Müessesesinden
322315	5.000	Nepton Ziraat Sanayii ve ticaret T.A.Ş
322316	5.000	Şaşati Müessesesinden
322317	100.000	-----
322318	2.500	Yako Benyas
322319	10.000	Arslan Çimento Şirketi
322320	5.000	İstanbul Manifaturacılar T.A.Ş
322321	10.000	Transtürk Limited şirketi
322322	2.500	Hakkı Demir
322323	5.000	Konstantin Sedenko
322324	5.000	Türkiye Tütünleri T.A.Ş
322325	2.500	Celal Umur
322326	5.000	Hasan Kozluca
322327	2.500	Nazım Zeki Ekemen
322328	5.000	Hippokrat Sabbardes
322329	2.500	Vangel Haydopulos
322330	5.000	Kimon Potamidis
322331	5.000	Transtürk T.A.Ş.
322332	10.000	Hulki Rıfat Edin
322333	1.000	Murat Demirhan
322334	2.000	Lütfiyan ve Narlıyan
322335	5.000	Ardases Bezaz
322336	2.500	Gaspar Gasparyan
322337	1.500	Maksut Papazyan
322338	5.000	Agop Dermen
322339	5.000	Arşak Fangoşyan
322340	5.000	Kezali Kerope
322341	2.000	Türk Avrupa Ltd.
322342	100	Kunter Kardeşler
322343	5.000	V. Kundakçıyan
322344	5.000	L. Bohçalıyan
322345	1.000	V. ve H. Dumlu
322346	1.000	Hayk artan ve Nubat Celalyan
322347	500	M. Özdiyarbekir
322348	500	Enekçıyan
322349	2.500	G. Zambak
322350	500	V.Şeftir ve D. Cuber
239501	50.000	Kula Mensucat T.A.Ş
239502	50.000	Turyağ A. Ortaklığı

239503	5.000	Süleyman Ferit Eczacıbaşı
239504	10.000	Yahya Kerim Beyden
239505	10.000	Haydar Dünder
239506	25.000	Ahmet Tatari
239507	25.000	Türk Sanayi ve Ticaret AŞ
239508	10.000	B.A. Gomel ve Şürekası
239509	25.000	----
239510	100.000	Ali Haydar Albayrak
239511	10.000	Ticaret ve Sanayi Kontuarı
239512	100.000	Vehbi Koç
239513	100.000	Doğan Sağlık ve Sigortaları AŞ
239514	200	Hovagimyan (Aletual)
239515	3.000	Öziş Ecza Deposu
239516	10.000	Vahram Gesar ve Ort.
239517	10.000	Aram Hıdıryan
239518	500	H. A. Kuyumciyan
239519	1.000	V. Ağacan ve V. Ohenezyan
239520	2.000	K. Malhas Halefi A. Mahlas
239521	1.000	Tifyap T.A.O. (Kasapyan)
239522	2.000	---
239523	2.500	İbrahim Tarhan
239524	25.000	Unilever Ltd. Şti.
239525	7.500	Arşemidis Müessesesi
239526	5.000	Aktaş için Adil Özciyaz
239527	50.000	Birtaş T.A.Ş.
239528	5.000	Suhafazlı taylan
239529	15.000	İzmir Manifatura T.A.Ş
239530	3.498,50	Nuri Sevil
239531	50.000	Bille Siradan
239532	50.000	Heri jiro
239533	8.000	Recai Tarımer
239534	50.000	Nuri Has
239535	50.000	Hacı Ömer Sabancı
239536	50.000	Nuri Has
239537	20.000	Birmak Ticaretevi
239538	6.000	DP İzmir Konak Parti Başkanlığı
Toplam	947.198,50	

Kaynak: BCO.010.09.0.0.364.1115.3

Merkez soruşturma kurulu, 22 Ağustos 1960'ta yapmış olduğu araştırmalar sonucunda verdiği kararda, DP'nin iktidarda kalmak için, Makyavelist anlayışla her türlü yola başvurdıklarını, yaklaşan seçimleri kaybetmemek için vicdanları ve vatandaşın oyunu para ile satın alma yoluna gittiklerini ve sadece üyelerin aidatları ile beslenen bir siyasî partinin mali imkânlarının buna yeterli olmayacağı için, iktidarda olmanın verdiği kudret ve nüfuzu kullanarak, çeşitli maddi ve manevi

baskılar ile ülkedeki iş adamları ve bazı işletmeleri haraca bağladıklarını belirtmiştir.¹⁰⁴⁰

Tablo 10, 11 ve 12 de görüleceği üzere, İş Bankası'nın tüm organları aracılığıyla, tek taraflı bir bankacılık anlayışıyla, iktidardaki partiye ölçsüz yardım yaptığı gözlemlenmektedir

4.1.2. İş Bankası İştirakleri Tarafından Demokrat Parti'ye Yapılan Yardımlar (Teberrular)

İş Bankası'nın seçimler öncesinde iş adamı ve onlara ait şirketlerden DP adına topladığı yardım paraları haricinde, iştirakleri tarafından DP için yapılan yardımlar da vardır. Tablo 13'te, İş Bankası'nın iştiraklerini ve 1950-1960 yılları arasında yıl yıl ne kadar yardımda bulundukları yer almaktadır

Tablo 13: İş Bankası İştiraklerinin Demokrat Parti'ye Yaptığı Yardım ve Teberrüler.

ŞİRKETİN İSMİ	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	YEKÜN
Adapazarı Şeker Fab. T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	1.000	500	5.000	1.400	7.900
Amasya Şeker Fab. AŞ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000	-	5.000
Anadolu AT Sigorta Şirketi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	156.575
Ankara AT Sigorta Şirketi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	69.140
Ankara Palas Otelcilik AŞ	-	-	-	-	-	-	-	3.000	-	25	-	3.025
Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş.	-	-	-	-	220	-	-	300	-	600	-	1.120
Ankara Sinema İşleri T. Ltd.Ş.	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	12.
Antalya Pamuklu Dokuma S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	7.500	-	3.000	5.000	15.500
Balıkesir Pamuklu Dokuma S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.100	5.100
Bergama Pamuk İp.ve Dok.S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.000	5.000	8.000
Bursa Kaplıcaları T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çukurova Elektrik T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.500
D.B. Deniz Nakliyat T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	475
Destek Reasürans T.A.Ş.	-	1.300	1.315	1.260	1.000	1.500	-	50	2.300	2.700	800	12.225
Ege Elektrik T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elektrik Tech.İmalatı T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elektrolitik Bakır (RABAK)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
General Elektrik T.A.O.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100.000	100.000
Gıda İhtiyaç Maddesi (GİMA)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.700	650	3.350
İpekış Mensucat T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.414
İzmir Çimento Fb. (ÇİMENTAŞ)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200.000	200.000
İzmir Metalurji Fab. T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Süt İpliği Çuval ve Kanaviçe Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karaman İplik ve Pan. Mene S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁰⁴⁰ BCA.010.09.364.0.0.1112.1

Kasımpaşa Un Fab. T. Ltd. Ş.	5	400	80	125	115	-	-	150	-	470	-	1.345
Kepez Meyve Sebze Kons. T.A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya Şeker Fabrikası AŞ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000	5.000
Konya Çimento Sanayii T.A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kültür Yayınları-İş T. Ltd. Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madeni İnşaat İşleri T. A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maden Arama ve Etüt Ltd. Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manisa Pamuk ve Mensucat T.A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000	5.000
Mili Reasürans T.A.Ş	450	4.190	4.817	3.525	4.450	4.370	3.150	104.450	6.950	13.950	3.550	158.852
National Mukayyit Kasa T.A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Paşabahçe Ticaret Limited Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
T.Tecim Anonim Şirketi	5	22	705	125	115	-	-	-	-	-	-	972
Türkiye Çimento San. T.A.Ş	-	-	-	-	700	100	500	2.100	850	3.700	10.350	18.300
Türkiye Petrolleri AŞ	-	-	-	-	-	-	-	200.	4.000	2.450	19.343	25.993
Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ	3.000	2.255	5.270	10.265	18.000	19.150	6.750	11.700	6.050	40.851	12.100	
Türkiye Şeker Büroları	300	100	-	-	-	160	-	-	-	-	-	135.951
T. Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11.502
Uludağ Verem Senatoryumu T.A.Ş	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Umumi Mağazalar T.A.Ş	50	300	300	350	600	100	-	350	25	1.750	775	4.660
Unilever İş Tic. Ve Ş.T.Ltd. Ş.	-	-	180	830	200	850	-	251.060	1.300	2.405	151.500	408.325
Denizcilik Bankası T.A.O	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44.582
Denizli İktisat Bankası AŞ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İşçi Kredi Bankası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Osmanlı Bankası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şekerbank T.A.Ş	-	-	-	-	1.025	500	-	60	11.150	6.100	9.475	18.310
Türk Ticaret Bankası AŞ	1.800	1.450	3.900	2.720	11.180	5.026	3.675	4.860	5.980	3.6570	16.710	93.871
T.C Merkez Bankası	4.804	8.725	10.250	13.100	14.300	26.850	9.000	27.775	19.400	53.162	19.600	205.956
Birleşik Tasarruf ve Kredi Bnk.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
T. Emlak Kredi Bankası A.O.	1.125	3.530	7.345	4.250	11.800	22.300	6.950	12.150	21.700	41.900	40.750	173.800
T. Halk Bankası AŞ	199	229	155	495	345	265	-	-	225	500	1.500	3.913
T.Sinai Kalkınma Bankası AŞ	-	275	300.	1.150	1.275	3.250	1.000	1.800	1.000	10.900	300	21.250
T. Vakıflar Bankası A. O.	-	-	-	-	1.200	1.200	2.030	11.950	7.750	21.700	12.450	58.280
T.Turizm Bankası AŞ	-	-	-	-	-	-	-	150	1.000	3.000	250	4.400
Yapı ve Kredi Bankası AŞ	-	-	-	-	100.000	-	-	500.000	25.000	20.000	500.000	1.145.000

Kaynak: BCO.010.09.0.0.364.1114.4

2.897.020

208.966

3.133.608

1950-1960 yılları arasında, İş Bankası'nın iştirakleri tarafından toplam 3.133.608 liralık yardımda bulunduğu tespit edilmiştir. Tablo 13'e göre bu

yardımların en büyüğü 1.145.000 lira ile Türkiye'nin ilk özel bankası olan Yapı Kredi Bankası tarafından yapılmıştır. Bankanın kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı Kazım Taşkent ve Yönetim Kurulu Üyeleri Kemal Türkömer ile Enver Bakır'ın ifadelerine göre bu yardımların 1954 yılında yapılan 100 bin lirasının ve 1957 yılında yapılan 500 bin lirasının, Üzeyir Avunduk'un, bankanın Yönetim Kurulu Başkanı olan Kazım Taşkent'ten talebi üzerine, 1960 yılında yapılan 500 bin liranın ise Adnan Menderes'in selamını getiren Ahmet Dallı'nın talebi üzerine yapıldığını söylemişlerdir. Ayrıca Kazım Taşkent, bu taleplerin yerine getirilmemesi halinde bankanın birtakım baskılarla karşılaşabileceği, keza 1950 yılından itibaren normal dışı bir denetlemeye tabi tutulmak suretiyle kısmen bunu yaşadıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, DP'ye yardımların yapıldığı yıllarda, banka hissedarları tarafından diğer siyasi partilere de yardımlar yapıldığını fakat bunların zorlama olmaksızın, kişilerin şahsi istekleri doğrultusunda yapıldığını belirtmiştir.¹⁰⁴¹ Şunu da bilmek gerekir ki, Kazım Taşkent, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP'den IX. Dönem Manisa Milletvekili seçilerek parlamentoya girmiş, 16 Şubat 1953 tarihinde de milletvekilliğinden istifa etmiştir.¹⁰⁴² Tablo 13'e baktığımızda, Yapı Kredi Bankası'nın DP'ye yaptığı bağışların, 1954 yılından itibaren başladığı görülmektedir.

Yine Şeker Bank, Türk Ticaret Bankası, Merkez Bankası, T. Emlak Kredi Bankası, T. Halk Bankası, T. Sınai ve Kalkınma Bankası, T. Vakıflar Bankası, T. Turizm Bankası gibi devlet bankalarının da her yıl düzenli para göndermesi dikkat çekici bir durumdur. Devlet bankalarının, DP'ye yaptığı yardım toplamı 579.780 liradır. Türkiye Emlak ve Kredi Bankası Müdür Yardımcısı Nazif Böğrü, DP iktidarı boyunca bankanın yapmış olduğu toplam 173.800 liralık yardımın, Başbakan Adnan Menderes adına Medeni Berk ve Ahmet Salih Korur'un Banka Genel Müdürü'nü arayıp ısrarlı tahrikleri ve sıkı pazarlıklar sonrasında yapıldığını söylemiştir.¹⁰⁴³ Bunun yanı sıra, Emlak ve Kredi Bankası Genel Müdürü Fikret Aktekin de, Ankara DP İl Başkanlığı'na, İl Başkanı Mehmet Akın'ın ısrarları doğrultusunda, 30.000 liralık bir ödemede bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁴⁴ Diğer bankalardan alınan yardım paralarının da aynı yollarla temin edildiği kuvvetle muhtemeldir.

¹⁰⁴¹ **BCA.010.09.0.0.364.1114.1**

¹⁰⁴² **TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt: II, s.584

¹⁰⁴³ **BCA.010.09.0.0.364.1114.3**

¹⁰⁴⁴ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1/28**

Yapı Kredi Bankası'ndan sonra ikinci en yüksek bağış ise bir İş Bankası ve Lever Brothers ortaklığı olan, "Unilever İş Tic." tarafından yapıldığı görülmektedir. Ortaklığın kurulduğu yıl olan, 1951 yılından sonra, DP'ye düzenli ödemelerde bulunmuş ve toplamda 408.325 lira bağış yapmıştır.¹⁰⁴⁵ Yabancı sermayeli olan ve merkezleri de yurt dışında bulunan Unilever İş Ticaret ve Sanayi ve onun gibi olan Turyağ ve Santral Dikiş Sanayi'den, istekleri dışında alınan paralar nedeniyle, yurtdışındaki itibarımızın da zedelendiği göz ardı edilmemelidir.¹⁰⁴⁶

Bir İş Bankası iştiraki olmasa da Akbank ve Garanti Bankası da DP'ye yardımda bulunan kurumlardır. Akbank'ın tüm şubeleri aracılığıyla, 1950-1960 yılları arasında, DP'ye yapmış olduğu yardımların toplam miktarı 8.535,50 liradır. Bunun haricinde, Medeni Berk'in ısrarlı talepleri doğrultusunda, Genel Müdürlük bünyesinden, 14.03.1960 tarihinde, 250.000 liralık bir ödeme daha yapılmıştır. Bu paralar, DP Genel Başkanlığı'nın Ankara İş Bankası'ndaki, 5187 sayılı hesabına yapılmıştır. Ayrıca DP Genel Merkezinin, Akbank'ta bulunan 9071 no.lu hesabına, 1955 yılında, Adana BOSSA T.A.Ş tarafından 1.500 lira, 1955 yılında Adana Güney Sanayi T.A.Ş tarafından 50.000 Lira, 1958 yılında Adana Bossa T.A.Ş tarafından 15.000 lira bağış olarak paralar yatırılmıştır.¹⁰⁴⁷ Garanti Bankası, kendisinden nakit olarak alınan 104.425 liralık bağışın yanı sıra, 1960 senesinde, yaklaşmakta olan seçimleri öncesinde, Medeni Berk'in bankanın Genel Müdürü olan Cabir Selek'ten, Garanti Bankası'nın iştiraki olan Garanti İnşaat Şirketi'nin İstanbul Belediyesi'nden alacağı olan 6,5 milyon liranın ödenebilmesi şartının, DP'ye yapacakları 100.000 liralık bağışa bağlı olduğunu söylemesi neticesinde ve yapılan pazarlık sonucunda, 80.000 liralık bir bağış daha yapmak zorunda bırakılmıştır.¹⁰⁴⁸

Sermayesinin %55'i hazinenin olan Emlak Kredi Bankası, DP'ye, iktidarda kaldığı süre boyunca toplamda 173.800 lira bağışta bulunduğu Tablo 13'te görülmektedir. Bunun yanı sıra, Emlak Kredi Bankası, DP İl Teşkilatı'nın organize ettiği balo ve konserler için, zorunlu olarak bilet alma şeklinde, 1956'da 5.000, 1958'de 10.000 ve 15.000 şeklinde 2 kalemde, 1959'da 10.000, ve 1960'ta toplamda 30.000 liralık yardımda bulunmuştur. Banka Müdürü Hikmet Aktekin, kendilerinden talep edilen rakamların çok daha yüksek olduğunu, pazarlıkla bu rakamlara

¹⁰⁴⁵ **BCA.010.09.0.0.364.1114.3**

¹⁰⁴⁶ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

¹⁰⁴⁷ **BCA.010.09.0.0.364.1114.2**

¹⁰⁴⁸ **BCA.010.09.0.0.364.1112.1**

düşürebildiklerini ayrıca belirtmiştir.¹⁰⁴⁹ Yine birer amme müessesesi olan Sümerbank 242.926 lira, İşçi Sigortaları Kurumu da toplam 70.950 lira bağışta bulunmuşlardır. Bu kurumların, DP'nin 1951 yılında çıkarmış olduğu 5830 sayılı kanuna göre, herhangi bir siyasî partiye yardım yapması suçtur.¹⁰⁵⁰ Kanun maddesi şöyle söylemektedir: “*Genel, katma ve özel bütçeli idarelerle belediyeler, köyler ve İktisadî Devlet Teşekkülleri ve müesseseleriyle sermayesinin yarısından fazlası devlet veya amme hükmi şahısları tarafından temin edilen müesseseler ve umumi menfaatlara hadim dernekler hiçbir suretle siyasî partilere bedelsiz menkul ve gayrimenkul mal terk ve teberru veya bu malların intifasını bedelsiz olarak tahsis edilemezler ve bağlı oldukları hükümler dışında satış yapamazlar.*”¹⁰⁵¹ DP, meclise verdiği önergede, CHP'nin iktidarda kaldığı dönemde bu kurumlardan maddi destek sağlamasının hukuk dışı olduğunu, mecliste hararetli bir şekilde savunarak bu kanunu çıkarmış olmasına rağmen, maalesef ki aynı hataya kendisi de düşmüştür.

4.1. 3. İş Bankası Başvekâlet Hesabı

İş adamı hükümet ilişkileri ile doğrudan ilgili olmamasına rağmen, İş Bankası ile DP arasındaki ilişkiler ile bağlantılı olarak görülen Başvekâlet Hesabı'nın, ne şekilde kullanıldığı ile ilgili ulaşılan bilgilere kısaca değinilmiştir. İş Bankası'nda, 2918 sayılı “T.C. Başvekili Başvekâlet” isimli bir hesap daha vardır. Bu hesap, örtülü ödenekten beslenmektedir. Bu hesaba sadece, 1959 senesi içerisinde, Başbakanlık örtülü ödeneğinden 6.500.000 lira aktarılmış ve hesabın idaresi için de Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur görevlendirilmiştir. Hesaptan herhangi birine ödeme yapılacağına, Ahmet Salih Korur'un imzalı talimat mektubu gerekmektedir. Bu hesaptan yapılan ödemeler, kimi zaman üzerinde ödeme yapılacak kişilerin isimleri olan ve bankaya talimatla gönderilen listeye, kimi zaman 40.000-50.000 liralara halinde Ahmet Salih Korur'un hesabına geçilerek, zaman zamanda çekle yapılmıştır. Çekle yapılan ödemelerde, alıcı kişi yerine çek numarası yazılmıştır. Fakat maliye müfettişliği, çeklerin altıda yazan adreslerden ödemelerin kimlere yapıldığını tespit etmiştir.¹⁰⁵²

Örtülü Ödenek Hesabından;

¹⁰⁴⁹ BCA.010.09.0.0.364.1114.3

¹⁰⁵⁰ BCA.010.09.0.0.364.1112.1

¹⁰⁵¹ A.g.z.c., Dönem 9, 07 Ağustos 1951, İnikat: 110, Celse: 1, Cilt: 9, s:665

¹⁰⁵² BCA.010.09.0.0.364.1114.4 .s.7.

1. Başbakan Adnan Menderes'in İsviçre'deki oğlu Mutlu Menderes'e her ay 1100-1700 İsviçre Frank'ının Türk Lirası karşılığı bu hesaptan ödenmiştir.¹⁰⁵³
2. "Konur" soyadını taşıyan bir kısım şahıslara, her ay muntazam olarak para ödenmiştir.
3. Muzaffer Ersü'nün¹⁰⁵⁴ karısına Ataköy Sitesi'ne yatırılmak üzere, 45.000 lira verilmesi kararlaştırılmış fakat bu para 27 Mayıs Askeri Darbesi'ne kadar hesaptan çekilmemiştir.
4. Fatin Rüştü Zorlu'nun, İran seyahatinde kullanması amacıyla 5.000 lira verilmiştir.
5. İstanbul'daki o dönemin meşhur kuyumcu ve antika mağazalarına büyük miktarlarda ödemeler yapılmıştır.
6. Milletvekillerine, avukatlara, bakanlara, devlette çalışan bir kısım memura düzenli olarak para ödenmiştir.
7. Bazı valilere büyük paralar ödenmiştir.
8. Galatasaray Lisesi, Kız Teknik Olgunlaştırma Enstitüsü'ne, düzenli olarak paralar ödenmiştir. (Bazı yakınlarının okul taksiti olabileceği düşünülmüştür.)

Bunların yanı sıra 2918 numaralı bu hesaptan DP ve kabine üyelerine, 1958,1959,1960 senelerinde paralar ödenmiştir.

Yine DP üyelerinin tavsiyeleri üzerine, İş Bankası'nın geçici ve daimî kadrolarında, çalışmak üzere, bazı kişiler yerleştirilmiştir.¹⁰⁵⁵ Bu kişilerin çalışıp çalışmadıkları bilinmemektedir. Ayrıca bunlar haricinde bazı kişilere de İş Bankası'nda hiçbir iş görmedikleri halde, açıktan ücret verildiği de bilinmektedir. Her ay 1500 ile 4000 lira arasında değişen miktarlarda ücret alan bu kişilerin, İş Bankası'nda herhangi bir unvanı da yoktur.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵³ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4 .s.8**

¹⁰⁵⁴ Muzaffer Ersü, Başbakanlık özel kalem müdürüdür. 1959 yılında Adnan Menderes ile birlikte Londra'ya giderken meydan gelen uçak kazasında hayatını kaybeden 3 kişiden biridir. Diğer 2 kişi Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık ve Basın Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu'dur.

¹⁰⁵⁵ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4 .s.8** Bu kişilerin isim listesi belgenin 19. Ek'inde yer almaktadır. Fakat erişime açık değildir.

¹⁰⁵⁶ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4 .s.9** Bu kişilerin isim listesi belgenin 20. Ek'inde yer almaktadır. Fakat erişime açık değildir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YÜKSELEN İŞ ADAMLARI VE İŞ ADAMI HÜKÜMET İLİŞKİLERİNDE ÖRNEK OLAYLAR

5.1. Demokrat Parti Döneminde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri

DP döneminde iş adamlarının yükseliş hikâyeleri, Türkiye’de sanayi ve ticaret alanında en çok işletmenin, dolayısıyla da iş adamının yer aldığı İstanbul, Ankara ve İzmir şehirleri örnekleminde ele alınarak aktarılmıştır. Bu üç il haricinde, Adana ili de DP hükümetleri döneminde, iş adamı hükümet ilişkileri bağlamında değinilmesi gereken örnekler barındırdığı için ayrıca yer verilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Örneklem olarak aldığımız illerdeki iş adamları içerisinden, DP döneminde, gerek partinin ekonomi politikalarını iyi değerlendirdikleri için gerekse parti ileri gelenleri ile kurdukları pozitif ilişkiler nedeni ile işletmelerini büyütmiş iş adamlarına yer verilmiştir.

5.1.1. İstanbul Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri

DP iktidara geldikten sonra, iş adamlarına kayda değer oranda devlet desteği sağlayarak, özel sektörün yatırımlarının artmasına ortam yaratmıştır. Bu desteği verirken iktidarın beklentisi, yatırımların hepsinin sanayi sektörüne olması doğrultusunda olsa da, Türk iş adamlarının daha çok ara mallarına, ithalattan sağlanan hafif tüketim mallarına ve montaj sanayiine daha çok ilgi gösterdikleri görülmektedir.¹⁰⁵⁷ Bunun nedeni olarak, bazı ürünlerin üretim, ihracat-ithalat gibi işlemlerinin devlet veya devletin yetki verdiği belli kişilerin tekelinde olması, ülkenin kalkınması için gerekli olan iktisadi politikalar belirlenmeye çalışılırken ortaya çıkan istikrarsızlıklar, ekonomik buhranlar ve II. Dünya Savaşı yıllarının getirdiği belirsizlikler görülebilir. Tabii bu durumlar, iş adamlarının ülke ekonomisine güvenmesine engel olmuş ve sanayi yatırımları yapmaları konusunda kaygılandırmıştır.¹⁰⁵⁸ Tüm bu ekonomik kaygılara rağmen, günümüzde faaliyet

¹⁰⁵⁷ Avcioğlu, a.g.e., s. 729.

¹⁰⁵⁸ Buğra, *Devlet...*, s.16.

göstermeye devam eden 465 işletme, 1951-1961 yılları arasında, kurulmuştur. Girişim sayısının bu denli yüksek olmasından olsa gerek, bu yıllar Türk özel teşebbüsünün altın çağı olarak da kabul edilmiştir.¹⁰⁵⁹

Raif Dinçkök, DP döneminde sanayiciliğe atılıp 1951'den 1954'e kadar 4 senede 5 fabrika açmış bir iş adamıdır. Ailesi mübadele ile Selanik'ten İzmir'e göç etmiş, küçük çaplı ticaret işleri ile uğraşmıştır. Raif Dinçkök, İstanbul Ticaret Lisesi'ni bitirdikten sonra iş hayatına atılmış, 1934-1942 yılları arasında, Ankara'da, giyim ve tekstil üzerine taahhüt işleri yapmıştır. 1943'te İstanbul'a gelmiş, Sultan Hamam'da kumaş ticareti yaparken, 1951 de Aksu Tekstil Fabrikası'nı kurarak sanayiciliğe başlamıştır. Sanayi Bankası'ndan aldığı kredi ile tekstil fabrikası sayısını arttırmıştır.¹⁰⁶⁰ Bakırköy'de kurduğu Aksu Tekstil Fabrikası, kaliteli kadın kumaşı imal ederken, Eyüp'te kurduğu Dinarsu Fabrikası, kaliteli erkek kumaşı üretmiştir. Topkapı'da açtığı üçüncü fabrika olan Piramit'te, pamuk ipliği üretimi yapmış; dördüncü fabrikası olan Dinkal'ı Eyüp'te açarak yün ipliği imalatı yapmaya başlamıştır. Tekrar beşinci fabrikası olan Bakırköy'deki Alish Fabrikası'nda da yün ipliği üretimi yapmıştır. 1954 yılına gelindiğinde, Raif Dinçkök, 45 yaşında 5 fabrikası olan, milyoner iş adamlarından biri olmuştur.¹⁰⁶¹ Daha sonrasında kimya ve enerji sektörlerine de atılarak günümüzün önde gelen sanayicileri arasında yerini almıştır.

Musevi İş Adamı Jak Kamhi de DP döneminde, iş dünyasında yükselerek sanayiciliğe adım atan iş adamlarındandır. Jak Kamhi, Yıldız Teknik Üniversitesi'nden İnşaat Mühendisi olarak mezun olduktan sonra, Bebek İstinye, Dolmabahçe Maçka yolunun yapımında ve Ankara 19 Mayıs Stadyumu'nun inşaatında çalışmıştır. Daha sonra yurt dışı bağlantılarının iyi olması ve 6 dil bilmesi nedeniyle, kendisine bir ofis açıp dönemin müteahhitlerine, iş adamlarına yurtdışından malzeme temin ederek, bir nevi aracılık ve danışmanlık işi yapmaya başlamıştır. Hacı Ömer Sabancı'nın Muzafer Budak ile ortak olduğu inşaat şirketinin Adana'daki tesislerinin yapımında, ayrıca Samsun'daki sigara fabrikası inşaatında gerek duyulan malzemelerin temininde, onların danışmanlıklarını

¹⁰⁵⁹ Erdoğan Soral, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara İdari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974, s. 38-39.

¹⁰⁶⁰ İSO, a.g.e., ss. 76-83.

¹⁰⁶¹ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1954.

yapmıştır. Hatta fabrika inşaatında kullanılacak pencere profilini üretmek için, 1951’de Profil Demir Fabrikası’nı açmış ve marka ismini “PROFİLO” koymuştur. 9 senede 700 çalışanı olan büyük bir işletme haline gelmiş olan şirket, AEG ile anlaşıp Türkiye’nin ilk buzdolabı, çamaşır makinesi, süpürge imalatı işlerini yapmıştır.¹⁰⁶² Marshall Yardımları ile gelen para ile Kamhi’nin fabrikasında yaptırılan çelik silolar, ona güzel kazanç sağlamış ve sıçrama olanağı yaratmıştır.¹⁰⁶³

Türkiye’nin sayılı iş adamlarından biri olan Hacı Ömer Sabancı, her ne kadar ilk adımlarını CHP döneminde atmaya başlamış olsa da DP döneminde açtığı Bossa ile Türkiye’nin önemli sanayi yatırımlarından birini kurmuş ve önde gelen milyonerlerden olmuştur. Hacı Ömer Sabancı, Adana’ya Kayseri’den gelmiş bir pamuk işçisi iken, biriktirdiği para ile pamuk alıp satarak ticarete yönelmiştir. Daha sonra bir çırçır fabrikası kurup Avrupa’ya pamuk ihraç etmeye başlamıştır. Pamuk çekirdeğinden yağ elde eden Ermeni Gladi, pamuk çekirdeğinin kilosuna 2 kuruş bile vermediği için, önce onun çırçır fabrikasını almak istemiş, satmak istemeyince yanına kendi fabrikasını kurmak için harekete geçmiştir. 1938 de 200.000 liraya Nebati Yağlar Fabrikası’nı kurmuştur. Makinalar Almanya’dan geldiği için ve savaş döneminde ithalat şartları çok zor olduğu için, ancak 1944 yılında faaliyete geçebilen fabrika, savaş döneminde en önde gelen ihtiyaç malzemesi olan yağ üretimini yapmaya başlamıştır. Onlarla rekabet edemeyen Gladi, 1947’de fabrikasını Hacı Ömer ve arkadaşlarına satarak ülkeyi terk etmiştir. Adana’da yaptığı otel, sinema, gazino, çırçır fabrikası gibi yatırımlar ile adım adım yükselmeye başlayan Ömer Sabancı, 1942’de Muzaffer Budak İnşaat Şirketi ile ortaklık kurarak, Anıtkabir’den üniversitelere, kara yollarından, fabrikalara kadar pek çok devlet işi almış, Türkiye’nin dört bir tarafına yayılmaya başlamıştır. İnşaat Malzemeleri Şirketi, İnşaat Malzemeleri Fabrikası, Akbank, 1951’de Bossa Tekstil Fabrikası gibi pek çok milyonluk yatırımlarla Türkiye’nin önde gelen iş adamları arasında yer almıştır.¹⁰⁶⁴

Bir diğer iş adamı da İbrahim Bodur’dur. Çanakkale’de bakkal dükkânı işleten babası, İbrahim Bodur’u Robert Koleji’ne gönderip kendisi de İstanbul’a taşınarak tütün ticareti işine girişmiştir. İbrahim Bodur, koleji başarıyla bitirip, lisans eğitimini Amerika’da tamamladıktan sonra, sanayiciliğe ilk adımı, babası Hasan

¹⁰⁶² İSO, a.g.e., ss. 126-132.

¹⁰⁶³ Sönmez, **Holdingler...**, s. 244.

¹⁰⁶⁴ Uysal, a.g.m., **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1954.

Bodur ve Balıkesir'in önemli iş adamlarından Şeref Eğinlioğlu ile birlikte atmıştır. 1951 yılında, Bodur-Eğinlioğlu Edirnekapı Pamuk İpliği Fabrikası'nı kurup, fabrikanın başına Sümerbank'ta yetişmiş Turan Sümbül'ü genel müdür yapmıştır. 1956'da, Çanakkale Valisi olan İhsan Sabri Çağlayangil'in teşviki ile Çanakkale Çan'da bir seramik fabrikası kurmak için kolları sıvar. O yıllarda, ülkede döviz krizi olmasına rağmen, fabrikanın makinelerini seramikte dünya lideri olan Çekoslovakya'dan getirtmiştir. Böylece, 1958 yılında, Türkiye'nin ilk seramik karo fabrikası açılmış olur.¹⁰⁶⁵ Çanakkale Çan, çok iyi bir hammadde kaynağına sahiptir ve ayrıca enerji için bölgede bol miktarda Linyit de bulunmaktadır. Bu nedenle, 1935 yılında hazırlanılan 5 yıllık kalkınma planının içerisinde, seramik fabrikası projesi yer almaktadır fakat savaş nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir. İbrahim Bodur'un hazırlamış olduğu proje, DP hükümeti tarafından kabul edilmiş ve fabrikanın yapımı için, TSKB'den güzel bir kredi imkânı da kendisine sağlanmıştır. Aynı zamanda, Etibank'ta şirkete ortak olarak alınmış, üretilen elektrik sigortaları porselenleri Etibank ve TEK'e satılarak güzel bir birikim elde edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Bu birikimler Kale Grubu'nun farklı alanlarda da yatırımlar yaparak, günümüz Türkiye'sinin devleri içerisine girmesine ön ayak olmuştur.

İş Adamı İhsan Mermerci de DP döneminde adını duyurmuş milyonerlerdendir. 18 yaşında manifaturacılık yaparak ticaret hayatına atılmış, ithalat yapmış, 1945'te manifatura işinin yanında inşaat malzemeleri ithalatı işine de girişmiştir. 1955'te, Bakırköy'de, Akfil Tekstil Fabrikası'nı kurarak ticaretten sanayiciliğe geçiş yapmıştır. Vehbi Koç'un kız kardeşi Adile Hanım ile evlenmiş ve Mehmet Ata Mermerci, Sadullah Sefa Mermerci, Ahmet Süha Mermerci isminde üç oğlu olmuştur. Üçüncü kuşağa bile yetecek milyon dolarlık servet bırakmıştır.¹⁰⁶⁷

Diğer bir iş adamı Fikret Evyap 1957'de, DP döneminde İstanbul Silahtarağa'da açtığı fabrikası ve piyasaya sürdüğü Arko markası ile profesyonel anlamda Türkiye piyasasında söz sahibi olmaya başlamıştır. İlk olarak babası Mehmet Rıfat Evyap'ın, 1927'de Erzurum'da, ordunun sabun ihtiyacını karşılamak amacıyla başlayan temizlik sektöründeki serüvenleri, 1943'te İstanbul'a taşınmaları ile sıfırdan başlamıştır. İstanbul'da, önce Vaniköy'de sona Tahtakale'de, 1957'de

¹⁰⁶⁵ İSO, a.g.e., ss. 44-51.

¹⁰⁶⁶ Sönmez, **Holdingler...**, ss.259-262.

¹⁰⁶⁷ Uysal, a.g.m., **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1954.

Silahtarağa'da daha da geliştirerek kurduğu işletmeler, günümüzde Tuzla'da, Mısır'da, Malezya'da, Ukrayna'da kurduğu dev tesisleriyle dünya piyasasına hâkim bir konuma gelmiştir. Arko, Duru, Fax, Sanino, Aktivex, Evybaby markalarının üreticisidir.¹⁰⁶⁸

DP döneminin, milyoner iş adamlarından birisi de İlhami Söker'dir. Babası PTT'de memur olduğu için, çocukluk dönemine rastlayan savaş yıllarında çok yokluk görmüş, o yıllarda babaları tüccar olan gayrimüslim okul arkadaşlarının zenginliğini gördüğü için de büyüdüğünde tüccar olmayı kafaya koymuştur. Memur olmasını isteyen babasına rağmen, evden kaçarak, bir Yahudi ile hurda gemi alıp, parçalayıp satma işine girişmiştir. İlk olarak savaşta kullanılan Amerikan denizaltı takip gemilerini alıp parçalamıştır. Sonrasında, 1954'e kadar gerek batan gemiler gerek maliyeden aldığı gemiler olmak üzere, yaklaşık 100 tane gemi alıp parçalamıştır. Hurda demirleri de İtalya, Romanya, Yugoslavya, Macaristan'a ihraç ederek ülkeye döviz kazandırmıştır. Daima, Balat'taki işinin başında bulunan, Cihangir ve Erenköy'de geniş arazilere sahip olan milyoner bir iş adamıdır.¹⁰⁶⁹

Necmettin Bitlis de DP zamanında, sanayiciliğe soyunmuş iş adamlarındandır. Bitlis'ten Malatya'ya göç etmiş, sonra da İstanbul'a gelip Sultan Hamam'da Musevi bir ortak ile kumaş toptancılığı yapan bir tüccarın oğludur. Kendisi de II. Dünya Savaşı yıllarında sattıkları kumaşları, dokuma tezgâhlarında dokutturmaya başlamış ve iyi para kazanmıştır. 1955 yılında, Almanların kurduğu fakat savaş nedeniyle 1939 da kilit vurup gittiği boya apre fabrikasının yanına, Şark Mensucat Fabrikası'nı kurarak sanayiciliğe adımını atmıştır. 1961'de, İsrailli iş adamları ile anlaşıp Polisan Tutkal Fabrikası'nı açmış, 1975 Kıbrıs Savaşı döneminde, ortaklarının hisselerini de satın alarak aile şirketi haline getirmiştir. Günümüzde Şark Mensucat Fabrikası, Polisan Boya ve Kimya Fabrikaları, İnşaat Şirketi, sahip olduğu 7000 dönüm arazide yaptığı tarım faaliyetleri ile milyarder iş adamlarından biri haline gelmiştir.¹⁰⁷⁰

Dönemin bir başka ilaç sektörü milyoneri de Hasan Derman'dır. Aslında eczacılık fakültesi bitirmiş olan Hasan Derman, Şark Ecza Deposuna daktilocu

¹⁰⁶⁸ İSO, a.g.e., s.112-117.

¹⁰⁶⁹ Uysal, a.g.e., **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1954.

¹⁰⁷⁰ İSO, a.g.e., ss. 34-43.

olarak girmiş, daha sonra bu depoyu, 1939 yılında Kemal Atabay'la birlikte yabancı sahiplerinden satın alarak DP döneminin milyoner iş adamlarından biri olmuşlardır.¹⁰⁷¹ 1955'te Kemal Atabay, Tophane İlaç Fabrikası'nda ilaç üretimine başlamış, 1967'de, Acıbadem Atabay İlaç Fabrikası'nı açmış, sonra da fabrikayı Gebze'ye taşıyarak günümüze kadar büyüyerek gelmiştir.¹⁰⁷²

DP dönemi milyonerlerinden bir diğeri, Muhlis Emek'tir. Babası Mudanya'da sandık emeklisidir. Babasını kaybedince, ailesinin geçimini sağlayabilmek için, eniştesinin verdiği para ile önce Zonguldak'ta bakkal dükkânı açmış, sonra da İstanbul'a gelerek, Rağbet Ambarında gümrük memuru olarak çalışmıştır. İş öğrendikten sonra, 1937'de, Emek Ambarında kendi adına bir ambar açarak ticarete atılmıştır. 1954 yılına kadar, aradan geçen 17 senede, Tarabya'da yarım milyonluk bir köşk, Divan Oteli yolunda apartman, Bakırköy'de iki ev, Galata'da bir satış şubesi ve bir boru fabrikası¹⁰⁷³ (Almanlarla ortak) sahibi olmuştur. Halen daha ithalat işleri yapmaktadır.

Erensan'ın kurucusu, İş Adamı Mesut Eren, DP döneminde, sıfırdan başlayarak önce milyonerliğe sonra milyarderliğe yükselmiştir. Manisa'dan İTÜ Mühendislik Fakültesi'ni kazanınca, okumak için İstanbul'a gelmiştir. Burada, sonraki yıllarda, siyasette önemli noktalara gelecek olan Necmettin Erbakan, Mehmet Turgut gibi önemli isimlerle birlikte eğitim almıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra, kısa bir süre memurluk yapmış fakat daha sonra memuriyeti bırakarak, küçük bir yazıhane açıp kalorifer tesisatı yapma işine girişmiştir. İlk olarak, evini ipotek ettirmek suretiyle, bankadan aldığı teminat mektubu ile İstanbul Üniversitesi'nin 90.000 liralık kalorifer tesisatı işini almıştır. Daha sonra, 1956 yılında, henüz imalat atölyesi bile yokken, bankadan aldığı 7500 liralık teminat mektubu ile Manisa Kadın Akıl Hastanesi kalorifer tesisatı ihalesini almıştır. Zamanla üretim atölyesini ve fabrikasını kurmuş ve günümüzde pek çok ülkeye birinci kalite kalorifer kazanları ihraç eden bir marka haline gelmiştir.¹⁰⁷⁴

DP döneminin milyoner iş adamı Sadık Bigat, İstanbullu, hali vakti yerinde bir ailenin oğludur. Macaristan'a üniversite okumaya gittiğinde, cihan harbinin

¹⁰⁷¹ Uysal, a.g.m., **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1954

¹⁰⁷² <https://www.winally.com/2020/04/koklu-atabay-turkiyenin-degeridir/> Erişim Tarihi 12.06.2020

¹⁰⁷³ Uysal, a.g.m., **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1954.

¹⁰⁷⁴ İSO, a.g.e. ss. 104-111.

başlaması nedeniyle sıkıntılar çekmiş, okul bitip Türkiye'ye gelince, Millî Kantariye Şirketi'nde çalışmış, Ayvalık'ta ticaret ve imalat işleri ile uğraşmış fakat iflas etmiştir. Sonrasında Sümerbank Fabrikaları'nın kuruluşunda organizatörlük, Kayseri ve Ereğli Bez Fabrikaları'nın genel müdürlüğünü yapmıştır. Son olarak tekrar ticarete atılmış ve Mensucat Santral Fabrikası açarak hedeflediği milyonlarına kavuşmuştur.¹⁰⁷⁵

İş adamı Asım Kibar, ilk atılımını DP döneminde, Kayseri'de kurulan, "Orta Anadolu" isimli fabrikada hissedar olarak yapmıştır. 1953'te kurulan bu fabrikada, 1964'te yönetim kuruluna seçilmiş, 1970'te fabrika ortaklığından ayrılıp, İstanbul'da önce demir ticaretine başlamış, birkaç yıl sonra da kendi Galvaniz Fabrikası'nı açmıştır. Sonrasında çelik, alüminyum, otomobil fabrikaları açarak günümüzde Türkiye'nin en çok ihracat yapan dördüncü şirketi haline gelmiştir.¹⁰⁷⁶

Borusan Holding'in kurucu Asım Kocabıyık'ta, DP döneminde Sanayi Bankası'ndan almış olduğu kredi ile fabrikasını kurmuş, tüccarlıktan sanayiciliğe geçerek milyoner olmuştur. Babası Ahmet Kocabıyık'ın, köyde bakkal dükkânı ile başlayıp, sonra Afyon'da ticaret işine girişmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'a gelerek demir-çelik işine girişip, İstikbal Ticaret'i kurması ile başlayan tüccarlık serüveni, Asım Kocabıyık'ın 1958'de Borusan'ı açıp koltuk demiri imalatını yapmaya başlamasıyla sanayiciliğe dönüşmüştür. Borusan Holding, günümüzde, çelik, lojistik, distribütörlük ve enerji sektörlerinde yatırımları olan, yıllık 7 milyar dolar ciroya ulaşmış bir şirket haline gelmiştir.¹⁰⁷⁷

DP döneminde sıfırdan yükselen, iş adamı İzzet Özilhan, Kayseri'nin Develi ilçesinin, Pusatlı köyünde dünyaya gelmiş, babasının bakkal dükkânında çalıştığı için de okulu bırakmak zorunda kalmıştır. Bir süre sonra İstanbul'a gelen aile, Tepebaşı'nda bir bakkal dükkânı tutarak aynı işi burada yapmaya devam etmiştir. Daha sonra, Tahtakale'de tanıştığı Kâmil Yazıcı ile ortak olup, DP'nin ithalat serbestliği politikasından yararlanarak, motor ithalatına başlamışlardır.¹⁰⁷⁸ Böylece iki ortak, 1950 yılında, Anadolu Grubu'nun temelini atmıştır. Motor ithalatından montaj sanayisine, Efes Pilsen birasının üretimine, enerji sektöründen (AES

¹⁰⁷⁵ Uysal, a.g.m., Cumhuriyet, 23 Ekim 1954.

¹⁰⁷⁶ İSO, a.g.e., ss. 142-151.

¹⁰⁷⁷ A.g.e., ss. 152-157

¹⁰⁷⁸ İSO, a.g.e., ss. 202-209.

Elektrik), Gayrimenkul (AND), otomotiv, tarım, market, kırtasiye, restoran, sigorta sektörlerine kadar uzanan geniş bir faaliyet sahasına sahip olan grup, günümüzde 19 ülkede 80 şirket, 66 üretim tesisine ulaşmışlardır.¹⁰⁷⁹

Uşaklı İsmet Sözen, doktor olup 1958’de sağlık sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak için sanayiciliğe geçmiş, günümüzde ise Dünya’daki pek çok ülkeye kan torbası ihraç etmektedir.¹⁰⁸⁰ İş Adamı Ahmet Hamdi Topbaş’ın dedesi, Konya’dan İstanbul’a gelip, Sultan Hamam’da kumaş ticareti yapmaya başlamıştır. Babası Hulusi Topbaş ise 1950’de, Eyüp Bahariye’de bulunan Mensucat Fabrikası’nı Sadıkoğulları’ndan satın alarak sanayiciliğe atılmıştır. Yünlü Kumaş, Battaniye fabrikalarının yanı sıra, inşaat sektöründe ve perakende sektöründe BİM ortaklığı ile iş yaşamına devam etmektedirler. Aile olarak daima iktidar partilerini destekledikleri dikkati çekmektedir. DP döneminde Baba Hulusi Topbaş DP’yi desteklemiş, abi Eymen Topbaş Turgut Özal ile yakın arkadaş olup ANAP kurucularından biri olmuştur. Ahmet Bey de AKP’nin politikalarını ve yatırımlarını desteklemektedir.¹⁰⁸¹ Sıfırdan başlayarak milyoner olan iş adamlarından birisi de Mehmet Zorlu’dur. 1953 yılında, Denizli Babadağ’da Zorlu Mensucat’ı açıp, evlerde bulunan dokuma tezgâhlarına fason iş yaptırarak ticaret hayatına başlamıştır. 1960 Askerî Darbesi’nde iflas etmiş olsa da yeniden toparlanıp önce satış mağazaları açarak sonra da Bursa’da, İstanbul’da tekstil fabrikaları açarak tül, çarşaf, yatak örtüsü gibi ev tekstil ürünleri üretilip, ihraç etme noktasına gelmiştir. Günümüzde Taç, Linens, Vestel gibi markaların sahibi olmanın yanı sıra, enerji, inşaat, gayrimenkul, maden sektörlerinde de yatırımları olan, dev bir holding haline gelmişlerdir.¹⁰⁸²

DP döneminde milyoner olan, birikimlerini sanayiciliğe geçiş yaparak katlayan iş adamlarının hayat hikâyelerine baktığımızda, ülkemizdeki büyük sanayi ve ticaret işletmelerinin kurucularının aslında, küçük tüccar ve memur kökenli oldukları dikkatimizi çekmektedir. Buna dayanarak diyebiliriz ki, Türk girişimci sınıfının hemen hemen hiçbiri büyük toprak sahibi, çiftçilikten gelme kişiler değildir.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁹ Anadolu Grubu <https://www.anadolugrubu.com.tr/genelbakis/1/9/biz> Erişim Tarihi: 07. 07.2020

¹⁰⁸⁰ İSO, a.g.e., 222-227.

¹⁰⁸¹ A.g.e., ss. 236-244.

¹⁰⁸² A.g.e., ss.256-265. ;

¹⁰⁸³ Buğra, Devlet..., s. 42.

5.1.2. Ankara Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri

Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olarak kabul edilen Ankara, savaş yıllarında genellikle silah yapım atölyelerinin bulunduğu, küçük bir kasaba görünümündedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi olmasıyla birlikte, büyük bir yapılanma içerisine girmiş, inşaat, gıda, sanayi ve giyim sektörlerinde üretim tesisleri kurulmaya başlanmıştır. Sanayi Teşvik Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte, sanayileşme hız kazanmış, 1932 -1941 yılları arasında, Ankara'da toplam 312 iş adamı, bu kanundan yararlanarak fabrikasını kurmuş ya da yenilemiştir.¹⁰⁸⁴ II. Dünya Savaşı yılları, pek çok iş adamı için biraz zorlu geçse de sonrasında Marshall yardımları, DP'nin iktidara geçip yeni bir yapılanma rüzgârı başlatması, TSKB'nin kurulup krediler dağıtarak iş adamlarının önünü açması, iş adamları için yeniden doğuş yılları olmuştur. Bu yıllarda, Ankara'da, iş hayatında yükseliş yaşamış, ya ilk defa iş hayatına atılmış ya da tüccarlıktan sanayiciliğe sorunmuş iş adamlarına kısaca değinecek olursak, her devrin devi Ankaralı Vehbi Koç'tan başlamak doğru olacaktır.

Ankara Keçiören'de tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Vehbi Koç, ortaokul son sınıfta okulu bırakıp bakkal dükkânı açarak, ticaret hayatına atılmıştır. 16 yaşında iken bakkal dükkânının yanına hırdavat dükkânı da açmış ve bu dükkân, onun inşaat işlerine başlamasında aracı olmuştur.¹⁰⁸⁵ 1933'te Ankara Numune Hastanesi'ni sonra Ankara Devlet Demir Yolları Hastanesi'ni, Cebeci Çocuk ve Doğum Hastanesi'ni ve Ankara Hastanesi'ni yapmıştır. Hastane inşaatları devam ederken aynı zamanda Elazığ-Van Hattı tren yolu inşaatını da yapmıştır.¹⁰⁸⁶ İnşaat işlerinden elde ettiği karı tatmin edici bulmayan Vehbi Koç, İstanbul'a gidip biraz gözlemledikten sonra, ticaretle daha çok alakadar olmayı, otomotiv sektörüne girmeyi tercih etmiştir. 1928 yılında, Standart Oil Şirketi ile Ford'un Ankara acentalığını alıp gaz, benzin ve otomobil ticareti işine de girişmiştir.¹⁰⁸⁷ Artık pek çok yabancı şirketin Türkiye ayağı olmuş, ülke içinde kurduğu ortaklıklarla büyümüş ve 1938 yılında Koç Ticaret AŞ'yi kurmuştur. CHP'nin gözde iş adamı olarak bilinen Vehbi Koç, iktidara DP geçtiğinde de yeni şirketler, fabrikalar kurarak

¹⁰⁸⁴ B. Koç, Baskıcı, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁸⁵ Rıfat N. Bali, Murat Koraltürk, *Türkiye'de Özel Girişimciliğin Gelişimi ve İş İnsanlarının Ağzından "Başarı" Hikayeleri (1930'lardan 1960'lara)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 412.

¹⁰⁸⁶ B. Koç, Baskıcı, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁰⁸⁷ Koç, *a.g.e.*, ss.41-51.

yükselmeye devam etmiştir. 1947’de açtığı Ankara Oksijen Fabrikası’nı saymazsak, gerçek anlamda sanayiciliğe geçişi DP’nin iktidar yıllarında olmuştur denilebilir. Bu nedenle, 1951 yılında, Ankara Ticaret Odası Başkanlığı’ndan ayrılıp İstanbul’a gitmiştir.¹⁰⁸⁸ 1950-1960 yılları arasında, Vehbi Koç, Türk Demirdöküm (1954), 1954’te Türkay (Kav), Bozkurt Mensucat (1954), Arçelik (1955), Divan Oteli (1956), Türk Traktör (1955), Ford Otosan(1959), Turistik İşletmeler Anonim Şirketleri (1959) gibi, Türkiye’nin önde gelen firma ve fabrikalarını kurmuş ve ortaklıklar kurarak geliştirmiştir.¹⁰⁸⁹ Sonraki yıllarda ise bu fabrika ve şirketlerin kat be kat fazlasını kurarak, bu gün, Türkiye’nin en büyük holdingi haline gelmiştir. Bu serveti edinmesinde en önemli etken, devletle kurduğu yoğun ilişkilerdir ki hatta bünyesinde “Hükümetle İlişkiler Departmanı” bulunan tek holdingdir.¹⁰⁹⁰ Bu ilişkiler dairesinde Vehbi Koç’un, DP’ye 54,57 ve 60 yıllarındaki seçim dönemlerinde hem bizzat kendisinin hem de sahibi ya da ortağı olduğu şirketlerin bağışlar da bulunduğu görülmektedir.¹⁰⁹¹ Keza kendisi de yazmış olduğu Hayat Hikâyem kitabında hem DP’ye hem de CHP’ye bağışta bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁹² Vehbi Koç, partiler üstü konuma sahip bir iş adamıdır. Türkiye’de iktidara gelen her hükümet, sağcı, solcu, sivil ya da askeri olması fark etmeksizin, Koç’un eleştiri ve önerilerini mutlaka dikkate almıştır.¹⁰⁹³

Bugün “Nuh’un Ankara Makarnası” olarak bildiğimiz, “Ankara Makarnası” fabrikasının kurucusu Nuh ve Ahmet Eskiyan kardeşler, DP’nin iktidar yıllarında tüccarlıktan sanayiciliğe geçen Ankaralı iş adamlarıdır. Ulus halinde, gıda ürünleri satan bir market işletirken, 1950 yılında, Ankara Rüzgârlı Sokak’ta, makarna imalathanesini kurarak, günlük 6 ton makarna üretmeye başlamışlardır. Fakat talepleri karşılayamadıkları için, 1956 yılında, TSKB’den aldıkları kredi desteğini de kullanarak, 5 milyon liraya, zamanın en son teknolojisi ile donatılmış, modern bir fabrika kurmuşlardır. Günlük 20 ton makarna üretimi yapabilen fabrikanın açılışına, dönemin Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Ticaret Bakanı, Maliye Bakanı ve pek çok üst düzey bürokratlar katılmıştır. Kardeşlerden Nuh Eskiyan, 1961’de ölünce ismini makarna ile birlikte yaşatmak için, makarnanın adı Nuh’un Ankara Makarnası

¹⁰⁸⁸ Sönmez, **Holdingler...**, s.197.

¹⁰⁸⁹ B. Koç, Baskıcı, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁰⁹⁰ Sönmez, **Holdingler...**, s.203.

¹⁰⁹¹ Bkz. Tablo:10 ve Tablo: 14.

¹⁰⁹² Koç, **a.g.e.**, s. 139

¹⁰⁹³ Sönmez, **Holdingler...**, ss.203,204.

olmuştur. Günümüzde, Sincan Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren fabrikasında aylık 16.000 ton makarna üretimi yapan ve 65 ülkeye ihraç eden dev bir üretim tesisi haline gelmiştir.¹⁰⁹⁴

Aslen Niğdeli olan fakat Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra, iş hayatına Ankara'da atılan, iş adamı Ayhan Şahenk, kendi mesleğini yapmaktansa inşaat işlerine girişmiştir. DP'nin iktidara geçtiği 1950 yılında, ilk iş olarak TBMM'nin yolu, asfaltı, bahçe ve kanalizasyon yapımı ihalesini almıştır. Bu ilk işle hükümetin gözüne girmeyi başarmıştır. Sonra bizzat Adnan Menderes, Ayhan Şahenk'in çalışmasını görüp memnun olduğu için, Ulus Meydanı'nın yapımı işini de ona vermiştir. Daha sonra, o yıllarda DSİ Genel Müdürü olan Süleyman Demirel tarafından çağrılıp, kendisine iş teklif edilmiştir. Devlet işleri peşi sıra gelmeye başlamış, 1957'de Konya'daki Apa Barajı ihalesini kazanmış, Hasan Uğurlu Barajı'nı da farklı bir sistemle inşa etmiştir. İş adamı Ayhan Şahenk'in, 9 bin lira sermaye ile kurduğu Doğu İnşaat, yurt içi ve yurt dışı olmak üzere, 16 baraj, 66 inşaat yapmıştır. Ayrıca banka ortaklığı, medya sektörü, gıda, otomotiv, turizm, sanayi olmak üzere pek çok alanda şirketler kurarak holding haline gelmiştir.¹⁰⁹⁵

5.1.3. İzmir Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri

İzmir, tarih boyunca, verimli ovalarında yetişen tarım ürünlerinin, Avrupa ülkelerine ihraç edilmesi nedeniyle, öncelikli olarak ticaret şehri kabul edilmektedir. Bu nedenle İzmirli iş adamları, genellikle ya tüccardır ya da tüccar kökenlidirler. DP döneminde ihracat ve ithalatın serbest bırakılması, İzmirli tüccar- iş adamlarının, iş hayatlarında güzel birikimler elde ederek yükselmelerinde etkili olmuştur. Sanayi her ne kadar ticaretten sonra geliyor olsa da hatırı sayılır bir orana sahiptir. Sanayi Bankası'nın vermiş olduğu kredilerin teşviikiyle, 1950-1960 yılları arasında, İzmir'de, pek çok fabrika kurulmuştur. Genellikle çimento, demir-çelik, tekstil ve elektrik sanayiinde kurulan bu şirketlerden, önde gelen birkaçı Metaş, Çimen T.A.Ş., Beton T.A.Ş., Karteks, DYO ve Dewilux Boya Fabrikası, Bayraklı Boya Fabrikası, Taç Sanayi gibi büyük şirketlerdir.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹⁴ B. Koç, Baskıcı, **a.g.e.**, ss.128,129. ; <https://www.nuh.com.tr/kurumsal> Erişim Tarihi: 26.02.2022.

¹⁰⁹⁵ Sönmez, **Holdingler...**, ss. 269-271.

¹⁰⁹⁶ Gürsoy, **a.g.e.**, s.190.

Ege'nin devi olarak bilinen ve DP döneminde, Marshall Yardımları'ndan faydalanarak ilk fabrikasını kuran Durmuş Yaşar, bugün beş farklı alanda faaliyet gösteren 17 şirketi ile büyük bir holding haline gelmiştir. Durmuş Yaşar, Rodos-Türkiye arasında boya vb. türü malzemelerin ticaretini yaparken, 1926 yılında, İzmir'de, Şeritçiler Sementi'nde, Durmuş Yaşar Müessesesi isminde bir boya dükkânı açarak, İzmir'e ilk adımı atmıştır. İki yıl sonra, Rodos'daki ailesini de getiren Durmuş Yaşar, işleri iyi gidince, Allioti'lerin Karşıyaka'daki köşkünü satın almıştır. Şirketin ismini de Arev olarak değiştirmiştir.¹⁰⁹⁷ 1948'de boya mağazalarında çıkan yangının verdiği 200 bin lira zarar, aileyi sarsıntıya uğratmıştır. Okulu bitirip babasıyla çalışmaya başlayan Selçuk Yaşar, 1950'den itibaren Ankara'da hükümet ile ilişkiler kurup, Sanayi Kalkınma Bankası'ndan kredi alınması işleri ile ilgilenmiş ve bu ilk işinde muvaffak olmuştur. 1954'te DYO Vernik ve Reçine Fabrikaları Ltd.Şti.'ni kurulmuştur. 1968'de holding haline gelmiş ve büyüme hızı katlanarak devam etmiştir.¹⁰⁹⁸ 80'li yılların başında, sanayi, ticaret, turizm ve tarım alanlarında 45 farklı şirket, Yaşar Holding bünyesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Tuborg, Pınar, markaları, Tütünbank, Altınyunus şirketleri halk arasında en çok bilinenleridir.¹⁰⁹⁹

Ege'nin diğer bir dev şirketi ise Zorlu Holding'dir. 1922'de yanmış, yıkılmış İzmir'i imar eden genç müteahhitlerden biri olan Namık Kemal Bey'in oğlu Mazhar Zorlu, İzmir'de doğmuştur. Henüz 13 yaşında iken babasını kaybedince, geriye kalan miras olmadığı için İstanbul'a taşınmışlar ve Mazhar Zorlu hem çalışıp hem de okumak zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarındaki yoklukta, hukuk fakültesini yarıda bırakarak İzmir'e dönen Mazhar Zorlu, Arı İnşaat Şirketi'nde çalışmaya başlamıştır. DP'nin iktidara geçip yurt genelinde kara yolları yapımına hız vermesi, Mazhar Zorlu'nun hayatını değiştirmiştir. Artık yol ihalelerini kendi adına alıp yapmaya başlamıştır. İş adamı Mehmet Ali Çınar ile ortaklık kurup Ege Bölgesi'nde pek çok yol, köprü, bina inşaatlarını birlikte yapmışlar ve güzel kazançlar elde etmişlerdir. Mazhar Zorlu, 1959 yılında, plastik üretimi yapmak üzere Ege Yıldız Şirketi'ni kurarak müteahhitliğin yanına sanayiciliği de ilave etmiş ve inşaatlarda kullanılan plastik mamullerini burada üretmiştir. Sonrasında sırayla, Egeplast, Egeprofil, Çipitaş, Egepen, Mermerit, Ege Yapı Şirketlerini kurmuş, turizm, tekstil,

¹⁰⁹⁷ Sönmez, **Holdingler...**, s. 233.

¹⁰⁹⁸ Gürsoy, **a.g.e.**, ss. 291,292.; Ayrıca Bkz. Bali-Koraltürk, **a.g.e.**, ss. 607,608.

¹⁰⁹⁹ Sönmez, **Holdingler...**, s. 236.

soğutma ürünleri, spor ve dış ticaret alanlarında da faaliyet gösteren dev bir holding haline gelmiştir.¹¹⁰⁰

Celal Bayar ile yakın dost olan, iş adamı Süleyman Ferit Eczacıbaşı ve oğlu Nejat Eczacıbaşı'nın hayat hikâyesi ile ilgili bilgilendirmelere yeri geldikçe daha önceden de değinmiştik. İzmirli iş adamları başlığı altında, DP yıllarında gösterdiği büyük kalkınma hamleleri nedeniyle, bu başlık altında tekrar değinmemiz doğru olacaktır. Eczacıbaşı ailesi, 1950'ye kadar küçük ölçekli yatırımlar yapmış olsa da asıl büyük ölçekli sanayiciliğe adım atması, DP döneminde Sanayi Bankası'ndan aldığı destek sayesinde olmuştur. İlaç üretimi ve seramik alanında fabrikalar açarak ülke içerisindeki ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır.¹¹⁰¹ Günümüzde ilaç üretimini devam ettirmiyor olsalar da o yıllarda edindiği birikimler ve bu birikimlerle yaptıkları diğer girişimlerden, holdingin elde ettiği yıllık ciro 2019'da, 9 milyar dolara ulaşmıştır. Ülkemizdekiler haricinde, İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'da da toplam 13 fabrika açmıştır.¹¹⁰²

Bir başka İzmirli İş Adamı Melih Özakat ve Özakat Grubu da DP'nin iktidar yıllarında büyük bir yükseliş yaşamıştır. Her ne kadar sanayiciliğe geçişi daha sonraki yıllarda olsa da II. Dünya Savaşı sonrasındaki ticari yapılanmayla paralel hareket edip DP dönemindeki hükümet politikalarıyla uygun düşen ticaret kollarında faaliyet gösteriyor olmaları, güzel kazançlar elde etmelerini sağlayacaktır. Melih Özakat'ın dedesi, Girit'ten gelip İzmir'e yerleşmiş, dedesi ölünce babası Fevzi Bey, küçük yaşta ticarete atılmıştır. 1926 yılında Amerikan Rugby otomobil şirketinin bayiliğini alıp, otomobil ticareti yapmaya başlamış fakat şirket, 1930'daki ekonomik krizde iflas noktasına gelmiştir. Birkaç ithalat işi yaptıktan sonra, 1941'de, British Petrolün Ege bayisi olan Anthony Gallia ile ortaklık kurmuş, daha sonra bu ortaklığa iş adamı Christiano Reggio, Roger Mainetti'de eklenerek¹¹⁰³ 1949'da "Otomobilcilik ve Ticaret Kolektif Şirketi" isimli bir şirket kurmuşlardır. Volvo ve Leyland kamyonları acentalığını da alarak işleri büyütmüşlerdir. 1950'lerdeki ithalat serbestisi ile işler çok iyi gitmiş ve çok kâr elde etmişlerdir. 1964'te BMC ile

¹¹⁰⁰ Gürsoy, **a.g.e.**, ss. 293-295.

¹¹⁰¹ İSO, **a.g.e.**, ss. 84-91.; Bali-Koraltürk, **a.g.e.**, ss. 361-370.; Sönmez, **Holdingler...**, ss. 256,257.

¹¹⁰² Şükrü Andaç, "Yatırımla Büyüyecek Büyük Balık Peşinde", **Milliyet Gazetesi**, 18 Mart 2019. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sukru-andac/yatirimla-buyuyecek-buyuk-balik-pesinde-2844096>
Erişim: 06.07.2020

¹¹⁰³ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 261.

ortaklık kurarak sanayiye atılacaklar, ilerleyen yıllarda ise Karteks (Kâğıt, ambalaj malzemeleri), Polmasan (yedek parça üretimi) şirketlerini kurup Egebank'ı satın alacaklardır.¹¹⁰⁴

İzmirli İş Adamlarından Şevket Filibeli'de, DP döneminde, iki fabrika bir banka sahibi olmuştur. Filibe'den gelip İzmir'e yerleşerek ticaret yapan Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu Rahmi Filibeli ve kardeşleri, bir taraftan ticaretle uğraşırken¹¹⁰⁵ bir taraftanda 1929 yılında, Braggiotti'nin un fabrikasına ortak olmuş, birkaç yıl sonra da atıl durumdaki bir un fabrikası daha alıp fabrikayı yenileyerek işleri büyötmüştür. 1944 yılında iyice büyüyen işlerin başına, Rahmi Bey'in oğlu Şevket Filibeli geçmiştir. DP döneminde Şevket Filibeli, İzmir'in önde gelen iş adamlarından biri olmuştur. 1954 yılında, İzmir Ticaret Odası yönetim kurulu başkanı olan Şevket Filibeli, güçlü bağlantılar kurarak işleri büyötmüştür. Un taleplerini karşılayabilmek için, var olan fabrikanın yanına, 1954 yılında Altın Başak Un Fabrikasını yaptırmıştır. 1957-1958 yıllarında, Bayraklı Boya Fabrikası'nı ve Ege Bank'ı satın almışlardır. Bunlar ve sonraki yıllarda yapacağı sanayi alınındaki yatırımları "Birleşik Sanayi Anonim Şirketi" adı altında toplamıştır.¹¹⁰⁶ Şirket adına Şevket Filibeli'nin, 1957'de 200.000 lira ve 1960'ta 200.000 lira, DP İş Bankası hesabına bağışta bulunduğı görölmektedir.¹¹⁰⁷

DP döneminde fabrikatör olan, bir diğeri İzmir'in önde gelen girişimcisi, Özсарuhan ailesi ve iş adamı Raşit Özсарuhan'dır. 1950'de Çimentaş'ın kurulması aşamasında %10 ile ortak olmuştur. Çimentaş'ın yıllık çimento üretimi fazlalığını değerlendirmek amacıyla, Çimentaş'ta da hissesi olan İş Adamları Tahsin Tan, Nuri Rodop, Hüseyin Bahri Atkı, Şekip Uyal ve bir de mühendis Lütfi Çizgenakad ile ortak olarak, 1953'te 1 milyon sermaye ile Betontaş'ı kurup Türkiye'de ilk beton direk üretimine başlamışlardır. Betontaş'ın ihtiyaç duyduğu çelik halatları temin etmekte sıkıntı yaşayınca, bu ihtiyacı gidermek için 1956 yılında Metaş'ı %60'ı Raşit Özсарuhan'a ait olmak üzere Nuri Rodop, Bedri Akgerman, Tahsin Tan, Hüseyin Bahri Aktı ve Şekip Uyal ile ortak kurmuşlardır. Metaş'ın kuruluşu için gerekli sermayeyi, Türk-İtalyan Teknik ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye'ye

¹¹⁰⁴ Sönmez, **Holdingler...**, s.281.

¹¹⁰⁵ Adnan Bilget, **Son Yüzyılda İzmir 1849-1949**, Mahşer Basımevi, İzmir, 1949, s. 145.

¹¹⁰⁶ Gürsoy, **a.g.e.**, ss.234,235.

¹¹⁰⁷ BCA. 010.09.0.0.364.1114.4 ; BCA. 010.09.0.0.364.1113.2; BCA.010.09.0.0.364.1114.4 Bkz. Tablo:10, Tablo:14.

verilen 50 milyon dolarlık krediden, 1milyon 200 bin dolar olarak temin etmişlerdir.¹¹⁰⁸ 50'li yıllar, İş Adamı Raşit Özсарuhan için büyük hamlelerin atıldığı yıllardır diyebiliriz. 1986 yılı sonunda Raşit Özсарuhan'ın kontrolündeki şirket sayısı 22'yi bulmuştur¹¹⁰⁹.

Ali Haydar Albayrak, DP döneminde tüccarlıktan sanayiciliğe geçiş yapmayan, az sayıdaki iş adamlarından biridir. Ali Haydar Bey, aslen Ispartalı olup İzmir'in kurtuluşundan sonra İzmir'e gelerek Isparta'nın ürünleri olan halı ve gülyâğını satmak için bir ticarethane açmıştır. Mücadeleler ile geçen yıllardan sonra, ancak 1938 yılından itibaren, İzmir ticaret hayatında adını duyurmaya başlamıştır. DP'nin iktidara geçmesi ile açılan gümrük kapıları, Ali Haydar Bey'in işlerinin büyümesine, 1950-1952 yıllarında yaptığı ihracatlar ile Türkiye'nin en önde gelen ihracatçısı konumuna yükselmesine neden olmuştur. Öyle ki, ülkedeki ihracatın %20'sini tek başına Ali Haydar Bey yapmaktadır ve o yılların vergi rekortmeni olarak adından sıkça söz ettirmiştir. Ali Haydar Albayrak, 1958 yılına kadar üzüm ve Pamuk ihracatında daima birinci olmuştur. Ayrıca Pamukbank, Aydın Tekstil, Söke Çimento'nun kurucu hissedarlarıdır ve bunların yönetim kurulu üyesi olmuştur.¹¹¹⁰

Tatari ailesi de DP döneminde başlayan sanayileşme hareketine katılıp manifaturacılıktan sanayiciliğe geçmiş, İzmir'in önde gelen ailelerindenidir. Aslen Halepli olan, I. Dünya Savaşı sonrasında Halep Suriye'ye kalınca İzmir'e gelip yerleşen Hacı Ahmet Tatari, 1950 yılında tekstil fabrikasını inşa ederek Taç Sanayi ve Ticaret AŞ'yi kurmuştur. Bir taraftan eğitim işine de atılmış, 1953 yılında İngilizce eğitim veren ilk Türk Koleji olan İzmir Koleji'ni açmıştır. Şirketin vakfi aracılığıyla Fatih Koleji, Yüksek İslam Enstitüsünün de kuruluşunda destek vermiştir.¹¹¹¹ Bir başka İzmirli iş adamı Erdoğan Atay, Ahmet Atay'ın oğludur. Aydın'da babası Ahmet Atay ve amcası Sadık Atay tarafından işletilmeye başlanan Aydın Linyit Kömür Ocakları'nı büyütüp geliştirmiş, Aydın Linyit AŞ haline getirmiştir. Ailenin tek işletmesi bu değildir tabii. Yine babası ve amcası tarafından açılan 1950'li yıllarda, İzmir'in en büyük beyaz eşya firması haline gelen Ototay'ın işletmecisidirler. Öte yandan, Erdoğan Atay, Ege'de ilk sivil hava taksiciliğini

¹¹⁰⁸ Gürsoy, **a.g.e.**, ss. 275, 276.

¹¹⁰⁹ Sönmez, **Holdinger...**, ss. 279,280

¹¹¹⁰ Gürsoy, **a.g.e.**, s.248.; Bilget, **a.g.e.**, s. 140.

¹¹¹¹ A.g.e., s. 289.

başlatmış, SANTAY Sivil Hava Taksiciliği Şirketi'ni kurmuştur¹¹¹². Bugün bu işletmelere gıda, tarım, akaryakıt alanındaki şirketleri de eklenerek Atay Holding haline gelmişlerdir.

DP döneminde, yükselen iş adamlarından biri olmasa da kuruluş ortağı olan pek çok İzmirli iş adamının yükselmesinde önemli bir paya sahip olduğu için, Çimentaş'a burada yer vermek isabetli olacaktır. İzmir'in önemli Anonim şirketlerinden olan Çimentaş, 2 milyon dolarlık Marshall kredisi, İzmirli iş adamlarının katılımları ve İş Bankası'ndan alınan kredi ile kurulmuştur. Yardımı alabilmek için, Amerika'nın istediği, özel bir anonim şirket olma şartını sağlamak biraz uğraşırsa da 2 Haziran 1950'de fabrikanın temeli atılmıştır. Uğraşmıştır, çünkü İzmirli iş adamlarının pek çoğu, çok ortaklı bir oluşuma para koymaktan imtina etmişlerdir. Fakat İzmirli tüccar-iş adamı Bedri Akgerman, fabrikanın kurulmasında en çok emeği geçen kişidir. İzmirli iş adamları Nuri Rodop, Selahattin Sanver, Şekip Uyal, Tahsin Tan, Hüseyin Bahri Aktı, Enver Bakioğlu, Kâmil Tınaz, Raşit Özsaruhan, M. Fevzi Özsaruhan, Mahmut Tınaz, Haydar Dünder, Alliotti, H. Tahsin Tan, Sadullah Birsell, Douglas Whittall, Adnan Tan ve Tevfik Fikret Çimentaş AŞ. 'nin ortakları olarak toplam 1,5 milyon lira koymuşlardır. Kalan 3,5 milyon lira da İş Bankası'dan kredi olarak alınmıştır.¹¹¹³ 1953 yılında faaliyete geçen fabrikanın, 1957'de 200 bin ve 1960 yıllarında 200 bin lira DP'nin İş Bankası hesabına yardım yaptığı görülmektedir.¹¹¹⁴ İzmir'in dünyaya açılan kapısı olan bu Anonim Şirket, 2001 yılında İtalyan firması Cementr Holding'e satılmıştır.¹¹¹⁵

DP döneminde, iş hayatında büyük bir ivme kaydeden iş adamı Sait Çolak, aslında ilk fabrikasını çok daha önce kurmuştur. Sait Bey'in Sanayi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak, Kula'da kurduğu 20 tezgâhlı dokuma fabrikası, 1933 yılında üretime başlamış ve ilk yünlü kumaşlarını Kula Mensucat Santral'de üretmeye başlamıştır. Fakat ulaşım sıkıntıları nedeniyle Sait Çolak, 1950 yılında fabrikayı İzmir'e nakletmiştir. İzmir'de, 10 yıl içerisinde Mensucat Sanayi'nin devleri arasına giren fabrikanın, nakil, büyüme, yenileme gibi işlemleri için Sanayi Bankası'ndan hiç kredi almamış olması dikkat çekicidir.¹¹¹⁶ İzmirli bir diğer iş

¹¹¹² A.g.e., s.243.

¹¹¹³ Gürsoy, a.g.e., s. 257.

¹¹¹⁴ BCA.010.09.0.0.364.113.2; BCA.010.09.0.0.364.1114.4. Bkz. Tablo:10, Tablo: 14.

¹¹¹⁵ <https://www.cimentas.com.tr/tarihce.aspx> Erişim Tarihi (19.02.2022)

¹¹¹⁶ Gürsoy, a.g.e. ss. 254-255.

adamı, makarna fabrikası sahibi İsmail Hakkı Ulukartal'dır. Kurtuluş Savaşı sonrasında ülkeden giden gayrimüslimlere ait olan bir makarna fabrikasını, 1926'da Millî Emlak Müdürlüğü'nden kiralarak işletmeye başlamıştır. 1946'da, DP'nin İzmir'de örgütlenmesinde aktif rol almış, 1960'ta Sanayi Kalkınma Bankası'ndan 90.000 liralık kredi alarak yeni üniteler kurmuş ve fabrikayı büyümüştür. ¹¹¹⁷

Yükseliş hikâyelerine kısaca yer verdiğimiz iş adamları gibi, Alparslan Beşikçioğlu, Avni Nuri Meseretçioğlu, Nuri Çolakoğlu, Mücahit Büktaş da (*ETAŞ Endüstriyel Türk Anonim Şirketi, REKTAŞ - T.A.Ş, Türk Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi kurucu üyesidir.*), ihracat-ithalat işleri ile uğraşan ve 1950'li yıllarda işlerini büyüten İzmirli iş adamlarıdır. Ayrıca DP bakanlarından Osman Kapanı'nın babası Kapanizâde Tahir Bey de İzmir'in önemli iş adamlarından birisidir. ¹¹¹⁸

5.1.4. Adana Örneğinde Yükselen İş Adamları ve Hükümet ile İlişkileri

Adana ili DP için her zaman çok önemli olmuştur. Öyle ki Genel Başkan Celal Bayar, 1946 genel seçimlerinde, mitinglerin başlangıç noktası olarak Adana'yı seçmiştir. ¹¹¹⁹ 1951'de, DP Adana Teşkilatında ortaya çıkan sıkıntılı durumu gidermek amacıyla, İçel ve Seyhan DP il kongrelerine katılmak için, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Manisa Milletvekili Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile birlikte, özel bir askerî uçakla Adana'ya gitmişlerdir. ¹¹²⁰ Bu da, DP'nin Adana'ya ve oradaki teşkilatlarına verdikleri önemin göstergesidir. Fakat maalesef, sorun tam olarak çözülememiş ve bu kongre sonrasında, DP Adana teşkilatında yaprak dökümü yaşanmıştır. ¹¹²¹ DP için Adana'nın bu kadar önemli olmasının nedeni, sahip olduğu geniş ve verimli topraklar sayesinde zengin toprak ağalarını, pamuk tüccarlarını, fabrikatörleri barındırmasıdır. Yani Adana önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir ve destek

¹¹¹⁷ A.g.e., ss.269.

¹¹¹⁸ Gürsoy, a.g.e., s. 237.

¹¹¹⁹ Toker, *Tek Partiden...*, s.115.

¹¹²⁰ *Cumhuriyet*, 30 Mayıs 1951.

¹¹²¹ DP'nin 1951 yılı il kongresinde Adana Milletvekili Cezmi Türk, Dr. Yusuf Ziya Eken, Tevfik Coşkun, Prof. Remzi Oğuz Arıkan, Celal Ramazanoğlu, parti teşkilatından da Dr. Hilmi Yalçın'a destek veren Dr. Hadi Kiper, Dr. Bahri Erkan, Mimar Ali Onay, Çiftçi Süleyman Ramazanoğlu, Ceyhan, Kadirli, Saimbeyli, Karahisar parti başkanları beraberindeki bazı üyeler ile birlikte istifa etmişlerdir. İstifa edenlerden biri olan eczacı Turgut Arsoy, "DP idarecilerinin prensiplerini ayaklar altına alarak partiyi dev adımlarla diktatörlüğe sürüklediklerini" yazılı ifadesinde belirtmiştir. (*Cumhuriyet*, 30,31 Mayıs 1951)

verilirse bu potansiyel katlanarak artacaktır. Kalkınan iş adamları ise DP'nin kalkınmasına destek vereceklerdir. Nitekim öyle de olmuştur.

Çukurova Kurtuluş Savaşı sonrasında, Ermenilere ait olan tarlaların ve fabrikaların, zengin Müslüman aileler tarafından alınmasıyla, yerli çiftçilerin ve iş adamlarının eline geçmiştir.¹¹²² Örneğin, daha önce nüfus mübadelesinin iş adamlarına etkisini ele aldığımız bölümde de değindiğimiz üzere, Millî Mensucat Fabrikası Ermeni Sinanoğlu'ndan, Nuh Naci Yazgan, Nuri Has, Seyit Tekin, Mustafa Özgür ortaklığına geçmiş, sonradan Hacı Ömer Sabancı da bu ortaklığa dâhil olmuştur. Bu iş adamlarına, Millî Mensucat Fabrikası'nın işletmesinin verilmesini onaylayanlardan biri, dönemin İş Bankası Müdürü Celal Bayar'dır. Nebati Yağlar Fabrikası da, Adanalı İş Adamları Hacı Ömer (Sabancı), Bekir Sapmaz, Nuh Naci Yazgan, Nuri Has ve Mustafa Özgür tarafından, 1944'te Adana'da kurulmuştur. Aslında onlar, Rus Musevi'si Salamon Rafael Glidonun, II. Dünya Savaşı'nda yağdan ve sabundan elde ettiği tatlı kazancı görüp kendileri de bu kârdan pay almak için, Glido'nun fabrikasının karşısına kendi fabrikalarını kurmuşlardır. Adana pamuk piyasasını elinde tutan Kayserili iş adamlarının rekabetine dayanamayan Glido, fabrikasını onlara satmak zorunda kalmıştır.¹¹²³ Millî Mensucat ve Nebati Yağlar Fabrikaları'nın sahibi olan bu iş adamları, 1948'de, Adana'da, Akbank'ı da kurmuşlardır.¹¹²⁴ DP'nin liberal ekonomi politikaları benimsediğini söyleyerek, toprak kanununa karşı çıkıp, büyük toprak sahiplerin kollayarak muhalefet yıllarından itibaren, Adana'nın bu zengin iş adamlarının ve toprak ağalarının sempatisini kazanmayı başarmıştır. İktidara geçtikten sonra da varoluşunda destek olan büyük çiftlik sahiplerini kollamaya devam etmiştir. Çünkü 1950-1960 yılları arasında en çok kazançlı çıkan kesim toprak ağaları olmuştur. Amerika'nın belirlediği tarım politikaları nedeniyle tarıma büyük yatırımlar yapılmıştır.¹¹²⁵ Tarımda makineleşme sayesinde, bölgedeki büyük çiftlik sahipleri, topraklarını ortakçıya vermek yerine, Güneydoğu Anadolu'dan gelen mevsimlik tarım işçisi ve makineler sayesinde, tüm arazilerini kendileri işleyebilir hale gelmişlerdir.¹¹²⁶ Kore Savaşı'nın tarım ürünlerinin değerini arttırması sayesinde, servetlerini katlayan Çukurovalı toprak ağaları ve tüccarlar, kazandıkları paraları pamuğa dayalı sanayiye

¹¹²² Zürcher, a.g.e., s.331.; Keyder, **Devlet ve Sınıflar...**, (2014), s. 118.

¹¹²³ Tanju, a.g.e., ss.74-83.

¹¹²⁴ Sönmez, **Holdingler...**, 209.

¹¹²⁵ Zürcher, a.g.e., s.328.

¹¹²⁶ Keyder, **Devlet ve Sınıflar...**, s.191.

yatırarak, Çukurova'nın gelişmesine ve zenginleşmesine önayak olmuşlardır.¹¹²⁷ Hacı Ömer Sabancı tarafından, Sanayi Bankası'nın da verdiği cömert destek sayesinde, 1951'de 600-700 makine ile Bossa kurulmuştur. Ardından 1953 yılında, Ahmet Sapmaz tarafından 800 tekstil makinesi ile Güney Sanayii kurulmuş, açılışını bizzat Celal Bayar yapmıştır.¹¹²⁸ Adana-Mersin Karayolu üzerinde ve 35 dönümlük arazide kurulan Güney Sanayi, kuruluşu esansında Sanayi Bankası'ndan 3 milyon liralık kredi desteği almıştır.¹¹²⁹ DP'nin tarım bakanı Cavit Oral da Adanalı toprak zenginlerindendir.

Çukurova bölgesinin dev yatırımlarından bir başkası olan Seyhan Barajı ve Çukurova Elektrik şirketi, DP döneminde kurulmuş ve bölgedeki iş adamlarının kalkınmasında önemli etkisi olmuş başka bir girişimdir. 25 Haziran 1953'te kurulan Çukurova Elektrik T.A.O. Devlet Su İşleri tarafından inşa edilen Seyhan Barajı'ndan elde edilen elektriği dağıtmak için kurulan, dev bir kamu iştirakidir. Barajın yapımında kullanılmak üzere, Dünya Bankası'ndan 25.200.000 dolar kredi alınmış, Dünya Bankası, bu krediyi verirken barajdan elde edilecek elektrik enerjisinin bir özel şirket eliyle işletilmesi şartını koşmuştur.¹¹³⁰ Bu nedenle, 30 milyon lira sermaye ile kurulan Çukurova Elektrik'in, 14 Milyon lirasını Etibank yatırmış, kalan 16 milyonu ise Adana bölgesindeki önde gelen iş adamları ve şirketlere, Ziraat Bankası'ndan kredi verilerek suretiyle temin edilmiştir. Bu sayede iş adamlarının da ortak olmaları sağlanmıştır. Şirket, 1963-1965 yılları arasında, sermayenin %107 sini ortaklarına dağıtmış, böylece iş adamları koymuş oldukları paraların tamamını birkaç sene içerisinde geri almışlardır. Fakat Etibank, devlet adına sahip olduğu %49 hisseyle en büyük sermayedar olmasın rağmen, 1961 yılı sonuna kadar ortak olarak kabul edilmediği için hiç kâr payı alamamıştır.¹¹³¹ Çukurova Elektrik'in ortakları ve yatırdıkları paralar Tablo 14'te görülmektedir

Tablo 14: Çukurova Elektrik Şirketi'nin Ortakları

ORTAKLAR (ŞİRKETLER / ŞAHISLAR)	SERMAYE	ÖDENMİŞ MİKTARI

¹¹²⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.331.

¹¹²⁸ Bezmen, **a.g.e.**, ss.144,145.

¹¹²⁹ "Tekstilden Bir Sapmaz Geçti" <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekstilden-bir-sapmaz-gecti-39033561> Erişim Tarihi: 10. 09. 2020.

¹¹³⁰ Türkoğlu, **a.g.e.**, ss.65-62

¹¹³¹ **TBMM ZC**, Devre: 9, Cilt:27, İctima:34, Toplantı:4, Oturum:1, Tarih: 27.1.1954, ss.378-392; **İktisadi Yürüyüş**, C.15, S.312, 30 Nisan 1954, s.1-11,

Çukurova Pamuk	3.000.000	750.000
Millî Mensucat	500.000	125.000
Çukurova Sanayi T.A.Ş	250.000	62.500
Akbank	200.000	50.000
Toroslar	150.000	37.500
Bossa	100.000	25.000
Çukurova İthalat	100.000	25.000
Türk Nebati Yağlar	100.000	25.000
Güney Sanayi	50.000	12.500
Mustafa Özgür	1.000.000	250.000
Mustafa Güleç	900.000	225.000
Mustafa Gazioğlu	800.000	200.000
Ömer Başeğmez	750.000	187.500
İbrahim Burduroğlu	750.000	187.500
Hakkı Dörtlemez	750.000	187.500
Kasım Ekenler	750.000	187.500
Kemal Has	750.000	187.500
Nedim Kozacıoğlu	750.000	187.500
Fazlı Meto	750.000	187.500
Asım Özbilen	750.000	187.500
Ömer Pehlivan	750.000	187.500
Şükrü Şihman	750.000	187.500
Mehmet Zeytinli	750.000	187.500
Zeki Akçalı	300.000	75.000
Selman Kaptanoğlu	300.000	75.000
TOPLAM	16.000.000	4.000.000

Kaynak:<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cukurova-elektrik-in-kurucu-ortaklari-kimlerdi-263833>

Çukurova, DP döneminde hem uygulanan politikalar hem de bölgeye yapılan yatırımlar ve verilen destekler sayesinde gözle görünür bir şekilde zenginleşmiştir. Örneğin, o yıllarda, Çukurova'nın merkezi niteliğindeki Adana'da, kişi başına düşen Cadillac sayısının, pek çok Amerikan şehriden daha çok olduğu söylenmektedir.¹¹³² Bölge iş adamları, DP iktidarı döneminde elde ettikleri bu servetin bir kısmını,

¹¹³² Keyder, *Devlet ve Sınıflar...*, s. 192.

partiye yardım olarak göndermişlerdir. Aşağıdaki tabloda bu yardımların hangi iş adamı tarafından, hangi yılda ve ne miktarda olduğu görülmektedir. Tablo 15'te dikkat çeken bir diğer husus da buradaki iş adamları ile Çukurova Elektrik'in ortaklarının aynı kişiler olmasıdır.

Tablo 15: DP Adana İl İdare Kurulu Gelir ve Gider Cetveli Kayıtlarına Göre Partiye, İş Adamı ve Müesseseler Tarafından Yapılan Yardımlar.

Bağışta Bulunan Kimsenin Adı	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	Toplam
Millî Mensucat T.A.O	2.500	15.000	50.000	900	2.000	34.000			104.400
Bossa Tic. ve San. İşleri AŞ			6.000		9.000	150.000	30.000		195.000
Güney Sanayi T.A.O					5.000	53.000			58.000
Bekir ve Ahmet Sapmaz	1.500			100		50.000			51.600
Mehmet Nuri Sabuncu	200		5.000		3.000				82.000
Paksoy Ltd. Şti.			1.000		1.000	5.000			7.000
Kadir Has		5.000			2.000				7.000
Nuri Has					2.000				2.000
Talip Aksoy			2.000	500	2.000	2.000			6.500
Paktaş Pamuk Tic. ve San.						11.500			11.500
Çukobirlik						10.000			10.000
Özbucak T.A.O.					2.000	5.000			7.000
DP Genel Merkezinden Gelen			5.000			50.000			55.000
TOPLAM									532.200

Kaynak: BCA. 010.09.0.0.365.1116.1

Tablo 16: Adana Vilayetindeki Müessese ve İş Adamlarından Banka Vasıtasıyla Demokrat Parti Genel Merkezine ve Başka Vilayet İl Merkezine Gönderilen Paraların Miktarını Gösteren Tablo

Bağışta Bulunan Müessese veya İş Adamının Adı	Hangi Banka Vasıtası İle Yollandığı	Alacak Olan	Havale Tarihi	Gönderilen Para	Toplam
Bossa Tic. ve San. İşleri AŞ	İş Bankası	DP Genel Merkezi	29/3/1954	50.000	970.000
	İş Bankası	Emin Kalafat	17/9/1957	300.000	
	İş Bankası	Emin Kalafat	24/9/1957	100.000	
	Yapı Kredi Bankası	DP Genel Merkezi	14/3/1960	500.000	

	Emlak Kredi Bankası	Eskişehirli	21/10/1957	20.000	
Parktaş	İş Bankası	DP Genel Merkezi	19/9/1957	50.000	125.000
	İş Bankası	DP Genel Merkezi	8/3/1960	75.000	
Millî Mensucat T.A.O	İş Bankası	DP Genel Merkezi	15/3/1960	250.000	250.000
Mehmet Nuri Sabuncu	İş Bankası	DP Genel Merkezi	15/3/1960	200.000	200.000
Nuri Has	İş Bankası	DP Genel Merkezi	3/4/1954	50.000	300.000
	İş Bankası	DP Genel Merkezi	16/3/1960	250.000	
Ahmet Sapmaz	İş Bankası	DP Genel Merkezi	15/9/1957	100.000	600.000
	İş Bankası	DP Genel Merkezi	14/3/1960	500.000	
Emin Özgür	İş Bankası	DP Genel Merkezi	8/3/1960	100.000	100.000
Talip Aksoy	İş Bankası	DP Genel Merkezi	8/3/1960	25.000	25.000
Miskaviler	İş Bankası	DP Genel Merkezi	27/3/1960	25.000	25.000
TOPLAM					2.595.000

Kaynak: BCA. 010.09.0.0.365.1116.1

5.2. Demokrat Parti Döneminde Hükümetlerin İş Adamları ile İlişkilerinde Yolsuzluğa Varan Örnek Olaylar, Kredi Suistimalleri

DP döneminde, çeşitli bakanların ve devlet adamlarının, birtakım şirketlerin, çeşitli devlet ve özel bankalarla ve resmi daireler ile yapmış oldukları işlemlerde, kendi nüfuz ve yetkilerini kullanmak suretiyle bazı kolaylıklar sağlayarak, şahsi kazanç elde etmeleri sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu durum, iş adamları ve işletmeler ile hükümetin nasıl içli dışlı bir ilişki halinde olduklarını göstermesi bakımından çalışmamızla yakından ilgilidir.

5.2.1. Çiftkur ve Hilal Şirketleri Örnek Olayı

DP döneminin hesapları incelendiğinde görülür ki, o dönemin nüfuzlu kişileri kanunların bıraktığı boşlukları kullanılarak “*memleketin iktisaden kalkınması*” nı sağladıkları gerekçesini öne sürüp bankalar üzerinde nüfuzlarını kullanmak suretiyle, kendilerine ve çevrelerine büyük maddi çıkarlar sağladıkları görülmüştür.¹¹³³ Örneğin, Çiftkur Ticaret ve Sanayi T.A.Ş ve Hilal Ltd. Şti. Maliye Bakanı Hasan

¹¹³³ Hilmi Özgen, “Bankalar Kanunu Değiştirilmelidir”, **Yön**, S: 194, Y:5, 16 Aralık 1966, (Bankalar...), ss. 8, 9.

Polatkan'ın eşi ve kayınbiraderleri, Basri ve Sabri Çiftkur ortaklığında kurulmuş şirketlerdir. Yapı Kredi ve TC Ticaret Bankası'ndan bu şirketlere verilmek üzere, Hasan Polatkan'ın istek ve baskısıyla, yüksek miktarda krediler talep edilmiştir. Hali hazırda Çiftkur Tic. ve San. T.A.Ş'nin İş Bankası'ndan almış olduğu, 1958 yılı sonunda 2.150.000 lira tutarında ki bir kredisi de mevcuttur. Bu kredi, 1959 sonunda 5.350.000 liraya yükseltilmiştir. Hilal Ltd. Şirketi'nin, 1958 yılı sonunda 550.000 olan kredi limiti ise 1959 sonunda 1.150.000'e yükseltilmiştir. Oysaki Şirketin kuruluş sermayesi bile 250.000 liradır. Kayınbirader Sabri Çiftkur'un şahsi kredisi ise 125.000 liradan 725.000 liraya yükseltilmiştir. Kredi limitlerinin yükseltme işlemleri, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın talebi üzerine, özel kalem müdürü Ali Bey tarafından, İş Bankası'nın Yeni Cami şubesine telefon edilerek bildirilmiştir. Çiftkur ve Hilal Şirketleri'nin yanı sıra, Hasan Polatkan, İş Bankası Genel Müdürü Ahmet Dalli ve Üzeyir Avunduk'u, Eskişehir'deki akrabalarının şirketleri için pek çok kez arayıp kredi taleplerinde bulunmuştur.¹¹³⁴

5.2.2. Viynlex Şirketi Örnek Olayı

Bu tür iş adamı – hükümet ilişkisinin nasıl yürütüldüğüne dair, temsili bir örnek olarak, detaylı bir şekilde değineceğimiz şirket, Viynlex Ticaret ve Sanayi Limited Ortaklığı ve bu şirketin ortağı olan Standart T.A.Ş olacaktır. Bu örnek ilişki, her iki şirketin resmi dairelerindeki işlerini gören, Ragıp Sipahi ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan arasında ki ticari mektuplar incelenerek ortaya çıkarılmıştır.

Ragıp Sipahi, Viynlex–Standart AŞ ortaklığının resmi olarak önüne çıkan tüm engeller ve çözümleri ile ilgili Hasan Polatkan'ı bilgilendirmiş ve ondan taleplerde bulunmuştur. Sipahi, bu hizmeti karşılığında şirketten, 484.000 lira komisyon almıştır.¹¹³⁵ Ragıp Sipahi'nin 484.000 lira komisyon aldığı düşünülürse, asıl tüm sorunları çözümleyen Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın bu işten elde ettiği gelirin bir hayli yüksek olduğu kuvvetle muhtemeldir.

*“Bu tesis memleketimiz için ne kadar faydalı olacak ise size ve bize ve çocuklarımıza da o derece faydalı olacaktır. Onu için bu işi el birliği ile ne pahasına olursa olsun halletmeliyiz. Bu fırsatı asla kaçırmamalıyız. Ben şahsen sizin menfaatlerinizi her şeyin üstünde tuttuğuma emin olmanızı teyit eder ve buna emin olmanızı bilhassa rica ederiz.”*¹¹³⁶

¹¹³⁴ BCA.10.09.0.0.293.894.

¹¹³⁵ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

¹¹³⁶ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

Yukarıdaki, Sipahi ile Polatkan arasında geçen yazışmalardan küçük bir örnek alıntı ya baktığımızda, ikili arasında kurulan ortaklık ve menfaat birlikteliği açık bir şekilde görülmektedir. Ragıp Sipahi, bu mektuptan sonra yazmış olduğu 11.04.1957 tarihli mektubunda, Hasan Polatkan'dan talepleri özet olarak şöyle olmuştur. Sanayi ve Kalkınma Bankası'ndan 7 sene vadeli 3.000.000 lira ve Osmanlı Bankası'ndan da 3.000.000 liralık kredi temini, Devlet Malzeme Ofisince satın alınmasına karar verilmiş olan 500.000 metrelik cilt bezinin Viynlex Firması'ndan alınması, şirketin hammadde ihtiyacının karşılanması için döviz sağlanması, son İtalyan Ticaret Anlaşmasından Viynlex Firması'na plastik hammadde ayrılması, Sümerbank'tan 1.000.000 metrelik bez verilmesi, İşletmeler Vekâleti'nden 165 ton demir için aracılık edilmesi şeklindedir. İşletmeler Vekâletinden 165 ton demir tahsisi işi hemen halledilmiştir. Ayrıca aynı tarihli mektupta, Cihat İren (Ticaret Bakanlığı Müsteşarı) ve Namık Kemal Savun (Maliye Teftiş Kurulu Başkanı) Beylerin fabrikaya güçlükler çıkarmamaları, fiyat kontrol heyetince itiraz edilen yüksek fiyatların sorun çıkarmadan kabulü ve Viynlex Firması'nın cilt bezi üretiminde rakipsiz kalması için Çekoslovak ticaret anlaşmasında yer alan, cilt bezi ithaline engel olunması da rica edilmektedir. Her mektubunda, Ragıp Sipahi, ortak menfaatleri gereğince bu isteklerin yerine getirilmesinin çok önemli olduğuna değinmiştir.¹¹³⁷

28.05.1958 tarihli mektupta, Ragıp Sipahi, Hasan Polatkan'dan Viynlex Firması'nı denetime giden müfettişlerin, raporlarını yazmadan önce uyarılmasını ve raporların ona göre tutulmasını, talep etmektedir. Mektubunun devamında, fabrikanın kapasitesinin %50, %60 olarak kabul edilmesi için, Hasan Polatkan'ın resmi nüfuzunu kullanmasını talep etmiştir. Hatta kapasite komitesine, kendi adamları olan Tarık Draz, Selçuk Demet, Haldun Cevelekoğlu'nun alınması için, Sanayi Odası Başkanı Raif Dinçkök'e etki etmesi istenilmiştir. Viynlex Firması'nın tüm bu istekleri yerine getirilmiş ve gerçeğin çok üstünde bir kapasite belirlenmiştir.¹¹³⁸

Ragıp Sipahi "*Acele yapılması gereken işlerimiz*" başlıklı bir mektubunda ise Almanya'dan yapılacak kredili ithalat için "*Hermes Sigorta Şirketi*" nin garantisinin alınması gerektiğini, bunun için de Hasan Işık ile görüşülerek, Alman Hükümeti aracılığıyla bu garantinin sağlanmasını rica etmiştir. Bununla birlikte Viynlex

¹¹³⁷ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

¹¹³⁸ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

Şirketi'nin 26.000 kûsur doların transferi için, Maliye Bakanlığı'na vermiş olduğu dilekçeye, Ticaret Bakanlığı'nın geçiştirici bir cevap verdiği anlatılıp, Kredili ithalat işinin önem ve aciliyetinin dikkate alınarak yapılan talebin, hemen döviz komitesine verilmesi; Almanya'dan temin edilecek hammadde sanayi için, istenilen proje bedeli olan 1500 doların, ödeme ve transferinin sağlanması talep edilmiştir. Bunlarla kalınmamış, İş Bankası ve Yapı Kredi Bankaları'ndaki kredilerin fazlalaştırılması ve özellikle 500.000 liralık açık kredi verilmesi, Sümerbank'tan 600-700.000 metre 140 cm genişliğinde bezin temini için, Samet Bey ile görüşülüp, ödeme kolaylığı da sağlanmasını istemiştir. Ayrıca Sanayi ve Kalkınma Bankası'ndan 3.000.000 liralık kredi alımı ile İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası'ndaki kredilerin arttırılması için talepte bulunmuştur. 24.5.1958 tarihli mektubunda da tüm bankalardaki kredilerinin arttırılmasını ayrıca istemiştir. Hasan Polatkan'ın ricası ile İş Bankası Kredisi 400.000 liradan 7.500.000 liraya, Yapı Kredi Bankası'nda 3.000.000 liraya, Sanayi ve Kalkınma Bankası'nda 400.000'den 1.500.000 liraya, Vakıflar Bankası'nda 600.000'den 2.500.000 liraya arttırılmakla birlikte, Osmanlı Bankası'ndan 3.000.000, Sümerbank'tan da 250.000'lik kredi açılması sağlanmıştır.¹¹³⁹ Hasan Polatkan, bunların yanı sıra, İstanbul Sanayi Odası'ndan 5.000.000 lira kredinin Viynlex Şirketine verilmesine de önayak olmuştur. Yassıada duruşmaları sırasında, İstanbul Sanayi Odası memuru Kazım Bozkır'ın, şahit sıfatıyla verdiği ifadesi şöyledir:

“Efendim, Hasan Polatkan Vinylex şirketine Bankaların Umum (genel) Müdürlerine direkt olarak kredi tahsis etmekle kalmamış, ayrıca İstanbul Sanayi Odasından da bu şirkete yolsuz tahsis verilmesini temin etmiştir. Hasan Polatkan Vinylex Şirketine bu tahsisleri İstanbul kambiyo Müdürü bulunan ve yolsuzlukları meydana çıkan ve bu yolsuzlukları örtbas edilerek, Sanayi Odası Umumi Kâtipliğine tayin edilen Rıza Ormancı vasıtasıyla sağlanmıştır. Rıza Ormancı İstanbul Sanayi Odasında birtakım yolsuzluklarda bulunmuş, Hulusi Köymen, Haluk Şaman, Agâh Erozan, Sadettin Karacabey, Baha Cemal Zağra, Hayri Terzioğlu'nun iştirakiyle kurulmuş olan sun'i elyaf şirketine İstanbul Sanayi Odası'ndan 5 milyon liralık irtikâpta bulunmuştur.”¹¹⁴⁰

Ragıp Sipahi, 19.05.1957 tarihli diğer bir mektubunda, Devlet Malzeme Ofisi'nin alacağı 250.000 liralık cilt bezi ve ayrıca alacağı suni derinin, Viynlex Firması'ndan alınmasının sağlanması konusunda yardım talep edilmiştir. Ayrıca Sümerbank'tan alınacak bezin, 1.000.000 metreden aşağı olmaması konusunun, Genel Müdür Mehmet Akın'a telefonla tekrar hatırlatılması istenmektedir. Yine aynı

¹¹³⁹ **BCA.010.0.009.0.0.152.469.**

¹¹⁴⁰ Emine Gürsoy Naskali, **Yassıada Zabıtları-XI**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 241.

mektubun devamında, Osmanlı Bankası'ndan alınacak kredi meselesinin görüşüldüğü ve halledildiği bilgisi verilmekte, Sanayi ve Kalkınma Bankası için şöyle denilmektedir:

“Sanayi Kalkınma Bankasından hiç ses çıkmadı. Reşat Egeli Bey’le görüşüp görüşmediğinizi bilemediğimiz için hiçbir müracaat yapmadık. Bu hususta talimat ve emirlerinizi bekliyoruz.” Mektubun devamında da hammadde ihtiyacı için: *“Kuvvetle eminim ki siz ihtiyacımız bulunan hammadde temin hususunda muhtelif kombinezonlar bularak asgari ihtiyacımız olan bir milyon dolarlık hammadde temini için şekiller ve yollar bulabileceksiniz. BU HEPİMİZİN MENFAATİNE DİR, GAYRET SARFEDİLMESİ DEĞER.”*¹¹⁴¹

Aynı mektubun farklı bir maddesinde de kurulmasına karar verilen kimyevi madde fabrikasının toplantısının 15-20 Mayıs 1957 tarihleri arasında, Ragıp Sipahi, Necati Dölay ve Şirketin Hukuk müşavirinin katılımıyla, Milano’da yapılacağı, fakat oraya gitmeden önce her üçünün de Ankara’ya, Hasan Polatkan ile istişare etmek için gelecekleri ve kendisinin verdiği direktifler doğrultusunda hareket edileceği bilgisi verilmektedir. İtalya dönüşünde ise hemen Anonim Şirketin kurulması için başvurulacağı ve kurucular arasında Hanımefendi (Mutahhare Polatkan) ile Hüseyin Bey’in (Hasan Polatkan’ın kardeşi) de bulunacağını söylemiştir. Cilt bezinin Viniyflex Firması’nın katılım ortaklığı ile kurulan Standart AŞ’den alımı sağlanmıştır. Aynı zamanda Hasan Polatkan’da %22 hissesi ile bu şirketin gizli ortağıdır.¹¹⁴²

26.7.1957 tarihli mektupta, önce firmanın Hasan Polatkan’a sağladığı menfaatler sonra “Mühüm Not” başlığı altında yeni talepleri yer almaktadır. Bu kez Viynlex Şirketi’nin, senede asgari 1.000.000 dolarlık hammadde temin etmesi sağlanmalıdır. Ancak bu şekilde olursa kimya sanayii kurulabilir denilmektedir. Hammadde temini konusunda da Hasan Polatkan, istenenin miktarın sağlanması konusunda gerekli yardımı yapmıştır. 6.5.1957 tarihli mektupta, Çekoslovakya’dan ithal edilecek tül dokuma tezgâhı için, Çekoslovak Ticaret Ataşesi ile iletişime geçilmesi, ayrıca diğer tesisler için de gerekli makinelerin alınıp alınamayacağının sorulması istenmiştir.¹¹⁴³

¹¹⁴¹ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

¹¹⁴² BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

¹¹⁴³ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

24.5.1958 tarihli talepler mektubunda da sırayla, şirketin bankalardaki kredilerinin arttırılması, kapasite sorununun çözülmesi, Başbakan'ın Fabrikayı ziyaret etmesinin sağlanması, fabrikayı denetlemeye gelecek memurların detaylı inceleme yapmamalarının tembihlenmesi talep edilmektedir. Bir diğer mektubunda, rakip Derby Firması'nın üzerindeki mali denetimlerin sıklaştırılması ve diğer birtakım kontroller ile üzerindeki baskının arttırılması istenmektedir. En son olarak ta 27.4.1960 tarihli mektupta, Hasan Polatkan'dan, Viynlex Şirketi'nin kuracağı Polivinil Klorür tesisleri için, beğendikleri hazine arazisinin kendilerine verilmesi talep edilmektedir. Tüm bu desteklerin yanı sıra, Hasan Polatkan'ın Maliye Bakanı olması sebebiyle, Vinylex Firması'na, yapmış oldukları talepler doğrultusunda sık sık vergi tecilinde de bulunulmuştur.¹¹⁴⁴ Vinylex Firması örneğinde açıkça yansıtmış olduğumuz, İş adamı- hükümet ilişkisi bundan sonra vereceğimiz örnekler için de kanaat oluşturmaları bakımından önemlidir.

Hasan Polatkan Yassı Ada duruşmaları esnasında, Vinylex Davası görülürken, kendisini savunmak adına: “*Biz girişimci arıyorduk. Ben Koç'a 12 tane fabrika kurdurttum maliye bakanı olarak.*” demiştir.¹¹⁴⁵

5.2.3. Haşim Mardin Örnek Olayı

DP döneminde gazetelere de konu olan, bir diğer İş adamı- hükümet ilişkisi örneği de Haşim Mardin olayıdır. Petrol Ofisi Genel Müdürü Calib Sertel, Haşim Mardin'e Basra Körfezi'nden ülkemize, Raman tankeri ile yapacak olduğu seferler için, hiçbir teminata bağlamaksızın 800.000 lira avans vermiştir. Oysaki sefere elverişli olarak belirtilen Raman tankeri, o sırada Bremen de tamirdedir. Bu nedenle olsa gerek ki tanker anlaşmada belirtilen tarihte Basra Körfezi'nde bulunamamış buna rağmen sözleşmede bahsedilen cezai ödemeye çarptırılmadığı gibi, hukuki yollara da başvurulmamıştır. Tüm bunlar olurken, Bremen'deki işlemler için milyonlarca dolar ödemesi gereken Haşim Mardin'in borcu da Maliye Bakanlığı tarafından ödenmiştir.¹¹⁴⁶ İlginçtir ki herkes tarafından aranan Haşim Mardin ise, Amerika'dan Marshall Planı gereğince, balıkçı gemisi fonundan yararlanarak aldığı,

¹¹⁴⁴ BCA.010.0.009.0.0.152.469.1

¹¹⁴⁵ Mehmet Bal, “Aydın Siyaset İlişkisi Bağlamında Hürriyet Partisi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2017, s. 283.

¹¹⁴⁶ **Dünya**, 18 Haziran 1953.

Rüyam isimli gemisinin gümrük vergisini bile ödemediği halde, sahte evrakla Türkiye'ye sokabilmiştir.¹¹⁴⁷Rüyam, İstanbul'a geldiğinde Florya önüne demir atmış ve Cumhurbaşkanı tarafından Atlantik'i geçtiği için kupa ile ödüllendirilmiş, Haşim Mardin şerefine Moda Deniz Kulübü'nde balo düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı (Refik Koraltan) ve Amerikan Büyükelçisi Mc.Ghee, Rüyam ile Marmara'da gezintilere çıkmışlardır.¹¹⁴⁸ Öte yandan Haşim Mardin, toplamda 6 milyon sermayesi bulunan Türk Ticaret Bankası'ndan, 4 milyon liralık ticari kredi almıştır. Mardin'in, Petrol Ofisi'nden ve bankadan bu miktarda krediyi alabilmesinin arkasında, iki İstanbul DP Milletvekili ile bir eski bakanın olduğu bilinmektedir.¹¹⁴⁹ En sonunda, Haşim Mardin Amerika'ya sığınmış, bunun üzerine devlet tüm mallarına ihtiyati tedbir koymuştur.¹¹⁵⁰

5.2.4. İpar Transport Örnek Olayı

Yine denizcilik alanında önemli bir şirket olan İpar Transport, başka bir örnek olarak gösterilebilir. DP hükümeti tarafından desteklenerek, Türkiye'nin tonaj bakımından en büyük armatörü haline gelen İpar Şirketi, 1959 yılında, İngiltere'den Virginia, Nezihi ve Mehmet İpar gemilerini alırken toplam bedeli 172.500 sterlin olmasına ve parasını peşin ödemiş olmasına rağmen, paravan şirket olarak kullandığı Pasific Warrior Firması aracılığıyla, 282.142 sterlin olarak faturalandırmıştır. Böylece şirketin, evrakta sahtecilik yaparak ülkeden döviz kaçırmaya çalıştığı görülmektedir. Gemi Seçme Heyeti, bu gemilerin en fazla 210.000 sterlin olabileceğini söyleyerek, talep edilen paraya itiraz etmiştir. Tatbikî bu noktada şirketin sahibi ve müdürü olan Ali İpar'a destek, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dan gelmiştir. Zorlu, meclise bir önerge vererek, o tarihe kadar var olan ve işin uzmanlarından oluşan Gemi Seçme Heyeti'nin kaldırılıp, yerine tamamı siyasilere oluşan "Koordinasyon Heyeti"nin getirilmesini talep etmiştir. Israrları sonucunda bu talep kabul edilmiş ve 30 Eylül 1959'da Gemi Tahsis Rejimi değiştirilmiştir. Ne tesadüf ki, 2 gün sonrasında, 2 Ekim 1959'da İpar Transport döviz tahsisi için Koordinasyon Heyetine başvurmuş ve başvurusu kabul edilmiştir. Bunların yanı sıra İpar Transport'un lehine olmak kaydıyla, Dışişleri Bakanlığı'na yanlış bilgiler

¹¹⁴⁷ **Dünya**, 20 Haziran 1953.

¹¹⁴⁸ Toker, **Altın Yılları...**, ss. 197,198.

¹¹⁴⁹ **Dünya**, 23 Haziran 1953.

¹¹⁵⁰ **Dünya**, 24 Haziran 1953.

verilmiş, talimatlarına aykırı hareket edilmiş, başka şirketlere verilen taşıma ihaleleri bir şekilde onlardan alınıp İpar Transporta verilmiş, Et ve Balık Kurumu'nun işlerinin İpar Transport tarafından alınmasını sağlamak gibi, pek çok kayırma işlemleri de olmuştur.¹¹⁵¹ Yapılmış olan bu gayri hukuki işlemlerden dolayıdır ki 27 Mayıs sonrasında ki soruşturmalar sonucunda, İpar Tarnsport'un gemilerine el konulma kararı çıkartılmıştır. Nezihi ve Mehmet İpar gemileri yurt içinde olduğu için hemen, Virginia ve Necip ipar gemileri ise ülkeye döndüklerinde el konulacaktır.¹¹⁵²

5.2.5. ALKA-KROMİT Şirketleri Örnek Olayı

Fatin Rüştü Zorlu, Ahmet Oğuz Alka'nın sahibi olduğu, ALKA şirketler grubu bünyesinde kurulacak olan "Kromit" şirketine, kuruluş aşamasında %10 hisse ile Dr. Mükerrerem Sarol ise %25 hisse ile ortak olmuştur. 9 Mart 1955 tarihinde, her iki isim de anlaşmayı imzalamışlardır. Ne tesadüf ki, o dönemde Fatin Rüştü Zorlu dış ülkeler ile Türkiye adına yapmış olduğu anlaşmalarda, %10 komisyon aldığı için kendisine "Mr. Yüzde %10" denilmektedir.¹¹⁵³ Bu kişilerin şirkete ortak edilmesinde, yapılacak olan ihracat-ithalat işlemlerinde, bankalardan ticari kredi almak için başvurularda, birtakım yasal kolaylık sağlanmasında katkısının olacağının düşünüldüğü kuvvetle muhtemeldir. Şöyle ki, ALKA şirketi, Kromit'in Demir Çelik Fabrikası'nın kuruluşundan önce Yapı Kredi Bankası ile çalışmakta iken, Fabrika'nın kuruluşu aşamasında tüm hesapları Ziraat Bankası'na geçirilmiştir. Ayrıca, Ziraat Bankası bu geçişin olabilmesi için, şirketin Yapı Kredi Bankası'na olan 5 milyon liralık borcunu da üstlenmiştir. ALKA Şirketi, Kromit'in kuruluşu için, Ziraat Bankası'na kredi başvuru işlemleri mart ayı içerisinde olmuş ve 31 Mart 1954 yılında da sonlanmıştır. 3 sene sonrasında ise Ziraat Bankası, Kromit Demir Çelik Fabrikası'nın iştiraklerinden biri olmuştur. Bir devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın, Fabrika'nın hem kuruluş aşamasında hem de sonraki süreçte ciddi miktarlarda kredi desteği sağladığı görülmektedir.¹¹⁵⁴ Kromit Limited Şirketi ile bu şirketin kurucusuna, Ziraat Bankası tarafından verilen krediler dolayısıyla, Ankara Milletvekili İlyas Seçkin ve Adana Milletvekili Muslihittin Yılmaz Mete, 17 Aralık

¹¹⁵¹ **BCA.10.09.0.0.153.472.1**

¹¹⁵² **Hürriyet**, 14 Temmuz 1960.

¹¹⁵³ **Vatan**, 18 Eylül 1960.

¹¹⁵⁴ **BCA.10.09.0.0.340.1046.4**

1959 tarihinde, meclis tahkikatı açılması için başvuruda bulunmuşlardır. Meclisin 17 Şubat 1960 tarihli toplantısında, Banka ile Kromit Limited Şirketi arasındaki ilişki etraflıca tartışılarak, tahkikat açılmasına karar verilmiştir.¹¹⁵⁵ Tahkikatın bir ay içerisinde sonuçlandırılması kabul edilmişse de, bilirkişi raporlarının yetişmemesi nedeniyle, Meclisin 4 Nisan 1960 tarihli toplantısında, tahkikat Encümeninin talebi ve milletvekillerinin kabulüyle sürenin 2 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.¹¹⁵⁶ 23 Mayıs 1960 tarihinde ki meclis toplantısında ise 30 Hazirana kadar tekrar süre uzatımına gidilmiş¹¹⁵⁷ fakat 27 Mayıs'ta gerçekleşecek darbe nedeniyle askıda kalmıştır.

Meclisin 17 Şubat toplantısında konuşulan konuları özetlersek, Ziraat Bankası'nın şirkete verdiği krediler toplamının 75 milyon liralari bulduğu ve tamamen usulsüz ve karşılıksız olduğu görülmektedir. Şirket, Ziraat Bankası'ndan aldığı kredilerin karşılığı olarak, Kop dağındaki, yerleri bile tam olarak belli olmayan krom damarlarını göstermiştir. Yine şirketin, İstanbul Tuzla'da açacağı, atık demirden ham demir elde edecek fabrikanın gelirinin, Oğuz Akal ve arkadaşlarına düşen %60'ının, %75'i de aynı şekilde teminat olarak gösterilmiştir. Açılacak bu fabrikanın makineleri, Amerika'daki eski bir fabrikadan sökülme suretiyle, 2 milyon 400 bin liraya alındığı beyan edilmiştir. Gümrüğe geldiği söylenen makine parçalarının hiçbir şekilde ekspertizi yapılmamıştır. Üzerinden 2 sene geçmesine rağmen fabrika ortada yoktur. Var olan ise şirketin satıcıya ödemesi gereken 1 milyon liralık borç ve Ziraat Bankası'nın ödemesi gereken 8-9 milyon liralık makine bedeli ve montaj masraflarıdır. Bunlar da dâhil edilirse, Banka'nın alacağı 90 milyon lirayı bulmaktadır. Banka ciddi bir denetimden geçmediği için ve kredilerin çok büyük bir miktarının yönetim kurulu kararı alınmaksızın, sadece Banka'nın Genel Müdürü Mithat Dülge'nin onayıyla verilmiş olması, Ziraat Bankası'nı zor bir duruma sokmuştur.¹¹⁵⁸ Çünkü Ziraat Bankası, Amerikan Howard Şirketi'ne, Oğuz Akal için teminat mektubu vermiştir. Bilinmesi gerekir ki, devlet bankalarını en çok zarara uğratan şey teminat mektuplarıdır ve sadece devletin teminat mektuplarından ettiği zarar 150-200 milyonun üzerindedir.¹¹⁵⁹ Oğuz Akal kalan, 914 bin dolar borcu ödememiş, Ziraat Bankası da verdiği teminatını yerine getirmeyi reddetmiştir.

¹¹⁵⁵ TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 2, İnikat: 39, Tarih:17.02.1960, ss. 1087-1103.

¹¹⁵⁶ TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 13, İnikat: 52, Tarih: 4.04.1960, s. 7.

¹¹⁵⁷ TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 13, İnikat: 68, Tarih: 23.05.1960, s. 492.

¹¹⁵⁸ TBMM ZC. Devre:11, Cilt: 2, İctima: 3, İnikat: 39, Tarih:17.02.1960, ss. 1087-1103.

¹¹⁵⁹ Özgen, **Bankalar...**, ss. 8,9.

Çünkü Howard Şirketi, hem Fabrikayı Türkiye'ye zamanında getirmemiş hem de söz verdiği gibi montajını dahi yapmamıştır. Bu olay o kadar büyümüştür ki, Amerika – Türkiye arasındaki ticarî ilişkileri de zora sokmuştur. ABD, 1 Ağustos 1962'de Amerikan Yardım Kanunu'na ilave madde koyarak Türkiye'ye yaptığı yardımı keseceğini bildirmiştir. Başkan Kennedy'nin sözleri üzerine bir kanun tasarısı hazırlanıp, 10 milyon lira tutarındaki borç hazineden ödenmiştir.¹¹⁶⁰ Görüldüğü üzere durum ciddi bir kredi suistimali olayına dönüşmüştür. Bu suistimalde, iş adamı Oğuz Akal'nın hükümet ile kurduğu ilişkilerin önemi büyüktür. Akal ile ortaklarından olan Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'un, 1954'te, birlikte Türk Sesi gazetesini kurdukları zamandan yakın başlayan dostlukları vardır. Ayrıca Mükerrer Sarol, Adnan Menderes'in de çok yakın arkadaşıdır. Öte yandan, Çalışma Bakanı (1955-1957) Samet Ağaoğlu'nun kardeşi Abdurrahman Ağaoğlu'na ait olan ve hiçbir maddi değeri olmayan maden yataklarını, Krommit şirketi 350 bin liraya satın almıştır. Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat ile şirketin kurucuları çok samimi dostlardır ve Ekonomi ve Ticaret Bakanı (1956-1958 yılları arası) Abdullah Aker de fabrika ortaklarındanıdır.¹¹⁶¹ Bu olay halkın parasının nasıl kullanıldığının ve DP döneminde iş adamı-hükümet ilişkilerinin nasıl olduğunun açık bir göstergesidir.

5.2.6. Suni Elyaf Anonim Şirketi Örnek Olayı

Dönemin işleyişine uyum sağlayarak, hükümetle bağlantılarını kullanıp iyi kazançlar sağlayan bir başka şirket ise Suni Elyaf şirkettir. Bursa merkezli kurulan Suni Elyaf Anonim Şirketi, kurucuları ve şirket ortaklarının nüfuzlarını kullanarak Odalar Birliği, İstanbul Ticaret Odası ve Sanayi Odaları tarafından yapılan döviz tahsislerinde çok büyük kazançlar sağlamıştır. Şirket'in kurucuları eski DP Bursa Milletvekillerinden Hulusi Köymen, Sadettin Karacabey, Hüseyin Bağrı, Ağâh Erozan, Haluk Şaman, Baha Cemal Zara, Ali Ferruh Yüce ve iş adamı Hayri Terzioğlu olup, daha sonra Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlayangil ve eşi Ferizun Çağlayangil, İstanbul Sanayiciler Odası Başkanı Raif Dinçkök de şirkete ortak yapılmıştır. Şirket ortakları, görüldüğü üzere aynı zamanda Bursa ve İstanbul Ticaret Odaları ve Sanayi odaları başkan ve üyeleridir.¹¹⁶² İş dünyası ile hükümet ilişkilerinin ne kadar bağlantılı olduğunu anlamak için isimlere bakmak yeterlidir.

¹¹⁶⁰ Avcıoğlu, a.g.e., ss. 746-747.

¹¹⁶¹ Karakuş, a.g.e., ss. 356-360.

¹¹⁶² BCA.010.09.0.0.432.1287.3

İş adamları, hükümetin aldığı kanunları değiştirebilecek, hatta çıkarları doğrultusunda yeni kanunlar alırdabilecek kadar güçlüdürler. Örneğin, Amerika'ya Krom ihracatı sırasında, döviz kaçakçılığına meydan verilmemesi için, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Gümrük Müdürlüğü ve Ekonomi İşleri Müdürlüğü, 1951 yılı haziran ayında, almış oldukları ortak karar gereğince, numunelerinin sıkı bir denetimden geçirilmesi ayrıca Ticaret Odası'ndan bir ekspertizin bulundurulması söylenilmiştir. Kanun uygulamaya girdikten sonra, krom ihracatı yapan bir firmanın bu durumdan rahatsız olması nedeniyle, İzmit Gümrük Müdürlüğü'ne, bakanlık tarafından “*Krom numunelerinin tahlili hakkındaki kanun kaldırılmıştır.*” şeklinde bir yazı gelmiştir. Hem de uygulamada sadece 2 ay kaldıktan sonra.¹¹⁶³ Çünkü o yıllarda krom ihracatında, yüksek tenörlü kromu düşük tenörlü gösterip yurt dışına çıkararak, orada yüksek fiyata satıp, yasal olmayan şekilde döviz elde edilmesi, sıkça başvuru ve çok kar getiren bir yöntemdir.¹¹⁶⁴

5.2.7. SEKA Örnek Olayı

Bir devlet kurumu olan SEKA, yaptığı ihaleler ile hükümet ve iş adamları arasındaki ilişkilerinin ne şekilde cereyan ettiğini, hükümetin desteklediği iş adamlarının, devlet kurumunu zarara uğratarak nasıl milyonlar kazandığını gösteren örnek olaylara değineceğiz.

SEKA Genel Müdürlüğü, 1955-1956 yılında, Amerikan yardımlarından aldığı pay ile 550.000 dolarlık selüloz odunu satın alınması ve aynı şekilde 200.000 dolarlık Graft selüloz ithalatının yapılması için ihale açmıştır. Her iki ihaleyi de dönemin Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu'nun Alman asıllı eniştesi Verner Taşenbreker (Vedat Ağaoğlu) almıştır. Fakat bu ihalelerde çeşitli yolsuzlukların yapıldığı, bu nedenle de SEKA'nın büyük zararlar ödemek zorunda kaldığı, Samet Ağaoğlu'nun mevkiini kullanmak suretiyle eniştesine menfaat sağladığı gerekçesi ile eski Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu ve suç ortakları hakkında altı milletvekili,¹¹⁶⁵ 1959 yılının mart ayında, meclis tahkikatının açılması teklifinde bulunmuşlardır.¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ **Dünya**, 6 Ocak 1956.

¹¹⁶⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, C.2, s.751.

¹¹⁶⁵ Suphi Baykam (Adana), Fethi Çelikbaş (Burdur), Avni Yurdabayrak (Zonguldak), Turhan Feyzioğlu (Sivas), Ferit Melen (Van)

¹¹⁶⁶ **TBMM ZC. Tarih:17.02.1960...**, s. 1013.; Bknz. **TBMM ZC.** Devre: 11, Cilt: 7, İçtima: 2, İnikat: 41, Tarih: 21.02.1959, ss. 388,389.

Samet Ağaoğlu, kendisine yapılan suçlamalara cevap olarak mecliste yaptığı konuşmasında, ilk ihalenin yapılmasından dört ay sonra, İşletme Genel Müdür Yardımcısı'nın kendisine gelip ihalede usulsüzlükler yapıldığını söylemesi ile olaydan haberi olduğunu belirtmiştir. Buna istinaden, gönderdiği teftiş heyetinin yaptığı inceleme sonunda, herhangi bir usulsüzlüğün olmadığını rapor edildiğini, eksiltmede düşük fiyat vererek kazanan firmanın eniştesine ait olan Transtürk Şirketi olmasının, SEKA'nın zarına değil aksine yararına bir netice doğurduğunu savunmuştur. İlaveten, Sümerbank, Etibank ve SEKA gibi işletmelerin Genel Müdürleri ve memurlarının Sanayi Bakanlığı maiyetinde olmadıkları için, bir yanlış varsa bunun sorumluluğunun kendisine ait olmadığını, tüm sorumluluğun SEKA Genel Müdürü ve yönetim kuruluna ait olduğunu söylemiştir.¹¹⁶⁷ SEKA'nın başındaki kişi ise Enver Atafırat'tır. Bu kişi daha önce Sümerbank'ta yapmış olduğu kanunsuz alımlar nedeniyle memuriyetten atılmıştır. Sonra da İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Enver Atafırat'ı, tüm kanun ve yönetmeliklere aykırı olarak, göndermiş olduğu bir telgrafla, Genel Müdür Vekili olarak SEKA'nın başına atamıştır.¹¹⁶⁸ SEKA'nı kuruluş nizamnamesinde, madde 11'de: *"SEKA'nın bir Umum Müdürü ile lüzumu kadar muavini bulunur. Umum Müdür ve muavinlerinin yüksek tahsil görmüş, teknik işlerle iştigal edecek muavinlerin de yüksek mühendis olmaları şarttır."*¹¹⁶⁹ denilmesine rağmen, Enver Atafırat bu şartların hiçbirine uymamaktadır. Eğitimi ise lise mezunudur.

Samet Ağaoğlu'nun yapmış olduğu savunmaya karşı, Suphi Baykam, meclis kürsüne çıkarak, olayları belgeler ışığında milletvekillerine açıklamıştır. Öncelikle SEKA'nın graft selüloz alımı için açmış olduğu ihalenin, kapalı zarf usulü olmasına rağmen, mektuplar açılmıştır. İhale şartnamesinde, teminat yatırmayan şirketin ihaleye giremeyeceği kesin bir biçimde belirtilmiş olmasına rağmen, Verner Taşen Breker'in firması teminat yatırmadan ihaleye alınmıştır. (Vedat Ağaoğlu, Alman asıllı olduğu için asıl ismi, Verner Taşen Breker'dir.) Bu durum dikkat çekmesin diye iki firma daha teminatsız olarak ihaleye kabul edilmiş, sonrasında da teminatsız ihaleye girilebileceği yönünde bir düzeltme yapılması yoluna gidilmiştir. İhalede en ucuz fiyatı veren SÖK firması, SEKA Genel Müdürü'nün Denizcilik Bankası ile diyaloga geçmesi sonucunda, Kanada'dan getireceği odunlar için kendilerine Türk

¹¹⁶⁷ TBMM ZC., Tarih: 17.02.1960..., ss. 1013-1021.

¹¹⁶⁸ TBMM ZC., Tarih: 17.02.1960..., s. 1032.

¹¹⁶⁹ TBMM ZC. Devre: 10, Cilt: 7, İctima:1, İnikat: 75, Tarih: 13.05.1955, s. 224.

vapuru temin edilemeyeceği öne sürülerek, ikinci ihaleye katılması engellenmiştir. Böylece ihale, Verner Taşen Breker Firması'na kalmıştır. İlerleyen süreçte, bu firmanın da nakliyatı birazını Türk birazını da yabancı gemilerle yaptığı görülmüştür. Ayrıca firmaya, ürün tesliminde alması gereken komisyon peşin olarak ödenmiştir.¹¹⁷⁰

Varner Taşen Breker Firması ile bir an önce anlaşmayı yapmak için İsveç'e giden SEKA Genel Müdürü, yönetim kurulunun hemen onay vermesi ve bir an önce parayı göndermeleri doğrultusunda baskı yaparken; ihaleye girip işi alamayan Danon Danon isimli bir firma, Varner Taşen Breker Firması'nın, kesin teminat bedelini yatırmadığı bilgisini ve ayrıca ihalede yapılan yolsuzlukları Ankara'ya rapor etmiştir. Bunun üzerine Bakan Ağaoğlu hemen devreye girerek, teminat bedeli olan 52.000 lirayı Sümerbank'tan temin edip SEKA'ya ödemiştir. Danon Danon Firması, Ankara'ya bir ihbarda daha bulunmuş ve paketleme, istifleme ve etiketleme işlemlerinin, ihale bedelinin içerisinde olmasına rağmen, yeniden ihale yapılmakta olduğunu bildirmiştir. SEKA Genel Müdürü ihale komisyonundan yeni bir karar çıkarmak istemişse de komisyon bunu kabul etmemiştir. Bu esna da Vedat Ağaoğlu, ürün alacağı İsveç Firması ile sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Zaten anlaşma şartlarına uymakta sıkıntı çıkaran İsveç Firması, işi yapmaktan vazgeçince, Sümerbank'ın ödediği teminat bedeli bankanın zararı olarak kalmıştır. SEKA işi yeniden ihale etmiş ve ihaleyi alan yeni firma 140.000 lira daha düşük maliyet çıkarmıştır.¹¹⁷¹

Suphi Baykam, meclise sunduğu ve iş adamı Vedat Ağaoğlu'nun şirketi "Verner Taşen Breker-Ağaoğlu"nun iş yapmak için başka bir şirkete yazdığı mektup, aşağıda örnek olarak verilmiştir. Bu mektup, Vedat Ağaoğlu ve benzer bazı iş adamlarının, iş ilişkilerini nasıl kurdukları, yani hükümet ve iş adamı ilişkileri açısından, işleyişin nasıl olduğunun anlaşılması bakımından önemlidir.

"Pek muhterem efendiler, 27.V.1955 tarihli mektubunuzu müteşekkirkten aldık ve bizimle müştereken çalışmadan memnuniyet duyacağınıza muttali (haberdar) olduk. Burada tediye (ödeme) şartlarının pek iyi olmadığı hususundaki mütalâanızda (irdeleme) haklısınız. Biz ise bu bapta çok nikbiniz (iyimser). Zira, zeki bir iş adamı için böyle zor vaziyetlerden sıyrılmak için de daima yol bulunur. Her şeyden önce söyleyeyim ki, biz işlerin membaında (kaynağında) bulunuyoruz ve her gün bunların yapılabilip yapılamayacak olanlarını mahallerinde görmekteyiz. Şüpheleri kafanızdan aratsanız, siz de şüphesiz o zaman yolunu bulursunuz. Size aşağıdaki teklifimizi yapıyoruz: Ofertalarınız

¹¹⁷⁰ TBMM ZC., **Tarih: 17.02.1960...**, ss. 1026-1027.

¹¹⁷¹ TBMM ZC., **Tarih: 17.02.1960...**, ss. 1028-1030.

(fiyat teklifi) şu şekilde olmalıdır: (X miktar dolar için X bankası nezdinde lehimize, sevk evrakı mukabilinde tahsil edilecek bir akreditif açılacaktır...) Öne süreceğiniz bu şartlarla tekliflerinizin kabul edilmesi muhakkaktır. Şimdi şunu da beyan ediyoruz: Mallarınızın fiyatlarına yüzde 20'ye kadar ayrıca bir zam da yapabilirsiniz. Bu tedbir transfer yapılmamasına karşı olacak veya Türk mallarının piyasanızda yüksek fiyatla görüldüğü zaman, tarafınızdan ithalatçıya ödemesi icap edecek herhangi bir prime mukabil elde bulunacaktır. Bu şartlarla iş görecektir herhangi bir ithalatçıyı da bulacağınızdan şüphe etmiyoruz. Bu tarzda çalışmaya hazırsanız işin birçok makinalarınızı derhal satabilirsiniz. Faturalar kıymeti üzerinden yüzde 6 komisyon alınacaktır. İyi haberlerinizi almayı umarak halisane selamlarımızı sunar ve en derin hürmetlerimizi arz ederiz.”¹¹⁷²

Görüldüğü üzere mektupta, işin membaında olduğunu, hangi işin olup olmayacağını çok iyi bildiklerini, malın gerçek fiyatının üzerine %20 fiyat ilave etmelerini, faturalar üzerinden de %6 komisyonun kendilerine verilmesini açıkça söylemiştir. Netice de bu tahkikat talebi ile ilgili, mecliste hararetle tartışmalar yaşanmış ve SEKA'nın graft selüloz ve selüloz odunu alımı ihalesi ile ilgili, Samet Ağaoğlu hakkında ve yapılan ihale hakkında bir tahkikatın yapılması, DP milletvekillerinin oylarıyla reddedilmiştir.¹¹⁷³

Yine başka bir SEKA ihalesiyle, başka bir iş adamı zengin edilmiştir. SEKA'ya Leningrad'dan odun getirme işi ihale edilmiş ve ihaleyi kazanan Cerrahoğlu firması olmuştur. Fakat bu firma, anlaşmada odunu Taşıyacağını belirttiği M. Eşref ve M. Bingöl isimli vapurları henüz satın almamıştır. Firma gemileri Amsterdam'dan alacaktır ve bunları almak için, yapacağı Taşıma bedelinin avansı niteliğinde, SEKA'dan 1 milyon lira talep etmiştir. Hukuk müşavirliği böyle bir paranın verilemeyeceğini söylese de SEKA Genel Müdürü, bizzat Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın emriyle, avans talebini onaylamıştır. Henüz gemisi bile olmayan firma, işi yapmadan gemi parasını alıp gemileri bedavaya getirmiştir.¹¹⁷⁴

SEKA'nın iş yaptığı firmalara baktığımızda, sıklıkla ismine rastladığımız şirketin, Ermeni asıllı İş Adamı Fuat Süren'e ait olan, Transtürk Firması olduğu dikkat çekmektedir. Dönemin önde gelen ihracat ithalat firmalarından biri olan Transtürk, sahibi Fuat Süren'in, SEKA Genel Müdürü Enver Atafırat ile kurduğu aşırı samimi ilişkiler sayesinde pek çok ayrıcalık elde ettiği görülmüştür. Örneğin, 1959 yılında, Avrupa'dan 500 bin dolar tutarında gazete kâğıdı ithal etme işini,

¹¹⁷² TBMM ZC., **Tarih: 17.02.1960...**, s. 1035.

¹¹⁷³ TBMM ZC., **Tarih: 17.02.1960...**, s. 1087.

¹¹⁷⁴ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.756

SEKA ihaleye açmıştır. Gazete kâğıdının, Avrupa Para Anlaşması olan ülkelerden alınması şartı olduğu için, serbest döviz şartına uygun olmayan, kliring ülkelerinden alınması doğrultusunda teklif sunan şirketlerin teklifleri kabul edilmemiştir. İhale, en düşük teklifi veren Transtürk Firması'nda kalmıştır. Bu kadar düşük teklif verebilmesinin nedeni kâğıdı serbest döviz ülkelerinden almış gibi gösterip, bir kliring ülkesi olan Finlandiya'dan alacak olmasıdır. Vermiş olduğu teklif mektubuna da kâğıdın alınacağı adres olarak, İsviçre'de uydurma bir adres yazmıştır. Akreditifin yapılacağı banka, ekspertiz raporu, kâğıdın neren alındığını belgeleyen evraklar, Transtürk'ün istediği gibi olmuş, her şey oldu bitti ye getirilmiştir. SEKA bu işten 1 milyon 69 bin lira zarar etmiştir.¹¹⁷⁵ Transtürk Firması ise 5-10 sene gibi kısa bir zamanda Türkiye'nin sayılı dış ticaret ve finans firmaları içerisine girmiştir.¹¹⁷⁶

SEKA, 1957 yılında, 4. Kâğıt fabrikasının kurulumu, malzemelerinin ithali için, Finlandiya şirketi olan Metex ile 4,5 milyon dolara anlaşma imzalamıştır. Aracı firma Transtürk'tür. SEKA parayı taksitler halinde gönderecek, Metex Firması da ona paralel olarak tesisleri parça parça ülkeye getirip kuracaktır. Sonuçta SEKA, bazı gecikmeler olsa da taksitleri ödemeyi bitirmiş fakat Metex Firması tesislerin kurulumuna bile başlamamıştır. İşin iç yüzü araştırıldığında ise altından, Transtürk ve SEKA Genel Müdürü'nün alengirli işleri çıkmaktadır. Rusya'dan SEKA'nın satın aldığı tomrukların nakliye işi, yine Transtürk Firması'na verilmiş, hatta firmaya oldukça bonkör davranılıp, teminat mektubu istemeksizin, 1.480.000 lira avans verilmiştir. Bunun yanı sıra, (kur farkı hesaplaması gerekli olmadığı halde) 292.000 lira kur farkı hesap edilip, toplamda 828 bin lira komisyon ücreti de ilave olarak verilmiştir. Yine 1957 yılı haziran ayında, odun selülozu tesislerinin kapasitesini 24 saatte 114 ton üretime çıkarılması için, 750.000 dolarlık bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre Transtürk, makine ve tesisleri sağlayacak, Metex Firması da gerekli olan mühendislik desteğini verecektir. Fakat Transtürk, iki yıl hiçbir şey yapmayınca, SEKA, Transtürk'ü müteahhitlikten çıkararak, işi yapması için iki kat fiyata Metex firması ile anlaşma yapmıştır. Fakat Transtürk, Metex Firması'nın temsilcisi olarak perde arkasından da olsa oyunun içindedir. Sonuç olarak tesislerin kapasitesini arttırmak için 750.000 yerine 1.500.000 dolar para ödenmiş ve iş yaklaşık 3 yıl sonra yapılabilmiştir. SEKA'nın uğradığı maddi kayıptan dolayı, Transtürk aleyhine

¹¹⁷⁵ Avcıoğlu, a.g.e., ss. 757-758

¹¹⁷⁶ <http://www.turklider.org/TR/EditModule.aspx?TabId=855&mid=6742&ItemId=4221> Erişim Tarihi: 20. 03.2022.

herhangi bir kanuni işlem yapılmamıştır.¹¹⁷⁷ Örneklere bakarak diyebiliriz ki iş adamı Fuat Süren, servetinin büyük bir bölümünü, SEKA'nın işlerini yaparak elde etmiştir. SEKA Genel Müdürü de yapılan usulsüzlüklere göz yummuştur. Genel Müdür Enver Atafırat, bir süre sonra gazete kâğıdı alımlarına tek başına karar verme yetkisine sahip olunca, kendisi de tamamen usulsüzlük ve yolsuzluklar ile SEKA'nın toplamda 1,5 milyon dolarlık işini Sigala Biraderler'in temsilcisi olduğu şirketlere vermiştir.¹¹⁷⁸ Devletin üst düzey memurlarının hem kendilerini hem de iş adamlarını kalkındırmak için başvurdukları yollara açık bir örnektir. 27 Mayıs Askeri Darbesi Transtürk Firması'nın çalışmalarını durdurmuş, o sırada Avrupa'da olan firma sahibi Fuat Süren ise yurda geldiğinde tutuklanmıştır. Sebep ise SEKA'da yapılan usulsüzlüklerden ziyade, Fuat Süren'in, Adnan Menderes'e ait İsviçrede var olduğu düşünülen gizli hesabı yönetiyor olduğu söylentisidir.¹¹⁷⁹

Vermiş olduğumuz bu örnek olayların yanı sıra, SEKA, kâğıdın karaborsada olduğu, hatta bazı gazetelerin tirajlarını yarıya indirip "Atma Ver" kampanyaları yaparak tüm okurlarına ulaşmaya çalıştığı o yıllarda, DP Milletvekillerine, onların ortağı olduğu şirketlere ve yakınlarına, kâğıt temin ederek, SEKA'nın zararına olacak şekilde, yardımda bulunup onları kalkındırmaya çalıştığı birçok örnek olay yaşanmıştır. Örneğin Celal Bayar'ın damadı Ahmet Gürsoy'a, Kütahya'da kuracağı Şap Üretim Tesisi için, 448 bin lira destekle bulunulmuştur. DP İzmir Milletvekili Ömer Cebeci'nin ortağı olduğu Salmer Şirketi'nin, satamadığı fırınlanmış keresteler, SEKA tarafından ihtiyaç olmamasına rağmen satın alınmıştır. Başbakanlık Müsteşarının çiftliğindeki kavaklar, usulsüz bir şekilde SEKA tarafından satın alınmıştır. Ayrıca müsteşarın yakını olan bir kişiye de 1 milyon 650 bin liralık kâğıt verilmiştir. DP Artvin Milletvekili Yaşar Gümüsel'e, dergi çıkartması için kâğıt verilmiş fakat ne dergi çıkartılmış ne de kâğıtlar bulunabilmiştir. DP Ordu Milletvekili olan, aynı zamanda gazete çıkartan Ahmet Feyzi Boztepe ve Memiş Ethem Yazıcı'nın gazeteleri için, ihtiyacın üzerinde kâğıt desteği sağlanmıştır. Milletvekili Hüsnü Yaman'a 580 bin liralık, SEKA Genel Müdürü'nün çocukluk arkadaşına da 338 bin liralık kâğıt verilmiştir. DP İzmit il ve ilçe kurulunda bulunan, 15 kişinin bir araya gelerek kurdukları Kocaeli Tic. ve San. Ltd. Şti. ne kâğıt

¹¹⁷⁷ Avcıoğlu, a.g.e., s. 759

¹¹⁷⁸ Avcıoğlu, a.g.e., s. 759

¹¹⁷⁹ <http://www.turklider.org/TR/EditModule.aspx?TabId=855&mid=6742&ItemId=4221> Erişim Tarihi: 20. 03.2022.

desteğinde bulunulmuştur. DP’li bir gazeteciye, sahibi olduğu çamaşır suyu işletmesi için, yıllarca üçte bir fiyata klor-alkali satmıştır. Tüm bu usulsüzlüklere karşı çıkan, SEKA’nın üst düzey 23 memuru, Genel Müdür tarafından işlerinden atılmış, hatta iki memura 316 bin lira da tazminat ödetilmiştir.¹¹⁸⁰

5.2.8. Banka-Kredi-İş Adamı Bağlantılı Örnek Olaylar

Daha önce, detaylı olarak açıkladığımız örnek olaylardan da anladığımız üzere, devlet bankları ve özel bankaların kaynakları, politik güçleri olan kişilerin aracılığıyla, ölçsüz bir şekilde, iş adamlarına ve şirketlerine kredi olarak dağıtılmıştır. Verilen bu yüksek miktardaki krediler şirketlerden tahsil edilemeyince, “diğer aktifler hesabı” denilen bir hesapta toplanılmıştır. Sadece devlet bankalarında, bu hesaplardaki paralar toplamı, 1964 yılında, 2 milyar 502 milyonu bulmuştur ve bu rakamın %80’i asla geri alınamamıştır.¹¹⁸¹ Devlet bankalarından biri olan Etibank, farklı ticari unvanlarla açılmış fakat özünde tek bir iş adamına ait olan şirketlere, toplamda 26.500.000 kredi vermiş ve bunu geri alamayınca çok zor bir duruma düşmüştür. Emlak Kredi Bankası’nın 1963 yılında, takipteki alacakları toplamı 110 milyon, Sümerbank’ın alacakları ise 107 milyon lirayı bulmuştur. Ziraat Bankası ise sadece Avanos, Ürgüp, Kayseri, Umurbey ve Hasanoğlan’da yaptırdığı evlerden dolayı bile 50 milyon lira zarardadır.¹¹⁸²

Özel bankalarda ise durum pek de farklı değildir. İş adamlarına verilen ölçsüz krediler, teminat mektupları nedeniyle, II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan özel bankaların pek çoğu, 27 Mayıs Askeri Darbesi’nden sonra dayanamayıp batmıştır. Sanayi Bankası, Esnaf Kredi Bankası, Doğubank, Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası, Tutum Bankası, Raybank, Türkiye Kredi Bankası bunlara örnek gösterilebilir.¹¹⁸³ Demir Bank (1953) ve Pamuk Bank (1955) ‘ta savaş sonrası kurulan bankalardandır. Bunlar ihtilalden sonra değil, 2000’lerin başlarında

¹¹⁸⁰ Avcioğlu, **a.g.e.**, ss. 760, 761. ; Altun, **Çok Parti...**, s.160.

¹¹⁸¹ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.746.

¹¹⁸² Avcioğlu, **a.g.m.**, ss. 8-9.

¹¹⁸³ Turaç Şeyhoğlu, “Türkiye’de 1944-1960 Dönemi Özel Sektör Bankacılığı: Akbank Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009, s. 84

batmışlardır. Her iki bankanın batmasının nedeni de yine yanlış kredi politikaları olmuştur.¹¹⁸⁴

27 Mayıs sonrasında batan bankalardan biri olan Türkiye Kredi Bankası, 24.07.1947’de, dönemin önde gelen iş adamları, Şakir Kesebir, Mithat Nemli, Hayri İpar, Halil Ali Bezmen ve diğerleri tarafından kurulmuştur. Bankanın Genel Müdürü Şakir Kesebirdir. Hayri İpar Alpulu Şeker Fabrikasının Genel Müdürüdür ve birlikte İpar Transport şirketini kuracaklardır. Halil Ali Bezmen Mensucat Santral’in sahibidir. Bankanın kurucusu olan iş adamları kendi işletmeleri için bankadan düşük faizli krediler almışlar fakat zamanında ödeyememişlerdir. Çünkü halktan topladıkları mevduat kısa vadelidir fakat verdikleri krediler uzun vadeli olmuştur.¹¹⁸⁵ Banka, nakit ihtiyacını giderebilmek için olsa gerek, dönemin İstanbul Defterdarı’nın tahsil ettiği paraları, Türkiye Kredi Bankası’na yatırması karşılığında, defterdarın ortağı olduğu şirkete, yüklü miktarda kredi desteği de verilmiştir.¹¹⁸⁶ Fakat Türkiye Kredi Bankası’nın içine battığı kredi girdabı, 1966 yılında, İş Bankası tarafından tasfiye edilmesi ile sonuçlanmıştır. Tasfiye edilmeden önce, bankaya yardım etmek amacıyla Ziraat Bankası, İş Bankası, Sümerbank, Etibank ve Emlak Kredi Bankaları 1964 yılında bir konsorsiyum oluşturmuşlardır.¹¹⁸⁷ 1965 yılında bazı bankalardan ek yardım sağlanmasına karar verilmiştir.¹¹⁸⁸ 1966, 1967, 1968 yılına kadar bankanın tasfiyesinde kullanılmak üzere, Merkez Bankası’ndan ayrılân fondan parça parça olarak, toplamda 66 milyon lira harcanılmıştır.¹¹⁸⁹ Tasfiye edilen bankaların halka olan borçlarını ödeyebilmek için, var olan diğer bankaların mevduatından binde yarım oranında pay alınarak bir fon oluşturulması yoluna gidilmiştir. Fakat bu fonda 5 yılda toplanan para 25 milyon olup ödenecek para 256 milyon olunca, (1967 yılı) Merkez Bankası, alacaklılara ödeme yapabilmek için para basmak zorunda kalmıştır.¹¹⁹⁰

Tasfiye edilen bankalardan bir diğeri olan Tutum Bankası, 1956 yılında 3 milyon lira olan sermayesini Emlak ve Kredi Bankası ve Emekli Sandığı’nın verdiği

¹¹⁸⁴ <https://konupara.com/bankalar/turkiyede-batan-4-bankanin-kisa-hikayesi-5794/> Erişim Tarihi: 6.07.2020.

¹¹⁸⁵ Avcioğlu, a.g.e., s. 743.

¹¹⁸⁶ Özgen, *Bankalar...*, ss. 8, 9.

¹¹⁸⁷ **BCA.30.18.1.2.176.12.11**

¹¹⁸⁸ **BCA.30.18.1.2.187.39.7**

¹¹⁸⁹ **BCA.30.18.1.2.197.49.19; BCA.30.18.1.2.199.71.15; BCA.30.18.1.2.207.40.16; BCA.30.18.1.2.217.24.12; BCA.30.18.1.2.227.83.8.**

¹¹⁹⁰ Avcioğlu, a.g.e., s. 745.

7 milyon lira ile 10 milyona yükseltmiştir. Fakat şirketlere verdiği ve geri alamadığı kredi miktarı 26 milyon lirayı bulmuştur. Banka sermayesini kaybedip 25 milyon lira zarara geçmiştir. En çok krediyi Amaç Ticaret Şirketi'ne verdiği için, bu şirket Banka'nın batmasına neden olmuştur da diyebiliriz.¹¹⁹¹ Diğer bir banka olan Doğu Bank ise paralarını büyük bir iş hanına bağlamış olması nedeniyle, 1961 yılında batmıştır.¹¹⁹²

Bankaların batma nedeni düşük faizli verdiği ve geri alamadığı kredilerdir. Özel banka sahibi iş adamları, yasa gereği kendileri, sahibi oldukları bankadan kredi çekemedikleri için, akrabalarına bu kredileri çektirmişlerdir. Örneğin; batan bankalardan biri, yönetim kurulu üyelerinden birinin kayınbabasına, karşılıksız olarak verdiği 12 milyon liralık kredinin geri ödenmemesi nedeniyle iflas etmiştir.¹¹⁹³

Bankaların kimi zaman şirketlere verdikleri yüksek miktardaki kredileri geri alabilmek için, batmak üzere olan işletmeleri ve iş adamlarını kurtarmaya çalıştıkları da görülmüştür. Tabii burada iş adamlarının hükümete verdikleri destek de çok önemli bir etken olmuştur. Akiş buna güzel bir örnektir. 1953 yılında, Antakya'da 12 milyon lira sermaye ile kurulan ve %75'i Mahmut Has ve ailesine, kalanı da İhsan Akşehirli ile İhsan Muhassıl'a ait olan Akiş, işçi ücretlerini bile ödeyemez hale geldiğini belirterek devletten yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Sınai Kalkınma Bankası şirketi incelemeye almış ve bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Akiş İplik Dokuma ve Çırçır Fabrikası, İş bankası, Ziraat Bankası ve Akbank'a onar milyondan 30 milyon liralık kredi borcu yapmıştır. Bunun yanı sıra şirketin devlete vergi ve sigorta borcu toplamı 10 milyon liraya ulaşmıştır. Şirketin içinde bulunduğu bu zor koşullara rağmen, Has ailesi ve diğer ortakların şirket sermayesinden çektiği para 17 milyon liradır. Akiş İşletmesi dolayısıyla Mahmut Has ve ailesi batmasın diye, şirketin hisseleri 1 lira değerinden hesaplanıp alacaklı bankalara geçecek, bu bankalar şirkete gerekli yatırımları yapıp 5 yıl işletecek, şirketi toparlayacak, sonra yine hisse değeri 1 liradan olmak üzere şirketin eski sahiplerine devredeceklerdir.¹¹⁹⁴ Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı olan Cavit Oral, Alaattin Korkut ve Haluk Kansu, Ziraat Bankası'nın kaynaklarının çiftçinin ihtiyaçlarını gidermek için bile

¹¹⁹¹ A.g.e., s.745

¹¹⁹² Özgen, **Bankalar...**, ss.8, 9.

¹¹⁹³ Özgen, **Bankalar...**, s.8.

¹¹⁹⁴ "Cumhurbaşkanı Bir Hükümet Kararnamesini İmzalamadı", **Milliyet**, 29 Temmuz 1968.

yeterli olmadığını öne sürerek bu duruma itiraz etmişlerdir. Ticaret Bakanı Ahmet Türk el onaylamalarını istemesine rağmen Genel Müdür Yardımcıları tutumlarında ısrar edince, görevlerinden alınmışlardır. Yerlerine ise usulsüz krediler açarak bankayı milyonlarca lira zarara sokan, banka müfettişlerince haklarında ihraç kararı alınmış kişiler getirilmiştir.¹¹⁹⁵ Mahmut Has, Nuri Has'ın büyük oğludur. Nuri Has daha önce de değindiğimiz gibi Akbank'ın kurucularındandır. Akiş'i kurtarmak için görevli üç bankaya baktığımızda, Akbank kendilerinin olduğu için para bir cepten diğer cebe girmektedir. İş Bankası da bir özel bankadır. Fakat Ziraat Bankası bir devlet kuruluşudur ve yapılacak zarar halka fatura edilecektir. Sonuç olarak Akiş ise batmaktan kurtulamamıştır. Hatırlarsak, Nuri Has, 1960'ta DP'ye bağışlamak üzere İş Bankası'ndan çektiği 250.000 liralık krediyi de bankaya geri ödememiştir.¹¹⁹⁶

Son olarak, kredi yolsuzluğunda şu ana kadar vermiş olduğum örneklerden çok daha profesyonelce planlanmış ilginç bir örnek olaya değinerek, yolsuzluğun geldiği boyutu gözler önüne serelim. Bir iş adamı 2,5 milyon liralık banka hissesini uzun vadeli bono karşılığında yani hiç para ödemedi almıştır. Daha sonra bankanın en büyük hissedarı olarak hiç zorlanmadan bankadan 3,5 milyon lira kredi çekmiştir. Sonra, banka'nın hisselerini bir devlet bankası olan Etibank'a rehin göstererek 2,5 milyon lira kredi almıştır. Bu kişi elde ettiği bu paralarla otobüs şirketi kurmuş fakat şirket, 7 milyon malvarlığına karşın 24 milyon borç göstererek konkordato talebinde bulunmuştur.¹¹⁹⁷

Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu uzmanlarından Hilmi Özgen, bankaların üzerinden dönen oyunlarla ilgili, çeşitli istisnalarla ana ilkelerinden ayrılan bankalar kanununun, birtakım hatırlı kişilerin veya banka kodamanlarının zorlamasıyla, iyice çığırından çıkarak, çok büyük yolsuzlukların yapılmasına fırsat verir bir hal aldığından yakınmıştır. Hatta yapılan bu yolsuzluklar öyle güzel bir şekilde kitabına uydurulmuştur ki, Yassıada Duruşmaları esnasında ve sonrasında yapılan incelemelerde, bankalar üzerinden işlenen bu suçlardan dolayı hiç kimse ceza almamıştır.¹¹⁹⁸ Bu durumlardan dolayı zarar eden devlet bankalarının ettiği zarar

¹¹⁹⁵ "Tayinleri Artık Bakan Hanımları Yaptırıyor," **Ulus**, 22 Temmuz 1968

¹¹⁹⁶ **BCA.010.09.0.0.364.1114.4**

¹¹⁹⁷ Avcioğlu, **a.g.e.**, s.744.

¹¹⁹⁸ Özgen, **Bankalar...**, s.194.

halkın sırtına yüklenilmiştir. Zarar eden özel bankaların pek çoğu, zararlarını kurtaramadıkları için kapanmak zorunda kalmış ve yine olan halka olmuştur.

SONUÇ

Geçmişte farklı isimler ile telaffuz edilen, son yüz yıllık dönem içerisinde iş adamı olarak kabul görmeye başlayan, günümüzde ise “iş insanı” olarak kullanımı tercih edilen girişimci sınıf, ait olduğu toplumun yöneticileri ile daima iyi ilişkiler içerisinde olmayı yeğlemiştir. Devlet yöneticileri de Sanayi Devrimi ile yeniden yapılanan ekonomik sistem içerisinde, değeri kat be kat artan iş adamları ile kol kola hareket etmeyi, ortak menfaatleri açısından uygun bulmuştur. Bu durum, bir nevi krallar ile soylular arasındaki ilişkinin, Sanayi Devrimi sonrasındaki ekonomik yapıya uyarlanmış halidir.

Osmanlı Devleti’nde, toprağa dayalı bir ekonomik sistemin olması, sömürgecilik anlayışı ile hareket edilmemesi nedeniyle meta birikimine sahip olamayışı, devlet içerisinde bir burjuva sınıfının oluşmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti’nde uygulanan müsadere sistemi de servet birikimine izin vermemektedir. Ayrıca tüccarlık da Türklerin tercih ettiği kazanç kapılarından biri olmamıştır. Bu daha çok gayrimüslimlerin işi olarak görülmüştür. Tanzimat Dönemi’nde halktaki bu algı yıkılmaya çalışılsa bile, kapitülasyonlar ile eli kolu bağlı olan devletin ne yatırım yapmaya ne de yapacak olan yerli iş adamlarına destek olmaya gücü vardır. Bu güç, yeni Türk Devleti’nin kuruluşuyla birlikte tekrar kazanılacaktır.

İttihat ve Terakki döneminde başlayan fakat I. Dünya Savaşı’nın başlaması ile yarım kalan millî iktisat hareketi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasıyla kaldığı yerden devam etmiştir. Her iki dönemde de devlet desteği ile bir iş adamı sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. Tek Parti Döneminde bu görev, yarı resmi bir niteliğe sahip olan İş Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yabancı iş adamlarının

elindeki işletmeler satın alınarak yerli iş adamlarının ülke ekonomisinde söz sahibi olması için çalışılmıştır. Ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımların, Türk iş adamları tarafından yapılması için, devlet her türlü desteği vermiştir. Fakat bir süre sonra bu durum, aferizm tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Yeterli sermayeye sahip olmayan birkaç yerli girişimcinin, devlet desteği olmaksızın, ülkede ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarını yapmasını beklemek, kuşkusuz hayalperest bir yaklaşım olurdu. Günümüzün sanayi devi ülkeleri bu günlere gelmelerini, geçmişte iş adamlarına verdikleri desteğe borçlulardır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, İş Bankası desteği ile yerli iş adamı sınıfının oluşturulmaya çalışılması gayet tabiidir. Fakat ülkede yapılmak istenilen pek çok güzel işte olduğu gibi, burada da niyet ülke menfaatine olsa da elde edilen netice istenildiği gibi olmamış, bazı kişiler kendilerine sunulan imkânları şahsi menfaatleri için kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Atatürk döneminde, yerli iş adamlarının oluşması için, çoğu devlet ihalelerinde yabancı iş adamları yerine yerli iş adamlarına destek verilmiştir. Demiryolu yapımından savunma sanayisine kadar yerli iş adamları, devletin kendilerine verdiği destek ve güveni boşa çıkartmadıkları görülmüştür. Nüfus Mübadelesi ile ülkeyi terk etmek zorunda kalan gayrimüslimlerin sahip olduğu işletmeler de yerli iş adamlarına tahsis edilmiştir. Atatürk döneminde, iş adamları ile hükümet arasındaki ilişkiler karşılıklı dayanışma şeklinde ilerlerken, İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı döneminde arada soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır. Bunun nedeni, İsmet Paşa'nın daha devletçi bir model benimseyip, aferistlere fırsat vermemek için mücadele etmesine ilaveten, II. Dünya Savaşı ve beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntılar, güvensiz ortam, iş adamları üzerinde hükümetin kurduğu baskılardır. Baskılanan iş adamları, savaş sonrasında ülkede esen demokrasi rüzgârlarına kapılıp, DP ile gelen kapitalist düzende hayat bulmuşlardır.

II. Dünya Savaşı yıllarında, fabrika sahibi, dürüst iş yapan bazı iş adamları, birtakım engellemelerden dolayı ekonomik sıkıntılar yaşamışlarsa da ticaretle ve özellikle ihracatla uğraşan iş adamlarının, yüksek enflasyon nedeniyle çok büyük karlar elde ettiği ve ellerinde büyük bir sermaye biriktirdiği görülmüştür. Bunların pek çoğu da gayrimüslim iş adamlarıdır. Bu nedenle CHP hükümeti, içinde bulunan ekonomik sıkıntıdan kurtulabilmek ve gayrimüslim iş adamlarının piyasadaki gücünü kırmak amacıyla, bugün bile hala tartışılan, Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkartmıştır. Bu kanunla, iş adamlarının elde ettiği haksız kazanç geri

alınmaya çalışılmışsa da kanun maddesinde uygulanış şekli ayrıntıları ile belirtilmediği için, pek çok usulsüz uygulamalarla karşılaşmıştır. Gayrimüslim iş adamlarına çıkartılan vergilerin, Müslüman iş adamlarına oranla onlarca kat fazla olması, bu vergileri ödeyemeyen gayrimüslim iş adamlarının mallarına el konulması, başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirde sermayenin el değiştirmesine neden olmuştur. Savaş bittikten sonra iş adamları, adeta CHP'den intikam alırcasına, demokrasi ve liberalizm söylemleri ile kurulan DP'nin çatısı altında toplanmışlardır. Özellikle gayrimüslim cemaatin tamamına yakını DP'ye oy vermiş, 6-7 Eylül Olayları bile onları DP'den koparmaya yetmemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında, dünyadaki değişime paralel bir şekilde, Türkiye'de de ekonomik ve politik dengeler değişmeye başlamıştır. CHP her ne kadar daha liberal bir politika izlemeye başlamışsa da halk arasındaki ekonomik uçurumu yok etmeye yönelik olarak hazırladığı toprak kanunu ile devletçi anlayışı terk edemediğini göstermiştir. Bu kanuna karşı gelen toprak ağası milletvekilleri, CHP'den ayrılarak DP'yi kurmuşlardır. Millî Kalkınma Partisi'nin kurulması ile başlayan çok partili dönem, CHP'nin gerçek bir muhalefet partisi olarak dikkate aldığı DP'nin kurulması ile kalıcılık kazanacaktır.

Monarşi rejimiyle yönetilen Osmanlı Devleti'nin siyasî varlığı sona erip, demokratik rejime ile yönetilen Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, adeta yeni doğmuş bir çocuk gibiydi. Elde ettiği demokrasiyi, kendine zarar vermeyerek, doğru bir şekilde kullanabilmek için, kontrollü bir demokrasiye alışma süreci geçirmiştir. Çok partili hayat denemeleri, bu süreçte gerçekleşen hamleler olarak değerlendirilmelidir. Belli bir yetişkinliğe ulaşp, kurucularının kontrolünden çıktığında da tek başına ayakta kalma ve demokrasiyi en doğru şekilde kullanma mücadelesi vermiştir. Bu dönemi, DP'nin iktidarda olduğu dönem olarak bağdaştıracak olursak, demokrasi konusunda pek te başarılı olamadığını söylemek gerekir. Çünkü DP, iktidara gelmesini sağlayan demokrasiyi, bir süre sonra iktidarı kaybetmemek için görmezden gelip, muhalif sesleri bastırmaya çalışacaktır. Çok partili sisteme geçildikten sonra, siyasette başlayan rekabet anlayışının nasıl olması gerektiği tam olarak kavranamadığı için, 14 yıl içerisinde DP yok olmuştur. Maalesef ki oy kaygısı ile yanlış tavizler verilmiş ve bunun sonucunun nelere mal olacağı öngörülememiştir.

DP'nin kurulması ile CHP'ye küsen kim varsa DP'nin çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlileri Toprak Kanunu'ndan rahatsız olan toprak ağaları ile Varlık Vergisi'yle aldığı darbeyi unutamayan iş adamlarıdır. Bu kesim, partinin yönetici ve finansör takımı, halkı partiye çeken yüzler olacaklardır. Fakat bunların sayıları azdır ve iktidar olmak için halkın %70'ini oluşturan çiftçi-köylü kesimini kendine çekmesi gerekmektedir. DP onarın da güvenini, dini içerikli söylemler ile kazanmıştır. Halk Partisi halka inemeyen bir parti olduğu için, DP'nin işi pek de zor olmamıştır. DP, kimseye bir vaat vermeden, sadece CHP'nin yaptıklarını eleştirerek halkın sözcüsü olup, onların gönlünü kazanmayı bilmiştir. Burada iki husus dikkat çekicidir. Birincisi, DP'li milletvekilleri, kurucuları da dâhil olmak üzere, CHP'nin çatısı altındaki milletvekilleriydiler ve alınan kararlar, yapılan uygulamalarda onların da onayları vardır. İkincisi DP, iktidar olduğunda uygulayacağı bir ekonomi politikasına sahip değildir. Muhtemelen iktidar olmayı onlar da bu kadar erken umut etmemişlerdir.

DP'nin iktidarda olduğu ilk 3-4 yıl, ülkede büyük bir kalkınma hareketi yaşanmıştır. Marshall yardımları ve alınan krediler sayesinde kayda değer bir döviz girdisi olmuş, bu paralar ile kara yolları yapılarak köyler şehirlere bağlanmış, traktörler alınarak tarım gelirleri arttırılmış, yabancı yatırımcı ülkeye gelerek iş adamları ile ortaklıklar kurmuştur. Ülke kapıları yabancı malların girişine ardına kadar açılmış, ithalat artmış iş adamları kazanmıştır. 6 yıl süren savaş boyunca kıtlık, yokluk, sınırlamalar ile bunalan halk için ülkenin geldiği bu nokta büyük bir kalkınma atağı olarak görülmüştür. Öte yandan Marshall Yardımları'nın, Dünya Bankası ve ABD'den alınan kredilerin toplanma noktası olarak, 1950 yılında TSKB kurulmuş ve bu paralar ülkede sanayi alanında yatırım yapmak isteyen iş adamlarına dağıtılmıştır. Günümüzde holding haline gelmiş BOSSA, Borusan, Eczacıbaşı ve daha birçok dev şirket, TSKB'den aldığı krediler ile fabrikalarını kurabilmişlerdir. Yani özet olarak, DP döneminde iş adamları, kendilerine sunulan olanaklar ile yeni yatırım hamlelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu hamleler artık, ticaret alanından ziyade sanayi alanında olmaya başlamıştır. DP, sermaye sahiplerini kollayan düzenlemeler ile onların ülkede belli bir güç haline gelmelerini sağlarken, sermaye sahibi iş adamları da DP'nin iktidarda kalmasını sağlamışlardır.

DP iktidara geldiğinde, devletçiliğin kaleleri olarak görülen KİT'leri özelleştireceğini söyleyerek, aslında hem iş adamlarına hem de kapitalist

Amerika'ya, ben sizin tarafınızdayım, siz de benim tarafımda olun mesajını vermiştir. İktidara geldikten sonra da söylediğini yapmış ve 1954 yılına kadar özelleştirmeler yapılmıştır. Özelleştirmede ilk olarak iş adamlarına bankalardan kredi verilmiş ve iş adamları KİT'lere ortak edilmişlerdir. Yıllık kendilerine verilen kâr ile banka kredilerini ödeyen iş adamları, hiç ceplerinden para çıkmadan fabrikaya ortak olmuşlardır. KİT'ler zarar etmeye başladığında -ki bu tabii bir sonuçtur- çünkü başındaki müdür kâr ve zarardan sorumsuzdur ve ayrıca işletme devlet tarafından denetlenmemektedir, devlete verdiği zarar öne sürülerek yok pahasına iş adamlarına satılmışlardır. DP ile başlatılan bu süreç, daha sonra başa gelen hükümetler döneminde de devam etmiştir. Tek Parti Döneminde büyük çabalar sonrasında meydana getirilen KİT'ler, sanayileşmedeki plansızlık, politik oyunlar ile bir kesimin çıkarlarının toplumun çıkarlarından önde tutulması gibi nedenlerden ötürü zamanla teker teker özelleştirilmişlerdir.

DP, KİT'lerin yanı sıra iş adamlarını zengin etmenin diğer bir yolu olarak anonim şirketleri kullanmıştır. İş adamlarının bir araya gelerek oluşturduğu AŞ'lere verilen desteklerin yanı sıra, kimi zaman da tamamen kendi yaptığı yatırımlara yine devlet bankalarından kredi imkânı sağlamak suretiyle, iş adamlarını bu şirketlere ortak etmiştir. Daha sonra da bu şirketlere, desteklemeler ve kar garantileri vermek suretiyle, iş adamlarını milyoner yapmıştır. Kendilerine bu kadar sınırsız imkânlar sunan hükümete, seçim dönemlerinde, iş adamları da gereken maddi desteği esirgememişlerdir. Bu destek aslında her yıl düzenli olarak bağış adı altında, başta İş Bankası'ndaki hesap olmak üzere, DP'nin banka hesaplarına yapılmıştır. Seçim dönemlerinde ise partinin artan seçim harcamalarından dolayı olsa gerek, bağış miktarı artmış, hatta parti teşkilatlarına ve banka müdürlerine, hangi iş adamından ne kadar ücret talep edileceğinin listeleri bile gönderilmiştir. İş adamlarının mensubu olduğu partiye bağışlar yapması gayet tabiidir fakat iktidar partisi tarafından bunun baskıyla alınmaya çalışılması hukuk dışıdır ve bir suçtur.

DP döneminde, ülke adeta bir şantiye yeri haline gelmiştir. Bu durum bir taraftan ülkenin kalkınması adına iyi gibi görünse de diğer taraftan herhangi bir fizibilite çalışması yapılmadan, oy kaygısıyla ve bazı kişileri zengin etmek niyetiyle olduğu için, ileri vadede devlete zarar veren işler haline gelmişlerdir. Burada en karlı taraf, müteahhitlik yapan iş adamları olmuştur. Pek çok devlet işinin usulsüz ihaleler yoluyla bazı müteahhitlere verildiği sıkça görülen durumlardandır. İnşaat

malzemelerinin tamamına yakınının ithal edilmesi de ülkedeki döviz miktarının azalmasına neden olmuştur. Azalan döviz miktarı, iş adamlarının ithalat sıkıntısı çekmesi, alınan döviz borçlarının ödenememesi gibi ardı sıra gelen ekonomik çıkmazları da beraberinde getirmiştir.

DP hükümeti, sadece yerli iş adamlarına değil, yabancı iş adamlarına da ülkede yatırım yapmaları için gerekli tüm yasal kolaylıkları sağlamıştır. Bu durum güçlü yerli şirketlerin, yabancı şirketler ile ortaklıklar kurarak daha da güçlenmesini sağlarken, küçük işletmelerin onlarla rekabet edememesinden dolayı yok olmalarına neden olmuştur. Ekonomik olarak bakıldığında ise, DP, kendine bırakılan mirası, yani altın ve döviz rezervlerini 4 sene gibi kısa bir sürede bitirip, ülke ekonomisini geri dönülemez bir şekilde ABD'ye bağımlı hale getirmiştir. Fakat bu durum henüz halk tarafından yeterince hissedilmediği için olacak ki, DP, 54 seçimlerinde, meclisteki sandalyelerin %93'ünü alarak, iktidarını devam ettirmiştir. Mecliste elde edilen bu üstünlük nedeniyle, DP ileri gelenleri, hiçbir gücün kendilerine engel olamayacağı gibi düşüncelere kapılarak, adının anlamından hızla uzaklaşma başlamıştır.

1954-1957 yılları arasında, iç ve dış politika da sarsıntılı günler yaşanırken, ülke ekonomisi de olumsuz bir tablo çizmektedir. Kıbrıs sorunu ile dış politikada dengeler değişmekte, 6-7 Eylül Olayları ile pek çok ilde gayrimüslim ailelerin sahip olduğu iş yerleri ve evler bir gece de talan edilerek, yıllarca unutulmayacak bir utanç tablosu resmedilmektedir. Keza bu olaylardan sonra, gayrimüslim iş adamları ailelerini ve birikimlerini de alıp ülkeden gitmişlerdir. Hükümeti içine düştüğü durumdan en az zararla kurtarmak, saldırıya uğramış ailelere yardım etmek için yine iş adamları kollarını sıvamıştır. Tüm malvarlığını kaybettiği için bir yere gidemeyen bazı gayrimüslimler ise karaborsa ve döviz kaçakçılığı yaparak, kayıplarını telafi edip, sonrasında ülkeyi terk etmişlerdir.

1954 sonrasında belirmeye başlayan döviz kaçakçılığı, kara borsa, tefecilik ve ekonomideki bozulma her yıl katlanarak artmıştır. Bu durumun iş dünyası, bürokratlar, asker ve memur gibi eğitilmiş üst tabakayı huzursuz etmiştir. Huzursuzluğun nedeni sadece ekonomik temelli değil, aynı zamanda eşitsiz, adaletsiz yönetim ve baskı rejimidir. Memnuniyetsiz aydın kesim Hürriyet Partisi'ni kurarak, iş adamlarından bazıları 57 seçimlerinde CHP'ye destek vererek, halk ise oylarını

başka partilere kaydırarak, yönetime olan tepkilerini göstermiştir. Fakat her şeye rağmen, 1957 seçimlerinde birinci parti yine DP olacaktır.

1957 seçimleri sonrasında, hükümet artık aldığı dış borçların taksitlerini bile ödeyemez hale gelince, alacaklı ülkelerin isteğiyle, doların değerini üç kat arttırarak devalüasyona gitmek zorunda kalmıştır. Ama DP hükümeti, bunun adına hiçbir zaman devalüasyon demeyecektir. 4 Ağustos 1958'de alınan bu karardan sonra, borçlu olunan ülkelere ödeme yapabilmek için, değeri üç katına çıkmış haliyle tekrar dolar borcu alınmıştır. Bu durum aslında ülkenin nasıl bir çıkmaz içinde olduğunun en açık göstergesidir. DP içinde bulunduğu rehavet uykusundan 27 Mayıs günü uyanacaktır.

DP döneminde iş adamlarının durumuna genel olarak bakacak olursak, şaha kalktıkları dönemdir diyebiliriz. DP hükümeti, özel sektöre destek olacak liberal politika söylemleri ile iktidara gelmiş ve geldikten sonra da devlet desteğini iş adamları üzerinden hiç eksik etmemiştir. Kimi zaman o destek, devlet kurumlarının zarar etme pahasına da olsa verilmiştir. 10 yıllık iktidar döneminde, pek çok küçük esnaf ticaretle uğraşmaya başlamış ve büyük bir servet biriktirmiştir. Bazı tüccarlar da birikimlerini, Sanayi Bankası'nın verdiği krediler ile birleştirerek sanayiciliğe adım atmış ve kısa sürede milyoner iş adamları haline gelmişlerdir. Onlar bugünkü dev holdinglerin kurucuları olan Hacı Ömer Sabancı, Vehbi Koç, Raif Dinçkök, Jak Kamhi, Ferit Eczacıbaşı, Necmettin Bitlis, İlhami Söker, Asım Kocabıyık, Sadık Bigat, Muhlis Emek, İhsan Mermerci, Fikret Evyap, Mesut Eren, Asım Kibar, İzzet Özilhan, İsmet Sözen ve daha ismine burada yer veremediğimiz sanayici iş adamlarıdır.

Son olarak, CHP ve DP dönemlerindeki iktisadi uygulamaları ve iş adamları ile ilişkilerini karşılaştıracak olursak, her iki partinin de içinde bulundukları dönemin siyasî ve ekonomik koşullarına göre şekillendiklerini söyleyebiliriz. CHP döneminde, 1929 Ekonomik Buhranına kadar olan süreçte, liberal ekonomi politikası uygulanmıştır. Uygulanacak ekonomi politikasını, İzmir İktisat Kongresinde, meslek temsilcileri belirlemiştir. İş adamlarını yatırımlar yapmak için serbest bırakan bu ekonomi politikası, hem yeni kurulan devletin elinde yeniden yapılanma için yeterli ekonomik güç olamayışından hem de Türkiye'nin yüzünü Batıya çevireceğinin bir ifadesi olacağından dolayı kabul görmüştür. Çünkü devlet elindeki üç kuruluş para ile yabancı devletlerin elinde olan yolları, limanları, bankaları ve kurumları almakla

meşgul olacaktır. 1929'a gelindiğinde, dünyayı sarsan ekonomik krizin ülkeye etkisini azaltmak için, devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Eksik kalan yatırımları tamamlamak için planlı ekonomi dönemi başlamış, Türkiye'ye has bir model olan Karma Ekonomi Modeli uygulanmaya başlanmıştır. 1938'de Atatürk'ün ölümü, dünyada değişen siyasî dengeler ve II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ülkede devlet kontrolünün yoğun bir şekilde hissedildiği, devletçi ekonomik model hâkim olmuştur. Savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde, siyasal konum olarak ABD'nin yanında yer alan Türkiye, onun istekleri doğrultusunda siyasal ve iktisadi alanda liberalizme yönelmiştir.

Liberalizmin savunucusu olarak doğan DP, Batılı devletlerin Türkiye için belirlediği ekonomi politikalarını uygulamayı kabul ederek ve ayrıca, CHP hükümetine karşı halkta oluşan tepkiyi değerlendirerek iktidara gelmiştir. 1950 yılı Türkiye'de siyasal açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da bir dönüm noktasıdır. Uzun yıllardır oluşturulmaya çalışılan millî burjuvazinin olduğu dönemdir. İktidar Amerika'dan gelen yardım ve krediler ile ülkede bir kalkınma hamlesine girişmiştir. Fakat kaynaklarını hesapsızca kullanması, ekonomistlerin uyarılarına kulak asılmaması, ülke menfaatlerinden ziyade partizan bir anlayışla yatırımların yapılması ve daha birçok hata, ülkeyi kısa sürede ekonomik iflase doğru sürüklemiştir. O günlerde başlayan ekonomik bağımlılık, günümüze kadar devam edecektir.

İş adamları bağlamında iki dönemi karşılaştıracak olursak, CHP'nin iktidarda olduğu dönem, Millî İktisat anlayışıyla, iş sahalarının yabancı iş adamlarının elinden alınarak, yerli iş adamlarına geçirildiği dönemdir. Yeterli sermayeye sahip olmayan yerli girişimciye, İş Bankası eliyle ekonomik destek verilmiştir. Birkaç cesur iş adamı haricinde, içinde bulunduğu şartlara güvenemeyen yerli iş adamları ise sanayi yatırımlarından ziyade daha çok tüccarlığa yönelmişlerdir. Asıl iş adamlarının sanayiye atıldığı dönem DP'nin iktidarda olduğu yıllardır. İş adamlarına yatırımlar yapmaları için her türlü kolaylık sağlanmıştır. Öte yandan bu dönem Avrupa ve Amerika'daki şirketlerin dünyaya açılarak yeni pazarlara yayılmaya başladığı dönemdir. Türk iş adamları ile kurdukları ortaklıklar sayesinde Türkiye pazarına girmişler, yerli iş adamları da o şirketlerin temsilcileri olmaktan çıkıp ortağı olmuşlardır. DP dönemi bir bütün olarak bakıldığında, iş adamları için olumlu bir tablo dikkati çekse de dönemin ikinci yarısından itibaren iyice belirginleşen ekonomik istikrarsızlık, döviz artışı, enflasyon, sanayici iş adamlarını son derece

olumsuz etkilemiştir. Fakat iş adamları, politikacılar karşısındaki gücünü ve sorumluluğunu henüz yeterince kavrayamadıkları için, çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sorumluluğu üstlenen, tarih boyunca olduğu gibi yine askeri kanat olacaktır.

Netice de DP döneminde, belgelerle de ispatladığımız üzere, hatırı sayılır oranda siyaset sermaye ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu ilişki karşılıklı çıkarların korunması şeklinde olduğu gibi, zaman zaman da sermayenin zor durumda bırakılması şeklide de görülmüştür.

KAYNAKÇA:

I.Arsiv Kaynakları

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA.030.18.01.147.55.20

BCA.30.18.1.2.187.39.7

BCA.30.18.1.2.197.49.19

BCA.30.18.1.2.199.71.1

BCA.30.18.1.2.207.40.16

BCA.30.18.1.2.217.24.12

BCA.30.18.1.2.227.83.8.

BCA.30.18.1.2.176.12.11

BCA.010.09.0.0.364.1115.10

BCA.010.09.0.0.364.1115.4

BCA.010.09.0.0.293.897.1

BCA.010.08.287.878.2

BCA.010.09.0.0.364.1112.1

BCA.30.18.46.49.19.1-2

BCA.030.10. 59.399.25

BCA.30.10.0.0.166.154.4
BCA.010.09.0.0.365.1116.1
BCA.010.09.0.0.432.1287.3
BCA.10.09.0.0.340.1046.4
BCA.10.09.0.0.153.472.1
BCA.010.0.009.0.0.152.469.1
BCA.010.09.0.0.364.1114.4.
BCA.010.09.0.0.364.113.2
BCA.030.18.01.02.113.21.12
BCA.030.18.01.02.41.93.4.
BCA.030.18.01.02.43.12.11
BCA.030.18.01.02.96.74.4.
BCA.030.18.01.02.90.32.12.
BCA.030.18.01.02.91.47.12.
BCA.030.18.01.02.85.112.8.
BCA.030.10.49.02.319.6.
BCA.030.18.01.02.66.53.9.
BCA.030.18.01.02.83.41.7.
BCA.030.10.49.319.2.
BCA.030.10.52.342.18.

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM ZC, Devre:1, Cilt:27, İçtima:3, İnikat:187, Tarih:05.02.1339
TBMM ZC, Devre:3, Cilt:5, İçtima:1, İnikat:82, Tarih: 24.05.1928, ss.353,386.
TBMM.ZC., Devre: 2, Cilt: 8, İçtima: 37, Tarih:14.4.1340, ss. 647-650.
TBMM ZC. Devre: 6, Cilt: 3, İçtima: 31, Tarih: 26.06.1939, s. 361
TBMM.ZC, Devre: 4, Cilt: 8, İçtima: 2, İnikat: 1, Tarih: 28. 05.1932, s. 293.
TBMM.ZC., Devre: 4, Cilt: 11, İçtima Senesi:3, İnikat: 2, Tarih: 15.12.1932, (Sıra No: 26) s.27
TBMM.ZC., Devre: 4, Cilt: 9, İçtima:1, İnikat: 72 Tarih:18.5.1932, ss.370-372.
TBMM.ZC., Devre:4, Cilt:11, İçtima: 2, İnikat:13, Tarih:15.12.1932, ss.28-32
TBMM.ZC, Devre:2, Cilt:17, İçtima: 2, İnikat:94, Tarih: 5.04.1341, ss.98
TBMM.ZC. Devre: 3, Cilt: 1, İçtima: 22, İnikat: Tarih: 24.12.1927, ss.157.
TBMM ZC, Devre: 2, Cilt: 17, İçtima: 94, Tarih: 05.04.1341, ss.98-100.
TBMM ZC, Devre: 2, Cilt: 32, İçtima Senesi 4, İçtima: 73, Tarih: 28.05.1927, ss.6

TBMM ZC. Devre: 10, Cilt: 7, İctima:1, İnikat: 75, Tarih: 13.05.1955, ss. 224.
TBMM ZC. Devre: 11, Cilt: 2, İctima: 3, İnikat: 39, Tarih:17.02.1960, ss. 1013
TBMM ZC. Devre: 11, Cilt: 7, İctima: 2, İnikat: 41, Tarih: 21.02.1959, ss. 388,389.
TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 2, İnikat: 39, Tarih:17.02.1960, ss. 1087-1103.
TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 13, İnikat: 52, Tarih: 4.04.1960, ss. 7.
TBMM ZC. Devre 11, İctima 3, Cilt 13, İnikat: 68, Tarih: 23.05.1960, ss. 492.
TBMM ZC, Devre: 9, Cilt:27, İctima:34, Toplantı:4, Oturum:1, Tarih: 27.1.1954, ss.378-392
TBMM ZC. Devre:11, Cilt: 7, İctima: 2, Tarih: 22.02.1959, ss. 420.
TBMM ZC. Devre: 10, Cilt: 1, İctima: 2, İnikat: 36, Tarih: 13.02.1956., ss.177.
TBMM ZC., Devre: 10, Cilt: 12, İctima: 2, İnikat: 76, Tarih: 13.06.1956, ss.303-334.
TBMM.TD, Devre: 9, Cilt: 6, İctima: 58, Oturum: 1, Tarih: 30.03.1951, as.63-64
TBMM.TD, Devre: 9, Cilt:1, İctima: 3, Oturum: 1, Tarih: 29.05.1950, ss.27-28.
TBMM.TD., Devre: 10, Cilt: 8, İctima: 2, İnikat:15, Tarih: 16.12.1955, ss.265.

II.Sürelî Yayınlar

A.Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

İktisadî Yürüyüş

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi

Resmî Gazete

Tanin

Ulus

Yeni Gün

Yeniasır

Yön

Zafer

B.Dergiler

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi

Barış Dünyası

Baro Gündemi
Ekonomik Yaklaşım
Forum
İktisadi Yürüyüş
İktisadiyat Mecmuası
İslam Mecmuası
İstanbul
İşletme ve Finans
Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ODTÜ Gelişme
Tarih Okulu
Tarih ve Toplum
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Yasama

C.Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi

III. Araştırma Eser ve Kitaplar

ABAÇ, Sadi, **Kazım Taşkent ve Yapı Kredi Bankası**, Y.K.Y., 4.b, İstanbul, 2009.
ABİDİN, İhsan, **Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar Türkiye-Dış Memleketler**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1934.
ADIGÜZEL, M. Bahattin, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, 2.b, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara, 2006.
AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi Göç**, 2.b, Kum saati Yayınları, İstanbul, 2003.
AHMAD, Feroz, "Demokrasiye İlk Adım", **Cumhuriyetin 75. Yılı**, C:2.
_____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
AKALIN, Güner, **Cumhuriyet Dönemi Ekonomi – Politik Tarihin Liberal Yorumu**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010.
AKANDERE, Osman, **Millî Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988.

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları – Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Kitap, 1.b, İstanbul, 2009.

AKDİŞ, Muhammet, **Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, İnceleme Yarışması, Yased, Yayın No:33, 1988.

AKGÜÇ, Öztin, **Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler**, Ankara, TBB Yayını, 1975.

AKKAYA, Fevzi, **Ömrümüzün Kilometre Taşları: STFA’nın Hikâyesi**, İstanbul, Fevzi Akkaya Temel Eğitim Vakfı, Cep Kitapları A.Ş, 1989.

AKPINAR, Selma, **Girişimciliğin Temel Bilgileri**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2009.

AKSOY, Yaşar, **Kurtuluş Savaşı Işığında İzmir İktisat Kongresi**, Maya Matbaacılık, İzmir, 1991.

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1964.

AKŞİN, Sina, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, 7.b, İstanbul, 2002.

AKTAN, Coşkun Can, **İstiklal Yaşar Vuran, Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi?**, Zaman Kitap, İstanbul, 2004.

AKTAR, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, 10. b, İstanbul, 2010.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988.

ALPAR, Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.

ALPAY, Yalın, **Türkiye Ekonomi Tarihi**, Akademia Yayınları, İstanbul, 2008.

ALTAŞ, Sedat, **Demokrat Partinin İktidar Mücadelesi- Çarıklı Demokrasi**, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2011.

ALTUN, Şafak, **Çok Partili Hayat (1946-1960)**, Agora Kitaplığı, 1.b, İstanbul, 2004

_____, **Türk İş Adamının Bilmesi Gereken 101 Ekonomi Hikâyesi**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

_____, **Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, YASED Yayınları, 2008.

ARIKAN, Zeki, **Tarihimiz ve Cumhuriyet-Muhittin Birgen (1885-1951)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

ARMAĞAN, Mustafa, **Büyük Osmanlı Projesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev ve Demeçler**, C: 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.

ATAY, Falih Rıfıkı, **Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın**, 13.b, Birinci ve İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1979.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

_____, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Yükselen Matbaacılık, İstanbul, 1973.

_____, **Menderes'in Dramı 1899-1960**, 5 b, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğdu yayınları, Ankara, 1993.

BABAN, Cihat, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

BALİ, Rıfat N., KORALTÜRK, Murat, **Türkiye'de Özel Girişimciliğin Gelişimi ve İş İnsanlarının Ağzından "Başarı" Hikayeleri (1930'lardan 1960'lara)**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2021.

BALİ, Rıfat N., **Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklar**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2012.

_____, **6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar-Hatıralar**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.

BARKAN, Ömer Lütfü, **Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Reformun Ana Meseleleri**, İstanbul, 1946.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasî Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs "Yine Hayal Aleminde Uçuyorum"**, C. 2, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

_____, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi "Gazi Ban Çok Kızmış!.."**, C.1, Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**, BDDE Yayınları, No: 683, Ankara, 1973.

BAŞLANGIÇ, Celal, **Vural Öger: 6-7 Eylül Hayatının Kâbusu**, İstanbul, 2003.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Sanayi İstatistikleri Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İstifade Eden Müesseselerin 1932 Senesi Faaliyetleri**, No:27, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

BAYAR, Celal, **Atatürk Gibi Düşünmek**, (Der). İsmet Bozdağ, Tekin Yayınevi, 2.b, İstanbul, 1998.

BENLİOĞLU, Faik Şemsettin, **Demokrat Partinin İçyüzü ve Hataları**, Anadolu Matbaası, 1947.

- BERKES, Niyazi, **Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- BEYSANOĞLU, Şevket, **Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları**, C: 4, 2003.
- BEZMEN, Fuad, **Bir Duayenin Hatıraları**, Der. Nermin Bezmen, 3.b, PMR Co. Ltd, İstanbul, 2002.
- BİLA, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Millîyet Yayınları, 1987.
- BİLGET, Adnan, **Son Yüzyılda İzmir 1849-1949**, Mahşer Basımevi, İzmir, 1949.
- BİLGİ, Nejdett, **Millî Mücadele Tarihine Dair Notlar, Ankaralı'nın Defteri-Mahmut Soydan**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- BOLAYIR, Enver (Der.), **Talat Paşa'nın Hatıraları**, 1. b, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946.
- BORATAV, Korkut, **100 Soruda Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- _____, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. b, İmge Yayınevi, İstanbul, 2006.
- _____, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- BOZDAĞ, İsmet, **Bir Çağın Perde Arkası- Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri**, Kervan Yayınları, 1972.
- _____, İsmet, **Celal Bayar'ın Hayat Hikâyesi**, 100 yaşında Celal Bayar'a Armağan, Haz: Mükerrrem Sarol, İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982.
- BOZKURT, Ünal, **Contribution of Foreign Investment to Turkish Economy**, Yased, İstanbul, 1986.
- BUĞRA, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, **Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- BULUTOĞLU, Kenan, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- BURÇAK, Rıfkı Salim, **On Yılım Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaacılık; Ankara-1998.
- CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, 9. b, İstanbul, 1986.
- CERRAHOĞLU, Piraye Bigat, **Demokrat Parti Masalı**, AD Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- CHOMSKY, Noam, **İktidarı Anlamak**, Bgst Yayınları, İstanbul, 2012.
- CONKER, Orhan, **Büyük Türkiye**, Akba Kitabevi, Ankara, 1939.

ÇAVDAR, Tefik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

_____, **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Yayınları, Ankara, 1992.

ÇOKGEZEN, Murat, **Türkiye’de Devlet, Girişimcilik ve Yerel Kalkınma**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇOLAK, İsmail, **Yunan İşgalinin Gizli Patronu Zaharoff**, Okul Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇUFALI, Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayınları, Ankara, 2004.

DELİORMAN, Necmettin, **Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Mücadeleleri**, Nu. D. Matbaası, İstanbul, 1957.

DEMİRER, Ahmet Arif, **Demokrat Parti’nin Yatırımları**, DP Yayınları No:1, Ankara, 2006.

DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Nuri Demirağ-Türkiye’nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Yayınları, 4. b, Ankara, 2011.

Devlet Planlama Teşkilatı, **1948 Türkiye İktisat Kongresi-** İstanbul 22-27 Kasım 1948, Ankara, 1997.

DİNAMO, Hasan İzzettin, **6-7 Eylül Kasırgası**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1971.

DUMAN, Doğan, **Ulusal Ekonomi’nin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2001.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat Terakki Dönemi Müslümanların İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ECZACIBAŞI, Nejat F., **Kuşaktan Kuşağa**, Toplumsal Belgeler Dizisi 2. b, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

_____, **İzlenimler, Umutlar**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994,

_____, **Yeni Bir Türkiye**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998

ELDEM, Vedat **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara, 1994

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitap Evi, İstanbul, 2005.

ENER, Kasım, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, Hürsöz Yayıncılık, Adana, 1990.

EROĞLU, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2.b, İmge Yayınevi, Ankara, 1990.

ETE, Muhlis, **Türkiye’nin Sanayi Politikası**, Ankara, 1956.

FERMAN, Cumhuri, **Türkiye’de Sanayi Kredisi**, TSKB Yayınları, İstanbul, 1951.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki, **Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları**, Şdl. Yayınları, İstanbul, 1976.

GOLOĞLU, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi-V 1923 Türkiye Cumhuriyeti**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.b, İstanbul 2011.

GÜLENAZ, Nursel, **Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2010-86, İstanbul, 2011.

GÜLER, Ali, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar**, Berikan Yayınları, Ankara, 2003.

GÜNEŞ, Turan, **Türk Demokrasisinin Analizi**, (Haz. Hurşit Güneş), Ümit Yayınları, Ankara, 1996.

GÜRSOY, Melih, **Tarihi Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmir'imiz**, Yaylacık Matbaası, 1. b, İstanbul, 1993.

GÜVEN, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

GÜVEN, Sami, **1950'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.

HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev., Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, **The Political and Economic Development of Modern Turkey**, Groom Helm, London, 1981.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Ekonomi Sözlüğü- Ekonomi Terimleri ve Ekonomi ile İlgili Ticaret ve Hukuk Terimleri**, Remzi Kitap Evi, 5.b, İstanbul, 1993.

HAS, Kadir, **Vatan Borcu Ödüyorum**, ABC Yayınları, İstanbul, 2002.

İBAR, Gazanfer, **Unilever Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Banası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

İLKİN, Selim, **1922 – 1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi**, Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken, C.3, İ.B.Ü Yayınları, İstanbul, 2004.

İLMEN, Süreyya, **Maliyemize Armağan**, FG Yayınevi, İstanbul, 1951.

_____, **Sanayi Odası İçin Vaktiyle Ne Kadar Çalışmıştım**, Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1952.

_____, **Teşebbüslerim ve Reisliklerim**, Hilmi Kitabevi- Kenan Matbaası, İstanbul, 1949.

İNAN, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları XVI. Dizi-Sa.46, 2.b, Ankara, 1989.

_____, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

İPEKÇİ, Abdi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İç Yüzü**, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965.

İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi, **12 Ağustos 1934 Pazar Günü Fevkalade Toplanan Hissedarlar Umumi Heyetine Verilen Meclisi İdare Raporu**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş, İstanbul, 1934.

İstanbul Sanayi Odası, **Sanayi Tarihi Üzerine Röportajlar-Üretenlerin Öyküsü**, 65.Yıl Özel Sayısı, Haz. Nebil Özgentürk, Acar Basım, İstanbul, 2017.

İstanbul Ticaret Odası, **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, İTO Yayınları, İstanbul 1989.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, İzmir Yayıncılık, İzmir, 2001.

KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1994.

KARA, Baki, (Yay. Haz.), **Türk Kâğıt Sanayisinin Öncüsü Mehmet Ali Kâğıtçı**, Mas Matbaası, İstanbul, 2004.

KARAKUŞ, Emin, **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1996.

KAYHAN, Himmet, **M. Emin Sazak Meclis Konuşmaları (1920-1950)**, Tolkun, Ankara, 2007.

KAZGAN, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 3.b, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

KEYDER, Çağlar “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, çev. Nail Satılğan, (Der.) İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, **Geçiş Sürecinde Türkiye İçinde**, 3. b, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 38-75.

_____, Çağlar **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt Yayınları, 1982.

_____, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KİHTİR, Arzu, **Medya ve Demokrasi Kültürü Ekseninde DP Dönemi ve Basın 1950-1960**, Anonim Yayıncılık, İstanbul, 2011.

KOCABAŞOĞLU, Uygur ve diğ., **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

KOCABIYIK, Asım, **Tazlar Köyünden Borusan’a Asım Kocabiyik**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2004

KOÇ, Bekir, M. Murat Baskıcı, **Bozkırdan Sanayinin Başkentine Ankara Sanayi Tarihi**, Ankara Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2013.

KOÇ, Vehbi, **Hayat Hikâyem**, Otokoç 80. Yıl, İstanbul, 1983.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)-İktidar ve Demokratlar**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

KORALTÜRK, Murat, **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, **Mete Tuncay’a Armağan- Ekonominin Türkleştirilmesi ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin İktisadi Sonuçları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

KORLUK, S. Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım. A.Ş., İstanbul, 1997.

KÖYMEN, Nusret, **İş Adamı Uyan**, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1962.

KUNT, Metin ve Diğerleri, **Türkiye Tarihi**, C.2, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.1, (1929-1932), AÜSBF Yayınları, Ankara, 1988.

_____, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KUTAY, Cemal, **Celal Bayar Bir Türk’ün Biyografisi**, Onan Matbaası, 1950.

_____, **Celal Bayar’ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1982

_____, **Hükümetler İçinde Ahlak İçin Mücadele- Cumhuriyet Devrinde Suistimaller**, Divan-ı Aliler Meclis Tahkikatı, Ercan Matbaası, İstanbul, 1956.

_____, **Türk Kanadı Havacılık Röportajları 1936-1938**, Ulus Basımevi, 1938.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1978.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974

LEVİ, Avner, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 3.b, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

MANDEL, Ernest, **Marksist Ekonomi El Kitabı II**, Suda Yay, çev. Orhan Suda, 1974.

MCCARTHY, Justin, “Population Change And the Creation of the Turkish Republic”, **Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye Ankara 22-23 Ekim 1998**, AÜSBF, Ankara, 1999.

MUCUK, Mehmet, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Teori ve Türkiye Uygulaması**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2011.

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul, 1983.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, C: 2, İstanbul, 1988.

Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti'nin Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, Yeni Matbaa, Ankara, 1949.

NASKALİ, Emine Gürsoy, **Yassıada Zabıtları-XI**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

NEYZİ, Nezih, **Türkiye'de İlk Petrol Sanayii**, Samet Matbaası, 1963.

OĞUZ, Burhan, **Yaşadıklarım-Dinlediklerim**, Sigmund Yayınları, İstanbul, 2000.

OKUTAN, M. Çağatay, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, 2.b, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

ONARAN, Nevzat, **Osmanlı'da Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919)**, Emval-i Metrukenin Tasfiyesi I, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.

ORAL, Atilla, **Şakir Zümre**, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2012.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C: 1 (1919-1980), İletişim Yayınları, 15. b, İstanbul, 2009.

ÖGER, Vural, **Benim Almanyam Benim Türkiyem**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2003.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

_____, **İktisat Tarihi Yazıları, Bütün Eserleri:3**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 58, Ankara, 1997.

_____, **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler, Belgeler, Yorumlar)**, 4.b, Sermaye Piyasaları Kurulu, Ankara, 1997.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1951.

ÖYMEN, Altan, **Öfkeli Yıllar**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

ÖZDEMİR, Sadi, **Anadolu'dan Zoru Başaran Cesur Girişimciler**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2005.

PUR, Hüzeyin Perviz, **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007.

SABANCI, Sakıp, **Değişen ve Gelişen Türkiye**, 2.b, Güzelsanatlar Matbaası, İstanbul, 1993.

_____, **İşte Hayatım**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1985

SAKA, Remzi, **Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketi**, Tecelli Matbaası, Ankara, 1933.

SARIOĞLU, Mehmet, **Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet Ali Kağıtçı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

SARISÖZEN, Güner, **Demokrat Parti Milletvekili Albümü**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:17.

SAVRAN, Sungur **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri**, C.1, 1908-1980, 3 b, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

SCHUMPETER, Joseph A., **Business Cycles - A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process**, New York Toronto London: McGraw-Hill Book Company, 1939.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1965.

SHAW, Stanford J., **From Empire to Republic**, C: 1, TTK, Ankara, 2000.

SİMAV, Akın, **Turan Güneş’in Siyasal Kavgaları**, 2.b, Agora Kitaplığı, İzmir, 2009.

SORAL, Erdoğan, **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara İdari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1974

SOYER, Dündar, **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar**, Anılar, 2.b., Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

SÖNMEZ, Mustafa, **Türkiye’de Holdingler Kırk Haramiler**, 4.b, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1990.

ŞAKİR, Ziya, **Nuri Demirağ Kimdir**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011.

ŞANDA, H. Avni, **Türkiye’de İlk Sermaye Şirketleri 1860 – 1918**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1967.

TANJU, Sadun, **Hacı Ömer**, Apa Ofset, İstanbul, 1983.

TANÖR, Bülent, **İki Anayasa 1961-1982**, 3.b, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

TAŞKENT, Kazım, **Yaşadığım Günler**, Y.K.Y., 3.b, İstanbul, 2008.

TATKO, **The First 60 Years.**

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

_____, **Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken**, 2. b, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ Yayını, 2.b, Ankara, 1981.

TEZEL, Yahya S, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi- (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

_____, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3.b, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 1994.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.

_____, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, 3.b, Ankara, 2003.

TMMOB Makine Mühendisleri Odası, **Kit'lerin özelleştirilmesi ve Seka Gerçeği**, Ankara, 2003

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973-Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991

_____, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları- DP'nin Altın Yılları 1950 - 1954**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.

_____, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)**, 7.b, İmaj Yayınevi, İstanbul, 2004.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye 'de Millî İktisat (1908-1918)**,Doğan Kitap, 1.b, İstanbul, 2012.

TÖREN, Tolga, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, Sav Yayınları, İstanbul, 2007.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, C:2, 2.b, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

_____, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10Kasım 1938 – 14 Mayıs1950)**, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

TURGUT, Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi- Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme**, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1991.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye'nin Sanayileşmesi Dünü Bugünü-Yarını**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981.

Türkiye'de Marşal Planı, C: 9, C:10, C:22.

TÜRKOĞLU, Gülten, **Elektrik Mühendisliği ÇEAŞ**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara, 1951.

TÜTENGİL, Cavit, Orhan, **İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları**, İstanbul, 1961.

TÜZÜN, Çiğdem, Sühan Muratlı, **Şarık Tara Sınırların Ötesinde-İş Yaşamı ve Uluslararası İlişkiler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

ULUDAĞ, İlhan -Vildan Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İTO Yayın No: 20, İstanbul, 1989.

VİLLATA, George Blanco, **Atatürk**, TTK Yayınları, Ankara, 1982.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Talat Paşanın Hatıraları**, Cumhuriyet-Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998,

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971**, C.2, 2.b, Pera, İstanbul, 1977.

YASLIDAĞ, Beyhan, **Sigortacılık**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2012.

YAŞA, Memduh vd., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

YAŞA, Memduh, **Devlet Borçları**, Samet Matbaası, İstanbul, 1971.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010

YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C:2., Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1992.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923 – 1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

YILMAZ, Sait, **Küresel Sermaye ve Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

YÜCEKÖK, Ahmet N., **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1983.

ZEKİ, Mehmet, **Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul 1929.

ZİNCİRKIRAN, Necati, **Olaylar, Anılar ve Gerçekler**, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2007.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

1948 Türkiye İktisat Kongresi, **İstanbul 22 -27 Kasım 1948, DPT Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı**, Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü, Ankara, 1997.

IV. Makaleler

_____, “Nebati Yağ Sanayimizin Öncüsü Unilever İş Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi”, **İktisadi Yürüyüş**, S: 372-373, 31 Mayıs 1959, ss. 37, 142.

_____, “36 Yaşına Giren Türkiye İş Bankası”, **İktisadî Yürüyüş**, S: 388-389, 20 Eylül 1960, ss.24, 25.

_____, “Varlık Vergisi Kıskaçında Bir Avukatlar Ailesi”, **Baro Gündemi**, Aralık 1997, ss.38-40.

_____, “Nereden Nereye Geldik- Toprak Reformunun Hikâyesi,” **Yön**, Özel Sayı: Toprak Reformu, S:28, 27 Haziran 1962.

_____, “Güç Birliği Dışında Kalan Hür. P. liler V.C. ye Giriyor”, **Vatan**, 21 Mart 1960.

_____, “ Büyük Hirfanlı Barajının Temeli Dün Törenle Atıldı”, **Zafer**, 25 Nisan 1955, s.4.

_____, “Taraktörlerimiz İş Yapamz Halde”, **Ulus**, 26 Mart 1956.

_____, “Bir İngiliz Şirketi T.H.Y.'na Ortak Oldu”, **Ulus**, 25 Temmuz 1957.

“Cumhurbaşkanı Bir Hükümet Kararnamesini İmzalamadı”, **Milliyet**, 29 Temmuz 1968.

_____, “Tayinleri Artık Bakan Hanımları Yaptırıyor,” **Ulus**, 22 Temmuz 1968.

_____, “Koç Dün CHP’den İstifa Etti”, **Vatan**, 13 Mart 1960.

_____, “Müteahhitlerimize Hükümet İş Vetmiyor”, **Ulus**, 24 Ocak 1956.

_____, “Sanayicilere 50 Milyonluk Yeni Kredi Açılıyor”, **Vatan**, 10 Nisan 1960.

_____, “Tekstil İş Kolunda Kriz Başgösterdi”, **Vatan**, 5 Mayıs 1960.

_____, “Cihat İren, Dün İstifasını Verdi, Odalar Birliği Genel Sekreterinden Zorla DP’ye Kaydolması talep Edilmiş”, **Vatan**, 14 Mart 1960.

AKBULUT, Dursun Ali, “Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Samsun’u İkinci Ziyaretleri (20-24 Eylül 1924)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi dergisi**, C:12, S:1, 1999, ss.15-33.

AKDAĞ, Feridun Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma”, **Barış Dünyası**, S.51, 1966, ss. 40-43.

AKDAĞ, Feridun, “Kalkınma Davamızın Ana Meseleleri”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 17, Haziran 1949, ss.11-17;

AKTAR, Ayhan, “Varlık Vergisi Sırasında Gayrimenkul Satışları İstanbul Tapu Kayıtlarının Analizi (26 Aralık 1942-30 Haziran 1943)”, **Toplumsal Tarih**, C.12, S. 69, 1999, ss. 10-21.

AKTARI, Şükrü Kaya, “Dış Ticaret Rejimi ve İthalat Kotaları”, **İktisadi Yürüyüş**, Y: 21, S: 385, 31 Mayıs 1960, s.4

ALEMDAR, Korkmaz, “Demokrat Parti ve Basın”, **Tarih ve Toplum**, S:53, C:9, 1988, ss.19 (275) -23 (279).

ALP, Tekin, "Yeni Gümrük Tarifesi", **İktisadiyat Mecmuası**, Yıl.1, S.28, 15 Ey JUI 1332.

ALP, Tekin, “Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-i İktisadiyemiz”, **İktisadiyat Mecmuası**, Yıl: 2, S.53, 26 Nisan 1333.

ALP, Tekin, “İş Adamı Ne Demektir?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 29, C: 3, 1950, ss. 8-9.

ALP, Tekin, “Marshall Planı, Hususi Krediler ve Hususi Sermaye”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss.14-16.

ALP, Tekin, “Millî İktisat”, **İslam Mecmuası**, S. 22, 12 Şubat 1330.

ALPAR, Cem, “Yabancı Sermaye”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss.507-518.

AVCIOĞLU, Doğan, “Kapitalist İktidarın Çiftlikleri-Kamu Teşebbüsleri”, **Yön**, S:143, 24 Aralık 1965, ss.8,9.

BAKIŞIK, Şeref, “Demokrasi, DP ve İnönü”, **Tarih ve Toplum**, C.9, S:53, Mayıs 1988, ss. 16-17 (272-273).

BAL, Mehmet Akif, “Trabzon’dan Dünya’ya Açılan Bir Uluslararası Aile: Nemlizadeler”, 2013. <http://www.mehmetakifbal.gen.tr/2013/03/02/nemlizadeler/> (Erişim Tarihi: 10.04.2016)

BAŞAR, Ahmet Hamdi “Hususi Teşebbüs ve Sermaye”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S: 21, Ekim 1949, ss.8-12.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Çöküş ve Kuruluş Dönemimiz-Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e”, **Barış Dünyası**, S.50, 1966, ss. 56-63.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Hatıralar- İktisadi Devletçilik ve Buğday Davası”, **Barış Dünyası**, C. 9, S. 73, 1968, ss. 49-(369)- 61-(381).

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “İstanbul Limanı Nasıl Millileşti”, **Barış Dünyası**, S.59, 1967, ss. 54-61.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Tüccarın Memleket İdaresindeki Vazife ve Mesuliyetleri”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S. 1, 1948, ss. 3-7.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Türkiye’nin Amerika ile Mukayesesi Yapılabilir mi?”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss.8-10

BAŞAR, Ahmet Hamdi, “Zaferden Sonra İstanbul’da Başlayan İktisadi Savaş...”, **Barış Dünyası**, S.54, 1966, ss. 52-60.

BAYDAR, Oya, (Der.) “1920’lerin Bir Müteşebbisi Mollazade Nuri Şeker”, **Bilanço 98 - 75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 97-108.

BELGE, Murat, “Ahmet Hamdi Başar’ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üzerine Düşünceler”, **Birikim**, 11 Ocak 1976, ss.14- 23.

BİLGİ, Nejdett, Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu Ve Örgütlenme Süreci (1917-1927), **Tarih İncelemeleri dergisi**, C. 28, S.1, 2013, ss. 105-131.

BİRGİN, Muhittin “İktisadi Hasbihal 2, Millî Himaye”, **Halka Doğru**, 7 (23 Mayıs 1329), ss. 3- 59.

BİRGİN, Muhittin, “İş Adamı, Hayat Adamı”, **İktisadi Yürüyüş**, C.3, S.32, 1941, ss. 3-36.

ÇAĞATPAY, Soner, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, **Toplum ve Bilim**, S.93, 2002, ss. 218-241.

ÇAKIR, Arif “Marshall Planı Nedir, Ne Sağlayacaktır”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss.17-22.

ÇAKMAK, Cem, “1950 Seçimleri ve Demokrat Parti”, **Tarih ve Toplum**, S.53, C.9, 1988, ss.24 (280)- 29(285).

ÇOKGEZEN, Murat, Hamdi Genç, Murat Koraltürk, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında İş Dünyasının Profili”, **İktisat İşletme ve Finans**, S.216, 2004, ss. 62-75.

DENİZ, Önder, Hüseyin Vehbi İmamoğlu, “Sinop Kibrit Fabrikası”, **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, Özel Sayı 2**, 2016, ss. 99-110.

DEVİRİM, Devrim, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, 2003, ss.241-273.

- DOĞAN, Yalçın “IMF Kısı kacında Türkiye” **Cumhuriyet**, 16 Mart 1980.
- DUMLUDAĞ, Devrim, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi”, **Toplum ve Bilim dergisi**, Kasım 2003, ss.241-273
- ENGİN, Aydın “Bir Şeker Hikâyesi Alpullu Şeker Fabrikası”. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı “**Bilanço 98**”, **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 33-37.
- ENGİN, Aydın, “Bir Kâğıt Tutkununun Hikâyesi Mehmet Ali Kağıtçı”, **Bilanço 98 - 75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Ed. Oya Baydar, Gülay Dinçel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 33-43.
- EROĞLU, Cem "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971" **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Der.) İrvan Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Bilim Dizisi, Belge Yayınları, İstanbul-1992, ss.114-202
- FAGA, Cahit Rifat, Avrupa Ayarına Gelmiş Olan Tekstil Sanayimizde Kriz Sebepleri ve İzale Çareleri, **İktisadi Yürüyüş**, S:387, 31 Temmuz 1960, ss. 3, 26
- FIRAT, Melek M., “Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1045-1960)”, **Toplumsal Tarih**, Eylül, 2000, ss. 22-27.
- İLERİ, Suphi Nuri, “Misak-ı İktisadi”, **İleri**, 16 Mart 1339.
- İLHAN, Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 456-475.
- İNCEKARA, Ahmet, “Kitler ve Özelleştirmeler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.47, S.1-4, 1989, ss.151-166.
- KAYA, Asil, “Demokrat Parti Dönemi’nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika’nın Etkisi”, **History Studies**, 2020, ss. 1973-1998.
- KAYA, Emine ve Esra Kadanlı, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları dergisi**, S: 19, 2020, ss. 131-152.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, “6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespiti Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı”, **Toplumsal Tarih**, Eylül, 2000, ss. 45-49.
- KORALTÜRK, Murat, “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, **İstanbul dergisi**, S:36, Ocak 2001, ss. 97-101.
- KORAY, Demet Özmen, YILMAZ, Recep Koray, “Türkiye Sermayesinde Dışa Açılma ve Teknolojik Değişim: Büyük Sanayi Sermayesi Örneği”, **Ekonomik Yaklaşım**, C.22, S.81, Ankara, 2011, ss.98-107
- KORKUT, Sevgi, “Parlementer Denetim Kapsamında Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetlenmesi: TBMM KİT Komisyonunun Denetim Prosedürü ve Kit’lerin Denetiminde Geleceğe Dönük Öngörüler”, **YASAMA**, S:6, Temmuz, Ağustos, Eylül, 2007.
http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2007/sayi6/parlamentar_denetim_kapsaminda.pdf

- KÖKTÜRK, Abdullah, “Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü”, **İNSAN&İNSAN dergisi**, S: 29, 2021, ss. 15-29.
- KUYUCAK, Atıf, “Hususi Teşebbüsün Rolü”, **İktisadi Yürüyüş**, C:21, S:247, ss.3-7.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, **150. Yılında Tanzimat**, TTK Yayınları, Ankara, 1992, ss. 91-139.
- MARDİN, Şerif, “‘DP’nin Dayandığı Kuvvetler,” **Yeni Gün**, 15 Aralık 1957, s.2.
- MCCARTHY, Justin, “Population Change And the Creation of the Turkish Republic”, Uluslararası Konferans Atatürkçülük ve Modern Türkiye Ankara 22-23 Ekim 1998, **AÜSBF**, Ankara, 1999, ss. 509-525.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, GÜREL, Cemal Necip, “Yavuz-Havuz Davası”, **Tarih Okulu dergisi**, Y.7, S. XIX, 2014, ss. 233-267.
- N.Ş., “Ahlak mı? İktisat mı?”, **Akşam**, 8 Mart 1923.
- ÖZDEMİR, Ali Ulvi “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946.”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi**, S. 55, Güz 2014, ss. 177-242.
- ÖZER, Halis “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, **Ankara Üniversitesi SBF dergisi**, C. 69, S. 2, ss.351-376.
- ÖZGEN, Hilmi, “Bakanlar ve İş adamları”, **Yön**, S. 29, 04 Temmuz 1962, s. 13.
- ÖZGEN, Hilmi, “Bankalar Kanunu Değiştirilmelidir”, **Yön**, S: 194, Y. 5, 16 Aralık 1966, ss. 8, 9.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Türkiye’de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi”, **Savunma Bilimleri dergisi**, C:18, S:1, 07.05.2019, ss.177 – 216.
- PENSOY, İ. İzzet, “Avrupa İhracatının Planlaması veya Kambyo Serbestisi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S:17, Haziran 1949, ss. 44-48.
- SERÇE, Erkan, YETKİN, Sabri “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ege Bölgesinde İktisadi Hayatı Millîleştirme Çabaları II”, **Toplumsal Tarih**, C:12, S. 69, (1999), ss. 40-45.
- SÖNMEZ, Mustafa, “75 Yılın Sanayileşme Politikaları”, **Bilanço 98- 75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 1-19.
- TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:1 Cilt:1 Toplantı: 1, Birleşim: 10, 6.3.1962 0: 1
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, “Türkiye’de Büyük İnşaat Müteahhitlerinin Doğuşunda Cumhuriyetin Bayındırlık ve Demiryolu Programlarının Etkisi”, **ODTÜ Gelişme dergisi**, C:20, S: (1-2), 1993, ss. 207-225.
- TOPRAK, Zafer, “Biz Niçin Ticarete Heves Etmiyoruz”, **Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesi**, 1. Sene, No:41, 10 Şubat 1323.
- TOPRAK, Zafer, Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu- II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu, **Toplumsal Tarih**, C:20, S:121, Ocak 2004, ss. 72, 73.

TORUN, Osman Nuri, “Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerin Kuruluşu ve Gelişmeleri”, **KİT Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları Kitabı**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1981, ss.11-26.

TUNA, İdris, Ahmet Emre Pirim, “Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme”, **VII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu**, Ordu Üniversitesi-Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi, C:5, S:12, 2015, ss.119-135.

TUNA, Serkan, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz İ.İ.B.F. dergisi**, C: 7, S: 13, 2007, ss. 86-121.

UYAR, Hakkı, “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları dergisi**, S:20 (Özel Sayı), 2020, ss. 77-96.

ÜSTAR, M. Faik, “Cenup Vilayetlerdeki Kaçakçılığa Son Verilmelidir”, **İktisadi Yürüyüş**, Y: 21, S: 385, 31 Mayıs 1960, s. 3.

VARLIK, Bülent “Vergiler üzerine 40 yıl öncesinden öneriler”, **İşletme ve Finans dergisi**, S: 36-37, 1989, ss.63-64.

VURAL, İstiklal Yaşar “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye,” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi**, S:20, Kütahya, 2008, ss.77-114

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Misak-ı İktisadi”, **Tanin**, 16 Mart 1923.

YALÇIN, Osman, “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayatı ve Çalışmaları (1886-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu dergisi**, S:44, 2009, ss. 743-769

YALMAN, Ahmet Emin, “İktisadi Erkan-ı Harbiye”, **Vatan**, 15 Ekim 1954.

YALMAN, Ahmet Emin, “Mübadele Hazırlıkları”, **Tarih ve Toplum**, S:124, 1994, ss. 18-22.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Sanayimize Dikkat”, **İktisadi Yürüyüş**, S: 369, 31 Ocak 1959, s.1.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Son Alınan İktisadi Tedbirler”, **İktisadi Yürüyüş**, C:15, S:315, 31 Temmuz 1954, ss.1,5.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Economic Developments In Turkey During The Democrat Party Period (1950-1960)”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, S:10, 2005, ss.207-239.

YILDIRIM, İsmail, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi dergisi**, C: 12, S: 35, 1996., ss. 387-396.

V. Tezler

ADIGÜZEL, Muzaffer, “DSİ İşletmelerinde Koruyucu Bakım Yöntemlerinin (Çukurova Bölgesi) Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi İçin Öneriler”, **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Makinaları Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Adana, 2010.

BAL, Mehmet, “Aydın Siyaset İlişkisi Bağlamında Hürriyet Partisi”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2017.

BALCI, Meral, “Bir Siyasetçi Portresi: Kasım Gülek, Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri”, **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, AİİT Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2006.

ÇETİNKAYA, Murat, “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi”, **Selçuk Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2004.

ÇİFTÇİOĞLU, Ömer Metin, “1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjonktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2008.

GÖK, Sanem, “Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2003.

HAYKIR, Yavuz, “Atatürk Dönemi Kara ve Demiryolu İnşa Çalışmaları (1923-1938)”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Elâzığ, 2011.

İLTER, Candan, “Ticaret Bankalarında Kısa Vadeli Kredi Değerlendirmesi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1986.

KARABULUT, Irmak, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye Millî Bankası: Bir Toplum Dönüştürme Aygıtı, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2019.

ÖZÇELİK, Nazmi, Cumhuriyet Dönemi Türk Bankacılığı 1923-1950., **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1995.

SINAR, Alev, “İlkokul Okuma Kitapları”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)** İstanbul, 1990.

ŞEYHOĞLU, Turaç, “Türkiye’de 1944-1960 Dönemi Özel Sektör Bankacılığı: Akbank Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009.

ŞİMŞEK, Halil, “Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923–1974)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2006.

TATAR, Ercan, “Millî İktisat ve Kara Kemal”, **Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2007.

TOY, Erkan, “Demokrat Parti Döneminde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1950-1960)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2009.

YANAR, Halil İbrahim, “Demokrat Parti Döneminde Azınlık Hakları ve 6-7 Eylül Olayları”, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Karaman, 2015.

YILDIRIM, İsmail, “Cumhuriyet Döneminde Demiryollarımızdaki Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 1993.

YILDIRIM, Vehbi Emre, “1923-38 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi Alanında Özel Sektör-Devlet İlişkilerinin Tarihi ve Ekonomik Açidan Analizi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2014.

YILDIRIM, Vehbi Emre, “Basında Yavuz-Havuz Davası”, **Dokuz Eylül Üniversitesi AİİT Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2005.

VI. İnternet Kaynakları

Neriman Özcan, “Kuyudan İlk Petrolü Kim Çıkardı”, Cumhuriyet Enerji.

http://www.emo.org.tr/ekler/7a57c9dce29e600_ek.pdf?dergi=504 (Erişim Tarihi: 10. 10. 2015)

<http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267> (Erişim Tarihi: 13. 12.2015)

A.HandanYalvaç, “Pamir Bezmen”,

<https://handanyalvac.wordpress.com/2011/07/29/pamir-bezmen-biyografi/> (Erişim Tarihi 03.03.2016)

<http://www.kokpit.aero/sakir-zumre-bomba-fabrikasi> (Erişim Tarihi 23.03.2016)

<http://www.yeniufuk.com.tr/erdemir-ne-zaman-ve-kim-tarafindan-kuruldu-3497-haber/> (Erişim Tarihi 15.11.2019.)

<https://www.fortuneturkey.com/rocheun-2018-satislari-yuzde-7-artti> (Erişim Tarihi 13.12.2019)

<https://www.singer.com.tr/tr/kurumsal/tarihce> (Erişim Tarihi 05.01.2020)

<https://www.yenisafak.com/inografik/ipras-uretime-basladi-2496> (Erişim Tarihi 9.11.2019)

<http://www.businessantalya.com/yarim-asiri-deviren-antalya-ferrokrom-fabrikasi-31-ulkeye-ihracat-gerceklestiriyor/> (Erişim Tarihi 14.08.2020.)

<https://www.winally.com/2020/04/koklu-atabay-turkiyenin-degeridir/> (Erişim Tarihi 12.06.2020)

Anadolu Grubu <https://www.anadolugrubu.com.tr/genelbakis/1/9/biz> (Erişim Tarihi 07. 07.2020)

<https://konupara.com/bankalar/turkiyede-batan-4-bankanin-kisa-hikayesi-5794/> (Erişim Tarihi 6.07.2020)

EKLER

İSTİBALKİBİMİZİN D.P.YE YAPDIĞI YARDIM VE TEBERRÜKLERİ

DEVLET / 1915

Sirketin İsmi	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	Y E N I
Adapazarı Şeker Fab.T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	1.000.-	200.-	8.000.-	1.400.-	7.200.-
Anayasa Şeker Fab.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000.-	-	5.000.-
Anadolü A.T.Sigorta Şirketi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	186.878.-
Ankara " "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	69.140.-
Ankara Petrol Otomotivlik A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	3.000.-	-	25.-	-	3.025.-
Ankara Çimento Sanayii T.A.Ş.	-	-	-	220.-	-	-	300.-	-	-	400.-	-	1.120.-
Ankara Simentu İşleri T.Ltd.Ş.	-	-	-	12.-	-	-	-	-	-	-	-	12.-
Antalya Pamuklu Dokuma San.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	7.500.-	-	3.000.-	5.000.-	15.500.-
Balıkesir Pamuklu Dokuma S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.100.-	5.100.-
Bergama Pamuk İp.ve Dok.S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8.000.-	8.000.-	8.000.-
Bursa Kaplıcaları T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Buharova Elektrik T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.000.-
B.H.Deniz Nakiliyatı T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	478.-
Bostok Basadran T.A.Ş.	-	1.300.-	1.315.-	1.200.-	1.000.-	1.500	-	50.-	2.300.-	2.700.-	800.-	12.250.-
Buz Elektrik T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elektrik Teşh.İmalatı T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elektrolitik Bank. (BARAK)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Erzurum Elektrik T.A.O. +	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100.000.-	-	100.000.-
Gıda ve İhtiyas Mad.(GİMA)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.700.-	650.-	3.350.-
İzmit Menacevi T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.414.-
İzmir Çimento Fab.(ÇİMENTAŞ)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200.000.-	200.000.-
İzmir Metalurji Fab.T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya İplik ve Kumaşçı S.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karaman İplik ve Pam.Manf. S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karsınpaşa Un Fab.T.Ltd.Ş.	5.-	400.-	80.-	125.-	115.-	-	180.-	-	-	470.-	-	1.048.-
Kayıseri Mayna Halka Kona.T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000.-	-	5.000.-
Konya Çimento Sanayii T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kültür Toyuncuları-İg.T.Ltd.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya İplik ve Kumaşçı S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya İplik ve Kumaşçı S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kütahya İplik ve Kumaşçı S.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maden Arama ve Etüt Ltd.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mamisa Pamuklu Manisacut T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.000.-	5.000.-
Milî Basadran T.A.Ş.	480.-	4.100.-	4.817.-	3.528.-	4.460.-	4.370.-	3.180	104.480.-	6.950.-	19.950.-	3.860.-	182.028.-
National Muhayrit Kona T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pagabahçe Ticaret Limited Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
T.Yasin Anonim Şirketi	5.-	22.-	705.-	125.-	115.-	-	-	-	-	-	-	978.-
Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş.	-	-	-	-	700.-	100.-	500.-	2.100.-	800.-	3.700.-	10.360.-	16.360.-
Türkiye Petrolleri A.Ş.	-	-	-	-	-	-	200.-	4.000.-	2.450.-	19.343.-	-	25.993.-
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	3.000.-	2.255.-	8.270.-	10.265.-	18.000.-	19.150.-	8.760.-	11.700.-	6.650.-	40.851.-	12.100.-	136.081.-
" Miralari	300.-	100.-	-	-	-	180.-	-	-	-	-	-	136.081.-
T.Yığı ve Cam Fabrikaları A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11.028.-
Uludağ Yurum Sanatçısın T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Unal Makinalar T.A.Ş.	80.-	360.-	300.-	350.-	600.-	100.-	-	350.-	25.-	1.750.-	775.-	4.880.-
Unluver-iç Tic.ve S.T.Ltd.Ş.	-	-	180.-	830.-	200.-	850.-	-	261.080.-	1.300.-	2.400	181.600.-	469.288.-
Denizcilik Bankası T.A.O.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44.888.-
Denimli İhtinat Bankası A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İçki Kredi Bankası T.A.Ş.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Genel Bankası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şekerbank T.A.Ş.	-	-	-	-	1.028.-	900.-	-	60.-	11180.-	8.100.-	9.478.-	18.310.-
Türk Ticaret Bankası A.Ş.	1.800.-	1.450.-	3.900.-	2.720.-	11.180.-	8.028.-	3.678.-	4.880.-	8.980.-	38.870.-	16.710.-	98.871.-
T.C. Halk Bankası	4.804.-	8.725.-	10.250.-	13.100.-	14.300.-	26.850.-	9.005.-	17.775.-	12.100.-	53.182.-	19.860.-	206.846.-
T.İslamiyat Tasarruf ve Kredi Bank.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
T.C.Halk Kredi Bankası A.O.	1.125.-	2.530.-	7.315.-	4.260.-	11.800.-	22.300.-	8.970.-	12.150.-	21.700.-	41.800.-	40.760.-	178.860.-
T.Halk Bankası A.Ş.	199.-	225.-	155.-	495.-	345.-	265.-	-	-	228.-	800.-	1.950.-	3.913.-
T.Sınai Nakliyat Bankası A.Ş.	-	778.-	300.-	1.120.-	1.275.-	3.220.-	1.000.-	1.500.-	1.020.-	10.500.-	300.-	21.290.-
T.Yatırımlar Bankası A.O.	-	-	-	-	1.800.-	1.800.-	2.930.-	11.850.-	7.750.-	21.700.-	12.180.-	88.280.-
T.Yatırım Bankası A.Ş.	-	-	-	-	-	-	150.-	1.000.-	3.000.-	200.-	-	4.400.-
T.C.Halk Kredi Bankası A.Ş.	-	-	-	-	100.000.-	-	-	800.000.-	25.000.-	20.000.-	500.000.-	1.145.000.-

01			364	144	4

2 897.020
204-911.
3.10. 284
3.133.608.- 39/

dosya; Halil İbrahim Ilıcasu'nun ifadesini tesbit eden tutanak) bağışlar daima seçimlere tekaddüm eden zamanlarda toplanmıştır. Bu bakımdan, doğrudan kasaya girmiş (Partiye elden teslim edilmiş) bağışların da mevcut olabileceğini zannetmiyoruz.

2- 1953 takvim yılı bağışları

Ceman 128,000,-TL olan ve D.F.Genel Başkanlığının İş-bankası Merkez Şubesi nezdindeki 4146 No lu hesabına yatırılmış bulunan bu yılın bağışları ;bağışı toplayanın parti ile hesaplaşmasını ,bağış toplanan firma ve müesseselerle bağış tutarlarını gösteren isbat edici kâğıtlarına aynı olması sebebiyle aşağıda 1954 yılı bağışları ile birlikte mütalâa edilmiştir.

3- 1954 Takvim Yılı bağışları (Seçim yılı)

a) Bağışı yapanlar ve bağış tutarları :

Bu yıl Parti Genel merkezince toplanmış bağışlar aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Bağışı yapan Şahıs veya firma	Bağış tutarı
Kula Mensucat T.A.Ş.İzmir	50.000- TL
Turyaşı Anonim Ortaklığı	50.000- "
Süleyman Ferit Eczacıbaşı İzmir	5.000- "
Yahya Kerim Onart, İzmir	10.000- "
Haydar Dündar	10.000- "
Ahmet Tatari	25.000- "
Türk Sanayi ve Ticaret A.Ş.	25.000- "
E.A.Genel ve Şirkâsı	10.000- "

364 / 1118 2

DEVLET ARŞİVİ
Cumhuriyet Arşivi

İsmi veremeyen biri	25.000,- TL
Ali Haydar Albayrak İzmir	100.000,- "
Ticaret ve sanayi kontuvarı İstanbul 228566 Sıra No: 228566	10.000,- "
Vehbi Koç İstanbul	100.000,- "
Doğan sağlık ve sigortaları A.Ş. 154.226310-275229	100.000,- "
Hovakimyan (Aletuxal) 154443752	200,- "
Üzış Ecza Deposu	3.000,- "
Vahram Gecar ve Ort. 154.444954	10.000,- "
Aram Hıdıryan 154-228715	10.000,- "
H.A.Kuyumcuyan	5.000,- "
V.Ağacan ve Ohenezyan	1.000,- "
K.Malhas ve Halefi A.Malhas	2.000,- "
Tifyap T.A.O (Kasapyan)	1.000,- "
İsmi veremeyen biri	2.000,- "
İbrahim Tarhan İstanbul	2.500,- "
Unilever LTD.Şirketi, İstanbul	25.000,- "
Arşimidis Müessesesi İstanbul	7.500,- "
Aktaş namına Adil Özçiray, Adana	5.000,- "
Birtaş T.A.Ş. İstanbul	50.000,- "
Suha Fazlı Taylan 154-483495	5.000,- "
İzmir manifatura T.A.Ş. İstanbul	15.000,- "
Nuri Sevil İstanbul	3.498,50 "
Bille Sıradon ?	50.000,- "
Heri Jiro İzmir Halkal Ziraat Kurumu 10	50.000,- "
Recai Tarimer 154-360938	8.000,- "
Nuri Has Adana	50.000,- "
Hacı Ömer Sapançı Adana	50.000,- "
Nuri Has Adana	50.000,- "
Birmak Ticaret ?	20.000,- "
D.P.İzmir Konak Parti Başkanlığı	6.000,- "

010 09 364.113.2

947.198,50 TL

10

EK.3. BCA.010.09.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

1954 Yılında (İstanbul)	15.000,- TL
Pensoy ve ortakları Yasef Papo ve Güven Şirketi İstanbul	30.000,- "
Sait İbrahim Esi İstanbul	20.000,- "
Niko Cavaris (İstanbul)	20.000,- "
Tatho T.A.Ortaklığı İstanbul	15.000,- "
İzzet Akosman "	6.000,- "
Mihail Suraski ve ortakları İstanbul	5.000,- "
Antalya Umumi nakliyat A.Ş. "	30.000,- "
Ota Dizel,Cemil Mukayes "	5.000,- "
Aziz İsvan "	5.000,- "
Çift Kurt T.A.O. "	10.000,- "
Haydar Faysal Tarğan "	8.000,- "
Arif Alp "	25.000,- "
Ruşen Sab Müessesesi "	25.000,- "
Nepton Ziraat sanayiye Ticaret T.A.O; İstanbul	5.000,- "
Şaşati Müessesesi İstanbul	5.000,- "
İsmi vermeyen bir müessese "	100.000,- "
Yako Benyeş "	2.500,- "
Arslan Çimento şirketi "	100.000,- "
İstanbul Manifaturacılar T.A.Ş "	5.000,- "
Transtürk LTD.Şir. "	10.000,- "
Hakkı Demir "	2.500,- "
Konstantin Sedenko "	5.000,- "
Türkiye Tütünleri T.A.Ş. "	5.000,- "
Celal Umur "	2.500,- "
Hasan Kozluca "	5.000,- "
Nazım Zeki Ekemen "	2.500,- "
Hippekrat Sabbardes "	5.000,- "
Vangel Haybulos "	2.500,- "
Kimon Poteomidis "	5.000,- "
Transtürk T.A.Ş. "	5.000,- "
Halki Rifat Şahin "	10.000,- "
Murat Demirhan "	1.000,- "
İsmail ve Narlıyan "	2.000,- "
Andoş Bezaz "	5.000,- "
Gaspar Gasparyan "	2.500,- "
Maksut Papazyan "	1.500,- "

010	09			364	1113	2

EK.4. BCA.010.09.0.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

Ağop Dermen	İstanbul	5.000,-TL
Arşak Fağogyan	"	5.000,- "
Kırali Krope	"	5.000,- "
Türk Avrupa LTD;	"	2.000,- "
Kunter Kardeşler	"	100,- "
V.Kundakçıyan	"	5.000,- "
L. Ohçalıyan	"	5.000,- "
V. Ve H. Duml	"	1.000,- "
Hayk Artan ve Nubat	"	
Celalyan		1.000,- "
M. Özdiyerbekir	"	500,- "
Enekcıyan	"	500,- "
G. Zambak	"	2.500,- "
V. Şeffer ve A. Cuber	"	500,- "

451.600,- "

Ahmet Cömert	İst - 227891	50.000,- "
Bessa T.A.Ş. (Adana)	"	50.000,- "
Mehmet Nuri Sabuncu	"	20.000,- "
Sadık zâde Ruşen oğulları	İst	25.000,- "
Ağop Çubukcuyan	İst - 223701	5.000,- "
Mihal Çıkvaçvili	İstanbul	50.000,- "
Pensacay LTD.ŞRK.	İst - 223377	10.000,- "
Güven Mensucat LTD.	İst - 223531	5.000,- "
Renzi Peker	İst - 271208	5.000,- "
Kema l Salih Selis	İst - 450671	35.000,- "
Tevfik Osman Tatarı	İst	5.000,- "
Mehmet Karamanç	İst - 214018	10.000,- "
Müntaz Pazlı	İst - 444920	30.000,- "
Jontof Kohen		40.000,- "
Katıp Sarımahmutoğlu		10.000,- "
Mehmet Kavalla	(İstanbul) 447554	20.000,- "
Burla Biraderler	" 447520	40.000,- "
Emniyet Manifatura	İst 224568	15.000,- "
Avni Meserret oğlu	İst 442518 veya 442002	50.000,- "
Mithat Nemli	İstanbul 441372	20.000,- "
Dilber Kardeşler	Tokio/İ.A.O. 1201 913 Sıkış 22/4	40.000,- "
Bakır Sanayii T.A.O.	İst 443241	30.000,- "
Dumeks T.A.O.	İst 440398	50.000,- "
Yakup Söyüçenç	İst 442343	25.000,- "
Derbi Lastik Fap.	İst 272678	10.000,- "
Nejat Ve Ferruh Verdi	İst 443536	50.000,- "
Türk İnter A.O.	İst 442819	50.000,- "
Tam İŞ.T.A.O.	İst 441375	20.000,- "
Mustafa Somuncu	İst 271112	5.000,- "
Berkcan Müessesesi		20.000,- "
Şerbetçi Müessesesi	İst 221458	15.000,- "
Osman Yanol		5.000,- "
Sami Hisarlı ve Cemal Hünel	İst 221919	15.000,- "
Mençerler	İst 442560	20.000,- "
Ege Petrol		5.000,- "
E. Laytner		5.000,- "
Erol		5.000,- "
Hamamcıoğlu		5.000,- "
Kafra		8.000,- "
Ka. vi	010 09 36411132	8.000,- "
Otokar		5.000,- "
Oto Türk		10.000,- "
Pekin LTD.		5.000,- "
Otomak	İst 483778	12.000,- "
Satki Korman		15.000,- "
Şükür Doğan		10.000,- "

EK.5. BCA.010.09.0.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

Tevfik Yılmaz 7.000,-TL
Türk Amerikan Derneği 10.000,-"
Veli Tümer 900,-"

960.900,- TL.

(Bakınız: 24 No lu dosya;"Türkiye İşbankası A.Ş." başlıklı kâğıda çıkarılmış 3 adet liste ve buna ekli genel açıklama, İşbankasındaki hesaba yatan paraları gösteren Dekont Dekont suretleri, 322301-322350 no ya kadar 50 adet makbuzu havi D.P.tahsilat makbuz koçanı.23 No lu dosya ; İşbankası merkez şubesinin 13/9/960 tarih ve 190413 sayılı yazısına ekli D.P.Genel Başkanlığının 4146 sayılı hesabı ekstresi)

○ Antalya Umumi Nakliyat T.A.Ş.
Ankara Şubesi

10.000,- TL

Bakınız :23 No lu dosya; Akbank T.A.Ş.
Ankara Şubesi nezdinde tanzim edilmiş
tesbit tutanağı

Bağışlar GENEL TOPLAMI 2.369.698,50 TL

b) BAĞIŞLARIN YATIRILDIĞI HESAPLAR

Bahiskonusu yılda D.P.ye intikal eden bağışlar tutarı olan 2.369.698,50 TL'nin 2.341.200,- TL sı D.P.Genel Merkezinin İşbankası Merkez Şubesi nezdindeki 4146 sayılı hesabında (Bakınız: 23 No lu dosya ; İşbankası Merkez şubesinin 13/9/960 tarih ve 190413 sayılı yazısına ekli 4146 sayılı hesap ekstresi) 10000,- TL sı D.P. Genel Merkezinin Akbank Ankara şubesi nezdindeki 9.071 sayılı hesabında (Bakınız : Bahsi geçen dosya ;Akbank nezdinde tanzim edilmiş tesbit tutanağı) 18.498,50 TL sı D.P.Genel Merkezinin Osmanlı Bankası Ankara Şubesi nezdindeki hesabında (Bakınız :bahsi geçen dosya; Osmanlı Bankası Ankara Şubesinin Ekstresi) toplanmıştır.

Not: Parti Merkezine elden yapılmış bağışlar hesaba dahil değildir.

4 - 1955 takvim yılı bağışları

a) Bağış yapanlar ,Bağış tutarları;Bu yıl toplanan bağışlar aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Tarihi	Bağış yapan şahıs veya firma	Bağış tutarı
6/6/955	Umer Başoğlu	53.571,75 TL.
11/8/955	Fuat Alptekin	750,- "

EK.6. BCA.010.09.0.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

(Bakınız :23 No lu dosya; tabankası Merkez Şubesinin 13/9/960 tarih ve 190.413 sayılı yazısına ekli D.P. Genel Başkanlığının şube nezdindeki 4146 sayılı hesabının ekstresi)

28/10/955	Ayhan Erzan (Bursa)	25.000,- TL
	(Bakınız: 37 sayılı dosya D.P.Genel Merkezine ait defterikebirde başış ve yardımlar hesabı.23 No lu dosya; Yapı ve Kredi Bankası yenişehir şubesinin 12/9/960 tarih ve 244.2/51995 sayılı yazısı)	
31/12/955	T.Ticaret Bankası (Defterikebir, başış ve yardımlar hesabı)	1.500,- "
26/9/955	Güney Sanayi T.A.Ş.(Adana)	50.000,- "
	(Bakınız: 23 sayılı dosya) Akbank T.A.Ş. 9/9/960 tarih ve 293 sayılı yazısı	

T O P L A M .

130.321,75 TL.

b)Başışların toplandığı hesaplar,
1955 takvim yılında D.F.ye yapılan başışlar tutarı olan 130.321,75 TL'nin 54.321,75 TL sı D.P.Genel Başkanlığının İş Bankası Merkez şubesi nezdindeki 4146 sayılı hesabına,25.000,- TL sı Yapı Kredi Bankası Yenişehir şubesi nezdinde D.P.Genel İdare Kuruluna ait 108 No lu hesaba,51.500,- TL sı da D.P.Genel Merkez hesabına (Bakınız: 37 sayılı dosya; Defterikebir 159 No lu yevmiye md.si ve 23 sayılı dosya; Akbank T.A.Ş. 9/9/960 tarih ve 293 sayılı yazısına ekli 2.cetvel 2.md)yatırılmıştır.

5- 1956 takvim yılı başışları:

Gerek Bankalar,gerekse defter ve vesikalar üzerinde yapılan tetkikte bu yıl partiye herhanşibir başışta bulunulmadığı görülmüştür.

6- 1957 takvim yılı başışları (Seçim Yılı)

a) Başış yapanlar ve başış tutarları .
1957 yılında partice toplanmış başışları gösterir liste aşağıdadır:

Tarih	Yev.MD. No	Başış yapan şahıs veya firma	Başış tutarı
9/9/957	1180	Yapı Kredi Bankası	500.000,-TL
10/9/957	1194	Ahmet Sarpaz (Adana)	100.000,- "
13/9/957	1196	Boşsa T.A.Ş. "	300.000,- "
21/9/957	1210	Mustafa Murtazaoğlu(Istan)	5.000,- "
21/9/957	1211	Paktaş Şirketi(Adana)	50.000,- "
23/9/957	1217	Akdeniz Nebati yağları ve tekstil sanayi işletmeleri T.A.Ş.(Adana)	50.000,- "
25/9/957	1219	Borsa T.A.Ş.(Adana)	100.000,- "
25/9/957	1220	Hoç Ticaret T.A.Ş.	200.000,- "
26/9/957	1221	Emin Kalafat emrine keşideli çek.(Yapı Kredi Bank yenişehir Şb)	25.000,- "
26/9/957	1222	Ahmet Sarpaz (Adana)	100.000,- "

EK.7. BCA.010.09.0.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

Tarihi	Yevmiye ID.NO.	Bağış yapan şahısın veya firma	Bağış Tutarı
26/9/957	I222	Mustafa Paksoy	5.000,- TL
26/9/957	I222	Milli Mensucat sanayi işletmeleri T.A.Ş.	75.000,- "
28/9/957	I225	İhsan Ruhi Berent (İstanbul)	100.000,- "
28/9/957	I228	Fethi Doğançay	25.000,- "
30/9/957	I237	Kazım Rüştü Güven	100.000,- "
27/10/957	I374	Tortum Şalalesi Miteahhidi	50.000,- "
28/10/957	I375	Adnan Menderes lehine çek (kesideci bulunamadı)	20.000,- "
28/10/957	I375	Şevket Çambul	5.000,- "
28/10/957	I251	Üzbucak sanayi (Adana)	10.000,- "
10/10/957	I298	Necmi Şahin	5.000,- "
10/10/957	I300	Timlo (İstanbul)	20.000,- "
10/10/957	I300	İnan Sığorta (İstanbul)	10.000,- "
10/10/957	I300	Tutum Bankası (")	30.000,- "
10/10/957	I300	İmar LTD. (")	10.000,- "
10/10/957	I300	Kazım Rüştü Güven (")	30.000,- "
10/10/957	I301	Akış İplik Fap. (Antalya)	100.000,- "
10/10/957	I302	Üzbucak sanayi (Adana)	15.000,- "
10/10/957	I303	İstanbul D.P.İl.İdare K.	200.000,- "
15/10/957	I321	" " " "	100.000,- "
16/10/957	I328	M.H. Tahsin Günel (")	25.000,- "
17/10/957	I345	İstanbul D.P.İl.İdare K.	100.000,- "
19/10/957	I350	Şevket Alptekin (")	10.000,- "
19/12/957	I352	Kazım Rüştü Güven (")	10.000,- "
"	"	Handi Başaran (")	10.000,- "
"	"	Ankara İmar LTD. (")	10.000,- "
"	"	İzmir İş Bankası kanalı ile havale	8.000,- "
24/10/957	I354	Kemal Günin (")	500,- "
24/10/957	I356	Mehmet Karamehmet (")	100.000,- "
9/12/957	I+I3	Ali Haydar Albayrak (")	100.000,- "

GENEL TOPLAM

2.713.500,- "

(Bakanız: 37 No lu dosya; defterikebir bağış ve yardımlar Hes..23 No lu dosya; İşbankası Merkez Şb sinin= 13/9/960 tarih ve 190413 sayılı yazısı ve buna ekli hesap hulasası Türkiye Emlak Kredi Bankasının 13/9/960 tarih ve 26097 sayılı yazısı, Akbank Umum Müdürlüğü'nün 9/9/960 tarih ve 293 sayılı yazısına ekli 2.cetvelin 4.Mdsi)

364 113 L

b) BAĞIŞLARIN TOPLANDIĞI HESAPLAR

aa- D.P.Genel Merkezinin Ziraat Bankası Merkez Müdürlüğü nezdindeki 328/4834 Nolu hesabında toplananlar .

II80 Yev.MD	Yapı Kredi Bankası bağışı	500.000,- TL
I220 " "	⊙ Koç T.A.Ş.	200.000,- "
I222 " "	Ahmet Saprız, Mustafa Paksoy	180.000,- "
I251 " "	milli mensucat sanayi	10.000,- "
I301 " "	Üzbucak Sanayi	100.000,- "
I302 " "	Akış İplik Fap. (Antalya)	15.000,- "
I328 " "	Üzbucak Sanayi	25.000,- "
I356 " "	⊙ Tahsin Günel	100.000,- "
I356 " "	Mehmet Karamehmet	100.000,- "
TOPLAM		1.130.000,- TL

EK.8. BCA.010.09.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye Yaptığı Yardımlar

bb- D.P.Genel Merkezinin İşbankası
Merkez Şubesi nezdindeki 4146
sayılı hesabında toplananlar.

II94	Yev.Md.	Ahmet Sarmaz	100.000,-TL	
II96	" "	Boşsa T.A.Ş.	300.000,- "	
I2II	" "	Paktaş Şirketi	50.000,- "	
I2I7	" "	Akdeniz nebatî yağ- lar ve tekstil sana- yii	50.000,- "	
I2I9	" "	Boşsa T.A.Ş.	100.000,- "	
I303	" "	İst.İl.İdare Kurulu	200.000,- "	
I32I	" "	" " " "	100.000,- "	
I345	" "	" " " "	100.000,- "	
T O P L A M			1.000.000,- TL	

cc- D.P.Genel Merkezinin Yapı Kredi
Bankası Yenışehir Şb.sinezdin-
deki A.C.I08 sayılı hesabına
yatanlar

I2IO	Yev.Md.	Mustafa Murtazaoğlu	5.000,-TL	
I22I	" "	Emin Kalafat emri- ne çek.	25.000,-"	
I350	" "	Şevket Alptekin	10.000,-"	
T O P L A M			40.000,- TL.	

dd- D.P.Genel Merkezinin Akbank
Ankara şubesindeki 907I sayılı
hesabına yatanlar.

I225	Yev.Md.	İhsan Ruhi Berent	100.000,-TL	

ee- Vakıflar Bankası nezdindeki
D.P.Genel Merkez hesabında
Toplananlar:

I228	Yev.Md.	Fethi Doğançay	25.000,- TL	

ff- D.P.Genel Merkezinin Emlâk Kredi
Bankası Ankara şubesindeki I55I9
No lu hesabında bulunanlar.

I237	Yev.Md.	Kâzım Rüstü Güven	100.000,-TL	
I298	" "	Necmi Şahin	5.000,-"	
I300	" "	İnan Sigorta,Tu- tum Bankası,İmar LTD,Kâzım Rüstü Timlo işi	100.000,-"	
I352	" "	Muhtelif eşhas	38.000,-"	
I354	" "	Kemal Günin	500,-"	

T O P L A M 243.500,-TL

gg- Genel Merkeze elden tevdi
edilenler.

010	09			364	111	2

I374	Yev.Md.	Tortum Şelâle		
" "	" "	Müteahhidi.	50.000,-	
" "	" "	Çevket Çambul ve		
" "	" "	A.Menderese Çek	25.000,-	
" "	" "	Ali Haydar Albay- rak.	100.000,-	

T O P L A M

175.000,-TL

EK.9. BCA.010.09.0.0.364.113.2 1954, 1955, 1956, 1957 Yıllarında İş Adamlarının DP'ye
Yaptığı Yardımlar

GENEL TOPLAM 2.713.500,- TL

C- Başırların diğcr diğcr hasılat içindeki yeri ve önemi.

Genel Merkezin 1957 takvim yılındaki gelir kaynakları ve bu kaynakların getirdiğı hasılat tutarı şöyledir;

Başırlar (a paragrafında açıklandığı üzere) 2.713.500,-TL

Mebus aidatları
(Defterikebir 31 No lu hesap) 534.100,- "

Muteferrik Gelirler
(Defterikebir 39 No lu hesap) 810,47"

Evrakı matbuua satışı "Tüzük V.S.satış"
(Defterikebir 47 No lu hesap) 4.117,49"

Rozet satış gelirleri
(Defterikebir 33 No lu hesap) 1.500,- "

TOPLAM 3.254.027,96 TL

Açık olarak görüldüğü üzere başırlar yolu ile temin edilen 2.713.500,-TL gelire mukabil ,diğcr bütün kaynakların getirdiğı gelir toplamı 540.527,96 TL dir.Yani 1957 takvim yılında D.P.Genel Merkezinin tüm gelirinin % 83 ünü başırlar teşkil etmektedir.Bu durum, seçim yılında parti faaliyetlerinin finansmanında başırların işgal ettiğı yerin büyük önemini açıkca göstermektedir.

7- 1958 takvim yılı başırları

a) Başırlı yapan şahıs ve firmalar,başırlı tutarları:

Bu yıl D.P.ye intikal eden başırlar aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir.

Tarih	Deftere Kayıt No	Başırlı yapan şahıs veya firma	Tutarı
24/6/1958	1609	İsmi bildirmeyen biri	50.000,- TL
11.7.	1634	Boğsa T.A.Ş.	10.000,-"
14.3.	511	Kadıköy Emlak Kredi Şubesinden havale	3.000,- "
14.3.	511	Bahçekapı şubesinden havale	9.800,- "
14.3.	511	Abdurrahman Berner	500,- "
14.3.	511	Melih Arap	500,- "
19.9.	1698	Güneş Matbaacılık A.Ş.	14.273,52"

TOPLAM 88.073.52,TL

Bakınız :37 No lu dosya; Defterikebirde Başırlı ve yardımlar Hes.23 No lu dosya. Türkiye Emlak kredi Bankası Ankara şubesinin 13/9/1960 tarih ve 26097 sayılı yazısı)

b) Başırların yatırıldığı hesaplar :

Bakışkonusu yılda partiye yapılan 88.073,52 TL.tutarındaki Başırlı ,60.000,-TL sı Genel Merkez kasasına(Bakınız:Defterikebir

II.3.960	⑤ Rıza İncekara	25.000,- TL
II.3.	Tanrı Ticaret A.Ş. (İzmir)	100.000,- "
II.3.	Türk Sanayi ve Ticaret A.Ş.	25.000,- "
II.3.	Pfizer İlaçları A.Ş.	100.000,- "
II.3.	Kemal Genco (İzmir)	50.000,- "
II.3.	Kula Mensucat (İzmir)	200.000,- "
II.3.	Sunel Ticaret T.A.Ş.	100.000,- "
II.3.	⑥ Hacı Ahmet Tatarı	50.000,- "
I4.3.	⑦ Ünilever İş Ticaret	150.000,- "
I4.3.	Yapı Kredi Bankası	500.000,- "
I4.3.	⑧ Dümeks Ticaret (İstanbul)	200.000,- "
I4.3.	Ali Naki Erenyol (İktisadi ve sanayi tesisat A.Ş.)	100.000,- "
I4.3.	⑨ Türk İnter (İstanbul)	25.000,- "
I4.3.	Spirer Freres ve Şirketi (İstanbul)	100.000,- "
I4.3.	⑩ B.A.Gömel	25.000,- "
I4.3.	258 No lu Firmadan	50.000,- "
I4.3.	General Elektrik T.A.Ş. (İst)	100.000,- "
I4.3.	Türkiye Tütünleri A.Ş.	50.000,- "
I5.3.	Santral Dikiz Sanayi	25.000,- "
I5.3.	Osmanlı Bankası (İstanbul)	200.000,- "
I5.3.	Cimentas (İzmir)	200.000,- "
I5.3.	Tikveşli Hakkı ve kardeşleri	50.000,- "
I5.3.	İzmir Pamuk Mensucat T.A.Ş.	200.000,- "
I5.3.	Mustafa Somuncu (İstanbul)	25.000,- "
I6.3.	Turyağ (İzmir)	100.000,- "
I7.3.	Akbank T.A.Ş.	250.000,- "
I7.3.	⑪ Vahram Gesar ve ortakları (İst)	15.000,- "
I7.3.	Arı İnşaat (İstanbul)	50.000,- "
I7.3.	Eczacı başı (İstanbul)	50.000,- "
I7.3.	Mançir Mahmut Nedim İrençün - kağıtçılık LTD.)	50.000,- "
I7.3.	Birtaş Birleşik Endüstrisi	60.000,- "
I7.3.	f.B.Kımya evi (İstanbul)	25.000,- "
I7.3.	Demir ve Malzeme T.A.Ş.	10.000,- "
I7.3.	Refik Bezmen	50.000,- "
I7.3.	⑫ Transtürk (İstanbul)	250.000,- "
I8.3.	M.Ali Alevli (İstanbul)	50.000,- "
I8.3.	⑬ Menkerler (İstanbul)	50.000,- "
I8.3.	Natay yağları T.A.Ş. (İstanbul)	100.000,- "
I8.3.	Sintas (İstanbul)	10.000,- "
I9.3.	Cemil Alevli (G.Antep)	50.000,- "
I9.3.	Akdeniz Nebati yağları (Adana)	200.000,- "
I9.3.	Emin Özgür	100.000,- "
I9.3.	Ahmet Sapmaz (Adana)	500.000,- "
I9.3.	Borsa (Adana)	500.000,- "
I9.3.	Paktaş	75.000,- "
I9.3.	Talip Aksoy	25.000,- "
I9.3.	Akış (Antalya)	250.000,- "
I9.3.	⑭ Milli Mensucat T.A.Ş.	250.000,- "
I9.3.	Ersoylar (İskenderun)	100.000,- "
I9.3.	Şark Tütün LTD. (İstanbul)	50.000,- "
I9.3.	Sarper çorapçılık Ticaret ve sanayi A.Ş. (İstanbul)	25.000,- "
I9.3.	Natuk Birkan (İstanbul)	25.000,- "
I9.3.	Kartaltepe mensucat fap.	30.000,- "
I9.3.	Zeytunburnu iplik fap. (İst)	15.000,- "
I9.3.	..taş örme sanayi A.Ş.	10.000,- "
I9.3.	⑮ Dilber Kardeşler	15.000,- "
I9.3.	Emlak ve Ticaret A.Ş.	10.000,- "
I9.3.	⑯ Mihael Çıkvaşvili Kom.Ş.	200.000,- "
I9.3.	Birleşik sanayi (İzmir)	200.000,- "
I9.3.	Şevket Filibeli	200.000,- "

KAYNAR :

ANTALYA NAKLİYAT	200	✓ 100
44.49.46 SÜLEYMAN VE İBRAHİM ÇEHRELİ	25	✓ 10
44.49.43 ULACAYLAR	25	25
KARTALTEPE (Sadaka) ✓	100	✓ 50
RIZA Derviş ve arkadaşları	50	—
AKOSMAN GURUBU 1.4.9.17.92	100	✓ 50
BİRKAN	100	25
44.46.49 TEKTAŞ APİF	100	✓ 60
DÜMEKS GURUBU	200	✓ 100
AVNİ ŞASA	25	—
MECDETTİN ŞERBETÇİ ✓	50	20
TÜRK PHILIPS	100	—
TEVİK TANSİL - ŞEHİSUVAR MEHMETÇİOĞLU	50	—

Menemencioglu

I.125

NOT:

Listedeki rakamlar asgari hadleri ifade etmektedir.
arttırılabilir.

İsimler de tahdidi değildir. Menasip göreceğiniz ilâveler
yapılabilir.

Tahsilâtta, isim ve miktar sikkedilmek suretile, gündü gününe,
haberdar edilmemiş lîsındır. (İcabında telefonla)

İştirakten istina edecekler hakkında da, gündü gününe, malûmat
verilecektir.

Tahsilât, Ankara Merkezi nezdindeki 5187 sayılı Genel
Başkanlık Hususî hesabına alacak yazılacaktır.

010 09 364 1114 4

20

EK.14. BCA.010.09.0.0.364.1114.4 İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Halis Kaynar'a verilen, 1960 Seçimleri İçin Demokrat Parti Adına Hangi İş Adamından Ne Kadar Para Topladığını Gösteren Liste.

EK. 15. İktisadi Yürüyüş, Cilt:14, Sayı:298, 23 Şubat 1953

VEHBI KOÇ, MENDERES'LE

Koç, dün CHP den istifa etti

Memleketimizin en tanınmış iş adamlarından biri olan Vehbi Koç, dün mensup bulunduğu C.H.P. den istifa etmiştir. İstifası A.A. ve radyolar vasıtasıyla duyurulan Vehbi Koç, bu münasebette bir demec vererek şunları söylemiştir:

<Ben, İstiklal Savasından sonra Mıdafa-yı Hukuk'u takibeden tek parti devresinde C.H.P. sine intisap etmiş ve çok partili hayata girdikten sonra bu partide mensubiyetimi muhafaza etmekle beraber, bütün mesai ve gayretimi memleket ekonomisinin ve kalkınmasının hizmetine hasretmiş, daha

(Devamı: Sa. 5, Sü. 5 te)

EK.16. Hürriyet Partisinin 1957 Seçim Afışı

MENDERES DÜN AKŞAMKI KOKTEYLDE

MENDERES, "YARIN
BEKLENİLENDE

EK.18. Vatan, 11 Mart 1960